

e-ISSN: 2822-4000

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

VASAD

VANKULU SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

2023

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi

VANKULU SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

eISSN:2822-4000

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlarına; yayın hakları ise Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne aittir. Yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Dergi Yayın Kurulu gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamama konusunda serbesttir. Dergiye gönderilen makaleler iade edilmez. Yayın Kurulu ve editöryal ekip makalelerle ilgili herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.

Dergimizin Yer Aldığı Veritabanları/Databases

ICI (Index Copernicus), ASOS İndeks

MLA (Modern Language Association)

Bu dergideki makaleler iThenticate programıyla taranmıştır

YIL/YEAR: 2023 - SAYI/NUMBER: 12

**Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi**

Uluslararası Hakemli Dergi

Yıl 2023 Sayı: 12

VANKULU SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Sahibi/Owner

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Bekir KOÇLAR

Baş Editör / Editorin Chief
Doç. Dr. Ömer OBUZ

Editörler/Editors
Doç. Dr. Halit YABALAK
Arş. Gör. İsa YALÇIN

Tercüme ve Dil Editörleri /Translaton and Language Edtors

Doç. Dr./Assoc. Habib TEKİN

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr./Prof. Aleksandar KADIJEVIC - University of Belgrade
Prof. Dr./Prof. Ivan BALTA - University of Osijek, Hırvatistan
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Ruhi KONAK - Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr.Timur KOCAOĞLU- Michigan State University
Doç. Dr.Liliana Elena BOŞCAN - University of Bucharest
Doç. Dr.İlirjaa Kaceli DEMİRLİKA - Arnavutluk Elbesan Üniversitesi

Danışma Kurulu/Advsory Board

Prof. Dr. Fatih BAŞBUĞ - Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Fuat GÜLLÜPİNAR - Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal YAKUT - Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Tamer BALCI- The Universty of Texas, ABD
Doç. Dr. Güler YILMAZ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sekreteryas/Secretary

Murat ÇABAZ

Yazışma Adresi/Correspondence Address

Doç. Dr. Ömer OBUZ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/VAN
Tel: 0432 225 11 17- 0432 225 10 24 /2002- Fax:0432 225 10 52

İletişim Adresi: <http://dergipark.org.tr/yyuvasad>

Ertuğrul ÇAVDAR, Feriha YILDIZ

E-Ticaret Hizmet Kalitesinin Yeniden Satın Alma Üzerindeki Etkisi

The Impact of E-Commerce Service Quality on Repurchase Intention 1

Veysi SEVİNÇLİ, Hami AKMAN

Karaç / Karaç Kelimesi Üzerine İnceleme

Study About Of The Word Karaç / Karaç..... 16

Yunus ÖZDURĞUN

Çok Partili Dönemde Siirt'te Siyasi Hayat (1946-1950)

Political Life in Siirt in the Multi-Party Era (1946-1950)..... 27

Funda ÖZŞENER

Batı ve Doğu Feminizminde Ontolojik Bir Varlık Olarak Kadın

Woman as an Ontological Being in Western and Eastern Feminism..... 39

Ali YALÇIN, Murat ÖZDEMİR

Türkiye Turizmüne Ait İstatistiksel Verilerin İncelenerek Sosyal Bilgiler Dersine Yansımalarının Belirlenmesi

Analyzing Statistical Data Related to Turkey Tourism to Determine its Reflections on Social Studies Lesson..... 49

Nesrin YILMAZ, Şengül DEMİREL

Budist Dönemde Hindistan'da Eğitim

Education in India in the Buddhist Period 62

Muhammet BİLGİN, İ. M. V. Noyan GÜVEN

Kastamonu (Daday) Ertaş Köyü Kara Ailesinin Evinin Kalem İşleri ve Mevcut Korunma Durumu Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Wall Paintings and Current Preservation Status of the House of Kara Family in Ertaş Village of Kastamonu (Daday) 71

Sadi ÖZMERAL

Bir Sözlü Tarih Çalışması Olarak Küresinlilerin İran'dan Van'a Göçü

Migration of Küresinlis from Iran to Van as an Oral History Study 87

Uğur UÇAR

Ulus-Devlet Modernleşmesinin Taşraya Yansıması: Ağrı İlçe Halkevi Teşkilatları

The Reflection Of Nation-State Modernization On The Rural: Ağrı District People's Houses Organization..... 100

Semra CANAN YILDIZ

Cemil Meriç'in "Bu Ülke" Eserinde Cümle Bağlayıcıları

Sentence Connectors in Cemil Meriç's Work "Bu Ülke" 112

Nevzat AĞÇAKAYA

Industrial Investments and Indicators of Van in the Planned Development Period (1960-1980)

Van'ın Planlı Kalkınma Dönemindeki (1960-1980) Sanayi Yatırımları ve Göstergeleri 126

2023 Hakem Listesi / Referee List

Prof. Dr.	Mehmet AYGÜN	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet Ali ÇAKMAK	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Meltem GÜL	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr.	Cengiz ATLI	Karabük Üniversitesi
Prof. Dr.	Mustafa TANÇ	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Prof. Dr.	İsmet TÜRKMEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr.	Şerif DEMİR	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr.	Beşir MUSTAFAYEV	Siirt Üniversitesi
Doç. Dr.	Mehmet TAN	Siirt Üniversitesi
Doç. Dr.	Hüseyin ELİTOK	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr.	Hilal ŞAHİN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr.	Ömer ZAIMOĞLU	Akdeniz Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Ömür KARSLI	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Zülal ASANATUCİ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Suat ÖZDAĞ	Bitlis Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Melike SOMUNCU	Kastamonu Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Işıl AYDIN ÖZKAN	Sinop Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Canan SARIYAR SEZAN	Batman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Vahdet Yasin AKYUZ	Ordu Üniversitesi
Dr.	Veysi AKTAŞ	T.C. Milli Eğitim Bakanlığı
Dr.	Hasan BİÇİM	Iğdır Üniversitesi
Dr.	Ahmet TOKMAK	İzmir Ölçme Değerlendirme Merkezi

Atf: Yıldız, F. ve Çavdar, E. (2023). E-Ticaret Hizmet Kalitesinin Yeniden Satın Alma Üzerindeki Etkisi. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, 1-15

Citation: Yıldız, F. ve Çavdar, E. (2023). The Impact of E-Commerce Service Quality on Repurchase Intention, *Vankulu Journal of Social Studies*, 12, 1-15

Araştırma Makalesi / Research Article

Feriha YILDIZ*

Ertuğrul ÇAVDAR**

* Öğretmen, Hüseyin Üster Özel Eğitim Uygulama Okulu, Kastamonu/Türkiye.

Teacher, Hüseyin Üster Special Education Application School, Kastamonu/Türkiye.

reso.feriha@hotmail.com ORCID: 0000-0002-5632-1300

**Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Kastamonu/Türkiye.

Assoc. Prof. Dr., Kastamonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Kastamonu/ Türkiye.

ecavdar@kastamonu.edu.tr ORCID: 0000-0002-1522-8775

E-Ticaret Hizmet Kalitesinin Yeniden Satın Alma Üzerindeki Etkisi
The Impact of E-Commerce Service Quality on Repurchase Intention

Abstract

In the last decade, there has been a significant increase in the number of companies joining e-commerce platforms because more and more people shop online worldwide. This phenomenon has given the competition a more international flavor. Many companies sell products of the same price and quality. Therefore, customers have different expectations when they purchase products and services. The most important expectation is service quality and trust. Millions of consumers shop for their daily needs online and expect the goods to be delivered timely and safely onto their doorsteps, making logistics service quality more critical than ever. Therefore, companies interested in increasing their sales volume should pay attention to service quality. This study investigated the effect of e-commerce service quality (information quality, courier services, and privacy and security) on online shoppers' trust and repurchase intention. The sample consisted of 612 e-commerce users. Data were collected using a survey. The data were analyzed using a structural equation model. The results showed that information quality, courier services, and privacy and security positively affected customer trust. The results also showed that courier services, customer trust, and privacy and security positively affected repurchase intention.

Keywords: E-commerce, service quality, structural equation modeling

Jel Codes: M11, M30

Öz

Günümüzde Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de alışverişlerde e-ticaretin kullanımı yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla internet üzerinden satış gerçekleştiren işletmelerin sayısında da artış meydana gelmiştir. İnternet üzerinden yapılan ticaretin yaygınlaşması rekabeti küresel boyuta taşımıştır. Küresel çapta aynı fiyat ve kalitedeki ürünleri satan çok sayıda işletme faaliyet göstermektedir. Bu durum müşterileri ürünün fiyat ve kalitesinin yanında farklı beklentilere yönlendirmektedir. Bu beklentilerden en önemlisi ise hizmet kalitesi ve güvendir. Günümüzde müşterilerin siparişlerinin zamanında, eksiksiz ve sağlam olarak teslim etmeleri ile ilgili beklentilerinin de artmış olması nedeniyle lojistik hizmet kalitesinin de önemi artmıştır. Bu nedenle işletmelerin satış hacimlerini artırabilmeleri için hizmet kalitesine gereken önemi vermeleri gerekmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada e-ticaret hizmet kalitesi boyutlarından bilgi kalitesi, kargo hizmetleri ile gizlilik ve güvenliğin müşteri güveni ve tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla 612 e-ticaret kullanıcılarından anket ile veri toplanmıştır. Veriler yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiştir. Analiz neticesinde bilgi kalitesi, gizlilik ve güvenlik ile kargo hizmetlerinin müşteri güvenini pozitif yönde ve anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Gizlilik ve güvenlik, kargo hizmetleri ve müşteri güveninin tekrar satın alma niyetini pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: E-Ticaret, Hizmet Kalitesi, Yapısal Eşitlik Modellemesi

Jel Kodları: M11, M30

Introduction

The Internet has paved the way for a new platform for consumers to meet their needs and desires. E-commerce is defined as buying and selling products and services on online services or over the Internet. E-commerce has been the fastest-growing channel over the last decade. Every day, new companies move into e-commerce to remain competitive in the market. Companies need to keep their customers and get new ones to stay afloat and thrive. However, acquiring new customers is costly and time-consuming. Companies must improve brand loyalty to gain a competitive advantage in the face of fierce competition. Customers satisfied with all parts of the buying cycle are more likely to become loyal customers. In recent years, researchers have turned their attention to the impact of the Internet on marketing. Companies use the Internet for marketing purposes. They promote their products and services and interact with their customers over the Internet to achieve their marketing goals. The Internet is a cheaper and faster medium that allows companies to engage with their audience and change their spending habits through personalized messages (Diaz et al., 2013, p. 373).

Companies use the Internet for marketing their products or services online because it helps them connect with customers they have never seen or met. Online services allow companies to answer customers' questions, provide additional services about the sale of complementary items, and evaluate customer satisfaction. Companies can provide all those services without contacting face to face with their customers. Therefore, the Internet allows companies and consumers to interact and transact securely on online networks (Kassim & Ismail, 2009, p. 56).

Unlike traditional commerce, e-commerce does not limit its marketplace to a physical transaction location. Therefore, it is much easier to access products and services online. E-commerce also allows consumers to compare the features and prices of products and services across brands. Therefore, e-service quality is a distinctive feature of competitiveness and a determinant of success. E-commerce undergoes rapid transformation and growth that creates a competitive environment where there is intense rivalry among companies and considerable bargaining leverage on the part of both companies and customers. Therefore, researchers have conceptualized e-commerce quality in various ways over the last decade (Paweloszek & Bajdor, 2020, p. 3122).

E-commerce is growing worldwide. Therefore, companies use it to interact with their customers and gain a competitive advantage. Experienced and successful companies are beginning to realize that success or failure depends not only on website presence and low prices but also on e-service quality (Lee & Lin, 2005, p. 161).

Although more and more companies use the Internet as a marketing, communication, and distribution medium, there is limited research investigating how consumers view e-services and what the dimensions of e-service quality are. Therefore, there is little data on the impact of e-service quality on consumer experiences and behavior. Marketing managers need to understand the driving force behind consumer behavior to allocate appropriate resources to design e-marketing strategies, increase customer loyalty, and develop long-term relationships (Carlson & O'Cass, 2010, p. 114).

Rapid advances in information technology have led to a paradigm shift. Consumers prefer shopping online to visiting brick-and-mortar stores. Physical companies use e-commerce to interact with customers and gain a competitive advantage. Online companies can also enter the competitive market easily due to low barriers. Customers can switch from one online store to another at low costs. Positive shopping experiences affect consumer behavior. For example, consumers who are satisfied with the products or services provided by a brand are more likely to come back and recommend it to others (Rita et al., 2019, p. 7). Therefore, managers should focus more on e-services. E-commerce stores that deliver orders on time can earn customer trust and increase foot traffic to their store. In other words, it contributes to customer satisfaction and loyalty. E-retailers should find new customers instead of just selling more stuff to the existing customer base to improve their e-service quality (Khan et al., 2019, p. 296).

E-commerce has many benefits for both companies and customers. E-commerce helps companies reduce their costs and increase the number of customers (Xie & Wang, 2020, p. 1). Companies that recognize those benefits are more likely to be involved in e-commerce. In addition, customers do not have to go from one store to another looking for things. The whole world has experienced epidemics in the last two decades. Scientists have warned companies that epidemics affect business performance (Tran, 2020, p. 1).

The world has fought against the novel coronavirus 2019 (COVID-19) for almost three years. Since the onset of the pandemic, millions of people have stayed indoors to halt the spread of the coronavirus. Consumers' shopping patterns have changed since the pandemic, emphasizing e-commerce and contactless payments (Tran, 2020). Therefore, e-commerce has become more critical than ever during the pandemic. This study was carried out when the adverse impacts of the COVID-19 still prevailed. Therefore, the study focused on consumers' views on e-commerce service quality during the COVID-19 pandemic.

1. Theoretical Framework

1.1. E-commerce Service Quality

E-commerce is the sale or delivery of goods and services by electronic means. Consumers use the Internet to purchase products and services (Akbar & James, 2014, p. 2). More broadly, e-commerce involves the following aspects, p. (1) customers can purchase goods and services via online platforms, (2) companies can market their products and services and provide information about them on online platforms, and (3) customers can access promotions and special offers and live track the whereabouts of their parcels (Dal & Özbek, 2006, p. 110).

Technology allows consumers to access products and services anywhere at any time. Therefore, unlike before, e-commerce has become vital for businesses to reach out to larger markets at cheaper costs. Today, more and more companies use technology for commercial purposes and open up new online platforms to gain a competitive advantage (Coşkun, 2004, p. 244). The Internet has made e-commerce the most popular way of doing business. New businesses set up online shops, while traditional marketers, vendors, and retailers turn their physical stores into e-commerce websites. Business-to-consumer (B2C) is the most common type of e-commerce for end-users (Khan et al., 2019, p. 283). Companies use the Internet to offer products and services and build customer rapport. The Internet offers companies and consumers more opportunities for interaction and individualization (Kassim & Abdullah, 2010).

Service quality is the gap between customers' expectations and perceptions of services. Companies with good service quality solve their customers' problems quickly. Customer perceptions and expectations of service quality change over time. Therefore, companies have realized that they should focus on customer satisfaction. Customers today want more information and inquire about it (Yalçın & Baş, 2012, p. 5).

Unlike traditional consumers, online consumers browse websites to search, compare, order, and pay for products and services. However, e-commerce is imbued with more uncertainties than traditional commerce because online consumers cannot check the quality of the products and services they purchase. Moreover, when an online customer places an order online, he/she is asked to enter his/her personal and credit card information, causing security and privacy concerns among customers and end-users (Su et al., 2008, p. 361). Online shoppers face more uncertainty than traditional customers because they cannot interact with products/services and sellers (Tam et al., 2020, p. 445).

Advances in information technology have paved the way for a revolutionary paradigmatic change in e-services. Websites with high e-service quality have effective distribution connections and consultancy services that allow online shoppers to inquire about products, browse pages, and shop for products and services. E-services include all comprehensive online and offline services across the pre-sale, sale, and post-sale stages (Luo et al., 2020, p. 2).

E-commerce companies depend on website traffic, purchases, and repurchases. There are many websites that customers can use. If a customer is dissatisfied with a website's performance, he/she moves on to another website without hesitation (Cao et al., 2005, p. 645).

Consumers today are more demanding, informed, and experienced. E-service quality is critical also because negative word of mouth (WoM) spreads quickly online (Tzavlopoulos et al., 2019, p. 578). E-commerce has brought many concepts with it. E-communication, e-system operational, e-aesthetics, and e-change process quality increase websites' capabilities and service quality, affecting WoM behaviors and website loyalty. Therefore, it is critical to focus on these issues for a positive perception of website service quality (O' Cass & Carlson, 2012, p. 431).

As long as e-commerce websites can handle procurement and logistics, stores are mainly free from burdensome problems, such as physical space and storage costs. E-commerce websites have a wider range of products than physical stores. E-commerce websites provide information about their products and thus attract more customers. Online shopping is also an engaging and fun experience for customers. E-commerce websites are full of visuals and information about products and services. Websites should be well-designed and user-friendly so that customers can browse through a collection of items and purchase products and services in just a few simple steps. The quality of a website is related to objective and functional factors (efficiency, ease of navigation, ease of access, and flexibility) (Wen et al., 2014, p. 1515).

System quality measures the desired features of an e-commerce system. Websites should always be fast and accessible. They should also have an effective navigation design and links for necessary information. Information quality is about the relevance, timeliness, and accuracy of the information produced by an information system. Websites play an important role in information distribution in e-commerce. Quality is also a critical issue (Saha et al., 2012, p. 307).

E-commerce companies should allow consumers to access information, browse for products and services, and shop virtually anywhere and at any time. High-quality e-commerce websites should stand out from the crowd with their visually striking and alluring designs. Online companies should offer information and options to meet consumers' needs (Flavian et al., 2009, p. 1104).

1.2. E-Commerce Logistics Service Quality

E-commerce service quality is about logistics (courier services) and website quality. Consumers expect accurate information about products and timely and intact delivery at their doorsteps.

E-commerce companies that would like to thrive should recognize the importance of logistics support. Physical delivery is critical for online shoppers (Zhang et al., 2020, p. 2). Delivery quality consists of customer service quality and physical distribution service quality (Bienstock et al., 2008, p. 206).

Customers' impressions of logistics services can be assessed using a nine-dimensional scale devised by Mentzer et al. (1999). The nine dimensions are: quality of personnel interaction, quantity of orders released, quality of information, ordering procedures, accuracy of orders, order condition, quality of orders, handling of order discrepancies, and timeliness.

A competitive edge and long-term customer relationships are more likely for businesses that offer high-quality logistics services. Based on client needs and satisfaction, companies should evaluate and enhance the quality of their logistical services (Sohn et al., 2017, p. 680). Customers' expectations and impressions of courier services are used to measure the quality of logistics services. Many clients have preconceived notions about what their service providers will be able to deliver them before they even place their purchase. It is the discrepancy between what a customer perceives and what he or she expects when it comes to logistics service quality (Meidutė-Kavaliauskienė et al., 2014, p. 332).

1.3. Trust in E-Commerce

Service quality depends on the connection and relationship between customers and employees. It is more dependent on one person than the company. Trust between players is a prerequisite for good relations. Trust in a company and its staff also depends on their ability to solve problems and manage critical events (Edvardsson, 1998, p. 146).

Perceived reliability is what builds trust in a business. In other words, when clients have faith in their service providers, they are more likely to have good feelings about them. When clients have faith in service providers, they believe that they can rely on them to deliver on their promises (Huma et al., 2020, p. 46).

Several aspects critical to online transactions are influenced by trust. Trust can be defined as a belief, emotion, or anticipation regarding an exchange partner's intentions and/or expected behavior. According to conventional wisdom, trust has a direct correlation with customer purchasing habits. Consumers' inclination to buy is closely linked to their purchasing habits. When a customer has confidence in a brick-and-mortar business, that confidence is transferred to the online retailer. In the store's eyes, the more people she refers because of her great experience, the more money the merchant makes (Wu et al., 2018, p. 31). The foundation of social capital is trust, and trust is vital for any successful business transaction. Uncertainty is reduced when people have faith in one another, which in turn inspires them to act in ways that reflect their shared values. Because there is no actual interaction in the virtual world, trust is more crucial than in the real world (Luo et al., 2020, p. 3).

Trust plays an essential role in establishing and maintaining relationships, but it is hard to manage (Kassim & Abdullah, 2010, p. 356). Online shopping consists of customers and online stores. Online trust between customers and online stores is critical. Trust encourages online shoppers to purchase as it affects their purchasing behaviors (Lee & Lin, 2005, p. 165).

The likelihood of a consumer making another purchase is positively correlated with their level of satisfaction. An internet business's ability to satisfy its clients fosters a relationship of mutual respect and confidence. Intimacy and trust are built on previous transactions, resulting in a reduction in customer uncertainty and perception of risk. Customer happiness is based on meeting the needs and expectations of the customers. Reducing customer doubts about a company's ability to deliver on its promises is impossible without a high level of customer happiness and trust. Consumer perceptions of risk and cost also play a role (Tzavlopoulos et al., 2019, 578).

Consumers who trust online companies are more likely to shop online. Companies should build trust by providing high-quality services, ensuring communication, and keeping responsiveness at a high level (Gummerus et al., 2004, p. 183). Consumers trust companies they believe can provide quality goods and services (Jarvenpaa et al., 2000, p. 47).

Online shopping leads to customer uncertainty because they cannot touch, feel, or try on the products they purchase. This is a major concern for online consumers. Uncertainty or a lack of trust affects online purchasing decisions, depending on the degree of incomplete information about products and services. Therefore, uncertainty is an integral factor for understanding trust and an obstacle to e-commerce (Tam et al., 2020, p. 442).

Consumers who are less concerned about security, privacy, or fraud repurchase products and services from e-commerce websites that they are satisfied with. Online platforms can't function without a solid system for managing user trust. E-commerce service providers gain a lot of money from loyal customers. We need to study client loyalty in order to have a better sense of how likely they are to use e-services. Long-term e-commerce relationships are built on trust (Sharma and Lijuan, 2015, p. 474).

2. Literature Review

Customer expectations have a direct impact on service quality. Providing excellent service is critical to customer satisfaction. Customers who are satisfied with the level of service provided by a company are more likely to remain loyal to that company (Meidutė-Kavaliauskienė et al., 2014: 332).

Satisfaction and loyalty to a brand can be influenced by the quality of the service provided. Customers who are satisfied with the quality of their service are more likely to recommend the company to others. Customer happiness is directly related to the quality of the service you provide. Customer loyalty begins with a happy customer (Al-Momani & d Mohd Noor, 2009, p.56).

The higher the quality of e-services, the higher the customer satisfaction. Consumers who view e-service quality in a more positive light have more positive attitudes toward websites (Carlson & O’Cass, 2010).

Oftentimes, customers are disappointed because they hate to find that the products or services they have shopped for on e-commerce websites are quite different from what they actually receive. Moreover, they end up waiting more than promised delivery time. Managers need to take measures to solve these problems. Privacy is an important factor in online shopping. Customers shop as long as they are convinced that it is safe to share personal information. Otherwise, they never do online shopping. Therefore, managers must make their websites safe and secure and prevent fraudulent transactions. In addition, e-service quality positively affects perceived value, which results in customer loyalty. Companies that offer quality products and services on their websites will likely have loyal customers (Ghosh, 2018, p.441).

Website design affects consumers’ feelings and perceptions regarding website content (Ha & Im, 2012). If online companies are interested in improving consumers’ cognitive assessment of website content and satisfaction, they must develop websites that arouse pleasure rather than stimulation. This is even more important for online companies that sell experience goods because those consumers are after a hedonic experience while shopping. In addition, perceived information quality has a more significant effect on satisfaction and WoM for experience goods than for search goods because it is hard to compare and evaluate the qualities of experience goods. Online retailers are also advised to provide quick links on their websites to social networking sites, such as Facebook, Twitter, and YouTube.

Customers who trust websites are more likely to purchase goods online. Moreover, customers with a good purchasing experience from a website are more likely to repurchase goods from the same website (Rita et al., 2019, p.8).

Liu et al. (2001) administered a questionnaire to 1.000 electronic website administrators and conducted experiments on 68 students to define consumer responses to the design quality of websites. They reported two results. First, well-designed websites guide customers. Second, customers positively favor well-designed websites and their products and services.

According to the findings of Aladwani (2006), only the technical component of website quality influenced the purchase behavior of customers in either a direct or indirect manner through their perceptions toward websites. He came to the conclusion that the quality of the specific content and the quality of the appearance had a greater effect on the attitudes that customers had toward websites than the quality of the technical information and the quality of the overall content.

According to Lee and Lin (2005), website design, reliability, responsiveness, and trust were all factors that impacted overall service quality and consumer satisfaction. However, they found no correlation between customisation and customer pleasure.

Li et al. (2009) studied online travel companies’ customers who had made online reservations before. They asked participants to rate the dimensions of travel service quality. They reported different effects on customers’ perceptions of e-service quality. They found that ease of use and trust strongly impacted customers’ e-service quality. In addition, surprisingly, privacy had no significant impact on customers’ perception of e-service quality.

Carlson and O’Cass (2010) determined that consumers who positively evaluated the service quality of content-oriented professional sports websites had higher satisfaction, more positive attitudes toward those websites, and more positive behavioral intentions.

Yalçın and Baş (2012) focused on deal websites to investigate customer satisfaction. They found that some consumers were dissatisfied with e-commerce websites for two reasons. First, websites do not provide sufficient information about their goods or services. Second, the goods and services they sell are not of high quality.

Gök and Perçin (2016) evaluated e-commerce websites regarding e-service quality. They reported that consumers were satisfied with the e-service quality of e-commerce websites that kept their credit card information safe, indicating that customers attach great importance to security in e-services.

Yen (2014) performed a survey of college students to find out how satisfied they were with online shopping. Transactional consumers were more likely to report high levels of quality satisfaction, while relational customers were more likely to report high levels of satisfaction with the quality of information and services they

received. In addition, he found that quality satisfaction among transactional and relationship customers differed in proportion to the degree to which customers felt in control and delighted.

Morganti et al. (2014) found that delivery services were a great concern for online shoppers in the European Union. Availability and distribution channels are critical to customers. Fast delivery is very important to customers because they can touch and feel the products in brick-and-mortar stores but cannot do the same when shopping online. Therefore, they become increasingly curious as they wait for the products they buy online. However, they tend to develop negative attitudes toward online stores in case of late delivery. Accessible distribution channels also affect customers' feelings and thoughts. For example, consumers living in rural areas may have difficulty accessing products and services. Therefore, it is critical for those consumers to work with companies with wide distribution channels.

Karadeniz and Işık (2014) determined that logistics service quality dimensions (timeliness, order quality, information quality, and responsiveness) significantly affected customer satisfaction. They also reported that timeliness and order quality had a more significant effect on customer satisfaction than information quality and responsiveness.

Research by Al-Debei and colleagues (2015) indicated that consumers' attitudes about online buying were influenced by trust and perceived benefits. Consumers' opinions regarding online purchasing are influenced by trust and perceived benefits, according to the researchers. They found that higher levels of perceived web quality correlated with greater trust in an online buying website. " Perceived web quality was found to be a strong predictor of trust and to have a favorable and significant impact on how users saw the benefits of a website. Finally, they discovered that 28% of the variance in online buying attitudes was due to differences in how people evaluated the benefits and trusted the sellers.

Lin et al. (2016) found that e-service quality and logistics service quality were strongly associated with customer satisfaction. They also reported that customer satisfaction was positively related to customer loyalty for both e-services and logistics services, but that logistics services and customer satisfaction did not directly affect customer loyalty.

In an online buying context, Düger and Kahraman (2017) looked at the impact of consumer happiness and post-purchase intention on service quality and perceived value. Consumers' post-purchase intentions were found to be positively influenced by the quality, perceived value, and contentment with their e-services.

Sevim (2018) conducted research on consumers shopping on hepsiburada.com. She found that e-service quality positively affected both perceived e-trust and perceived e-customer satisfaction. She also reported that perceived satisfaction and e-trust were the predictors of e-service quality.

Demirdöğmez et al. (2018) focused on e-commerce users to investigate the effect of perceived e-service quality on their satisfaction. They found that e-service quality significantly affected customer satisfaction. E-service quality explained 30 percent of customer satisfaction.

Faiz (2018) investigated the effect of online shopping service quality on e-satisfaction and e-loyalty. He determined that e-service quality had a positive impact on e-satisfaction and e-loyalty. Khan et al. (2019) also found that e-service quality significantly affected e-customer satisfaction and loyalty.

Tzavlopoulos et al. (2019) reported that quality was positively correlated with overall perceived value, satisfaction, and loyalty and negatively correlated with perceived risk. The individual dimensions of quality (ease of use, design, responsiveness, and security) increased perceived value levels, while ease of use, responsiveness, and customization increased overall consumer satisfaction. Overall, they found that higher quality increased satisfaction and perceived value, reduced the perceived risk, and positively affected the adoption of desired consumer behaviors observed in customer loyalty.

Chiu and Chou (2019) found that perceived brand leadership factors (quality, value, innovativeness, and popularity) positively affected satisfaction, which, in turn, significantly affected repurchase intention. They also reported that value and popularity positively affected repurchase intention. Quality affected male consumers' satisfaction more than female consumers, while popularity affected female consumers' satisfaction more than male consumers. Quality affected the satisfaction of consumers over 40 years of age more than younger consumers. However, innovativeness impacted young consumers' satisfaction and repurchase intention more than those over 40.

Luo et al. (2020) determined that e-commerce service quality (system quality, security, product diversity, and service support) and community quality positively and directly affected users' perceived trust, resulting in increased transaction intentions.

Güven (2020) analyzed user complaints about three e-commerce companies (N11, Gittigidiyor, and Hepsiburada) during the COVID-19 pandemic. The complaints were analyzed based on subcodes under the main themes for each e-commerce site. As for the main theme of "customer service/live support," users mostly complained that they could not get hold of call center agents and that the call center agents could not resolve their complaints even if they could get hold of them. Users complained the least about the rude behavior of call center agents.

Han and Li (2021) reported that advanced corporate e-commerce mechanisms had direct and indirect positive effects on farmers' online shopping intentions. They found that adoption readiness and perceived risk partially mediated between farmers' online shopping intentions and advanced corporate e-commerce mechanisms. They also determined that adoption readiness played a more indirect mediating role than perceived risk.

E-commerce service quality consists of information quality, courier services, and privacy and security. The following are research hypotheses based on the theoretical framework and literature review:

- H1: Information quality significantly affects customer trust.
- H2: Privacy and security significantly affect customer trust.
- H3: Courier services significantly affect customer trust.
- H4: Information quality significantly affects customer trust.
- H5: Privacy and security significantly affect customer trust.
- H6: Courier services significantly affect repurchase intention.
- H7: Customer trust significantly affects repurchase intention.

3. Methods and Findings

Millions of people use e-commerce shopping services. People can now order products online, even from companies across the ocean. Service quality has become more critical than ever because companies generally sell products of the same price and quality. Therefore, customers do not only want to buy quality products at affordable prices, but they also expect high-quality services. Customers attach significant importance to the following criteria: (1) They want to access information quickly on e-commerce websites, (2) they want the information to be accurate, (3) they want the websites to meet their specific needs and protect their personal information, (4) the websites should take security measures to prevent cyber-attacks, (6) the websites should offer shipping options, (7) companies should deliver products on time and intact. Customers are more likely to trust and buy from the e-commerce companies that meet those criteria.

This study investigated the effect of e-commerce service quality (information quality, courier services, and privacy and security) on customer trust and repurchase intention. The study also looked into the effect of customer trust on repurchase intention.

Data were collected using a survey, which consisted of two parts. The first part consisted of items on sociodemographic characteristics. The second part consisted of items on e-commerce service quality rated on a five-point Likert-type scale (“0=Strongly disagree” to “5=Strongly agree”). The data were collected online due to the COVID-19 pandemic. Therefore, the sample consisted mostly of social media users.

The dimensions of “information quality” and “privacy and security” were derived from Wen et al. (2014). Customer trust was analyzed using the scale developed by Rita et al. (2019). Repurchase intention was analyzed using the scale developed by Aydın & Mermertaş (2020). Courier services were analyzed using a scale based on a literature review conducted by the researchers (Lopez-Nicolas & Molina-Castillo, 2008; Chen & Chang, 2012).

The study population consisted of all adults using online e-commerce websites in Turkey. The sample consisted of 612 e-commerce users recruited using convenience sampling.

3.1. Demographic Characteristics

Table 1 shows all participants' demographic characteristics.

Table 1: Demographic Characteristics

	Frequency	Percentage
Gender		
Woman	370	60.5
Man	242	39.5
Age (years)		
18-25	313	51.1
26-35	165	27.0
36-45	74	12.1
46-55	52	8.5
≥56	8	1.3
Education (degree)		
Primary school	29	4.7
High school	115	18.8
Associate	102	16.7
Bachelor's	314	51.3
Master's	52	8.5

Occupation		
Private sector	92	15.0
Public sector	126	20.6
Self-employment (pharmacist, lawyer, etc.)	28	4.6
Artisan/company owner/merchant	21	3.4
Student	233	38.1
Housewife	51	8.3
Retired	17	2.8
Unemployed	44	7.2
Frequency of Visiting E-commerce Websites		
Once a day	56	9.2
Several times a day	160	26.1
Several times a week	125	20.4
Once every two weeks	56	9.2
Once a month	66	10.8
Once every six months	10	1.6
When I need something	139	22.7
Number of Purchases in the Last Six Months		
1-3 times	234	38.2
4-6 times	140	22.9
>6 times	179	29.2
Never	59	9.6
Total	612	100.0

Three hundred and seventy participants were women. Two hundred and forty-two participants were men. Three hundred and thirteen participants were 18 to 25 years of age. One hundred and sixty-five participants were 26 to 35 years of age. Seventy-four participants were 36 to 45 years of age. Fifty-two participants were 46 to 55 years of age. Eight participants were older than 55. Three hundred and fourteen participants had bachelor’s degrees. One hundred and fifteen participants had high school degrees. One hundred and two participants had associate degrees. Fifty-two participants had master’s degrees. Twenty-nine participants had primary school degrees. Two hundred and thirty-three participants were students. One hundred and twenty-six participants worked in the public sector. Ninety-two participants worked in the private sector. Fifty-one participants were housewives. Forty-four participants were unemployed. Twenty-eight participants were self-employed. Twenty-one participants were merchants. Seventeen participants were retired. One hundred and sixty participants visited e-commerce websites several times a day. One hundred and thirty-nine participants visited e-commerce websites when they needed something. One hundred and twenty-five participants visited e-commerce websites several times a week. Sixty-six participants visited e-commerce websites once a month. Fifty-six participants visited e-commerce websites once a day. Fifty-six participants visited e-commerce websites once every two weeks. Ten participants visited e-commerce websites once every six months. Two hundred and thirty-four participants made purchases on e-commerce websites 1-3 times in the last six months. One hundred and seventy-nine participants made purchases on e-commerce websites more than six times in the last six months. One hundred and forty participants made purchases on e-commerce websites 4 to 6 times in the last six months. Fifty-nine participants had never made purchases on e-commerce websites in the last six months.

3.2. Construct Validity and Reliability

The construct validity and reliability of the scales were established using exploratory factor analysis (EFA), confirmatory factor analysis (CFA), average variance explained (AVE), component reliability (CR), reliability analysis, and normality testing. Table 2 shows the EFA results of the e-commerce service quality scale.

Table 2: E-Commerce Service Quality Scale Exploratory Factor Analysis

Items	Information quality	Privacy and security	Courier services
IQ1	.744		
IQ2	.804		
IQ3	.671		
IQ4	.789		
IQ5	.699		
IQ6	.613		
PS1		.763	
PS2		.795	

PS3	.774	
PS4	.779	
PS6	.536	
CS1		.681
CS2		.756
CS3		.710
CS4		.791
CS5		.706
CS6		.719
CS7		.622

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Test: .942 Chi-Square: 6.669.252 df:153 sig.:.000 Total variance explained: 65.098%

The Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) was 0.942 > 0.60, for which Bartlett’s test of sphericity was significant (sig.<0.05), indicating sampling adequacy for factor analysis. The scale explained 65.098 percent of the total variance. The EFA results showed that the e-commerce service quality scale had three factors: information quality, privacy and security, and courier services. Information quality had factor loadings of 0.613 to 0.804. Privacy and security had factor loadings of 0.536 to 0.795. Courier services had factor loadings of 0.622 to 0.791. All items had factor loadings greater than 0.50. One item (PS5) was removed from the scale because it had a very low factor loading.

Table 3 shows the EFA results of the customer trust scale.

Table 3: Customer Trust Scale Exploratory Factor Analysis

Items	Factor Loading
CT1	.767
CT2	.828
CT3	.780
CT4	.828
CT5	.821
CT6	.832

KMO: .899 Chi Square: 1.927.107 df:15 sig.:.000 Total variance explained: % 65.559

The Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) was 0.899 > 0.60, for which Bartlett’s test of sphericity was significant (sig.<0.05), indicating sampling adequacy for factor analysis. The scale explained 65.559 percent of the total variance. The EFA results showed that the customer trust scale had factor loadings of 0.767 to 0.832. All items had factor loadings greater than 0.50.

Table 4 shows the EFA results of the repurchase intention scale.

Table 4: Repurchase Intention Scale Exploratory Factor Analysis

Items	Factor loading
RI1	.869
RI2	.883
RI3	.878
RI4	.843

KMO: .827 Chi Square: 1.386.085 df:6 sig.:.000 Total variance explained: % 75.395

The Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) was 0.837 > 0.60, for which Bartlett’s test of sphericity was significant (sig.<0.05), indicating sampling adequacy for factor analysis. The scale explained 75.395 percent of the total variance. The EFA results showed that the repurchase intention scale had factor loadings of 0.843 to 0.883.

Confirmatory factor analysis was performed after the EFA. Table 5 shows the CFA goodness of fit values.

Table 5: Confirmatory Factor Analysis Goodness of Fit Values

Variable	χ^2	df	χ^2/df	GFI	CFI	TLI	NFI	RMSEA
Criterion			≤5	≥.85	≥.90	≥.90	≥.90	≤.08
E-commerce service quality	506.446	132	3.837	0.913	0.943	0.934	0.925	0.068
Customer trust	20.877	8	2.61	0.989	0.993	0.987	0.989	0.051
Repurchase intention	0.452	1	0.452	1.000	1.000	1.000	1.000	0.000

χ^2 : Chi-Square; df: degrees of freedom; χ^2/df : Chi-Square/ degrees of freedom; GFI: Goodness of Fit Index; CFI: Comparative Fit Index TLI: Tucker-Lewis index; NFI: Normed Fit Index; RMSEA: Root Mean Square Error of Approximation

The confirmatory factor analysis showed that the scales had acceptable goodness of fit values.

Reliability and component validity tests were conducted based on the EFA and CFA. Table 6 shows the results.

Table 6: Validity and Reliability

Variable	AVE	CR	Cronbach's Alpha	Number of Items
Information quality	0.606	0.902	0.901	6
Privacy and security	0.630	0.894	0.892	5
Courier services	0.511	0.878	0.875	7
Customer trust	0.579	0.891	0.894	6
Repurchase intention	0.662	0.887	0.891	4

The scales had an AVE of > 0.50 and a CR of > 0.70, indicating component validity. All scales had a Cronbach's alpha greater than 0.70, indicating reliability.

Correlation analysis and normality testing were performed. Table 7 shows the results.

Table 7: Correlation Analysis and Normality Testing

	Information quality	Privacy and security	Courier services	Customer trust	Repurchase intention	Skewness	Kurtosis
Information quality	1					-1.127	1.333
Privacy and security	.722**	1				-.892	1.377
Courier services	.576**	.541**	1			-1.020	1.189
Customer trust	.714**	.656**	.781**	1		-.932	1.899
Repurchase intention	.678**	.641**	.756**	.800**	1	-1.014	1.916

The analysis showed a significant correlation between the variables at a significance level of 0.01 (99% confidence level).

The scale had a skewness and kurtosis between -2 and +2, indicating normal distribution.

3.3. Structural Equation Model

A structural equation model was developed to test the research model. Figure 1 shows the research model.

Figure 1: Research Model

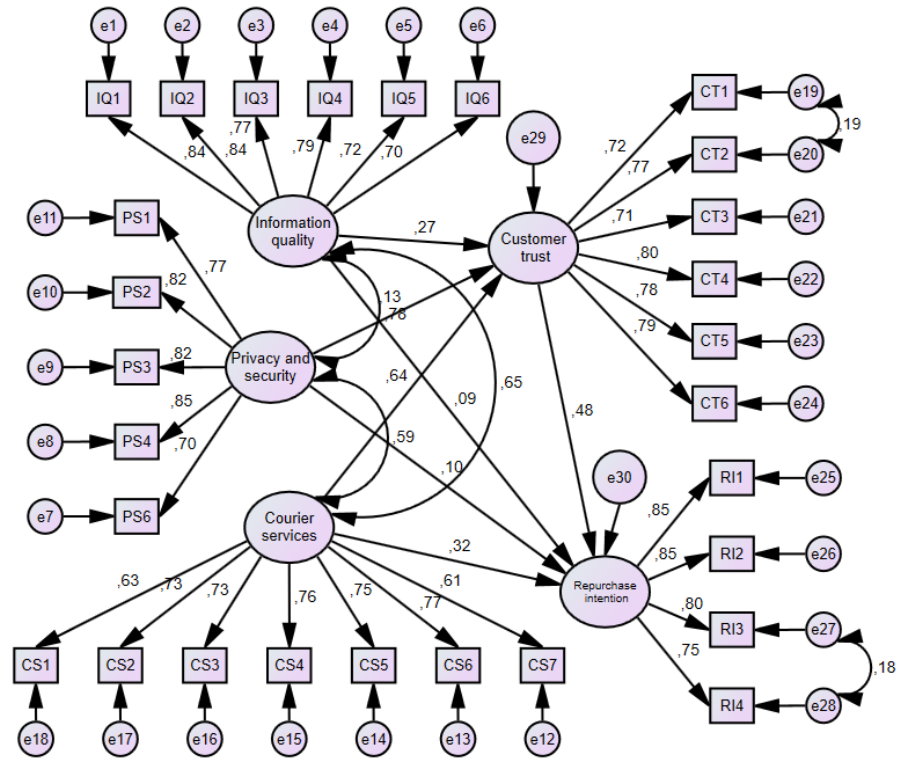

Table 8 shows the goodness of fit values for the structural equation model.

Table 8: Structural Equation Model Goodness of Fit Values

Variable	χ^2	df	χ^2/df	GFI	CFI	TLI	NFI	RMSEA
Criterion			≤ 5	$\geq .85$	$\geq .90$	$\geq .90$	$\geq .90$	$\leq .08$
Model	1.106.337	338	3.273	0.882	0.935	0.927	0.909	0.061

The analysis showed that the structural equation model satisfied the acceptable goodness-of-fit criteria. Table 9 shows the analysis results of the model.

Table 9: Model Analysis Results

Analysis Path	Standardized Estimation	Std. Error	Critical Rate	P (significance)
Customer trust <--- Information quality	0.27	0.039	5.439	***
Customer trust <--- Privacy and security	0.127	0.045	2.85	0.004
Customer trust <--- Courier services	0.638	0.052	11.847	***
Repurchase intention <--- Information quality	0.09	0.047	1.656	0.098
Repurchase intention <--- Privacy and security	0.103	0.051	2.265	0.024
Repurchase intention <--- Courier services	0.317	0.084	4.069	***
Repurchase intention <--- Customer trust	0.484	0.112	4.8	***

The structural equation model analysis showed that information quality, privacy and security, and courier services positively affected customer trust. Courier services affected customer trust more than information quality and privacy and security because it had a coefficient estimate value of 0.638, indicating that one unit increase in courier services led to a 0.638 increase in customer trust. The significant effect was at the 0.01 significance level because the significance level for these effects was $p < 0.01$. The results also showed that privacy and security, courier services, and customer trust positively affected repurchase intention. Customer trust affected repurchase intention more than privacy and security and courier services because it had a coefficient estimate value of 0.484, suggesting that one unit increase in customer trust led to a 0.484 increase in repurchase intention. The significant effect was at the 0.01 significance level because the significance level for these effects

was $p < 0.01$. Information quality did not affect repurchase intention at the significance levels of 0.01 and 0.05. This result indicated that privacy and security and courier services had a more significant effect on participants' repurchase intention than information quality.

The results confirmed H1, H2, H3, H5, H6, and H7 but rejected H4.

4. Conclusion

This study investigated the three dimensions (information quality, privacy and security, and courier services) of e-commerce service quality on customer trust and repurchase intention. The study also looked into the effect of customer trust on repurchase intention. Data were collected using a survey. The sample consisted of 612 e-commerce users from different cities in Turkey. The construct validity and reliability of the scales were established. First, a structural equation model was developed to test the research hypotheses. The structural equation model results showed that information quality, privacy and security, and courier services significantly affected customer trust. The results indicate that e-commerce companies should pay attention to information quality, privacy, system security, and logistics (courier services) to build customer trust.

The structural equation model results also showed that privacy and security, courier services, and customer trust significantly affected repurchase intention. The results indicate that e-commerce companies should pay attention to privacy and security and logistics to ensure that consumers use their websites to repurchase goods and services. In other words, e-commerce companies with higher privacy and security and better logistics are more likely to build customer trust, resulting in repurchase intention.

The Internet has become an integral part of our lives. E-commerce is one of the most groundbreaking outcomes in the Internet era. People have been using e-commerce sites to do business or shop since the second half of the 1990s. E-commerce is vital for small and medium-sized enterprises (SMEs) and big companies.

E-commerce has become an essential concept due to advances in information technologies. Companies have turned to e-commerce to keep up with changing consumption patterns and expectations and gain a competitive advantage over their rivals. Every year, more and more companies use e-commerce, resulting in a wide variety of websites and online platforms where consumers can access and compare numerous products and services. E-commerce service quality has become a critical indicator because consumers are likelier to shop on websites with high service quality. Service quality has numerous dimensions. Consumers focus on many criteria to evaluate e-commerce websites. Some of those factors are design quality, achievement quality, system quality, and customer relations. Consumers are more likely to purchase the products and services from companies that satisfy those criteria. There is a positive correlation between e-service quality and customer satisfaction. Customer satisfaction can be defined as a measure of how happy customers are with the performance of companies after purchasing goods or services. Yalçın and Baş (2012) argue that customer dissatisfaction arises when companies provide little information about their goods or services or sell low-quality goods or services. Customer satisfaction results in customer loyalty, which provides companies with a competitive advantage.

Advances in Internet technology have paved the way for a paradigmatic change in commerce. Therefore, researchers have focused on the availability, efficiency, safety, and quality of e-commerce services. Companies that provide high-quality e-commerce services improve their price policies and transportation, supply, security, and communication skills to meet their customers' needs and make a profit. Services are commercial activities to meet people's needs and provide benefits. Quality is the totality of characteristics of a product or service that bears its ability to satisfy needs. Therefore, quality is one of the most important criteria for customer satisfaction.

Consumer behavior and expectations change over time. Some factors that consumers take into account when evaluating e-commerce websites are website design, technical features, transaction methods, entertainment, service quality, etc. However, we must analyze which factors determine customer satisfaction (Bozbay et al., 2016, p.36). Companies should keep up with developments in information systems in order to provide high-quality e-commerce services and meet customers' changing demands and needs. They should also have the technical and administrative infrastructure to compete internationally (Canpolat, 2001, p.47).

E-commerce companies should use new and unique methods to gain a competitive advantage (Wang et al., 2017, p.251). Therefore, they should focus on service quality and customer satisfaction. Service quality includes all stages from the start until the end of online shopping. The better a company manages this process, the more it guarantees customer satisfaction and loyalty. Companies have to ensure customer satisfaction in order to gain a competitive advantage and make a profit. Customer expectations change because technology offers new opportunities every day. Therefore, companies should improve themselves and keep their employees updated on the latest news and changes to meet their customers' ever-changing needs and expectations (Öztürk & Seyhan, 2005, p.181).

Our results show that privacy and security are critical factors that promote customer trust and repurchase intention among e-commerce users. Therefore, e-commerce companies should take the necessary measures to protect their customers' personal information. In other words, they should invest in cyber security because privacy and security are critical for customers.

Information quality also affects customer trust. Therefore, e-commerce companies should design their websites so that customers can easily access all kinds of information about products and services. They should categorize their products and services to allow customers to access them easily. For example, websites should include size, age, gender, and color information.

Our results show that courier services significantly impact both customer trust and repurchase intention. Courier services are critical for consumers because they expect timely and accurate delivery. E-commerce companies should also offer shipping options because some customers may have shipping preferences. Not all shipping companies in small towns work every day. Some shipping companies work one day a week in some small towns. Customers' purchase decisions also depend on the shipping policies and prices e-commerce companies offer. Customers sometimes blame e-commerce companies for the mistakes made by shipping companies. Hepsiburada and Trendyol established their own distribution networks due to excessive complaints.

Today, some companies use drones to deliver goods. Therefore, researchers should investigate what online shoppers think about drone delivery. They should also determine whether delivery by small autonomous vehicles is a viable option that promotes customers' satisfaction levels and perceptions of e-commerce service quality in terms of speed, quality, and trust.

References

- Akbar, p. & James, T. (2014). Consumers' attitude towards online shopping factors influencing employees of crazy domains to shop online. *Journal of Management and Marketing Research*, 14(1), 1-12.
- Al-Debei, M. M., Akroush, M. N. & Ashouri, M. I. (2015). Consumer attitudes towards online shopping. The effects of trust, perceived benefits, and perceived web quality. *Internet Research*, 25(5), 707-733.
- Aladwani, A. M. (2006). An empirical test of the link between web site quality and forward enterprise integration with web consumers. *Business Process Management*, 12(2), 178-190.
- Al-Momani, K. & Mohd Noor, N. A. (2009). E-service quality, ease of use, usability and enjoyment as antecedents of e-crm performance: an empirical investigation in jordan mobile phone services. *The Asian Journal of Technology Management*, 2(2), 50-64.
- Aydın, p. ve Mermertaş, K. (2020). E-perakende sektöründe satış sonrası hizmetlerin müşteri tatmini ve tekrar satın alma niyetine etkisi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(22), 840-863.
- Bienstock, C. C., Royne, M. B., Sherrell, M. B. D. & Staffor, T. F. (2008). An expanded model of logistics service quality: Incorporating logistics information technology. *Int. J. Production Economics*, 113(1), 205-222.
- Bozbay, Z., Yaman, Y. ve Özkan, E. (2016). İnternet perakendeciliğinde hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerindeki rolü: hazır giyim ve kitap sektörü üzerine karşılaştırmalı bir araştırma. *Journal of Transportation and Logistics*, 1(1), 19-38.
- Canpolat Ö. (2001). *E-ticaret ve Türkiye'deki Gelişmeler*, Ankara: T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Hukuk Müşavirliği.
- Cao, M., Zhang, Q. & Seydel, J. (2005). B2C e-commerce web site quality: an empirical examination. *Industrial Management & Data Systems*, 105(5), 645-661.
- Carlson, F. & O'Cass, A. (2010). Exploring the relationships between e-service quality, satisfaction, attitudes and behaviours in content-driven e-service web sites. *Journal of Services Marketing*, 24(2), 112-127.

- Chen, Y., & Chang, C. (2012). Enhance green purchase intentions. *Management Decision*, 50 (3), 502-520.
- Chiu, W. & Cho, H. (2019). E-commerce brand the effect of perceived brand leadership on consumers' satisfaction and repurchase intention on e-commerce websites. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics Emerald Publishing Limited* 1355-5855 DOI 10.1108/APJML-10-2018-0403
- Coşkun, N. (2004). Elektronik ticaretin gelişiminde temel dinamikler ve gelişimi önündeki engeller. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 243-258.
- Dal, V. & Özbek, A. (2006). Avrupa birliği ve Türk hazır giyim sanayindeki e-ticaret uygulamalarının karşılaştırılması olarak incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(18), 106-125.
- Demirdöğmez, M., Gültekin, N. ve Taş, H. Y. (2018). Türkiye'de e-ticaret sektörünün yıllara göre gelişimi. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 2216-2236.
- Diaz, E., Blazquez, J. J., Molina, A. & Martín-Consuegra, D. (2013). Are the non-governmental organizations' web sites effective?. *Qualitative Market Research: An International Journal*, (4), 370-392.
- Düger, Y. S., ve Kahraman, H. (2017). Online alışverişte hizmet kalitesinin ve algılanan değerın müşteri memnuniyeti ile tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisi. *Journal of International Social Research*, 10(54), 819-826.
- Edvardsson, B. (1998). Service quality improvement. *Managing Service Quality*, 8(2), 142-149.
- Faiz, E. (2018). Online seyahat alışverişlerinin hizmet kalitesinin e-memnuniyet ve e-sadakat üzerindeki etkisi. *Electronic Journal of Social Sciences*, 17(68), 1675-1690.
- Flavian, C., Gurrea, R. & Orus, C. (2009). The effect of product presentation mode on the perceived content and content quality of web sites. *Online Information Review*, 33(6) 1103-1128.
- Ghosh, M. (2018). Measuring electronic service quality in India using E-S-QUAL. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 35(2), 430-445.
- Gök, A. C., ve Perçin S. (2016). Elektronik alışveriş (e-alışveriş) sitelerinin e-hizmet kalitesi açısından değerlendirilmesinde dematel-aas-vikor yaklaşımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 131-144.
- Gummerus, J., Liljander, V., Pura, M. & Riel, A. (2004). Customer loyalty to content-based web sites: the case of an online health-care service. *Journal of Services Marketing*, 18(3), 175-186.
- Güven, H. (2020). Covid-19 sürecinde e-ticaret sitelerine yöneltilen müşteri şikâyetlerinin incelenmesi. *Turkish Studies*, 15(4), 512-530.
- Ha, Y. & Im, H. (2012). Role of web site design quality in satisfaction and word of mouth generation. *Journal of Service Management*, 23(1), 79-96.
- Han, F. & Li, B. (2021). Exploring the effect of an enhanced e-commerce institutional mechanism on online shopping intention in the context of e-commerce poverty alleviation. *Information Technology & People*, 34(1), 93-122.
- Huma, p., Ahmed, W., Ikram, M. & Khawaja, M. I. (2020). The effect of logistics service quality on customer loyalty: case of logistics service industry. *South Asian Journal of Business Studies*, 9(1), 43-61.
- Jarvenpaa, p. L, Tractinsky, & Vitale, M. L (2000). Costumer trust in an internet store. *Information Technology and Management*, 1, 45-71.
- Karadeniz, M., ve Işık, M. (2014). Lojistik hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti ilişkisi: e-ticaret üzerine bir araştırma. *İstanbul Journal of Social Sciences*, 7, 1-24.
- Kassim, N. M. & Ismail, P. (2009). Investigating the complex drivers of loyalty in e-commerce settings. *Measuring Business Excellence*, 13(1), 56-71.
- Kassim ,N. & Abdullah, N. A. (2010). The effect of perceived service quality dimensions on customer satisfaction, trust, and loyalty in e-commerce settings A cross cultural analysis. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 22(3), 351-371.
- Khan, M. A., Zubair, p. S. & Malik, M. (2019). An assessment of e-service quality, e-satisfaction and e-loyalty case of online shopping in Pakistan. *South Asian Journal of Business Studies*, 8(3), 283-302.
- Lee, G. G. & Lin, H. F. (2005). Customer perceptions of e-service quality in online shopping. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 33(2), 161-176.

- Li H., Liu Y. & Suomi, R. (2009) Measurement of e-service quality: an empirical study in online travel service. *ECIS 2009 Proceedings*, 191, 1-13.
- Lin, Y., Luo, J., Cai, p., Ma, p. & Rong, K. (2016). Exploring the service quality in the e-commerce context: a triadic view. *Industrial Management & Data Systems*, 116(3), 388-415.
- Liu, C., Arnett, K. P., Capella, L. M., & Taylor, R. D. (2001). Key dimensions of web design quality as related to consumer response. *Journal of Computer Information Systems*, 42(1), 70-82.
- Lopez-Nicolas, C., & Molina-Castillo, F. J. (2008). Customer knowledge management and e-commerce: the role of customer perceived risk. *International Journal of Information Management*, 28(2), 102-113
- Luo, N., Wang, Y., Zhang, M., Niu, T. & Tu, J. (2020). Integrating community and e-commerce to build a trusted online secondhand platform: Based on the perspective of social capital. *Technological Forecasting & Social Change*, 153(1), 1-7.
- Mentzer, J. T., Flint, D. J. & Kent, J. L. (1999). Developing a logistics service quality scale. *Journal of Business Logistics*, 20(1), 9-32.
- Meidutė-Kavaliauskienė, I., Aranskis, A. & Litvinenko, M. (2014). Consumer satisfaction with the quality of logistics services. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 110(1), 330 – 340.
- Morganti, E., Seidel, p., Blanquart, C., Dablanc, L. & Lenz, B. (2014). The impact of e-commerce on final deliveries: alternative parcel delivery services in France and Germany. *Transportation Research Procedia*, 4, 178-190.
- O’Cass, A. & Carlson, F. (2012). An empirical assessment of consumers’ evaluations of web site service quality: conceptualizing and testing a formative model. *Journal of Services Marketing*, 26(6), 419–434.
- Öztürk, Y. ve Seyhan, K. (2005). Konaklama işletmelerinde sunulan hizmet kalitesinin servqual yöntemi ile ölçülmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 170-182.
- Pawelozek, I. & Bajdor: (2020). A statistical approach to assess differences in perception of online shopping. *Procedia Computer Science*, 176(1), 3121–3132.
- Rita, Oliveira, T. & Farisa, A. (2019). The impact of e-service quality and customer satisfaction on customer behavior in online shopping. *Heliyon*, 5(1), 1-14.
- Saha , Nath, A. K. & Salehi-Sangari, E. (2012). Evaluation of government e-tax websites: an information quality and system quality approach. *Transforming Government: People, Process and Policy*, 6(3), 300-321.
- Sevim, N. (2018). Çevrimiçi e-müşteri sadakatinin oluşumunda e-hizmet kalitesi, e-güven ve e-tatminin etkisi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(1), 107-127.
- Sharma, G. & Lijuan, W. (2015). The effects of online service quality of e-commerce websites on user satisfaction. *The Electronic Library*, 33(3), 468-485.
- Sohn, J. I., Woo, P. H. & Kim, T. W. (2017). Assessment of logistics service quality using the Kano model in a logistics-triadic relationship. *The International Journal of Logistics Management*, 28(2), 680-698.
- Su, Q., Li, Z., Song, Y. T. & Chen, T. (2008). Conceptualizing consumers’ perceptions of e commerce quality. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 36(5), 360-374.
- Tam, C., Loureiro, A. & Oliveira, T. (2020). The individual performance outcome behind e-commerce integrating information systems success and overall trust. *Internet Research*, 30(2), 439-462.
- Tran, L. T. T. (2020), Managing the effectiveness of e-commerce platforms in a pandemic. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 58, 1-9.
- Tzavlopoulos, I., Gotzamani, K., Andronikidis, A. & Vassiliadis, C. (2019). Determining the impact of e-commerce quality on customers’ perceived risk, satisfaction, value and loyalty. *International Journal of Quality and Service Sciences*, 11(4), 576-587.
- Wang, C., Lee, B. & Feng, R. (2017). Measurement of online shopping service quality: from the perspective of e-commerce law. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 80, 248-253.
- Wen, C., Prybutok, V. R., Blankson, C. & Fang, J. (2014). The role of e-quality within the consumer decision making process. *International Journal of Operations & Production Management*, 34(12), 1506-1536.

Wu, J. J., Hwang, J. N., Sharkhuu, O. & Tsogt-Ochir, B. (2018). Shopping online and off-line? Complementary service quality and image congruence. *Asia Pacific Management Review*, 23(1), 30-36.

Xie, J. & Wang, L. (2021). Collaborative innovation of e-commerce enterprises based on fpga and convolutional neural network. *Microprocessors and Microsystems*, 80,1-6.

Yalçın, F. ve Baş, M. (2012). Elektronik ticarete müşteri memnuniyeti: fırsat siteleri üzerine bir araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,14(3),1-16.

Yen, Y. S. (2014). A comparison of quality satisfaction between transactional and relational customers in e-commerce. *The TQM Journal*, 26(6), 577-593.

Zhang, X., Zhou, G., Cao, J. & Wu, A. (2020). Evolving strategies of e-commerce and express delivery enterprises with public supervision. *Research in Transportation Economics*, 80(1), 1-16.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları: Makaleye yazarlar eşit düzeyde katkı sunmuşlardır.

Çıkar Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Etik Kurul İzni: Çalışma için Kastamonu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar Ve Yayın Etiği Kurulu'ndan etik izin alınmıştır.

Atf: Sevinçli, V. ve Akman, H. (2023). Karacı / Karaçı Kelimesi Üzerine İnceleme. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, 16-26
Citation: Sevinçli, V. ve Akman, H. (2023). Study About of The Word Karacı / Karaçı. *Vankulu Journal of Social Studies*, 12, 16-26

Araştırma Makalesi / Research Article

Veysi SEVİNÇLİ*

Hami AKMAN**

* Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Iğdır/Türkiye.

Assoc. Prof. Dr., Iğdır University, Faculty of Arts and Literature, Department of Turkish Language and Literature, Iğdır/Türkiye.

vsevincli@hotmail.com ORCID: 0000-0002-2069-7138

** Dr., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van/Türkiye.

Dr., Department of Turkish Language and Literature, Van/Türkiye.

hamiakman@gmail.com ORCID: 0000-0001-8787-2319

Karacı / Karaçı Kelimesi Üzerine İnceleme¹
Study About of The Word Karacı / Karaçı

Öz

Türkçede, dile kelime kazandırmanın bazı yolları vardır. Bunlar; kelime türetme, birleştirme, örneksme, kalıplaşma gibi yöntemlerdir. Bunlar arasında en fazla başvurulan yöntem yapım eklerinin isim ve fiillerin kök veya gövdelerine eklenmesi ile kelime türetme yöntemidir. İşte bu tarife uygun olan örneklerden birisi bugün için ölçünlü dilde genellikle kullanılmayan, kullanımı bazı ağızlarla sınırlı kalan, *yağmacı*, *haydut*, *eşkiya*, *dilenci*, *şaki* gibi anlamlar içeren *karacı / karaçı* kelimesidir. *Karacı / karaçı*, tespitlerimize göre ilk kez Kutadgu Bilig'de *ķaraqçı* şeklinde tanıklanmıştır. Kelime özellikle Çağatay Türkçesinde kullanım sahasını oldukça genişletmiştir. Bugün Türkçenin bazı ağızlarında yukarıda belirtilen şekil ve anlamlarını korumakla beraber *ğaraç*, *ğaraçı*, *ğaraçi*, *ķaraçi* şekillerinde ve *çingene*, *kara çalan* gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Kelimenin etimolojisi, araştırmacılar tarafından *kara* "sıradan halk, insanlar", **karamak* "yağmalamak" ve **kar-* / **kara-* "yağmalamak; almak, ganimet bilmek, gasp etmek" kelimelerine dayandırılarak açıklanmıştır. Bu çalışmada *karacı / karaçı* kelimesi, tarihi Türk lehçeleri ve bazı ağızlardaki kullanımı ile etimolojik açıdan ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, yapım ekleri, karacı / karaçı, Kutadgu Bilig, Çağatay Türkçesi.

Abstract

In Turkish, there are some ways of introducing words into the language. These are methods such as word derivation, compounding, instantiation and stereotyping. The most commonly used method among these is word derivation by adding construction suffixes to the roots or stems of nouns and verbs. One of the examples that fits this description is the word *karacı / karaçı*, which is not generally used in the common language today, its use is limited to some dialects, and it contains meanings such as *looter*, *bandit*, *beggar*, *shaki*. According to our findings, the first use of *karacı / karaci* is in the form of *ķaraqçı* in Kutadgu Bilig. The word expanded its usage especially in Chagatai Turkish. Today, in some dialects of Turkish, the word is used in the forms of *ğaraç*, *ğaraçı*, *ğaraçi*, *ķaraçi*, and with meanings such as *gypsy*, *black stealer*, while preserving the forms and meanings mentioned above. The etymology of the word has been explained by researchers based on the words *kara* "ordinary peopl", **karamak* "to plunder" and **kar-* / **kara-* "to plunder; to take, to know booty, to usurp". In this study, the word *karacı / karaçı* is examined etymologically with its usage in historical Turkish dialects and some dialects.

Keywords: Turkish, derivational suffix, karacı / karaçı, Kutadgu Bilig, Chagatai Turkish.

¹ Bu çalışma 4. Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Sempozyumu 20-22 Ekim 2022 Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi'nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

Giriş

Türkçede yeni kelime yapmak için bazı yöntemlere başvurulur. Bunlar; kelime türetme, kelime birleştirme, örnekseme, kalıplaşma gibi yöntemlerdir. Bunlardan kelime birleştirme, en az iki kelimedenden oluşan bir kelime grubunun tek bir kavramı karşılamak için bir araya gelmesidir. Bu birleşimde tek kavramı karşılamak üzere bir araya gelen kelimeler kendi anlamları haricinde kullanılırlar. Mesela kuşburnu, danaburnu, eli açık, gözü açık, cingöz gibi kelimeler artık tek kavramı oluşturmak için bir araya gelen, kendi anlamlarını yitiren kelime gruplarıdır ki bunlara *birleşik kelime* de denmektedir. *Örnekseme* (İng. Analogie) ise adından da anlaşılacağı üzere bir kelimenin gerek ses ve gerekse yapı ve anlam bakımından başka bir kelimeye benzetilerek türetilmesidir; mesela *korkunç* kelimesine yakıştırılarak *ilginç*, *kurultay*'a bakılarak *danıştay*, *sayıştay* ve *yargıtay* kelimeleri türetilirken (Korkmaz, 2017, s. 195) *sağlam* kelimesi örnek alınarak *toplam* kelimesi türetilmiş; *çarşamba* kelimesi örnek alınarak *pençşembe*'nin *perşembe* olması da bir *örnekseme (analogie)* örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Topaloğlu, 2019, s. 106). *Örnekseme*ye başka bir örnek vermek gerekirse; *verim* sözcüğü örnek tutularak *devirim* sözcüğü, bundan da *devrim* sözcüğü elde edilmiştir (Hatiboğlu, 1978, s. 99). Kalıplaşma, “Bazı ek kök birleşmelerinde rastladığımız ve eklerin görevlerinin verdiği imkânlarla bağlı olarak, değişik kullanılışlarından ileri gelen kalıplaşma olayıdır” (Korkmaz, 2018, s. 169). Korkmaz, bu açıklamasından sonra kalıplaşma ile ilgili şu örnekleri verir: “yüzde ‘matematikte kullanılan oran ölçüsü’, gözde ‘gözde, hükümdarın sevgilisi’, Ugan ‘Tanrı...’” (2018, s. 169). Hatiboğlu *kalıplaşma* için iki veya daha fazla kelimenin ayrılmaz bir şekilde birleşmesi şeklinde tanım yapar ve “*göze girmek, gözden düşmek, kulak kabartmak*” vs. deyimleri, “*hanımeli, kaptıkaçtı, akbaba*” birleşik isimleri ve “*kimisi, birisi, hepsi, bidüziye*” kelimeleri *kalıplaşmaya* örnek olarak verir (Hatiboğlu, 1978, s. 78). Mehmet Hengirmen, ise *kalıplaşma* terimi için “bir sözcüğün ancak belirli sözcüklerle görülmeye zorunluluğuna girmesi” tanımını yapmıştır (2009, s. 238).

Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren kelime yapımında en çok kullandığı yöntem *türetme* yöntemidir. Türetme denilince de akla gelen ilk şey Türkçenin türetme ekleri diğer bir deyişle yapım ekleridir. Yapım ekleri sondan eklemeli diller arasında olan Türkçe için kuşkusuz çok önemli bir yere sahiptir. Yapım ekleri, kök diye tabir ettiğimiz kelimelere getirilerek yeni yeni gövdeler elde etmemizi sağlar. Bu ekler gövdelerin anlamını *kökün* anlamından az ya da çok uzaklaştırırsa da aradaki anlam bağı genellikle sezilecek kadar görülebilmektir.

Aşağıda çalışmamıza konu olan *karaç* kelimesi de Türkçenin kelime yapımında en fazla yararlandığı kelime türetme yöntemiyle oluşmuştur.

Türkçenin tarihî metinlerinde kullanılan bazı kelimeler, bazen ses ve şekil bazen anlam değişmesi, genişlemesi ya da daralmasıyla değişikliklerine uğrayarak günümüzde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu kelimeler, zaman zaman çok yaygın olarak kullanılıp ölçünlü dile mal olurken bazen de çok dar alanlarda sadece ağızlarda sınırlı bir kullanıma sahip olmuştur. Bugün için bazı ağızlarda kullanımını sürdüren *karaç* kelimesi ölçünlü dilde kullanılmayan kelimelerden sadece bir tanesidir.

Bu çalışmada söz konusu *karaç* kelimesinin, öncelikle tarihî Türk lehçelerindeki kullanımına değinilecek; ardından kelimenin çağdaş Türk lehçelerinde ve Türkçenin bazı ağızlarında -özellikle Türkiye Türkçesi ağızlarında- aldığı değişik şekillere ve anlamlara yer verilecektir. Daha sonra kelimenin etimolojisine dair bazı araştırmacıların görüşlerine değinilecektir. Bu görüşler de göz önünde bulundurularak kelimenin etimolojisi anlam ve şekil bilgisi dikkate alınarak tarafımızca yeniden değerlendirilecektir. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapmaya çalışılacaktır.

1. Kelimenin Tarihî Türk Lehçelerindeki Şekil ve Anlam Bakımından Kullanımı

Karaç / *karaç* sözcüğünün ilk kullanıldığı eser tespitlerimize göre Karahanlı Türkçesi dönemine ait ve Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig adlı eserdir. Bu kelime, eserde toplamda üç kez kullanılmıştır:

ķayu oğrı tewlig ķaraķçı ķunuk

ķayusı basımcı ölüťçi ķırık (1737)

“Kimisi hırsız, aldatıcı, yağmacı, dolandırıcı; kimisi zalim olur. Kimisi katil ve yıkıcı olur”. Buradaki kullanımda *karaç* kelimesi, anlam bakımından kendisine yakın olan *oğrı* “hırsız”, *tewlig* “hileci, aldatıcı”, *ķunuk* “dolandırıcı”, *basımcı* “zalim, zulmeden”, *ölüťçi* “öldürücü, katil” ve *ķırık* “yıkıcı” kelimelerle birlikte tenasüp sanatına uygun olarak kullanılmıştır.

iç ilde kötürgil buğun ķuçlerin

taşırtın arıtıl ķaraķçı barın (5547)

“Ülke içinde halka zulmedenleri temizle; dışarda ise yol kesicilerin hepsini arıt.” Burada, “karakçı”ların ülke dışında yağmacılık, yankesicilik vb. rahatsız edici şeylerle zulümde buldukları ve bunların baskısından kurtulmak gerekliliği vurgulanmaktadır.

üçüncü imin tut kamuğ yollarıg

karakçıg *sekerçig arutgil arıg* (5577)

“Üçüncü olarak da bütün yolların güvenliğini sağla; haydut, eşkıya, yol kesicileri iyice (ülkeden, topraktan vs.den) temizle.” Bu beyitte kelime bu kez *sekerçig* “haydut” kelimesiyle ikileme şeklinde kullanılmıştır. Eserin 5547. beytinde ifade edilen ülke dışında bulunan ve temizlenmesi gerektiği belirtilen *karakçı* lar bu beyitte de aynı düşüncenin muhatabı olmuşlardır.

Türk dilinin ilk sözlüğü olan Dîvânu Lugâti't-Türk'te kelime *karaçı* şeklinde ve *kapı kapı dolaşan dilenci* anlamında kullanılmıştır. *Dîvânu Lugâti't-Türk'te, Kutadgu Bilig'dekinden farklı bir anlamla ve şekille kullanılmıştır: karaçı.*

Karaçı kelimesi Kıpçak dönemi eserlerinden olan Codex Cumanicus'ta da Kutadgu Bilig'deki gibi *karakçı* şeklinde kullanılmıştır: *Mên karakçı sen kök hanı egeç mên yamanlı sên ayıpsız* (75a / 5) “Ben bir dilenci sen (ise) gök hanı (Hz. İsa); ben günahkâr (birisi) iken sen ayıpsızsın.” Burada kelime, “dilenci” anlamıyla “gök hanı” kelimesiyle zıt anlamda kullanılmıştır.

Kelime, genellikle Harezmi Türkçesi dönemi eserleri arasında gösterilen Kutb'un Hüsrev ü Şîrin adlı mesnevisinde iki kez geçmektedir:

yasak tuşap kamuğ illerni tüzdi

karakçı *yol uruğlı boynın urdı* (1217)

“(O şah) kanun / emir bildirip bütün illeri düzene soktu; eşkıya / haydutların ve yol kesenlerin boynunu vurdu.” Kutb, “karakçı”yı *yol uruğlı* “yol kesen” sözcüğüyle birlikte kullanmış ve bunların da yönetici tarafından konulan yasalar ve emirlerle düzene soktuğunu, ülkeye düzenin getirildiğini ifade etmektedir.

anıy kim mâli köptür kadğusu bar

karakçıdın ni korksun yoğsul iy yâr (2281)

“Ey yar, her kimin ki malı çoktur (bundan dolayı) kaygısı (da) var; (buna mukabil) yoksul (olan) hayduttan / eşkiyadan neden korksun (ki)?” Burada, *karakçı*lar zengin olanların mallarına musallat olan eşkiyalardır. Fakir birisinin zaten malı az ya da hiç olmadığı için *karakçı*lardan yana da emindir, güvendedir.

Bahse konu edilen kelime Türkçenin tarihî dönemleri göz önüne alındığında en fazla Çağatay Türkçesi metinlerinde tespit edilmiştir. Dönemin öne çıkan isimleri arasında gösterilen Lutfi'nin divanında kelime dört kez tanıklanmıştır:

karakçı *bolmasay ay yâr közin*

nağü peyveste her bir hamda sin sin (195 / 4)

“Ey yârin gözü, (sen) *çapulcu / talancı olmasan; neden kavuşmanın her birinde eğrilmiş (bir şekilde, var olan) sensin.*” Burada şair, *karaçı*yı sevgilisinin gözüne benzetmiş ve onu kavuşmayı engelleyen bir *çapulcu / talancı* olarak görmüştür.

karakçı *közünüñ ol alı köp karasına bak*

kümiş se-pâyenin üstinde ikki yasına bak (124 / 1)

“(Sevgilinin) yağmacı gözünün o kırmızısı çok olan karalığına bak; gümüş sehpanın üzerindeki iki yay (gibi kavisli kaşına) bak!” Şair önceki beyitte olduğu gibi burada da gözü yaralayıcı, yıkıcı özelliklerine dayanarak bir hayduda, talancıya benzeterek anlatmıştır.

'aql u dînni bolmasun didi min-i biçârede

ol karakçı közleriñni mest ü 'ayyâr eylegen (193 / 4)

“(Ey sevgili) o *çapulcu* gözlerini sarhoş ve hilekâr eyleyen, biçare olan bende ki akıl ve din olmasın, dedi.” Şair yine sevgilinin gözlerini haydut / talancıya benzeterek anlatmaktadır.

ay karakçı közli dil-ber eyle bil

cân aya min sin kibi cânânedin

hüsn ü lutfu şüret ü ma'nâ bile

toğmağay sin tig yana cân anadan (457 / 1-2)

“Ey yağmacı gözlü dilber, öyle bil ki; can isterim senin gibi sevgiliden; ama senin gibi güzellik, lütuf ve mana ile (mücehhez birisini) tekrar (hiçbir) can anadan doğmayacak.” Burada şair, diğer üç beyitte olduğu gibi sevgilisinin gözünü yine yağmacıya benzeterek bu özelliğin ancak ona has olduğunu ifade etmiştir.

Lutfi’de *karacı* kelimesinin kullanımındaki ortak nokta, hepsinin de sevgilinin gözüne benzetilerek ifade edilmesidir. Göz, şairler tarafından sıklıkla yağmalayıcı, kesici, yıkıcı vs. özellikleriyle işlenmiştir.

Söz konusu dönemin önemli eserlerinden olan, Ali Şîr Nevâyî’nin kaleme aldığı Mahbûbu’l- Kulûb (Kalplerin Sevgilisi)’da kelime şu ifadelerle yer almıştır:

*‘Âdil pâdişâh hak-dın halâyık-ka rahmet-dür ve memâlik-ke mucib-i emniyyet ü ref’et. Kuyuş bile ebr-i bahâr dik tofrağdın gül-ler açar, mülk ehli başığa altun birle dürrler saçar. Fukarâ ve nâ-tüvânlar anıñ rıfķ u müdârâsıdın âsüde, zaleme ve ‘avânlar anıñ tîğ-i siyâseti-din fersüde. Hîrâseti-din kozi ve böri hayfi-dın emîn ve siyâseti-din müsâfir **karakçı** vehmi-din muţma’in (6b-1)* “(O) adil padişah (ki) Hak’tan, halklar için (gönderilen) (bir) rahmettir, memleketlere / ülkelere emniyet ve merhametin için bir vesiledir. Güneş ile bahar bulutu gibi kara topraktan güller açtırır, memleket / ülke halkının başına altın ile inciler saçar. Fukara ve zayıf / kuvvetsizler onun yumuşaklık ve yüze gülmesinden rahat; zalimler ve yardım edenler / yordakçılar onun siyaset kılıcından dolayı yıpranmış. (Onu saldığı) korkudan dolayı, kuzu, kurdun korkusundan; siyasetinden dolayı (ise) misafir eşkıya / haydut / yol kesenlerin korkusundan güvendedir”.

Yukarıda, adil bir hükümdarın özelliklerini, halk üzerindeki etkilerini anlatan Nevâyî de kelimeyi *karakçı* şeklinde almış ve yolculara, misafirlere musallat olan eşkıya anlamında kullanmıştır. Burada, hükümdarın kudretinin göstergelerinden birisinin de söz konusu eşkıyaların ülkede etkisiz hale getirilmesi olarak gösterilmektedir.

Ali Şîr Nevâyî’nin bir başka eseri Fevâyidü’l- Kiber’inde (Yaşlılığın Faydaları) de *karakçı* kelimesine iki yerde rast gelinmiştir:

kaş üze hâl biyik yirde boluptur karavul

*‘akl u his haylını urmaķķa **karakçı** karaķı (667 /3)*

“Kaşının üzerindeki ben, büyük bir yerdeki karakol / gözcü olmuştur; akıl ve hisleri vurmak için (ise) yağmacı gözleri (vardır).” Göz, “karakçı” olarak akli ve hissi vurmaya, yağmalamaya hazırdır.

Ali Şîr Nevâyî’nin Leyli vü Mecnûn’unda *karakçılar*, Mecnun’un babasının aklını sevda askerine esir etmeleriyle ele alınmıştır: *Mecnûnuñ atası dîv-bâd dek deşt etrâfıda evrülüp öz dîvâne-nihâdın sergeştelikte tapmağı ve cünûn deşti **karakçılari** her dem anıñ hûşı kârvân haylın sevdâ sipâhıģa esir etkendin garib hâlât mülâhâza kılģanı ve naşâyih-i hûş dârûsı bile laħza’i öziģe kêtürģeni ve özi bile üyģe yêtürģeni (XXVI)* “Mecnun’un babası kasırğa gibi çölün etrafında dönüp kendi divane yaradılışını sersemlikte bulması ve delilik çölü ya **yağmacılarının** her an onun akıl kervanı topluluğunu sevda askerine esir etmesinden dolayı garip haller düşünmesi ve akıl nasihatçisinin ilacı ile anı anında kendisine getirmesi ve kendisi ile eve götürmesi.”

Dönemin bir diğer temsilcisi olan Şiban Han da *karakçıya* divanında birkaç beytinde vermiştir, aşağıda 7 örnek veriyoruz:

***karakçı** irür közün sürme aña ne hâcet*

yağma kıludur her dem ol kâfir-i Tatarı (314 / 7)

“(Ey sevgili) (senin) gözün (zaten) yağmacı / yankesicidir, sürme ona ne gerek; (ve bu yağmacı göz) her an o Tatar kafirini (ve onun memleketini) yağmalamaktadır.”

Aşağıya 6 gazelini aldığımız Şiban Han da genel olarak diğer Çağatay şairlerinde olduğu gibi sevgilinin gözlerini bir *karakçıya* benzetmiştir. Bu *karakçı* gözlerin işi ise Tatar kâfirinin memleketini yağma etmektir.

kaşını yasına boldı yana pûte könlüm

*veli **karakçı** közün naķd-i cânım aldı sâriħ (48 / 10)*

“(Ey sevgili) gönlüm, kaşının (kavisli) yayına bir hedef tahtası oldu; ama yağmacı / talan edici gözün, belli ki canımın sermayesini aldı.”

Şiban Han bu beyitte de gözü *karakçıya* benzeterek onun can alıcı özelliğini ön plana almıştır.

Aynı şair, gözleri “karakçı”ya benzetmeye devam etmektedir:

*şibânî ol nigârının **karakçı** kôzlerin kôrse*

gehî cânga kıllur fitne gehî kônliim kuşım avlar (92 / 4)

“Şibanî, o (resim kadar güzel) sevgilisinin yağmacı gözlerini görse (o gözler) bazen cana fitneler salar bazen de gönliimün kuşunu avlar.” Burada *karakçı* olan gözler, fitnecilik ve avlanma özelliğiyle ele alınmıştır.

yüzidedür gül ü reyhân boyı serv (ü) şanavberdür

***karakçı** kôzleri yüzge yasap kirpiklerin hançer (103 / 2)*

“Gül ve reyhan (sevgilinin) yüzündedir, boyu servi ve sanavber (gibi)dir. Yağmacı gözleri yüze kirpiklerini hançer (gibi) dizmiştir.”

Karakçı olan gözler bu kez sevgilinin yüzüne hâkim olmuş, kirpikleri bu yüze hançer gibi dizmiş, yerleştirmiştir.

'ayb imestür kôzlerin din barı anıf fi'lidür

*sin **karakçı** kôzlerin din kônliime urğıl başak (131 / 33)*

“Ayıp gözlerinden değil, hepsi onun filidir; sen yağmacı gözlerinden gönliime ok temrenin vur.” *Karakçı* gözler, burada gönle ok temreni vuran bir yağmacı konumundadır.

***karakçı** kôzlerin kanımğa kirmes*

uş andağ kôz bile aldama cânım (173 / 2)

“(Ey sevgili) yağmacı gözlerin kanıma girmez; böyle bir göz ile canımı aldatma.”

Bu beyitte de *karakçı* olarak işlenen gözler, kana girme yani katil olma özelliğiyle ele alınmıştır.

*kitdi uş mâliş **karakçı** kolıdın*

nu turur-sin imdi anda kôli kiç (358 / 1)

“Malın yağmacılar tarafından elden gitti; şimdi orada neden duruyorsun, gülü geç.” Burada *karakçı*lar mallara musallat olanlar anlamında kullanılmıştır.

Çağatay Türkçesi müelliflerinden olan ancak hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olunmayan Muhammed Bin Ahmedüz'-Zâhid'e ait bir fıkıh kitabında da söz konusu kelime şu kullanımıyla yer almıştır: *...uluğ muhaddislerden menkül turur kim bu kamer bir **karakçı** irmiş ve 'akreb bir kent irmiş Yemen yolıda ve resül şallâ'l-lâhu 'aleyhi ve sellemiş şehdide bu kara atlığ **karakçı** 'akreb atlığ ol kentge kelip **karakçılık** kıllur irmiş (102 / a17-18)* “...Ulu hadisçilerden nakledilmiştir ki; bu Ay bir yağmacıymış ve Akrep Yemen yolu üzerinde bir kentmiş. Resul'ün tanıklığında bu Kara adlı yağmacı Akrep adlı kente gelerek yağmacılık edermiş.”

Çağatay Türkçesinin 19. yüzyıl temsilcilerinden Şeyh Süleyman Efendi'nin Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî adlı sözlüğünde *karakçı* şu ifadelerle yer almaktadır:

***karakçı**: kıtâ'u't-târik, harâmî,, hırsız, düzd, haydut, kaltaman, sârik, oğrı, râhzen.*

<<mişâl>>

rûy-i mâlimni yudurdum

kara tâlge yaydurdum

sivip alğan yârimni

karakçığa aldurdum “...sevip aldığım yârimi, haydutlara / eşkıyalara aldurdum.”

Şeyh Süleyman'ın verdiği bu örnek dörtlükte, *karakçı* lar insanları kaçırarak eşkıyalar olarak görülmektedir.

Tahmini olarak 13. yüzyılın sonları ya da 14. yüzyılın başlarında yazıldığı varsayılan İbnü- Mühennâ Lûgati'nde kelime *dilenci* anlamıyla geçmektedir.

Söz konusu kelimeye Anadolu sahasında sık rastlanmaz. Tarama Sözlüğünde *karacı* şeklinde geçen kelimeye 2. maddede “çingene” 3. maddede ise “iftiracı” anlamı verilip şu beyitle örneklendirilmiştir:

kimi kezzap u kimi iftiracı

kimi kulmaş u kimisi karacı (G. Ra. XV. 211) “Kimi yalancı, kimi iftiracı, kimi kalleş, kimi iftiracı.”

Yeni Tarama Sözlüğü'nde ise kelimeye *yağmacı, yol kesen* anlamları verilmiştir (Dilçin, 2009, s. 138).

2. Kelimenin Çağdaş Türk Lehçelerinde ve Bazı Ağzlardaki Şekil ve Kullanımı

Kelimenin çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımına bakılacak olursa *karacı* / *karacı* kelimesinin anlamlarından birisi olan *eşkiya* kelimesin karşılığı olarak Başkurt Türkçesinde *bandit*, *yulbasar*, *karaksı*, Kazak Türkçesinde *karakşı*, *tonavşı*, Kırgız Türkçesinde *karakçı*, Özbek Türkçesinde *karakçı*, *yoltosär*, Tatar Türkçesinde *bandit*, *yulbasar*, *karakçı*, Türkmen Türkçesinde *tālançı*, *garakçı*, Uygur Türkçesinde *karakçı*, *bulançı* kelimeleriyle karşılaşılmaktadır (KTLS, 1991, s. 226-227). Kelimenin *çapulcu* anlamının karşılığı olarak, Kazak Türkçesinde *karakşı*, Türkmen Türkçesinde *garakçı* kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir (KTLS, 1991, s. 116-117). Bir başka anlamı olan *harami* kelimesi için; Kazak Türkçesinde *karakşı*, Kırgız Türkçesinde “*karakçı*, *tonöçü*”, Özbek Türkçesinde *karakçı*, *yoltosär*”, Türkmen Türkçesinde *garakçı*, *galtaman*, Uygur Türkçesinde *karakçı* karşılıklarına tesadüf edilmektedir (KTLS, 1991, s. 310-311). Yine kelimenin başka bir anlamı olan *haydut* için çağdaş Türk lehçelerinden Kazak Türkçesinde *karakşı*, *bavkespe*, *tonavşı*, Kırgız Türkçesinde *karakçı*, Özbek Türkçesinde *yoltosär*, *karakçı*, *bāskinçı*, Türkmen Türkçesinde *garakçı*, *tālançı* kelimeleriyle karşılaşılmaktadır (KTLS, 1991, s. 324-325). *Karacı/karacı* söz konusu anlamlarından olan *eşkiya*, *haydut* kelimesinin eş anlamlısı Arapça *şaki* kelimesi için de Kazak Türkçesinde *karakşı*, *tonavşı*, Kırgız Türkçesinde *karakçı*, Özbek Türkçesinde *karakçı*, *bāskinçı*, Türkmen Türkçesinde *garakçı*, *tālançı* kelimeleriyle karşılaşılmaktadır (KTLS, 1991, s. 810-811). Kırgız Türkçesinde *kara(k)çı* kelimesi, *karakçı başı* (KTLS, 1991, s. 210-211) şeklinde ve *elebaşı* birleşik kelimesinin ilk unsurunu oluşturan bir kelime olarak görülmektedir.

Kelimenin bazı ağzlarda değişik şekillerde kullanıldığı görülmektedir. Yarkend ağzında *karakçı* şeklinde ve *eşkiya* anlamındadır (Özkan, 1990, s. 234). Kaşgar ve Yarkend ağzında eski kullanımına benzer şekil ve anlamlarda, *karakçı* şekliyle ve *yol kesen*, *haydut*, *eşkiya* anlamlarıyla kullanılmaktadır (Yıldırım, 2007, s. 283). Adıyaman- Merkez, Kâhta, Gerger, Samsat Yöresi ağzında, *garaçı* biçiminde *çingene* anlamında (Günay, 2008, s. 314), Adıyaman İndere (Zey) Köyü ağzında, *garaçı* şekliyle ve *çingene* anlamıyla kullanılmaktadır (Bulduk, 2011, s. 144). Borçalı (Gürcistan) Karapapak / Terekeme ağzında, *garaç* şekliyle, *çingene* anlamıyla kullanılmaktadır (Güneş, 2013, s. 494). Adilcevaz yöresi ağzında, *garaçı* şeklinde ve *çingene* anlamındadır (Sevinçli, 2019, s. 399). Derleme Sözlüğü’nde ise, kelimenin hem *karacı* hem de *karacı* şekillerine yer verilmiştir. Söz konusu eserde *karacıya* şu anlamlar verilmiştir: “1. Haydut. 2. Çingene. 3. İftiracı, kara çalan. Haydut anlamı İzmir Bergama’da; çingene anlamı Urfa’da; iftiracı, kara çalan” anlamıysa Isparta Yalvaç, İzmir Tire, Bursa ve Sivas Şarkışla’da kullanılmaktadır (2019, s. 2640). Yine Derleme Sözlüğü’ne göre kelimenin *karacı* şekli *çingene* anlamındadır ve bu şekilde Amasya, Van-Erciş, Diyarbakır ile Azerbaycan’da kullanılmaktadır (DS, 2019, 2642).

Şunu da belirtmek gerekir ki kelimenin yukarıda verilen şekil ve anlamlarından farklı kullanımlara da tesadüf edilmektedir. Bunlardan birisi Van Küresin ağzındaki aç, gözlü, hırsız, teklifsiz davranan anlamlarındaki *kerecê*, *kereçi*, *kereçi* kelimeleridir.

3. Kelimenin Etimolojisi

Aşağıda söz konusu kelimenin etimolojisiyle ilgili yerli ve yabancı Türkologların görüşlerine, ardından bu görüşlerin ışığında kendi görüşümüze yer verilmiştir.

Bu Türkologlardan S. Gerard Clauson, An Etymology Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish adlı İngilizce kaleme aldığı etimolojik sözlüğünde kelimenin görünürde *kara* isminden türediği görüşünü ileri sürmektedir. Clauson’un *kara* kelimesine verdiği anlam ise *sıradan halk*, *insanlardır* (1972, s. 647).

Doerfer, *sıradan insanlar*, *Cengiz’in ailesine mensup olmayanlar* anlamını verdiği kelimenin Türkçe değil Moğolca olduğu görüşündedir (Clauson, 1972, s. 647).

Marcel Erdal, Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon adlı eserinde *karakçı* kelimesinin kökünün *göz küresi* anlamında olan *karak* kelimesinden değil, muhtemelen *karga- beddua etmek*; *lanet* okumak anlamlı kelimedenden gelebileceğini ifade etmiştir (1991, s. 395).

Kelimenin etimolojisi üzerine görüş bildiren bir diğer araştırmacı Talat Tekin, Notes On Old Turkic Word Formation adlı İngilizce kaleme aldığı makalesinde Marcel Erdal’ın yukarıda verilen etimolojik önerisine yer vererek bu görüşün semantik olarak zayıf olduğunu ifade etmiştir. Tekin, kelimenin kökünü; “Kâşgarlı Mahmud ve Kutadgu Bilig’deki *karma soygun*, *yağma*, *soygunculuk*, *talan*; *hırsızlık*, *aşırma*, ve yine Kâşgarlı Mahmud’da geçen *karmala-* “yağmalamak, talan etmek, ganimet olarak almak”, Kırgız Türkçesindeki *karma-* “tutmak, almak, gasp etmek, kapmak vs.” anlamlı kelimelere dayandırmanın daha tatmin edici olduğunu ifade etmiştir. Tekin, açıklamasının sonunda *karakçı* kelimesini, *kar-* ve **kara-* fiillerine bağlamıştır (2013, s. 421).

Janos Eckman, Çağatayca El Kitabı adlı kitabında, *isimden isim yapan ekler* bahsinde, *-çı / -çi* ile yapılan kelimeler arasında gösterdiği *karakçıya haydut yol kesen* anlamını vermiş ve kelimenin kökünü *karak göz* olarak vermiştir (2017, s. 48).

İbrahim Taş, Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı adlı kitabında, kelimenin *yağmacı, yankesici* anlamını verip kökünü **karak* “yağma, talan” kelimesine bağlamıştır (2015, s. 30). Taş, *karak* kelimesini ise **kara-* “yağmalamak” fiilinden almıştır (2015, s. 146).

Burhan Paçacıoğlu, VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı adlı eserinde *karaçımın yağmacı; çingene; dilenci* anlamlarını verip kökünü *kar-* fiiline bağlamıştır (2016, s. 338). Paçacıoğlu, kelimeyi önce *karak* “yağma” kelimesine; onu da **kar-* fiiline dayandırmıştır. Daha sonra, *kar-* fiilinin şu anlamlarını vermiştir: “1. Karıştırmak. 2. Kararmak, bulanmak. 3. Gırtlığına su dolmak. 4. Kabarmak, taşmak, 5. Sokmak, girmek. 6. Davranmak, muamele etmek. 7. Bitirmek, sona erdirmek” (2016, s. 338).

Tuncer Gülensoy da kelimenin etimolojisi ile ilgili açıklama yapmıştır. Gülensoy, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü adlı etimolojik sözlüğünde, *karaçi* biçiminde ele aldığı ve *kapıları dolaşan dilenci* anlamını verdiği kelimenin kökünü *kara* kelimesine bağlamıştır (2019, s. 369).

Bu görüşler ışığında:

Karaçi sözcüğüyle ilgili yukarıda yer verilen görüşlere bakıldığı zaman Clauson’un *sıradan halk, insanlar* anlamlı *kara* kelimesinin *yağmacı, dilenci, haydut, eşkiya* anlamlı *karaçi*yle anlam bağlantısının zayıf olduğu görülmektedir.

Marcel Erdal’ın verdiği *beddua etmek, ilenmek* anlamı *karga-* fiiline net olarak bağlanmadığından bu yapıya temkinli yaklaşmak gerekir.

Anlam bağlantısından dolayı, temkinli yaklaşılması gereken bir diğer görüş de J. Eckman’a aittir. Eckman’ın *karak göz* olarak belirlediği isim kökünden elde ettiği *karaçi* kelimesiyle anlam bağlantısını net olarak kuramamaktadır.

Burhan Paçacıoğunun, söz konusu kelimeye kök olarak kabul ettiği *kar-* fiili ve ona verdiği anlamla, bu fiilden elde edilen *karak* kelimesi kökle ilişkilendirildiğinde anlam bağlantısında güçlük çekilmektedir.

Tuncer Gülensoy, kelimenin kökünü *kara* olarak kabul ederek bu kökten elde edilen *karakçı* kelimesine *kapıları dolaşan dilenci* anlamını uygun görmektedir.

**Kar-* fiiline şimdiye kadar herhangi bir yazılı eserde rastlanmamıştır. Ancak, söz konusu kelimenin başka türevlerinin de var olması, her ne kadar yazılı eserlerde rastlanmasa da sözlü olarak var olduğuna dair görüşümüzü kuvvetlendirmektedir. Bu türevlerden birisi iki kez Kutadgu Bilig’de bir kez de Divânü Lugâti’t-Türk’te rastladığımız *karma* “yağma” kelimesidir.

Şöyle ki:

halâl atı kaldı körüglisi yok

harâm karma boldı toduğlısı yok “Helalin sadece ismi kaldı , (onun) gören(i) yok; harama yağmalandı (harama yağmalarcasına saldırıldı) ancak doyan yok” (Arat, 1991, s. 636).

kapuş karma boldı müsülmân neji

kanı adra tutğan harâmîğ öñi “Müslümanların malı kapışıldı, yağmalandı; haramı (helalden) ayrı tutan ve (buna) riayet eden nerede?” (Arat, 1991, s. 639)

Divânü Lugâti’t-Türk’te ise şu atasözünde tespit edilmiştir: *kağun karma bolsa idisi ikki elgin tegir* “Kavun yağmalanırsa, sahibi de iki eliyle yağmalamaya başlar” (Ercilasun - Akkoyunlu, 2018, s. 177).

Kelimenin bir diğer türevi de Çağatay Türkçesinin önde gelen sözlüklerinden olan ve Besim Atalay tarafından hazırlanan Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü’nde tanımlanan *karak* “yağma” kelimesidir. Kelime *Abuşka Lûgatı*’nda şu şekilde tanımlanmaktadır: *bir dahi yagma ve talan manasına kelür ki harâmiye karakçı dirler ki Garaibü’s-Sıgar’da kelür* “Bir de yağma ve talan anlamına gelir ki haramiye dahi karakçı derler (ve) Garaibü’s-Sıgar’da geçer” (Atalay, 1970, s. 307).

Buradan anlaşılmaktadır ki, fiilden isim yapan ekler arasında bulunan ve oldukça işlek olan *-mA* eki **kar-* fiiline gelerek onu isim haline sokmuştur. Anlam açısından da bakıldığı zaman, *karma* “yağma” anlamındaysa **kar-* fiilinin de *yağmalamak, talan etmek* anlamlarına geldiği kuvvetle muhtemeldir.

İkinci tespitimizde yer alan *karak* “yağma, talan kelimesinin ise, **kar* “yağmalamak, talan etmek” anlamlı fiile, fiilden isim yapan ve yine oldukça işlek olan *-Ak* eki getirilerek elde edildiği açıktır.

Bu açıklamalar ışığında, *karaçı* sözcüğünün kökünün muhtemel bir **kar-* “yağmalamak, talan etmek” fiiline dayandığı ihtimal dahilindedir. Bu köke fiilden isim yapan *-Ak* eki getirilerek yine Abuşka Lugatı’nda tanıklanan *karak* “yağmalama, talan etme” ismi türetilmiştir. Bu isim gövdesine de *+çI* isimden isim yapım eki getirilerek *yağmacı, dilenci, eşkıya, haydut* anlamlarına sahip *karakçı* kelimesi elde edilmiştir. Daha sonra kelimenin, *karakçı* biçiminden kullanıla kullanıla ortasındaki /k/ sesinin düşerek *karaçı* şekline dönüştüğü açıktır. Kelimenin etimolojisinin daha iyi anlaşılması adına

Kelimenin bünyesinde önemli rol oynayan fiilden isim yapan *-Akn* eki, tek veya çok heceli fiil kök ya da gövdelerine gelerek sıfat ve isim türeten, oldukça işlek bir ektir. Zeynep Korkmaz, bu ekin başlıca dört işlevinden bahsetmiştir, şöyle ki: “1. Genellikle bir duygu, alışkanlık ile bir işi çokça yapma gösterir (at-ak; dön-ek, kaç-ak...) 2. Bir işin yapıldığı yeri gösterir (barın-ak, bat-ak, bucak...) 3. Araç ve gereç adları yapar (bıç-ak, kay-ak, kaydır-ak...) 4. Somut-soyut adlar türetir (çap-ak, er-ek, sür-ek, uç-ak, yat-ak...)” (2017, s. 145). Muharrem Ergin de bu ekin eskiden beri işlek olduğunu, yaptığı isimlerin fiilin göstermiş olduğu hareketi sıklıkla yaptığını, o hareketin yapıldığı yeri, aleti, o hareketle yapılan şeyi karşıladığını ifade etmiştir (2012, s. 188). Ergin, ayrıca bu ekin Eski Türkçede kullanılan *-gak, -gek* ekinden doğduğunu, Batı Türkçesine geçerken bu eklerin başındaki seslerin düşmesi neticesinde geliştiğini akla getirdiğini; ancak misallerin çoğunun Batı Türkçesinde görülmesinden ötürü muhtemelen söz konusu ekin başındaki sesleri düşmüş olan *-gak, -gek* ile sonradan karıştırılmış olabileceğini belirtmiştir (2012, s. 188).

Hamza Zülfikar da ekin işlevlerinden şöyle bahsetmiştir: “-ak kelimeye kökteki anlama ‘yoğun bir biçimde uğramış sonuç’ anlamı katar. İsim: erek, yığınak, yedek, yunak. Sıfat: Kaçak, bitek, susak, batacık, pişek, sürek...” (2011, s. 53).

Korkmaz ve Ergin’in ekin “çokça yapılan, olan, yapılan” işlevinin *kar-* fiilinden türeyen *karak* kelimesine uygun olduğu açıktır. *Yağmalama, talan etme* anlamıyla tespit edilen *karak* kelimesi de *yağmalamak, talan etmek yapıla yapıla alışkanlık hâline gelmek* anlamını içermektedir.

Sonuç

Sonuç olarak bugün Eski Türkçede kullanılan birçok kelime gerek şekil gerek anlam değişikliklerine uğrayarak varlığını hem ölçünlü dilde hem de ağızlarda sürdürmektedir. Bu kelimelerden birisi de kullanımı ağızlarla sınırlı olan *karaçı* kelimesidir. *Karaçı* kelimesine ilk kez Karahanlı Türkçesi dönemine ait Kutadgu Bilig’de *karakçı* ve *karacı* şeklinde, *yağmacı, yankesici; kapı kapı dolaşan dilenci* anlamlarında tesadüf edilmiştir.

Kelimeye, Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinden Codex Comanicus’ta *karakçı* şeklinde ve *dilenci* anlamıyla rastlanmaktadır. Harezmi Türkçesinde sadece Hüsrev ü Şîrin’de tespit edilen kelime, *karakçı* şeklinde ve *eşkıya, yağmacı, talancı* anlamlarında kullanılmıştır.

Kelime, en fazla Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde kullanılmıştır. Çağatay Türkçesinde de *karakçı* şekliyle ve *yağmacı, çapulcu* anlamlarıyla kullanılmıştır. Bu dönemde özellikle şiir dilinde sıklıkla *göz* kelimesiyle kullanılması dikkat çekicidir. Gözün, gamze unsurlarından olması ve âşığı yaralayan, onu dertlere düşüren bir unsur olması hasebiyle *karakçı* kelimesiyle bu denli fazla kullanılması etkili olmuştur.

Karaçı kelimesinin etimolojisi üzerine yerli ve yabancı Türkologlar çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir. Ancak bu görüşlerde bir birlik sağlanmadığı görülmektedir. Kelime türetmekte şeklin tek başına yeterli olmadığını, anlam bağlantısının da kuvvetli olması gerekliliğini göz önüne alınca bazı görüşlerle hemfikir olsak da okuyucu ve araştırmacıların bakış açısına ışık tutma açısından diğer görüşleri paylaşmakta yarar gördük. Bu kelime kökünün ileri sürülen görüşler ışığında **kar-* fiili olduğu fikri ağır basmaktadır. Değerlendirmeler sonucunda bu fiile **yağmalamak, talan etmek* anlamlarını vermek uygundur. Kelimeyi **kar-* fiiline bağlamamıza sebep onun türevleri olduğunu kabul ettiğimiz ve Kutadgu Bilig ile Divânu Lugatî’t- Türk’ta tanıklanan *karma* “yağma, talan” anlamlı kelime ile Abuşka Lugatı’nda tanıklanan *karak* “yağma, talan” anlamlı kelimedir. *Karma* ismi **kar-* fiiline oldukça işlek kullanılan fiilden isim eklerinden olan *-mA* eki; *karak* ismine ise yine aynı köke getirilen fiilden isim yapım eki olan *-Ak* ile oluşturulmuştur. Daha sonra da kelime *karak* gövdesine getirilen isimden isim yapım eki *+çI, +çI* ile *karakçı* “yağmacı, talancı, haydut, eşkıya; dilenci” gibi anlamlara sahip kelime meydana gelmiştir. *Karakçı* şekli zamanla orta hecede bulunan /k/ sesinin düşmesiyle *karaçı / karacı* şekline dönüşmüştür. Neticede kelimenin etimolojisi, **kar-ak-çı > *kar-a(k)-çı* şeklinde bir gelişim göstermiştir.

Derleme Sözlüğü ve ağızlardaki örneklere göre kelime *karacı, karakçı* ve *karaçı* şekillerinde ve *haydut, çingene, iftiracı, kara çalan* anlamlarında kullanılmaktadır. Ancak kelimenin bugünkü kullanım şekli ve anlamları bunlarla sınırlı değildir. Bugün Van Küresin ağızında kelimenin yukarıdaki şekil ve anlamları haricinde *keracı, kereçi* şekli ve *açgözlü, hırsız, teklifsiz davranan, eli uzun* anlamları da mevcuttur.

Kaynakça

- Arat, R. R. (2018), *Kutadgu Bilig* (1. Baskı). Kabalcı Yayınları.
- Argunşah, M. ve Galip, G. (2015). *Codex Cumanicus* (1. Baskı). Kesit Yayınları.
- Atalay, B. (1970). *Abuşka lûgati veya Çağatay sözlüğü*. Ayyıldız Matbaası.
- Battal, A. (1988). *İbnü Mühennâ Lûgati*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bulduk, T. B. (2011). *Adıyaman İndere (Zey) köyü ağzı* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Adıyaman Üniversitesi.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford Press.
- Çelik, Ü. (1966). *Alî Şîr Nevâyî Leylî vü Mecnûn* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Durgut, H. (1995). *Şeyh Süleyman Efendî-i Buhârî Lûgat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Edirne Üniversitesi.
- Eckmann, J. (2017). *Çağatayca el kitabı* (1. Baskı), (Günay Karaağaç, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erbay, F. (2003), *Muhammed Bin Ahmedüz'z Zahid'e ait Çağatayca bir fıkıh kitabı* (inceleme-metin-sözlük) [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Konya Selçuk Üniversitesi.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâtî't-Türk* (3. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation a functional approach the lexicon I-II*. Wiesbaden. Turcologica 9.
- Dilçin, C. (2009). *Yeni tarama sözlüğü* (2. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2018). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü* (1. Baskı). Bilgi Kültür Sanat Yayınları.
- Günay, E. G. (2008). *Adıyaman - merkez, Kâhta, Gerger, Samsat yöresi ağzı* (inceleme-metin- sözlük) [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Güneş, B. (2013). *Borçalı (Gürcistan) Karapapak / Terekeme ağzı* (inceleme-metinler-sözlük) [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve dil hususiyetleri* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1978). *Dilbilgisi terimleri sözlüğü* (3. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hengirmen, M. (2009). *Dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlüğü* (3. Baskı). Engin Yayınevi.
- Karaağaç, G. (1997). *Lutfî divânı (giriş-metin- dizin-tıpkıbasım)* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karasoy, Y. (1998). *Şibân Han dîvânı (İnceleme- Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kargı, Z. (1993), *Mahbûbü'l-kulûb* (inceleme-metin-sözlük) [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kaya, Ö. (1996) *Alî Şîr Nevâyî Feâyidü'l-kiber* (metin-inceleme-dizin) (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü* (5. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2018). *Türkçede eklerin kullanılış şekilleri ve ek kalıplaşması olayları* (6. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi* (5. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kültür Bakanlığı Yayınları. (1991). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü* (1. Baskı). Ankara.
- Özkan, N. (1990). *Yarkend ağzı* (giriş-metin-çeviri-sözlük) [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Paçacıoğlu, B. (2016). *VIII.-XVI. yüzyıllar arasında Türkçenin sözcük dağarcığı* (1. Baskı). Kesit Yayınları.

- Sevinçli, V. (2019). *Adilcevaz yöresi söz varlığı ve dil incelemesi* (1. Baskı). Akademik Kitaplar.
- Taş, İ. (2015). *Kutadgu Bilig'de söz yapımı* (2. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Topaloğlu, A. (2019). *Karşılaştırmalı dil bilgisi terimleri sözlüğü* (1. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Tekin, T. (2013). *Tarihî Türk yazı dilleri makaleler 2* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2019). *Derleme sözlüğü* (4. Baskı). Ankara.
- Türk Dil Kurumu. (2019). *Tarama sözlüğü* (4. Baskı). Ankara.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü* (1. Baskı). Eğitim Yayınevi.
- Yıldırım, F. (2007). *Kaşgar ve Yarkend ağzı sözlüğü*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Zülfikar, H. (2011). *Terim sorunları ve terim yapma yolları* (2. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kullanılan Çeviri Yazı İşaretleri

è	kapalı e
ğ	yumuşak g
h	h sesi
ħ	hırıltılı h sesi
w	çift dudak v'si
ķ	kalın k
ŋ	nazal n
‘	ayın
ş	kalın s
š	peltek s
z	z sesi
ž	z sesi
ẓ	peltek z
ṭ	t sesi
ḍ	d ve y arası sesi

Kısaltmalar

Çev.	Çeviren
DS	Derleme Sözlüğü
KTLS	Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü
s.	sayfa sayısı
TDK	Türk Dil Kurumu
vs.	ve sair
Yay.	Yayınları

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala zen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalede yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

ıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar atışması bulunmamaktadır.

Atf: Özduygün, Y. (2023). Çok partili dönemde Siirt'te siyasi hayat (1946-1950). *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, 27-38
Citation: Özduygün, Y. (2023). Political Life in Siirt in the Multi-Party Era (1946-1950). *Vankulu Journal of Social Studies*, 12, 27-38

Araştırma Makalesi / Research Article

Yunus ÖZDURĞUN*

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Siirt/Türkiye.
Asst. Prof., Siirt University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Siirt/Türkiye.
yunus.ozdurgun@siirt.edu.tr ORCID: 0000-0002-3527-9270

Çok Partili Dönemde Siirt'te Siyasi Hayat (1946-1950)

Political Life in Siirt in the Multi-Party Era (1946-1950)

Öz

II. Dünya Savaşı, sonuçları itibarıyla savaş dışında kalan ülkeleri de etkilemiş önemli bir vakadır. Savaş sonunda dünya; bir tarafta ABD'nin önderliğini yaptığı Batılı ülkeler, diğer tarafta Sovyetler Birliği'nin öncülüğündeki Doğu bloku şeklinde ikiye bölünmüştü. Türkiye de bundan etkilenmiş ve Sovyetler Birliği'nin bilhassa boğazlar konusundaki yayılmacı tutumu karşısında tercihini ABD'den yana kullanmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak Türkiye, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasıyla artık kesin olarak çok partili hayata geçmiştir. Demokrat Parti kurulduktan sonra yurdun dört bir tarafında teşkilatlanma yoluna gitmiş, bu durum Türk siyasi tarihinde o güne kadar görülmemiş bir mücadeleyi beraberinde getirmiştir. Zira ülkenin kurucu partisi unvanına sahip Cumhuriyet Halk Partisi, birçok ilde teşkilatlanmasını tamamlamamıştı. Her iki parti de teşkilatlarını kurmak veya var olanları güçlendirmek için büyük çaba içerisine girmişlerdir. Elinizdeki çalışma tam da bu noktaya odaklanmaktadır. Çalışmada; Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950 seçimleriyle beraber iktidara gelmesine kadar olan süreçte Siirt'teki parti teşkilatlanmaları, parti mücadeleleri ve seçimler, dönemin yerel gazeteleri ile devlet arşivlerinden elde edilen belgelerle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Seçimler, Siirt

Abstract

World War II is an important event that, in terms of its consequences, also affected countries outside the war. The world at the end of the war; was divided into two: Western countries led by the USA on one side, and the Eastern bloc led by the Soviet Union on the other. Turkey was eventually affected by this and sided with the USA against the expansionist attitude of the Soviet Union, especially regarding the straits. As a natural result of this, Turkey has definitely moved to a multi-party system with the establishment of the Democratic Party on January 7, 1946. After the Democratic Party was established, it started to organize all over the country, and this brought about a struggle that had never been seen before in Turkish political history. Because the Republican People's Party, which has the title of the founding party of the country, had not completed its organization in many provinces. Both parties have made great efforts to establish their organizations or strengthen existing ones. The present study focuses on exactly this point. In the study; party organizations, party struggles and elections in Siirt, until the Democrat Party came to power with the elections of May 14, 1950, were discussed with documents obtained from local newspapers of the period and state archives.

Keywords: Republican People's Party, Democrat Party, Elections, Siirt

Giriş

Türkiye’de ilk çok partili hayat denemesi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TPCF) ile başlamıştır. Partinin kurucuları, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Rauf Orbay ve Adnan Adıvar gibi Mustafa Kemal ile silah arkadaşlığı yapmış, Kurtuluş Savaşında önemli vazifeler üstlenmiş isimlerdir. Bahsi geçen isimler 17 Kasım 1924 tarihinde TPCF’yi kurmuştur (Ekincikli, 2012, s. 161; Afşar, 2020, s. 1353-1354). Fakat bu partinin siyasi faaliyetleri uzun ömürlü olamamıştır. 1 Şubat 1925’de patlak veren Şeyh Sait İsyanı’nı çıkaranların, TPCF ile bağlantılı oldukları şüphesi, partinin 5 Haziran 1925 tarihinde kapatılmasına neden olmuştur (Ertem, 2013, s. 350).

İkinci çok partili hayata geçiş denemesi ise Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) deneyimidir. Parti Atatürk’ün de desteğiyle Ali Fethi Okyar) öncülüğünde 12 Ağustos 1930’da kurulmuştur (Ertem, 2010, s. 77-79; Pınar, 2017, s. 103). SCF, iktidara karşı tek muhalefet partisi olmanın da getirdiği özelliğiyle halk tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Ancak bu partinin akıbeti tıpkı TPCF gibi olmuş, 17 Kasım 1930’da kendi kurucuları tarafından feshedilmiştir (Teziç, 1976, s. 249). Sonuçta Atatürk’ün sağlığı müddetince çok partili siyasi hayata geçmek için yapılan iki deneme başarısızlıkla sonuçlanmıştır. II. Dünya Savaşı’nın bitiminden yaklaşık dört ay sonra Demokrat Parti’nin (DP) kurulmasıyla Türkiye’de kesin olarak çok partili siyasi hayata geçilmiştir. Şu da belirtilmelidir ki DP’den kısa zaman önce Milli Kalkınma Partisi (MKP), 22 Eylül 1945’te Nuri Demirağ tarafından kurulmuştur. Ancak bu parti geniş halk kitlelerine hitap etmekten uzak kalmış, böylelikle halktan rağbet görmemiştir. MKP, kurulduğu tarihten kapandığı tarih olan 22 Mayıs 1958’e kadar katıldığı seçimlerde başarı gösterememiştir. Yalnızca partinin kurucusu Nuri Demirağ, 1954 seçimlerinde bağımsız olarak TBMM’ye girebilmiştir (Teziç, 1976, s. 254-255).

Türkiye’de çok partili hayata geçiş iç ve dış sebepler şeklinde ikiye ayrılabilir. Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı’ndan ABD ile beraber süper güç olarak çıkmıştır. Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den toprak talep edip boğazlardan üs istemesi Türkiye’yi ABD ile yani Batı Bloku ile yakınlaştırmıştır (Uyar, 1998, s. 62; Babaoğlu, 2017, s. 374-375). Bu bağlamda Türkiye, savaşın sonlarında Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmiş ve San Francisco Konferansı’na davet edilmiştir. Türkiye, 26 Haziran’da Birleşmiş Milletler’i (BM) kuran konferansa heyet göndermiş, bunun sonucunda ise BM’nin kurucu üyelerinden olmuştur (Yeşil, 2001, s. 54-55).

Dış faktörlerin yanında elbette ülke içinde yaşanan bazı gelişmeler de Türkiye’yi çok partili siyasi hayata geçmeye zorlamıştır. Bunların başında ekonomiyi ilgilendiren konular gelmektedir. 1940 yılının başında yürürlüğe konan Milli Korunma Kanunu, ekonomiyi yeniden düzenlemek amacıyla hükümete o zamana kadar görülmemiş ölçüde yetki vermişti. Kanun, fiyatların nispeten daha az yükselmesine katkıda bulunmuşsa da ekonomik sorunların günlük yaşamı etkilemesini önleyememiştir (Çufalı, 2004, s. 27-28; Teke, 2021, s. 186-187). Savaş yıllarının bir sonucu olan Varlık Vergisi, 9 Kasım 1942’de Şükrü Saraçoğlu hükümeti tarafından çıkarılarak 12 Kasım’da Resmi Gazete’de yayınlanmıştır (Resmi Gazete, 12.11.1942). Varlık Vergisi ile bütün savaş zenginlerinin vergilendirilmesi öngörülmüştü. Yasaya göre; servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve olağanüstü kazançları üzerinden bir defaya mahsus olmak üzere olağanüstü bir vergi alınacaktı. Yine yasaya göre kurulacak olan takdir komisyonları, yükümlülükleri ve vergi miktarını saptayacaktı. Ancak komisyonların saptayacağı vergi miktarına itiraz olanağı tanınmamıştı. Bu durumun sonucu olarak iktidara karşı toplumsal muhalefet artmıştı (Ökte, 1951, s. 56-58).

O dönemde çıkan diğer bir kanun ise ilk kez 14 Mayıs 1945’te ele alınan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’dur. Bu kanun, CHP içinde ciddi bir direnişe yol açmıştır (Barutçu, 1997, s. 293-296). CHP içindeki büyük toprak sahibi milletvekilleri, kanunun bu maddesine şiddetle karşı çıkmıştır. En şiddetli itirazlar Adnan Menderes, Emin Sazak ve Refik Koraltan gibi isimlerden gelmiştir. Bununla beraber Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945’te bayram münasebetiyle yaptığı konuşmada Cumhuriyet ile kurulan halk idaresinin her yönde gelişmeye devam edeceğinden söz etmiştir. Bu aşamada İnönü’nün aklındaki şey CHP iktidarına meydan okumayacak, oldukça sınırlı bir demokrasiydi. İnönü’nün bu konuşmayı yaptığı sıralarda TBMM’de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı görüşülmekteydi ve bu tasarıyı eleştirenlerin başında kendisi de büyük toprak sahibi olan Adnan Menderes gelmekteydi (Tanili, 2007, s. 56; Kabasakal, 1991, s. 163). Topraksız köylülere toprak dağıtma ve sosyal adaleti sağlama gerekçesiyle hazırlanan bu kanunla 5 hektarın altındaki toprakların millileştirilmesine ve böylece Türk tarımsal orta sınıfının belkemiği olan, ihracata yönelik üretim yapan küçük ve orta büyüklükteki toprak sahiplerinin tasfiye edilmesine çalışılmaktaydı (Karpat, 2010, s. 188).

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun mecliste kabul edildiği 11 Haziran 1945 tarihinden dört gün önce, 7 Haziran 1945’te dört milletvekili, “*Dörtlü Takrir*” adıyla bilinen önergeyi vermiştir. Önergeyi sunan milletvekilleri; İzmir’den Celal Bayar, Aydın’dan Adnan Menderes, İçel’den Refik Koraltan ve Kars’tan Fuat Köprülü’dür (Demir, 2010, s. 63-66). Milletvekilleri önergelerinde; kanunlardaki ve parti tüzüğündeki anti demokratik hükümlerin tasfiyesi, meclisin hükümeti gerçekten denetlemesine imkân verilmesi ve seçimlerin serbestçe yapılması olmak üzere üç noktaya dikkat çekmiştir (Eroğul, 2003, s. 28). Bu takrir, 12 Haziran 1945 tarihli oturumda okunmuş ve reddedilmiştir. Hadiselerin zorlamasıyla CHP’nin iktidarını sarsmayacak sınırlı bir

demokratikleşmeye izin vermek niyetinde olan İnönü, muhalefetin partileşmesine fırsat vermek amacıyla öngenin reddedilmesinde etkili olmuştur (Koçlar, 2002, s. 754).

Önergeleri reddedilen Adnan Menderes ve Fuat Köprülü bir müddet sonra Vatan gazetesinde açık muhalefete geçmiştir. Parti divanı 21 Eylül'de toplanıp iki milletvekilinin oybirliğiyle partiden ihracına karar vermiştir (Zürcher, 2000, s. 307). O tarihe kadar susmuş olan Refik Koraltan, 2 Ekim'de Vatan gazetesine bir beyanat vererek arkadaşlarının ihracının tüzüğe aykırı olduğunu iddia edince o da aynı akıbete uğramıştır. Dörtlerin lideri konumunda olan Celal Bayar, Eylül ayında milletvekilliğinden, Aralık ayında ise partisinden istifa etmiştir. Bayar'ın istifasından üç gün sonra İsmet İnönü, Bayar'ı yemeğe davet etmiş ve İnönü'nün de onayını alan kurucular 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi resmen kurmuştur (Eroğul, 2003, s. 29; Afşar, 2019, s. 281-282).

DP programı iki ana görüş etrafında kaleme alınmıştır. Partinin siyasal amacı, ülkede demokrasinin geniş ve ileri ölçüde gerçekleşmesini sağlamaktır. Temel hak ve özgürlüklere geniş yer verilmiştir. Dernek kurma özgürlüğü vurgulanmış, tek dereceli seçim sistemi talep edilmiş ve seçim güvenliği üzerinde durulmuştur. Ekonomik faaliyetlerde ise, özel girişimin ve sermayenin esas olduğu belirtilmiştir. Parti, laikliği dinsizlik biçiminde anlamıyordu ve din özgürlüğünün diğer özgürlükler kadar önemli olduğunu savunuyordu (Koçak, 1997, s. 141).

1. CHP Siirt Teşkilatı Kuruluşu ve Faaliyetleri

TBMM'nin 23 Nisan 1920'de açılışının ardından bünyesinde "İslahat", Tesanüt", "Muhafaza-i Mukaddesat" ve "Halk Zümresi" gibi çeşitli gruplar oluşmuştur. Söz konusu gruplar meclisin çalışma disiplinine zarar verdiğinden ötürü Mustafa Kemal, 10 Mayıs 1921 tarihinde "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu" adında geniş bir grup kurmuştur (Obuz, 2017a, s. 265). Mezkûr grup yine Mustafa Kemal'in girişimleriyle İzmir'in düşman işgalinden kurtuluş günü olan 9 Eylül 1923'te kendisini Halk Fırkası'na dönüştürmüştür. İçişleri Bakanlığı'na ise başvuru 23 Ekim tarihinde yapılmış, 20 Kasım'da İsmet (İnönü), Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarına bir genelge göndererek şubelerin Halk Fırkası'na dönüştürüldüğünü bildirmiştir (Turan, 1997; Güneş, 1997).

Daha sonra isminin başına "Cumhuriyet" kelimesini alacak olan Halk Fırkası'nın (CHP) Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki teşkilatlanmaları hakkındaki bilgiler yeterli olmasa da Siirt Müdafaa-i Hukuk teşkilatının CHP Siirt şubesine dönüştürüldüğüne dair bilgiler mevcuttur. Obuz (2017b), genel seçimler nedeniyle CHP'ye gönderilen mebusluk taleplerinde birkaç kişinin bu durumdan bahsettiğini bildirmektedir. Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucularından biri olan Şebap Özel, Kurtuluş Savaşı süresince ve sonrasında bu oluşumun Siirt teşkilatında idare üyesi olarak çalıştığını belirtmiştir. Aynı şekilde Hikmet Yavuz da babasının Müdafaa-i Hukuk'un teşekkülünden itibaren Siirt teşkilatında görev aldığını belirtmiştir. Tüm bunların yanında Siirt'te CHP teşkilatının varlığını kanıtlayan bir diğer bilgi daha mevcuttur. Kurtuluş Savaşı döneminde Siirt'te faydalı hizmetler gören Hikmet (Yavuz) Beye Siirt Halk Fırkası Vilayet Heyeti İdaresi tarafından 1925 yılında bir takdir vesikası verilmiştir. Ayrıca Şeyh Sait isyanından Siirt'in etkilenmemesi için çabalayan, Garzan parti teşkilatının kurulması için uğraşan Salih (Atalay) Beye de Garzan Kazası Cumhuriyet Halk Fırkası Heyeti İdaresinden 31 Mart 1926 tarihinde yazılan bir yazıyla teşekkür edilmiştir (Obuz, 2017b, s. 86).

Cumhuriyet yönetimi Şeyh Sait isyanı sonrasında bölgeye kuşkuyla yaklaşmasına rağmen Siirt CHP teşkilatı kapatılmamış, bilakis ilçelerde de teşkilatlanma yoluna gidilmiştir. Ancak Siirt parti teşkilatı bilhassa maddi açıdan sıkıntılı bir haldeydi. 1931-1933 yılları arasında Siirt CHP Vilayet İdare Heyeti Reisi Hacı Hamzaoğlu olarak görülmektedir. Türk Ocakları 1931 yılında feshedilince teşkilat, buranın binasına taşınmıştır. Fazla zaman geçmeden 1933'te CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in talimatıyla Van ve Muş'un yanında Siirt'teki parti teşkilatları kapatılmıştır. Bu karardan sonra Siirt'te 24 Şubat 1934'te açılan Halkevi, aynı zamanda şehirde parti işlerini de yürütmekteydi (Coşkun, 2021, s. 23; Demir, 2015, s. 41). Mesela 29 Mayıs 1939'da CHP'nin Beşinci Büyük Kurultayı dolayısıyla tören düzenlenmiş, Halkevi'nin her yeri bayraklarla süslenmiştir (Obuz, 2017b, s. 89-90).

CHP, parti teşkilatlarını böylelikle askıya almıştı ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada ve Türkiye'de meydana gelen gelişmelerle beraber parti ülke genelinde tekrar teşkilatlanma yoluna gitmiştir. Bu bağlamda CHP Diyarbakır bölgesi müfettişi Zonguldak Milletvekili Ahmet Gürel, CHP'nin burada teşkilatlanması için 3 Ağustos 1945'te Siirt'i ziyaret etmiştir. Gürel, aynı tarihte Siirt Halkevinde beş bin kişinin katıldığı törende yapmış olduğu şu konuşmayla partinin tekrar teşkilatlanmasının önemine dikkat çekmiştir; "Halkevi, Belediye Meclisi ve şehirdeki diğer teşekküllerde çalışan arkadaşlarla ve halkla yaptığım temaslarda kurtarıcı ve koruyucu büyük inkılap partimizin Siirt'te de teşkilatlanmasını çok arzu ettiklerini ve şimdiye kadar partinin memlekette kurulmamasından pek ziyade üzüldüklerini söylediler." (Siirt, 04.08.1945)

Gürel'in konuşmasının ertesi günü Siirt'te CHP teşkilatı resmen kurulmuştur. Teşkilata 417 üye kaydedilmiş olup beş kişilik geçici idare kurulu oluşturulmuş ve aşağıdaki isimlerden oluşmuştur:

Tablo 1.
CHP Siirt İl İdare Kurulu Geçici Listesi

Mustafa Eroğuz (Başkan)	Eczacı
Mehmet Koygun (Üye)	Emekli
Abdi Arslan (Üye)	Tüccar
Sabri Çelikutğ (Üye)	Belediye Başkanı
Hamit Yavuz (Üye)	Tüccar

Kaynak: (Obuz, 2017b)

Siirt'te CHP teşkilatının kurulduğunu öğrenen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, gönderdiği telgraf ile il idare kurulunu tebrik etmiştir. İnönü'nün tebrik telgrafına karşılık olarak Ahmet Gürel, Mustafa Eroğuz, Sabri Çelikutğ, Halkevi, Kızılay Derneği, Yardımseverler Derneği, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Türk Hava Kurumu başkanlarının imzasıyla şu cevap yazılmıştır;

Türk milletinin ve Türk devletinin dıştan ve içten inşasını şerefle başaran, bütün yurdu diriltici ve yükseltici ruhu ile saran milli hamlelerimizin nizam manivelası olan, büyük Türk milletinin yekpare bir insanlık ve medeniyet kitlesi olmasına ideal tutan, partimizin Siirt'te açılmasını, sevinç coşkunlukları içinde milli bir bayram heyecanı ile kutlayan Siirt halkının Türk devriminin ve yeni Türkiye'nin yapıcı ve koruyucusu yüce milli şefimize sonsuz şükran ve minnetlerini ve bağlılıklarını ve çözümez inan ve güvenlerini bir defa daha tekrarladıklarını tanzimlerimizle kutsal katımıza sunar, feyizli ellerinizden öperiz (Siirt, 11.08.0945).

CHP'nin Siirt teşkilatı geçici il idare kurulu hüviyetinde oluşturulmuştu. Bu sebeple CHP Genel Sekreter Vekili Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu, 20 Eylül 1945'te Siirt teşkilatına gönderdiği yazıda il kongresinin Eylül ile Ekim ayları içerisinde yapılması gerektiğini bildirmiştir. Yazıda dikkat çeken husus, "bu defaya mahsus olmak üzere kongre gününe kadar partiye kayıt muamelesi tamamlanmış olan her partili önümüzdeki 3 ay ve 1 yıl kayıtlarına bakılmaksızın kongreye katılmak, oy vermek ve seçilmek hakkına sahip olacaktır" ibaresinin yer almasıdır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] Fon No: 490.1.0.0, Yer No: 185.740. 2, s. 25). Böylece şehirde henüz yeni teşkilatlanan partinin işleyişinin ve büyümesinin önü açılmak istenmiştir.

Nihayetinde 18 Ekim 1945'te CHP Siirt Birinci İl Kongresi, Ahmet Gürel'in başkanlığında toplanmıştır. Kongrede söz alan Gürel, partinin ideallerinden bahsedip, cumhuriyetin faziletleri üzerinde durmuştur. Gürel'in konuşmasından satır başları şöyledir;

Karşımıza başka partilerin çıkmasını bekliyoruz. Zaten böyle partilere yol açmak ve meydan bırakmak gayelerimiz arasındadır. Her yönden hürriyet uğrunda çalıştığımız bir amaçtır... Şuurlu, vatan duygusu ile hareket eden, tamamıyla millet buldukça bir muhalif partiden korkulmaz. Fakat şuursuz hareketlerin hele yabancı tesirlere kapılmış politikacıların sebep olacağı zararlar çok defa felaket derecesine bulur ve aşar. Böyle geniş düşünmekle biz partililer vatani kurtaran, Cumhuriyeti kuran ve bizi bugünkü duruma yükselten partimizi bir vatan partisi olarak daima ayakta ve başta tutacak ve onun için aziz varlıklardan fedakârlık yapacağız (Siirt, 20.10.1945).

İl kongresinden sonra yeni il idare kurulu aşağıdaki isimlerden oluşmuştur:

Tablo 2.
CHP Siirt İl İdare Kurulu Listesi

Mustafa Eroğuz (Başkan)	Eczacı
Mehmet Koygun (Üye)	Emekli
Abdi Arslan (Üye)	Tüccar
Sabri Çelikutğ (Üye)	Belediye Başkanı
Bilal Evin (Üye)	Vilayet Daimi Encümen Üyesi
Zoraf Koyuncu (Üye)	Tüccar
Hamit Yavuz (Üye)	Tüccar

Kaynak: (BCA Fon No: 490.1.0.0- Yer No: 278.1114.3, s. 2)

İl kongresinin toplanmasından yaklaşık altı ay sonra 30 Nisan 1946'da Mustafa Eroğuz, CHP Genel Sekreterliğine partinin Siirt'teki durumunu bildiren bir telgraf göndermiştir.

Tablo 3.
CHP'nin Siirt İlindeki Üye Durumu

	Yüksek	Lise	Orta	İlkokul veya okur-yazar	Okur-yazar olmayan	Toplam		Umumi Toplam
						Kadın	Erkek	
Son 6 ay içinde kaydedilen üye sayısı	5	15	20	426	65	5	526	531

Kaynak: (BCA Fon No: 490.1.0.0- Yer No: 705.403.5, s. 34)

Eroğuz, Genel Sekreterliğe zaman zaman partinin durumunu bildiren telgraflar göndermeye devam etmiş, bunun yanında teşkilatın ihtiyaçlarını da belirtmiştir. Eroğuz, bunlardan birinde teşkilatın 4 Ağustos 1945'te kurulduğunu, bu tarihten itibaren Halkevinin bir odasına yerleştiklerini ifade etmiştir. Kendilerine tahsis edilen oda ise bakımsız ve teçhizat bakımından yetersizdi. Öyle ki oturulacak sandalye düzgün değildi ve masa da Hava Kurumuna ait eğreti bir masa idi. Üstelik parti teşkilatı ilçelerde de kurulmaya başlamış ve onlar da aynı sıkıntılardan mustariplerdi (Obuz, 2017b, s. 93). Eroğuz ve CHP Genel Sekreterliğinin yazışmalarından teşkilatın zayıf ve parasız olduğu anlaşılmaktadır. Bu yazışmalar bilhassa DP'nin şehirde kurulmasından sonra artmıştır. Merkezden mali konularda yardım istenerek muhalefete karşı CHP'nin canlandırılması amaçlanmıştır.

CHP bu arada şehirde rejimin dinamiklerine muhalif kimseler olup olmadığını, ayrıca buradaki kurumların siyasi duruşlarını merak edip il yönetimine sormaktan geri durmamıştır. Bu sorulardan birinde Siirt'te kurumların partiye üye olup olmadıkları sorulmuş, verilen cevapta Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay ve Türk Hava Kurumu'nun başkan ve üyelerinin CHP'ye bağlı oldukları bildirilmiştir (BCA Fon No: 490.1.0.0- Yer No: 705.403.1). Şunu da belirtmek gerekir ki CHP bölge müfettişi İhsan Olgun, 1947 yılı içerisinde il idare kurulu başkanı Mustafa Eroğuz'u görevden almış, yerine Kadri Oktay'ı seçmiştir. Yaşanan değişimin sebebi bilinmemekle beraber CHP'nin Siirt teşkilatında birtakım hizipler yaşandığı anlaşılabilir. Zira CHP Genel Sekreteri Cevat Dursunoğlu, 30 Aralık 1947'de il idare kuruluna gönderdiği telgrafta kendilerine birtakım şikâyetler geldiğini söyleyip cevap istemiştir;

CHP Kozluk parti başkanı Mehmet Işık imzasıyla alınan bir yazıda kurul üyelerinizden Şerif Kaya ile Mehmet Akın'ın kaymakam ve mal müdürü ile işbirliği yapmak suretiyle şahsi menfaat teminine çalıştıkları ve partimizin çalışmalarını frenlemeye uğraştıkları ve bu halin muhitte fena bir tesir bırakarak DP'nin inkişafını kolaylaştırdığı ileri sürülmektedir. Şikâyet konusu ile ilgilenilmesini ve bu konudaki mütalaa ve düşüncelerinizin bildirilmesini rica eder, sevgiler sunarım (BCA Fon No: 490.1.0.0- Yer No: 445.1839.1, s. 22).

İl idare kurulu başkanı Kadri Oktay ise Genel Sekreterliğe gönderdiği cevapta söz konusu şikâyetin İdare Kurulu üyeleri arasındaki dedikodudan ibaret olduğunu belirtmiştir (BCA Fon No: 490.1.0.0- Yer No: 445.1839.1, s. 21). CHP'nin Siirt teşkilatı Nisan 1950 yılına gelindiğinde Kadri Oktay il idare kurulu başkanı olmak üzere ilçe teşkilatlarının başkanları şu isimlerden oluşmaktaydı:

Tablo 4.
CHP'nin Siirt'teki İlçe Başkanları

Şirnak	İsmail Tatar
Sason	İzzet Yaman
Pervari	Görgü Özcan
Kozluk	Abdulkerim Çetin
Eruh	Esat Sayın
Şirvan	Necip Şendur
Kurtalan	Nuri Ceylan
Baykan	Ahmet Öztürk
Beşiri	Bayram Tarhan

Kaynak: (BCA Fon No: 490.1.0.0- Yer No: 1524.202.1)

Yaşanan tüm bu gelişmelerin haricinde 2 Mart 1948'de Siirt'in siyasi tarihi açısından önemli bir hadise meydana gelmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Doğu bölgeleri gezisi kapsamında Siirt'e uğramış ve birtakım tetkiklerde bulunmuştur. Daha önce 1935'te Başbakanlık yaptığı dönem de burayı ziyaret eden Cumhurbaşkanı

İsmet İnönü, Siirt battaniyesi ve dokumacılık üzerine durarak bu konuda bilgi almıştır. Beraberindeki yetkililere talimatlar veren İnönü, battaniyeciliğin ve dokumacılığın geliştirilmesini istemiştir (Demir, 2016, s. 66).

2. DP Siirt Teşkilatı Kuruluşu ve Faaliyetleri

DP, 7 Ocak 1946'da kurulduktan sonra ülkenin dört bir tarafında teşkilatlanmaya başlamıştır. Doğu ve Güneydoğu bölgesinde ilk teşkilatlandığı yere Diyarbakır olup burada 10 Temmuz 1946'da şubesini açmıştır. DP'ni Siirt'te teşkilatlanması 1947 yılının ikinci yarısında gerçekleşecektir. Bu doğrultuda halk arasında fısıltılar başlamış, CHP mensupları durumu genel sekreterliğe iletmekten geri durmamışlardır. Lütfü Yavuz, 1947 yılının Mayıs ayında CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği yazıda DP propagandalarının şehirde işe yaramadığını, şehir halkının yoksulluğun sebeplerini DP'lilerden daha iyi çözümlediklerini ve Siirt'e sanayinin girmesi gerektiğini düşündüklerini bildirmişlerdir. Yazıda ayrıca halk ile hükümet arasında uyum olduğu, her fırsatta halka CHP'nin umdelerinin ve ana gayelerinin anlatıldığı, esnafla yakından ilgilenildiği belirtilmiştir. Son olarak Siirt'te DP'nin kurulmasına uygun bir zemin olmadığı yönünde oldukça iddialı bir cümle kurulmuştur (BCA Fon No: 490.1.0.0- Yer No: 705.403.1).

Yavuz'un yazısını kaleme aldığı sıralarda yine CHP Genel Sekreterliğine gönderilen telgraflardan birinde Beşiri ilçesinde DP'lilerin teşkilatlanıp olay çıkarmaya çalıştıklarından söz edilmektedir. CHP'li Cemal Gündem, 26 Mayıs 1947'de genel sekreterliğe gönderdiği yazıda DP Beşiri İlçe Başkanı Şükrü Tüzün ile Hacı Ahmet adında birinden şikâyet etmektedir. Şikâyete göre bu şahıslar ilçede sürekli olay çıkarmakta, iş dükkân yağmalamaya kadar gitmekte ve "cahil olan halk" da bunlara kanmaktadır. Gündem, bölgede halkın CHP'ye olan bağlılığının azalmakta olduğunu iddia ederek bu şahısların ilçeden başka bir yere sürülmesini talep etmektedir (BCA Fon No: 490.1.0.0- Yer No: 445.1836.1, s. 25). Söz konusu şikâyetten sonra devreye Van ve Muş Bölgeleri CHP Müfettişi Yozgat Milletvekili İhsan Olgun girmiş ve 14 Temmuz tarihli raporunda olayı aşağıda anlattığı surette çözüme kavuşturmuştur;

Şikâyet yazılarını gönderen Beşiri İlçesi Parti Başkanımız Cemal Gündem'in durumunu beraberimde Siirt Vali Vekili Turgut Başkaya bulunduğu halde inceledim. Şikâyetleri daha ziyade mahalli menfaat ve ihtilaflardan doğmaktadır. Hadiseleri büyütme eğilimini gösteren parti başkanına Beşiri'de bizzat gerekli tembih ve tavsiyelerde bulundum. Tekliflerinin yersiz olduğunu, Hükümetin aile sürgünlerine son verdiğini dilimin döndüğü kadar anlattım (BCA Fon No: 490.1.0.0- Yer No: 445.1836.1, s. 25).

Beşiri'de bu olay yaşanırken CHP İl İdare Kurulu Başkanı Kadri Oktay, 7 Ağustos 1947'de CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği telgrafta DP'nin Siirt'te şu isimler tarafından teşkilatlandığını bildirmiştir:

Tablo 5.

DP'nin Siirt İlindeki Kurucu Listesi

Abdullatif Atılğan	Binbaşılıktan Emekli
Mustafa Eroğuz	Eczacı
Kasım Uyanık	Müteahhit
Enver Bedük	Çiftçi
Ragıp Ertem	Çiftçi
Hasan Kuvanç	İşsiz
Osman Saraçoğlu	Malmüdürlükten Emekli
Mehmet Alp	İşsiz

Kaynak: (BCA Fon No: 490.1.0.0- Yer No: 445.1839.1, s. 16)

DP'nin Siirt teşkilatı kurulmasına karşılık dönemin yerel basınında ayrıntılı malumat bulunmadığından ötürü eldeki bilgiler yine CHP Genel Sekreterliğine gönderilen yazılardan elde edilmiştir. Yukarıda ismi zikredilen Olgun, üç ay sonra tekrar Siirt'i ziyaret etmiş ve şehirdeki siyasi durumu parti genel sekreterliğine bildirmiştir. Olgun'un 6 Ekim 1947 tarihli raporu şöyledir;

Siirt ilinde teşkilatımız yeni kurulduğundan henüz gerekli inkişafı gösterememektedir. Bilhassa bu ile bağlı ilçelerde parti teşkilatımız zayıf bir haldedir. Kazaların hemen hepsinde teşkilatımızın barınabileceği bir bina bulunmadığı gibi yerleşmiş bulunduğu tek odadan ibaret yerlerde de en basit bir ihtiyacı karşılayacak mefruşat mevcut değildir. Halktan yardım temin edecek imkân da kalmamıştır. Siirt ili dâhilinde parti teşkilatımız bu haldeyken DP şubesi açılmış ve faaliyete geçmiştir. Beşiri, Kozluk, Kurtalan ve Sason ilçelerinde de DP teessüs etmiştir. Halen bu ilde DP partimize nazaran çok zayıf bir durumda ise de zamanla inkişaf göstermesi ümidi uzak görülmemektedir. Merkezden uzak olmasına rağmen her türlü politik inkişaf bu ilde dikkat ve alaka ile takip edilmektedir. Halk muhalif ve muvafık gazeteleri dikkatle okumakta ve kendi anlayışına göre anlamlandırmaktadır. Son günlerin göze çarpan hadiselerinden biri de Cumhurbaşkanımızın son gezilerinde söylemiş buldukları nutukların DP lehine bu muhitte uyandırdığı aksülamellerdir. Siirt DP başkanı Abdullatif Atılğan,

Cumhurbaşkanımızın gezi nutuklarını toplayarak kahve, gazino gibi umumi yerlerde halka okumuş ve bu nutuklar etrafında ilgi toplayan konuşmalar yapmıştır. Diğer taraftan da İçişleri Bakanının idare amirlerinden bazılarının isimlerini sayarak yapmış olduğu hareketi umumi efkâr önünde beğenmemesi ve Mardin Valisine yapılan ihtar, idare ve zabıta muhitinde hayli inkisar tevlidine sebep olmuştur. Siirt ilinde ve ilçelerinde yapmış bulunduğum temaslar bilhassa (Kaymakam ve Zabıta mensupları) eski enerjilerini kaybetmiş ve müteredit bir ruh haleti içinde bocalamaktadırlar. Siirt ilinde hissedilen kötümser havayı dağıtmak için merkez ve muhitinde her fırsattan faydalanarak müteaddit konuşmalar yaptım. Bu konuşmalarım oldukça müsait bir hava yaratmıştır. Siirt merkezinde teşkilatımız DP'ye nazaran çok üstün durumdadır. Şehrin belli başlı hatırı sayılır şahsiyetleri partimiz etrafında toplanmış haldedirler. Muhit üzerinde müessir ve söz sahibi arkadaşlar partimize müzahir ve intisap etmişlerdir. Hal böyleyken DP başkanı Abdullatif Atılğan da partisi lehine hummalı bir çalışma göze çarpmaktadır. DP teşkilatını genişletmek için fasılasız çalışmalarına devam etmektedir. Bugüne kadar Siirt merkezinde seksen kadar halk arasında itibar ve nüfuzları olmayan zevattan üye kaydına muvaffak olduğu yapılan incelemelerden anlaşılmıştır (BCA Fon No: 490.1.0.0- Yer No: 445.1839.1, s. 18).

Raporda merkezin taşraya yeterince yardım yapmamasından yakınılmakta, buna karşılık DP'nin Siirt'te güçlenme ihtimalinden doğan çekinceler dile getirilmektedir. Ayrıca raporda idare mekanizmasının önemi üzerinde durulmakta ve başta kaymakamlar olmak üzere diğer idare amirlerinin rejime karşı eski heyecanlarını geri kazandırmak bağlamında yapılan çalışmalardan bahsedilmektedir. Son olarak başta DP'nin Siirt'te güçlenme ihtimalinden çekimserlikle bahsedilse de raporun sonunda bu partiye mensup kişilerin halk arasında nüfuzları olmayan önemsiz kimselerden oluştuğu iddia edilmiştir. Türkiye'de 1948 yılına girilirken siyasi rekabet de dozunu arttırmış, bu bağlamda DP teşkilatlarını güçlendirmeye gayret göstermiştir. 1947 yılının sonlarına doğru DP, Siirt merkez, Beşiri, Kozluk, Kurtalan ve Sason'da teşkilatlanmıştır.

3. Siirt'te Seçimler

3.1. 1946 Belediye Seçimleri

Çok partili dönemin ilk seçimi olan 1946 Belediye Seçimlerini DP boykot ederek katılmamış, bir diğer muhalif parti olan Milli Kalkınma Partisi (MKP) ise yoğun bir seçim çalışması yürütmemiştir (Özdurğun ve Pınar, 2021, s. 715). CHP nazarından bakıldığında bu seçimlerin iki ay sonraki genel seçimler için prova mahiyeti taşıdığı görülecektir. Bundan ötürü CHP tüm şehirlerde seçime önem vererek hummalı bir çalışma içerisine girmiştir (Cumhuriyet, 03.05.1946, s. 1; Cumhuriyet, 18.05.1946, s. 3). Bu bağlamda Siirt'te asil ve yedek adaylardan oluşan ayrıntılı bir belediye meclis üyesi listesi hazırlanmıştır.

Tablo 5.

1946 Belediye Seçimlerinde CHP'nin Siirt Belediye Meclis Üyesi Asil ve Yedek Adayları

Asil Adaylar		Yedek Adaylar	
Aday	Mesleği	Aday	Mesleği
Veysi San	Gazozcu	Bahri Özturan	Müteahhit
Şükrü Fırat	Mahalle Muhtarı	Melek Saraç	Bakkal
Şevki Uğur	Arzuhalci	Muhtar Yavuz	Çiftçi
Şükrü Ertaş	Mahalle Muhtarı	Abdurrezzak Ünal	Manifaturacı
Sabri Çelikutğ	Belediye Başkanı	Rüstem Yıldız	Mahalle Muhtarı
Musa Olcay	Attar	Mehmet Conker	Bakkal
Hakkı Ertekin	Manifaturacı	Halit Er	Mahalle Muhtarı
Hamit Yavuz	Tuhafiyeci	Rüstem Ertek	Mahalle Muhtarı
Abdullah Pamukçu	Pamukçu	Sait Erdem	Bakkal
Fethi Yapıcı	Yemenici	Mahmut Korkmaz	Manifaturacı
Mustafa Aykut	Fabrikatör	Hasan Büyükbay	Tuhafiyeci
Şükrü Özal	Saatçi	İsa Mumay	Bakkal
Ali Özyeşil	Bakkal	Hızır Orpak	Arzuhalci
Haydar Özçiçek	Bakkal	Hüsnü Ertek	Mahalle Muhtarı
Süleyman Ekinci	Manifaturacı	İskan Kalkan	Kasap
Bekir Tanık	Çiftçi	Kemal Sevinç	Battaniyeci
Kenan Koyuncu	Manifaturacı	Lütfi Kayra	Çiftçi

Melek Aslan	Emekli	Derviş Amcaoğlu	Terzi
Mehmet Koyğun	Emekli	Abdullah Alğan	Müteahhit
Fatma Leman Eroğuz	Ev kadını	Abdi Turhan	Müteahhit
Behran Saytekin	Emekli	Naif Ertekin	Manifaturacı
Haydar Kılıçcıoğlu	Siirt Gazetesi Müdürü	Maruf Tanık	Çiftçi
Nesime Yavuz	Ev kadını	İsmail Cansabuncu	Sabuncu
Muhittin Özel	Mahalle muhtarı	Cemil Şahin	-

Kaynak: (Siirt, 25.05.1946, s. 1)

Seçimler 26 Mayıs 1946'da yapılmış, oy verme işlemi sabah 8:00'den akşam 19:00'a kadar sürmüş ve aynı gün içerisinde bitirilmiştir. Buna göre ülke genelinde seçime katılım hususunda şöyle bir tablo ortaya çıkmıştır:

Tablo 6.

1946 Belediye Seçimlerine Katılım Oranı

İl	Katılım Oranı	İl	Katılım Oranı	İl	Katılım Oranı
Afyon	%77	Çanakkale	%48,5	Hakkâri	%89
Ağrı	%84,4	Çankırı	%48,7	Hatay	%26
Amasya	%46	Çoruh	%97	İçel	%43
Ankara	%41,5	Çorum	%89,9	İsparta	%81,8
Antalya	%66,6	Denizli	%61	İstanbul	%49,6
Aydın	%52,2	Diyarbakır	%81	İzmir	%24,5
Balıkesir	%32,5	Edirne	%50	Kars	%94
Bilecik	%78	Manisa	%34	Kastamonu	%47
Bingöl	%68	Erzincan	%78	Kayseri	%78
Bitlis	%98	Erzurum	%95	Kırklareli	%58
Elazığ	%57	Eskişehir	%43	Kırşehir	%76
Bolu	%65	Gaziantep	%70,8	Kocaeli	%58,6
Burdur	%55	Giresun	%70	Konya	%52
Malatya	%68	Muş	%71	Samsun	%47
Maraş	%46,2	Niğde	%79	Seyhan	%51
Mardin	%96	Ordu	%83	Siirt	%48
Muğla	%31	Rize	%63,5	Sinop	%77
Sivas	%83	Tokat	%73	Urfa	-
Tekirdağ	%71	Trabzon	%78	Van	%75,8
Bursa	%24	Gümüşhane	%94	Kütahya	%70
Yozgat	%64	Zonguldak	%80		

Kaynak: (Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 23, Birleşim 57, 31.05.1946, s. 240)

Tabloda görüldüğü üzere seçimlere katılım oranı bazı illerde oldukça düşük seviyededir. Bu da DP'lilerin halka seçimlere katılmama yönünde yaptıkları propagandanın amacına ulaştığını göstermektedir. Seçimlerin sonuçlanmasının ardından CHP Diyarbakır bölgesi müfettişi Zonguldak Milletvekili Ahmet Gürel, Siirt halkına şu sözlerle teşekkür etmiştir;

Siirt halkının her zaman ve her yerde büyük milli şefe, Cumhuriyet Halk Partisine ve hükümetine gösterdiği güven ve bağlılığın yurttaşlarımızın medeni ve siyasi olgunluğunu ve parti disiplinine dikkat ve riayetin bariz bir tecelli ve tezahürüdür. Bu parlak ve manalı neticeyi yurttaşlarımıza şükranla arz etmeyi ve partili arkadaşlarıma da bu milli başarıdan dolayı teşekkür ve tebriklerimi şerefli bir vazife bilirim. Ahmet Gürel (Siirt, 08.06.1946, s. 1).

Belediye seçimlerinin ardından Siirt Belediye Meclisi dönemin kanunlarına göre belediye başkanını seçecekti. Meclis, 10 Haziran 1946'da Sabri Çeliktuğ'u başkan olarak seçmiş ve 19 Haziran'da bu karar Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü tarafından onaylanmıştır (BCA Fon No: 30.11.1.0- Yer No: 183.20.12).

2.2. 1946 Genel Seçimleri

1947 tarihinde yapılması gereken seçimler hükümet tarafından bir yıl erkene çekilmiş ve seçim kanununda yapılan değişikliklerle tek dereceli seçim esası kabul edilmiştir. DP, tam olarak teşkilatlanamadığı için aralarında Siirt'in de olduğu 17 ilde seçimlere katılamamıştır. Buna rağmen CHP Siirt teşkilatı seçime hazırlıklı girmiştir. Bu bağlamda seçimler için köy muhtarları şehir merkezine davet edilmiş ve köylere memurlar gönderilmiştir. (BCA 1524.101.1) Milletvekili seçilebilmek için ise CHP'ye pek çok başvuru olmuştur. Bunlardan M. Emin Özbek, CHP Siirt İl İdare Kurulu Başkanlığına gönderdiği dilekçede adaylığını koyduğu takdirde Siirtlilerin ve parti teşkilatının fikirlerinin ne olacağını şu sözlerle sorarak kamuoyu yoklaması yapmıştır; "Ankara'da Siirt milletvekilleri de dâhil olduğu halde bütün arkadaşlar ve hemşehrilerim bu kerre icrası mukarrer milletvekili seçiminde adaylığımı koymaklığım için bana samimi ısrarda bulunuyorlar..." Bir diğer isim Fethi Oral taleptesinde şu ifadeleri sarf etmiştir; "Elimde yaptığım hizmetlere mukabil tomar halinde madalya, taltif ve takdirnamelerim mevcuttur. Memleketim Siirt'tir. Babamın bütün servetini Umumi Harpte ve İstiklal Savaşı uğrunda feda ettim. Hükümete itimadım mevcut. Sadakatim ebedi lâyezaldır. Cumhuriyetçi ve halkçıyım" (BCA Fon No: 490.1.0.0- Yer No: 319.1312.2).

Siirt'ten milletvekili olmak için CHP'ye başvuranlar arasında kamu görevlisi ve kamudan emekliye ayrılanlar da mevcuttur. Bunlardan biri emekli Tümgeneral Fevzi Rami Aydın, dilekçesinde; 1937-1938 yıllarında Siirt'te vali vekilliği yaptığını, Siirt halkının kendisini çok iyi tanıyıp sevdiğini dile getirmiştir. Bunun yanında Siirtli olmayıp buradan milletvekili olmak için CHP'ye başvuranlar da vardır. Bunlardan biri bir süre Siirt gazetesinin ortaklığını ve başyazarlığını yürütmüş olan Ahmet Zeki Şalış, diğeri Siirt CHP İl İdare Kurulu Başkanı Mustafa Eroğuz'dur. Tespit edilebilen diğer adaylar ise; Sabri Severcan, Lütfi Kayra, Necati Avcı, Naki Bekmen, Tarık Bilgin, Cevat Durceylan, Mehmet Fehmi Fırat, Salih Aydın, Hikmet Türker, İsmail Hakkı Özcanlı, Fethi Oral, İsmail Hakkı Özcanlı, Tevfik Besim, Münip Uras, Ekrem Özkan, Şükrü Tarhan, Sadrettin Özkan, M. Cemalettin Yazgan Arıkan, Aziz Aytekin, Şerafettin Kesen, Azmi Saraçoğlu, Abdi Arslan, Fuat Fırat, Osman Pekuz, Abdullah Öner ve Bilal Evin'dir (BCA Fon No: 490.1.0.0- Yer No: 319.1312.1).

Daha önce milletvekili olabilmek için CHP'ye başvuran ancak daha sonra bu karardan vazgeçen A. Memduh Yaşa, dilekçesinde yaşı itibarıyla ve tabiri caizse "CHP'nin mahsülü" olduğunu belirtmiş, halkın milletvekilliği yapacak şahsı tanıması gerektiğinin altını çizmiştir. Yaşa'ya göre Mahmut Soydan'dan sonra Siirt'ten seçilen milletvekilleri münevver kişiler değillerdi¹. Ona göre bu husus oldukça önemliydi zira Siirt'te okuma yazma oranı düşük bir düzeydeydi. Dolayısıyla Siirt'ten seçilecek milletvekili halka örnek olmalıydı. Yaşa, her ne olursa milletvekili müracaatından vazgeçtiğini şu sözlerle partiye bildirmiştir; "CHP'ne olan bağlılığım baki kalmakla beraber; bir taraftan tamamiyle şahsıma ait bazı sebepler yüzünden, diğer taraftan da CHP'nin daha kıymetli azaları lehine feragat etmek arzusu ile bu talebimi geri alıyorum" (BCA Fon No: 490.1.0.0- Yer No: 319.1313.1). Nihayetinde 1946 seçimlerinde Siirt'te tek parti olarak CHP şu adaylarla katılmıştır; Ali Rıza Esen [Siirt eski milletvekili], Lütfi Yavuz [Trabzon eski milletvekili], Ethem İzzet Benice [Son Telgraf gazetesi başyazarı], Sabri Çeliktuğ [Eski Belediye Başkanı] (Siirt, 20.07.1946, s. 3).

Seçimler 21 Temmuz günü yapılmış, seçim günü ve sonrası Siirt gazetesine şöyle yansımıştır; "Seçim, halkımızın yakın ilgisi sayesinde saat 12'ye doğru vilayetin her tarafında nihayet bulmuş ve aynı gün yapılan tasniften reylerin tamamen CHP adaylarına verildiği ve serbest adaylıklarını ilan etmiş olan iki zatın hiç rey alamadığı anlaşılmıştır" (Yaşa, 1946). Seçim sonuçlarına göre Siirt'te seçime katılım oranı %98 olmuş, CHP'nin buradan gösterdiği dört aday milletvekili seçilmiş, gazetede bahsi geçen iki bağımsız aday ise hiç oy alamamıştır (BCA Fon No: 490.1.0.0- Yer No: 377.1590.1).

Sonuç

Türkiye'de DP'nin kurulmasıyla çok partili siyasi hayata kesin olarak geçilmiş ve artık siyaset yeni bir boyut kazanmıştır. Öyle ki CHP'nin içinden kopanlarla kurulan DP'nin güçlenmesinden çekinen iktidarın biraz telaşa kapıldığı görülmektedir. Muhalefete karşı halkın tevaccühünü almak isteyen CHP, aile sürgünlerinin sonlandığını ispatlamaya çalışmış, parti müfettişlerini sık sık bölgeye göndermiştir. Üstelik bunlar şehirde henüz DP teşkilatlanmadan gerçekleştirilmiştir. İktidar partisinin Siirt'te kullandığı bina bakımsız ve teçhizat bakımından yetersizken başka konulara dikkat kesilmesi, yukarıda anlatılanları destekler mahiyettedir. İktidar partisi CHP, halk arasında iyi bir intiba bırakmadığını kabullenmiş olmalı ki geçmişte uygulanan politikalara son verildiği yönünde kamuoyu oluşturmuş ve bunun yanında şehirdeki devlet kurumlarının kendisine bağlılığını kontrol etmiştir. Ek olarak Siirt'te yeni teşkilatlanmakta olan DP, sürekli olarak iktidarın nefesini ensesinde hissetmiştir. DP'nin buradaki kurucuları daima idare amirlerinin gözetimi altında bulunmuşlardır. Tüm bunlar CHP'de bir panik havası bulunduğunu işaret etmektedir.

Elde yeterince doküman bulunmadığı için ve mevcuttakiler de CHP'ye mensup kişiler tarafından kaleme alındığı için DP'nin ilk yıllarında Siirt'te neler yapıldığıyla ilgili yeterince/ayrıntılı bilgi yoktur. Bunun en büyük sebebi muhalefetin burada yeterince ve güçlü bir şekilde örgütlenememiş olmasıdır. Zaten DP, 1946 yılında gerek belediye gerekse milletvekili seçimlerine Siirt'te katılamamıştır. Sonuç olarak 1946-1950 yılları

arasında Siirt'te çevre illere nazaran daha sakin bir siyasi hayatın var olduğu söylenebilir. Bunda kanaatimizce şehrin daha ücra bir köşede bulunduğu ve nüfusunun çok kalabalık olmaması etkili olmuştur. Siirt'te siyasi hayatın canlanması 14 Mayıs 1950 seçimleriyle beraber başlayacak ve on yıl boyunca burada yapılan tüm seçimleri DP kazanacaktır².

Kaynakça

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA]
 Resmi Gazete
 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
 Siirt gazetesi
 Cumhuriyet
- Afşar, E. (2019). Türk politik tarihinde Demokrat Parti ve 1946 programı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(8), 273-295.
- Afşar, E. (2020). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın "programları" ekseninde mukayesesi. *History Studies*, 12(4), 1351-1380.
- Babaoğlu, R. ve Olgun, S. (2020). *Siirt mebusu Mahmut Bey (Soydan)*. Doğu Kitabevi.
- Babaoğlu, R. (2017). İngiliz belgelerinde Türkiye'nin demokrasiye geçiş yılları: Demokrat Parti'nin kuruluşu ve 1946 seçimleri. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 371-402.
- Barutçu, F. A. (1977). *Siyasî anılar*. Milliyet Yayınları.
- Coşkun, Y. (2018). 1960-1980 döneminde meclis gündeminde Siirt ilinin sorunları. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 1-17.
- Coşkun, Y. (2021). Ulusal basında Siirt ili: Cumhuriyet Gazetesi örneği (1930-1960). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 11-32.
- Çufalı, M. (2004). *Türkiye'de demokrasiye geçiş dönemi (1945- 1950)*. Babil Yayıncılık.
- Demir, Ş. (2010). *Türk siyasi tarihinde Adnan Menderes*. İstanbul.
- Demir, Ş. (2015). Tek parti döneminde Siirt'te Cumhuriyet bayramı kutlamaları. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 38-48.
- Demir, Ş. (2016). *Cumhuriyet döneminde Siirt*. Düzey Yayınevi.
- Ekincikli, M. (2012). Türk demokrasi kültürünün gelişim sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu. *Gazi Akademik Bakış*, 6(11), 151-163.
- Ertem, B. (2010). Siyasal bir muhalefet denemesi olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 71-92.
- Ertem, B. (2013). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk on yılında parlamento içi muhalefet ve bir örnek: Serbest Cumhuriyet Fırkası. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 172(172), 345-362.
- Eroğul, C. (2003). *Demokrat Parti (tarihi ve ideolojisi)*. İmge Yayınevi.
- Güneş, İ. (1997). *Birinci TBMM'nin düşünce yapısı (1920-1923)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tanili, S. (2007). *Nasıl bir demokrasi istiyoruz*. Alkim Yayınevi.
- Teziç, E. (1976). *100 soruda siyasî partiler*. Gerçek Yayınevi.
- Kabasakal, M. (1991). *Türkiye'de siyasal parti örgütlenmesi (1908- 1960)*. Tekin Yayınevi.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı'dan günümüze elitler ve din*. (Ayas. G, Haz.). Timaş Yayınları.
- Koçlar, B. (2002). Çok partili hayata geçiş döneminde hükümet muhalefet ilişkisi. Güzel, H. C. (Ed.), *Türkler XVI* (s. 754-764) içinde. Yeni Türkiye Yayınları.
- Koçak, C. (1997). *Siyasal tarih (çağdaş Türkiye IV)*. Cem Yayınevi.
- Uyar, H. (1998). *Türkiye'de tek parti döneminde iktidar ve muhalefet (1923- 1950)* (Tez No. 72882) [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Obuz, Ö. (2017a). Milli Mücadele'ye "Şark"tan bir destek: Siirt örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 264-276.
- Obuz, Ö. (2017b). *Siirt'in Cumhuriyet serüveni (1923-1950)*. Akıl Fikir Yayınları.
- Ökte, F. (1951). *Varlık Vergisi faciası*. Nebioğlu Yayınevi.

- Özduygün, Y. (2016). Çok partili dönemde Doğu Anadolu'da seçimlere bir örnek: Siirt seçimleri ve Demokrat Parti'nin kalkınma faaliyetleri (1950-1960). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(45), 288-301.
- Özduygün, Y. ve Pınar, M. (2021). 1946 Belediye seçimleri ve Urfa'daki yansımaları. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7(2), 711-726.
- Pınar, M. (2017). Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Doğu Anadolu Bölgesi teşkilatlanması. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4(11), 101-118.
- Teke, C. (2021). II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin iase tedbirleri: ihtikârla mücadele. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8(1), 179-197.
- Turan, Ş. (1995). *Türk devrim tarihi* 3/1. Bilgi Yayınevi.
- Yaşa, A. (1946, 27 Temmuz). Siirt'te milletvekili seçimi. Siirt.
- Yeşil, A. (2001). *Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçiş*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. (Soner-Gönen, Y, Çev.). İletişim Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan ederim.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları: Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı: Bu araştırmada herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma etik kurul izni gerektiren çalışmalar kapsamında değildir.

Atf: Özşener, F. (2023). Batı ve Doğu Feminizminde Ontolojik Bir Varlık Olarak Kadın. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, 40-48
Citation: Özşener, F. (2023). Woman as an Ontological Being in Western and Eastern Feminism. *Vankulu Journal of Social Studies*, 12, 40-48

Araştırma Makalesi / Research Article

Funda ÖZŞENER*

* Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sahne Sanatları Bölümü, Van/Türkiye.
Assoc. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Fine Arts, Department of Performing Arts, Van/Türkiye.
fundaozsener@hotmail.com ORCID: 0000-0003-1350-5019

Batı ve Doğu Feminizminde Ontolojik Bir Varlık Olarak Kadın
Woman as an Ontological Being in Western and Eastern Feminism

Öz

Feminizm, sosyal haklar ekseninde gelişen bir hareket olarak başlangıçta kadının mevcut koşullarını iyileştirmek adına tarihi, sosyolojik, hukuki bir misyon yüklenmiştir. Ne var ki ulaştığımız aşamada bu hareketi kadın hak ve özgürlükleri davasının sınırlarıyla tanımlamak oldukça güçtür. Dolayısıyla artık feminizme edebiyattan, queer felsefeye dek genişlemiş, modern dünyanın yeni bir söylemi gözüyle bakmak gerekir. Bu noktada Müslüman Doğu ve Hristiyan Batı kaynakları, uygulama yöntemleri ve alanları arasındaki farklılıklarıyla bir sınır çizgisinde buluşur. Kadından söz eden eski feminizmler çoğu kez aynı kadından söz etmemiştir çünkü. “Kadın ne zaman kadın oldu?” türünden retorik bir soru, ayrımın belirginleştiği bu sınırdan doğmuş, cevapsız yanları kalmış, dolaylı olarak bir eksikliği işaret etmiştir: Kadının ontolojik varlığının ihmalini. Gerçekten de her iki feminizm dinsel, mistik, ruhsal olanın ihmaliyle onca farkına rağmen kadını tanımlamak hususunda ortak bir çerçeve çizmiştir. Üstelik bu çerçeve diğer cephede; kadın karşıtı söylemi üreten, Gılgamış destanı ya da Lilith söylencesi gibi pagan kültürünün ana motifleriyle beslenmiş kolektif bilinçaltının bakış açısıyla örtüşür. Üretim ilişkilerinin cinsiyet ayrımına dayalı zaruri uygulamalarını ele almak da bir varlık olarak kadını tanımlamamıza imkân sunamaz çünkü mesele sadece sosyolojik olmadığı gibi tümüyle ekonomik de değildir. Bu makale genel bir bakış açısıyla Müslüman Doğu ve Hristiyan Batı Feminizmi’nde kadın meselesine literatür üzerinde farklılıklar cephesinden yaklaşmayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, feminizm, Gılgamış Destanı, Lilith Efsanesi, doğu-batı medeniyetleri

Abstract

Feminism, as a movement that develops on the axis of social rights, initially assumed a historical, sociological and legal mission in order to improve the current conditions of women. However, at the stage we have reached, it is very difficult to define this movement within the limits of the women's rights and liberties cause. Therefore feminism should be viewed as a new discourse of the modern world, which has expanded from literature to queer philosophy. At this point, Muslim East and West meet on a borderline with their differences between their sources, application methods and fields. Perhaps the old feminism that talked about woman never talked about the same woman? Because a rhetorical question like “When did a woman become a woman?” arose at this border, where the distinction became clear, and indirectly pointed to a deficiency due to its unresponsiveness of the neglect of the ontological existence of women. Indeed, both feminisms have drawn a common framework to define women despite all their differences by neglecting the religious, mystical and spiritual aspects. Moreover, this framework oddly coincides with the perspective of the collective subconscious, which produces the anti-women discourse, fed by the main motifs of pagan cults such as the epic of Gilgamesh or the myth of Lilith. Addressing the essential practices of production relations based on gender discrimination does not allow us to define women as an entity, because the issue is not sociological, nor is it economic. This article aims to approach with an overview to the the issue of women in Eastern and Western feminism from the perspective of resources, distinctions and problems

Keywords: Woman, Feminism, Epic of Gilgamesh, Legend of Lilith, eastern-western civilizations

Giriş

Doğu feminizmi Müslüman coğrafyada kadının yalnız sosyolojik, ekonomik ve yasal talepleri açısından değil aynı zamanda soyut bir kadın anlayışı, kadının ne olduğu, başka bir deyişle yaradılışın hangi aşamasında, ne zaman kadın olduğu türünden ontolojik sorulara yanıt bulmamız bakımından da dini kaynaklardan beslenir. Bu hususta Kur'an hem varlık hem de kadın ve erkeğin benzerlikleri, farklılıkları, görev ve sorumlulukları açısından sarsılmaz bir söz ortaya koyar. Dolayısıyla bugün Doğu feminizmi başka bir deyişle İslami feminizm çalışmaları başlığı altında gerçekleştirilen, kadına ilişkin bazı ayetlerin yeniden okunması gayretleri de, yeni bir söylem oluşturma ve kadını yeniden tanımlama gayretleri de ciddi, keskin bir hatta zaman zaman da kendine has güçlüklerle devam eder.

Bu güçlüklerin bir sebebi, genel kanaatin, yorum yöntemlerinin güvenilir olmadığı yönünde olması dolayısıyla onları uygulama zorlukları ise de diğer bir sebebi, her tür anlama biçimini elinde tutan ve bunu cinsiyetçi bir bakış açısına sabitleyen tutucu çevrelerin yönetsel otoritesinin etkili varlığıdır. Daha ılımlı olan İslam tasavvufu ve din dışı, geleneğe bağlı kültürel etkiler ise sacayağının diğer iki kanadında rol oynar ve tarih boyunca kadının tanımlanmasına ilişkin kimi olumlu ya da olumsuz etkilere kaynaklık eder. Fakat bu unsurlar ne olursa olsun; başta Kur'an, sünnet ve hadisler kadına dair geçmiş ve gelecek olası eylemlerin, kavrayış biçimlerinin yönünü çizen ana kaynaklar olarak ağırlıklarını korur. Bu açıdan bakıldığında İslami feminizmin, Batı feminizmine kıyasla sınırları daha belirgin, teolojik bir alanda hareket ettiğini görürüz. Böylece Doğu'da kadına dair açık, ontolojik, ortak bir yorumun henüz geliştirilememiş olmasına ilişkin asıl problemin, Batı medeniyetinde karşımıza çıktığı şekliyle, referans kaynakların din dışı türsel çeşitliliğinden doğmadığını fark ederiz. Aksine problem kendi güvenilir kaynaklarını henüz kadın lehine yorumlamamış erkek otoritesinden kaynaklanıyor gözükmektedir. Elbette bu durumun çok farklı sosyolojik, düşünsel sonuçları mevcuttur.

Ne var ki böylesi bir bakış açısı dini uygulama ve kültürler düşünüldüğünde İslamiyet'te birçok farklı yaklaşımın da var olduğu, İslami uygulama anlayışlarının tek olmadığı, bazı hadis ve sünnetlerin dayanaklarının güçlü ya da zayıf veya kesin olduğu ve kimi yönetsel yaklaşımların dini değil tümüyle mülkiyet kökenli olup, aslında onların sınıfsal olarak ele alınması gerektiği itirazlarıyla karşılaşır. Buna rağmen itirazların hiç biri Doğu feminizmi açısından nihai olarak, zihinlerde Kur'an'ın tarihsel işaretleri ve evrensel yol gösterici varlığının güvenilirliğini zedelemeye aksine belki de onun, bazı hususlarda, bizzat kültürlerin parlak doğuş kaynağı olarak yorumlara açıklığını ortaya koyar. Tüm bunlara ek olarak, bir yandan da İslamiyet öncesi dönemlerden kalan, günümüze ulaşmış kimi geleneksel etkiler; mitler, halk hikâyeleri, tabular, pagan kültürleri gibi halkbilimin, antropolojinin, sosyoloji ya da dilbilimin konusunu oluşturacak unsurların, sözünü ettiğimiz soyut kadın anlayışını, onun ne zaman ve nasıl kadın olduğunu daha derinden, belki de bugün artık büyük kısmı hurafe, batıl, biat olarak adlandırılan bir düzlemde hala, zayıfça da olsa belirlemeye devam ettiğini vurgulamanın gerekliliği vardır. Üstelik bu durum kolayca göz ardı edilemez çünkü kadına dair gerçek ya da mecazi herhangi bir soruya yanıt vermenin bu unsurları da ele almayı zorunlu kılan, tarihsel gereklilikleri vardır.

1. Yol Ayrımı: Batı ve Doğu Feminizmi

Batı ve Doğu feminizmi kadına dair evrensel hak talepleri hususunda değilse bile belli bir noktada bir tür yol ayrımına girmiş gözükür. Ortaçağ'ın kadını cadılaştıran, şeytanlaştıran ya da pagan mitlerinin onu dünyevilikten koparan anlayışı -İncil ve Tevrat'ın başlangıçta, belirli bir süre boyunca ortaya çıkan olumlu, müdahaleci etkisine rağmen- karşı cephede varlığını, kadına ilişkin bir tür distopya olarak korurken, Doğu'da dini ve din dışı gelenek onu, neredeyse bir ütopya olarak, kadın cinsini öte dünyada tesis eden bir ütopya olarak belirlemeye devam etmiştir. Belki de bu yüzden İslami feminizm ve Batı feminizminde kadının ne olduğuna dair bir incelemede ya da kıyaslamada gerçekten dikkat edilmesi gereken esas husus günümüzde kadın söz konusu olduğunda Batı coğrafyasını dini referanslardan ya da herhangi bir tür dogmatik referanstan ziyade kapitalist sistemin belirleyicilikleri içinde, Doğu'yu da rasyonalite / irrasyonalite bağlamında ele almanın sosyolojik zorunluluğudur. Yani bir anlamda, zihinlerde çok önceden tesis edilmiş kadın fikrinin arkeolojisini belirli amaçlar doğrultusunda fakat uygun araçlarla gerçekleştirmek gerekir. Zira her iki medeniyetin kadına dair yüzeyde ortak görünen kavrayışı da tarih ve sosyolojisi de farklı kaynaklardan, ihtiyaçlardan hatta topyekün farklı inanışlardan beslenmiş dolayısıyla ortaya ayrı külliyatlar konmuş ancak fark yeterince vurgulanmamıştır. Bu yüzden her iki feminizm genellikle aynı kadından söz ediyormuş gibi gözükür. Söz konusu durumun bir sebebi Müslüman coğrafyada mevcut bulunan geçmiş ya da şimdiki döneme ait hiçbir yerel kültürün, bu hususta Batı medeniyetinin saldırgan ve tahakkümcü ideolojik gücü ile başa çıkıp, özgünleşecek güçte olmaması ise bir diğeri de Batı'nın herhangi bir dini / dogmatik kaynağa bağlı argümanla, teolojik anlamda Doğu ile karşılaşma arzusu göstermemiş olmasıdır. Ki isterse bu karşılaşma, kadının yeni bir tarifine yönelik, feminizmi son derece yakından ilgilendiren bir düzlemde olsun... Benzer koşullar ise yapay benzerliği artırır.

Böylece durum, genel bir bakış açısıyla kısmen Batı lehine bir tablo çizer. Kavramlaştırmalar da ideolojik söylem çerçevesi de Batı tarafından belirlenmiştir. Fakat yine de pek çok İslam aydını, yazar ve akademisyen söz konusu sorunun bir gerekliliği, doğal, vicdani sorumluluğu olarak, İslami uygulamaları kendi içinden yola çıkararak evrensel bağlamda ortaya koymaya çalışmış dahası sadece kadın konusunda değil topyekûn dünya düzeni konusunda, uygulamadan kaynaklanan problemlerin büyük bölümünü, tümüyle çağın dili, zaruretleri bakımından tartışarak hem Batı hem de Doğu anlayışını yeni, araştırmacı bir ruhla dünyaya açmıştır. Batı ve Doğu'yu farklarıyla önümüze sermiş, bir anlamda yeniden okumuştur. Elbette hem dünya düzeni hem de İslam coğrafyasına yönelik değerlendirmeleri ilahi emirler/ yasaklar, tarih ve sosyoloji bağlamında, Batı'nın Doğu karşısındaki pozisyonuna dikkat çekerek dile getirmek, kadın için esas ihtiyacımız olan düzlemi yaratmada karşılaşılan zorlukları tespit etmek için önemli, önemli olduğu kadar da zaruridir. Ayrıca geniş Doğu coğrafyasında kadının genel durumunu Asrısaaadet'ten günümüze, 1400 yıllık tarihsel süreç içinde, sürecin kendini bir yol gösterici olarak ve meselenin bizzat merkezinde yer alacak şekliyle ortaya koyan tarihsel bakış açıları da mevcuttur.

İslam'ın geliş ve yerleşme dönemi olan Asrısaaadet'in önümüze koyduğu şu ibret ve ihtişam dolu tabloya dikkatle bakalım: İlk Müslüman olan insan bir kadındır: Hz. Hatice, Hz. Peygambere ilk mali desteği veren bir kadındır: Hz. Hatice, ilk Müslüman şehit bir kadındır: Sümeyye, ilk iftiraya uğrayan bir kadındır: Hz. Aişe, uğradığı iftira üzerine tanrı tarafından aklanan, bir kadındır: Hz. Aişe, en büyük eğitici, üstat bir kadındır: Hz. Aişe, peygamberin soyunu devam ettirme bahtiyarlığını taşıyan, İslam'a ve peygambere ihanet edenler tarafından çocukları katledilen ilk insan bir kadındır: Hz. Fatma. Cenabı Hak bu büyük kadınların kişiliklerinde, özellikle Hz. Aişe'nin kişiliğinde horlanan ve ikinci plana atılan kadını adeta yükseltmiş, seçkinleştirip en yüksek onur burçlarına oturtmuştur. İslam tarihinin bütün oylarını kadın aleyhine kullanan erkek egemen tutumuna karşı Yüce Allah oyunu her zaman kadın lehine kullanmıştır (Öztürk, 2013, s. 5-7).

Fakat ister Batı feminizmine yönelik bir eleştiri niteliğinde isterse çağdaş dünyanın gerekliliklerinden ötürü ya da bağımsız bir düşünce ortaya koymak açısından olsun İslami çerçeve içinde kadını yeniden tanımlamanın bir takım güçlükleri de vardır. Bunlardan ilki gerçekte gelenek, töre ya da zihniyetten kaynaklanan uygulamalara karşı çıkmanın, İslamiyet'e karşı çıkmak olarak görülme riski taşıyor olmasıdır. Kültür ya da sosyoloji yani aslında şeriat (uygulama) çoğu kez dinin kendisi ile karıştırılır. Çağlara, bölgelere dair pratik farklılıklar, üretim ilişkilerinden veya tarihsel koşullardan doğan farklılıklar ya da asrın ruh yapısı ile zihin dünyası da insanın idealize edilmesi suretiyle taşlaşmış bir din anlayışıyla kıyaslanarak sapma sayılır. Sanki idealize edilmiş bir geçmiş üzerinden, kadına ilişkin sabit bir model yaratılmış ve kadın o ideal geçmişte dondurulmuştur. Bu durum da neredeyse çağlar, koşullar hiç değişmiyormuşçasına sakınılacak davranışları, yasakları çoğaltma, kadınlığa ilişkin sınırları keskin, değiştirilemez hatlarla belirleme ile sonuçlanmıştır. Nihayetinde, söz konusu bakış açısına bağlı olarak kadın pek çok zaman, kötücül, başa çıkılmaz bir varlık olarak listeye eklenir. Elbette, gerçekte iyicil bir varlık olarak eklense de sonuç değişmeyecektir çünkü kadının varlık statüsü yani ne zaman kadın olduğu sorusu, ait olduğu soyut düzlemde yanıtlanmadıkça, gelenek merkezli, otoriter referanslar bağlamında o daima doğaüstü, ütöpik bir tür varlık olma niteliğini sürdürecektir.

Söz konusu bağlamda kanaat genel olarak bu yönde ise de elbette farklı bakış açıları da mevcuttur. Örneğin tasavvufun kadına ve onun sorunlarına daha ılımlı ve gerçekçi yaklaştığı düşünülür. Modern çağa yaklaştıkça, İslam tarihinin ciddi bir parçası olan tasavvufun olumlu, pratik etkisinden söz etmek artık iyice güçleşse de geçmişe dair bir takım örnekler bu iddiayı doğrular niteliktedir. Fakat yine de Doğu feminizmine eklenerek, bizi yeni bir tanım hususunda tam bir yanıtı ulaştırması bakımından değil. Çünkü bazı fıkıh kitaplarının sert etkisi, kimi tasavvuf ehlinin bir bakıma olumlu bakış açısıyla, başka bir yönden ise kadını gerisin geri göklere fırlatmasıyla çelişir ve bu görüntü bir anlamda zıtları bir araya getirerek hemen hemen şöyle bir tablo ortaya çıkartır: Kadın ya melek ya şeytandır. Böylelikle asıl ihtiyacımız olan rasyonel statü bir kez daha muamma halini alır: “Kadın şeytan suretinde gelir, şeytan suretinde gider“ (Muslim, Tarihsiz; aktaran: Uludağ, 2014, s. 17). “Kadın din ve akıl yönünden eksiktir” (Buhari, Tarihsiz; aktaran: Uludağ, 2014, s. 17). Benzeri ifadeler tasavvuf düşüncesinin de zaman zaman olumlu bakış açısından kopabildiğini gözler önüne serer. Oysa ana kaynak, Kur'an kadın ve erkeğin yaradılışı, varlığının özü hususunda son derece açıktır. Kadının ne zaman kadın olduğu gerçekte çoktan ve apaçık biçimde yanıtlanmıştır;

Hem Allah sizi bir topraktan, sonra bir damla sudan yarattı. Sonra sizi çiftler kıldı. O'nun bilgisi olmadan ne bir dişi hamile olur, ne doğurur. Kendisine ömür verilenin de ömrünün uzatılması da, ömründen kısaltılması da mutlaka bir kitapta yazılıdır. Şüphe yok ki bu, Allah'a göre kolaydır (Elmalılı, 35/11, s.436).

Kadın ile erkeğin yaradılışına ilişkin Kur'an'da yer alan ayet grupları Yahudi ve Hristiyanlar tarafından farklı biçimde kabul görür. Buna rağmen Batı ve Doğu arasında, özellikle kadının varlık statüsü anlamında devam edip gelen problem, tarihsel olarak eş zamanlı olmayan fakat yine de nihayetinde modern çağ ile birlikte birbirine benzeyen tablolar çizmiştir. Onca farka rağmen benzerlik hayret vericidir. Üstelik bugün Batı

toplumlarından ziyade Doğu aleyhine işlemiş görünen, gölgeli geçmiş manzaralarının şüphesiz ki bir vakit, İslamiyet'in doğuşu ile saadet asrında, kadın lehine parlayan bir yüzü de olmuştur. Bütün yorum, uygulama, anlayış farklılıklarına rağmen İslamiyet'in kadına, kendi dönem ve şartları içinde doğal hakkını iade ettiği ve onu yaratıcısından dolayı, dinin kurucu peygamberi eliyle toplumun saygın bir üyesi konumuna yükseldiği İslami kabuller arasındadır. Hatta belki de bu veçhesiyle İslamiyet ontolojik manada kadının ne zaman kadın olduğunu, başlangıçta ona verdiği değer ile gayet net biçimde işaret etmiş, ne var ki yine de Müslüman toplumlar sosyolojik olarak açık, pratik çözümleri tarihsel süreç içinde yitirmiş, bu vesileyle de Batı karşısında öteki pozisyonuna yerleşmiştir. Örneğin, pratik bir uygulama sunması bakımından, tasavvufta kadına ilişkin genel tutum ve anlayışın ılımlı olması aksi yönde kanaatlerin de etkin olmadığı anlamına gelmemiştir. Oysa İslam'da ruhbanlık yoktur, bununla birlikte kadından uzak durmak eğilimi tasavvuf ehli hatta daha ilk zamanlardan itibaren sahabenin arasında bile ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber ise ısrarla evliliğe özendirmiştir. Elbette kadına ilişkin bahsi geçen olumsuz ve mesafeli yaklaşımın, geçmişten gelen kültürlerden, dinlerden ya da topyekûn o çağın geleneklerinden, dindarlığa ilişkin değerlerinden kaynaklı olma ihtimali de oldukça güçlüdür. Fakat bu ikisi, din ve gelenek yüzyıllar içinde birbirine karışmış ve bazı hususlarda, bilhassa kadın meselesinde, neredeyse ayırt edilemez hale gelmiştir. İşte bu noktada modern çağın bizi, geçmişi, bir daha asla layıkıyla anlayamayacak bir anlamda, ruhsal olarak ondan bütünüyle kopmuş bir halde eğitmiş olduğuna da dikkat etmek gerekir. Üstelik bunu neredeyse tarihi sistematik biçimde yeniden kurarak yapmış ve yalnız iyiyi değil kötüyü de unutmamıza sebep olarak, geçmiş olumlu toplumsal deneyimlerimizi silikleştirerek, bir daha tesis edemeyeceğimiz bir kopuşla, oradan savrulmamıza yol açmıştır.

Böylece kadının ne zaman kadın olduğu türünden bir varlık sorusunun yanıtı, her iki feminizm için de tümüyle tarihsel ya da sosyolojik temelli olamaz. Böyle bir sorunun, belki de bir yönüyle teoloji açısından ele alınması toplumsal sorunların çözümü için dahi gereklidir. İşte bu noktada karşımıza çıkan bir diğer çelişki kutsal kitaplar, sağlam dini kaynaklar sebebiyle değil ama bizzat âlimler, din adamları, zahitler ya da tasavvuf ehli vasıtasıyla yaratılır. Bu, onların kadını dünyevi, neredeyse salt dünya için, kendi kendine ortaya çıkıvermiş bir varlık sathına itilmiş olarak tanımlanmasının yarattığı söylemsel bir çelişkidir. Öyle bir varlığın hemen hemen hiç ruhsallığı yoktur. Yeryüzü ile sınırlandırılmıştır. Kıymeti dünyevilikten menkuldür. Kendi kendinin bir yansıması, kendinin kusuru ve kendinin bir yanlısıdır. Olumlu bazı nitelikleri ise ancak göksel olandan üstüne düşen gölgelerdir zira farklı bir bakış açısıyla bir gül ya da karıncada bile doğal olarak kadına atfedilen yumuşaklık ile çalışkanlığı görmek mümkündür. Tüm bu özellikler içinde üreme değil fakat gebelik kabiliyeti de doğal olarak, geriye insan adına bunu yapabilecek başka bir varlık kalmadığından çoğu zaman kadın için değerli bir pozisyon olarak tanımlanır ve annelik olarak kutsanır. Ne var ki o dahi tam anlamıyla göksel bir lütuf sayılmaz çünkü annelikten evvel doğum, doğurmak eylemi acılı oluşuyla örneğin Yahudilikte bir tür cezayı, hiç değilse kadın üzerinden bir ikazı işaret eder. Diğer dinlerin bakış açıları ise hiç değilse gelenek ve söylem oluşturma düzleminde kaçınılmaz biçimde -muhataplar o dine dâhil olmasalar dahi- bu kadim ancak beşer ürünü bakıştan etkilenir. Nihayetinde yaşantılarımızı, zihnimizi belirleme, yaratıcıyla ilişkimizi bozma ihtimali olan, bitkileri ve bazı mahlûkatı andırırsa da onlardan çok daha donanımlı olan dolayısıyla tehlikeli, zehirli bir varlıktan, kadından uzak durmak gerekir. Ki böylesi bir bakış semavi değildir. Hatta bu kavrayış neredeyse bir paradokstur çünkü söz konusu durumda kadının; ya diğer her şey yaratılmışken yaratılmamış tek şey olduğuna ikna olmak ya da bizzat yaratıcı eliyle, sadece kötü olarak ve diğer cinsi sınava çekmek için, tek boyutlu, tek amaçlı olarak yaratıldığına inanmak gerekir ki gerçekte iblisler bile ilkel tahayyül evrenimizde çok daha karmaşık, çok amaçlı varlıklar olarak vücut bulmuştur. Apaçık biçimde, belli bir mantık silsilesi ile varmak zorunda kaldığımız söz konusu fikirlerin tümü çelişkilidir. Yaradılış ya vardır ya yoktur. İmani bakımdan ara bir form mevcut değildir. Dahası bir çakıl taşı dahi yeryüzünde, kendisi ve işlevi açısından çok katmanlı, çok anlamlı, çok amaçlıdır. Gelin görün ki feminizmler belirsiz bir irrasyonel düzlemde yol alırken ütöpik ya da distöpik kadın söylemi ile söz konusu düzlemde (belki de meselenin özü bu olduğu halde) yüzleşmek istemezler ve devreye sosyo-ekonomik olgular, toplumsal değerlendirmeler girer. Örneğin; ataerkil sistem, kadını kötücüllüğünden kurtarmak için kutsanmış anneliği, kız kardeşliği, kadın akrabalığını ya da kız evlatlığı neredeyse icat eder, bunlar vasıtasıyla kadınlığı bertaraf edip, kadını sabit, sosyal, nispeten iyi bir pozisyon altına yerleştirir fakat eksik biçimde. Çünkü erkeklik ve babalık erdem bakımından birbirine yapışıktır. Babalık, doğumdan sonra başlar ve hemen erkekliğin verili meziyetleriyle donanır. Annelik kadınlıktan ya önce ya da sonradır ve konum olarak kadını koruyan bir değerler kalkani, ahlaki bir pozisyon haline gelmedikçe tamamlanmış, yerine getirilmiş sayılmaz. Bu durumda doğum yapmayan baba hep Baba, doğum yapan anne ise ancak elde edilmiş bir statüko, ahlaki bir değer şeklinde Anne sayılmış olur ki bu da ortalarda epey bir süre, biyolojinin bile sınırlarını aşmış bir iddianın dolaşmış olduğunu gösterir. Sosyoloji aradığımız yanıtı ulaştıracak koşulları sunmaz.

Benzer biçimde, Batı feminizminin temel kusuru da kadına dair eksik cevaplarla ilgilenmesidir çünkü o da kadını salt dünyeviliği içinde, hemen hemen karşıtları gibi, sadece dünya için ele alır ve kadının hali hazırda kadın olarak tanımlanışında onun göksel bağıni dikkate almaz. Kadın, tarih ve kültürle dolayısıyla bir coğrafya olarak yeryüzüyle sınırlı kalır. Mücadele alanı sosyal haklar, yasalar, iş sözleşmeleri, doğum izni vs. olduğu müddetçe kaçınılmaz görülecek bu durum hâlbuki yine de o alanlarda dahi işaret ettiğimiz eksiklikten,

yaratılmamış ya da tümüyle kötü yaratılmışlıktan ötürü tam olarak işe yaramaz. Bir çözüm sunuyor gibi gözükse modern çağ boyunca, kadını, erkek ile insanda eşitlemek de her iki tarafta kayıplarla sonuçlanmıştır. Nitekim insan sadece kendi ürünü olmadığı gibi kendi ürettiklerinin de ürünü değildir. Böylece, günümüze yaklaştıkça kapitalizmin erkekleşmesi beklenen kadınlarla, kadınlaşması beklenen erkekleri mecazi bir çatı altında, sanki bir tür ucubelikte birleştirdiği görülür.

İslami Feminizm ise aynı dönemde faydalı pratiklere yoğunlaşmakla bulanıklaşır, bu alandaki teolojik gücüne rağmen yeni bir odak noktasında toparlanıp, ruhsal olanı rasyonalize edemez. Kadın açısından yeryüzüne ait olmayı ortaya koyamaz, tıpkı Batı feminizmi gibi onu insanda başka bir deyişle gündelik olanda, performansta terk eder. Böylece kadının ne zaman kadın olduğu sorusu İslam'ın teolojik katkısına rağmen yanlışlarla birlikte Doğu'da da eksiklikle tamamlanır. Öyle ki tasavvufi gelenekten doğmuş bazı yaklaşım biçimleri de zihinlerde hala bunun en tipik ve tuhaf toplumsal anı örneklerini ortaya koyar. Söz konusu varlık orada da kadın değil gerçekten de sıra dışı, Batı'ya kıyasla işlevleri farklı, hatta bir tür övgüye de mazhar olmuş fakat nihayetinde tanımsız kalmış bir varlıktır.

Modern çağda bizzat feminist düşüncenin içinde, eleştirel veya tanımlayıcı; tarihe, sosyolojiye ya da sanata referansla üretilmiş pek çok çalışma da meydana gelmiştir. Bir dönem oldukça ilgi çekici görünen feminist söylem, düşünce üretmek, yeni kavramlar ve bakış açılarıyla tarihe, edebiyata, sosyolojiye, biyolojiye hatta giyim kuşama, gündelik yaşama dair konuşmak için, kadın adına oldukça zengin bir kaynak sunmuştur. Şimdilerde bu zengin kaynak giderek eski cazibesini yitirse ve daha ziyade noksanlarıyla anılmaya başlamış olsa dahi belli bir dönem içinde görevini yine de kısmen olumlu anlamda yerine getirmiş sayılır çünkü İslami çerçeve içerisinde bile, böylesi bir tartışmaya, özellikle feminizm başlığı altına kesinlikle dâhil olmayacak çevrelerden dahi kadına dair, olumlu, destekleyici, yol gösterici işaretlerin gelmesine yol açmıştır. Elbette her toplumda aynı biçimde değil. Çünkü bu üretimlerin bir kısmı Doğu toplumlarında, Batı düşüncesini, düşünce hareketini toptan reddetmek üzerine inşa edilmişken bir kısmı da hatırlatıcı mahiyetiyle, hiç değilse meraklısı için bir manzara çizmiş ve şüphesiz feminist tartışmalar olmasaydı kolay kolay ortaya çıkmayacak tarihsel bir birikimi, tecrübeyi Müslüman coğrafya bakımından, onun için ortaya koymuştur. Yine de çoğu sosyal düzenlemeler çıkışlı bu çalışmalardan pek azı İslam perspektifinden Hristiyanlık ya da Yahudiliğin, kapitalist sistem ile ilişkisi bağlamında, hangi kadın tanımını kapsadığı ile ilgilenip, eleştirel bir tutum almış, alternatif geliştirmiştir. Bulmaya çalıştığımız kökensel katkı oldukça zayıf olsa da yine de bir farkı anıştıracak düzeyde çağın gerekleri ile ilgili bir katkıdır.

İslam coğrafyasında meseleye ilişkin katkının sınırlı oluşunda, belki de gelenek ya da yorum vasıtasıyla vücut bulmuş bir birikimin yani toplumsal hafızanın ciddi, olumsuz etkisi vardır çünkü gerçekten, geçmiş bazı manzaralar, çoğu kez modern bireyi dehşete düşürecek bazen de tüm ciddiyetine rağmen hayretle gülümsetecek görünümle yüklüdür. Örneğin eski tasavvufi uygulamalarının bazılarında, başlangıçta, genel tutum önce kötülükten, dolayısıyla kadından kaçmak, dünyadan el etek çekmek biçiminde ortaya çıkmış; yok eğer bir kadının varlığına kusurlu ve tehlikeli doğasına rağmen tahammül gösterilecek ise cinsel hayatta perhize gitmek, yaşamsal kararlarda kadın sözüne kulak asmamak biçiminde devam etmiş fakat daha ileri seviyede kadından, cinsellikten, hayattan, dünyadan ve nihayet tüm bunların somutlaştığı, arzuyu üreten bir nesne olarak erkek cinsel organından yani bir diğer deyişle canlılıktan vazgeçmek düşünülmüş, tedbirler böyle sıralanıp gitmiştir. Hatta “bazı zahitler kadını dünya kapsamına gördüklerinden kadından uzak kalınmadıkça dünyadan el etek çekmenin mümkün olmadığına inanmışlardır” (Uludağ, 2014, s. 20). Bu tasavvufi sosyal ve dini oluşumlar insana yaklaşmakta tam tersi bir amaçla, tümüyle İslamiyet'in içinden doğmuş, oradan yola çıkmış olsa da kadını ruhsal yapısı içinde kavramakta sıklıkla zaafa düşmüştür. Dolayısıyla onu, böylesi bir dünyevilik içinde tanımlarken aslında bir tür şehvet nesnesi olarak kavramanın ve o yönde adlandırmanın da pek çok örneğini işaret eder olmuşlardır. Örneğin; “Güzel ve zengin bir kadın Malik b. Dinar'a evlenme teklif edince şu cevabı almıştı; ben dünyayı üç talakla boşadım, kadın da dünyadan sayılır ve üç talakla boşadığım için evlenemem”. “Sevdiği kızla evlendiği için kalp huzurunu ve manevi halini yitiren Ceyli ilk halini vermesi için Allah'a dua edince karısı hastalanıp ölmüştü”. “Hiç evlenmeyen Hafî, Kadın haklarına riayet etme konusu evlenmeyi göze almama engel oluyor demişti” (Ceyli, Hafî, Tarihsiz; aktaran: Uludağ, 2014, s. 20-21).

Kadına karşı perhizkârlık tasavvufu geliştirdiği ve yaygınlaştığı dönemlerde de devam etmişti. Hucviri, eş ve evlatlarından size düşman olanlar vardır, dikkat edin mealinde ayete imada bulunarak kadının bir fitne olduğunu söylüyor ve şöyle devam ediyordu: Cennette ilk fitne kadın yüzünden, yeryüzünde ilk fitne yine o yüzden. Adem'in yasak ağaçtan yemesine Havva sebep oldu. Kabil, Habil'i kadın için öldürdü. Allah, Harut ve Marut isimdeki meleklere azap etmeyi dileyince onları kadın aracılığıyla fitneye düşürdü. İşte bunlar zahirdeki fitneler, batındaki manevi fitneyi buna kıyas edin (Hucviri, 1043; aktaran: Uludağ, 2014, s. 22).

Aslında bugün geldiği noktada Batı feminizmi de pek çok açıdan fakat bilhassa kadının ruhsal varlığını ihmal etmesine dair benzer zaaflarıyla eleştirilir. Böylesi bir eleştirinin işaret ettiği husus şüphesiz kadının psikik varlığı başka bir deyişle kendine has doğasıdır. Ve söz konusu eksiklik, kadınsılığın kaybı ile birlikte evlilik, aşk,

annelik gibi hem sosyolojik hem de psikolojik boyutları barındıran bir dizi kavramın da değişimine, bir anlamda yıkıma uğramasına ve kadının öncekinden daha çetin şartlarda, bir tür kurban ideolojisinin çevrelediği o alanda, cinsiyetsizmişçesine tuhaflaşmaya uğrayarak yola devam etmek zorunda kalmasına neden olmuştur.

Evet, feminizmin burun kıvrıldığı ve eşlik etmekte zorlandığı annelik! Biz, sekülerleşmiş demokrasiler annelik üstüne söylemi olmayan tek uygarlıgız. Bir Yahudi annesinin, belki Meryem Ana'nın koruyuculuğu altındaki Katolik bir annenin ne olduğunu bildiğimizi sanıyoruz. Ama çoğu zaman ortada olmayan bir babayla çocuklarının ihtiyacını ve kendi endişelerini tatmin için modern anneye kalan tek şey süpermarketler ve çocuk doktoru... Bebeklerini donduran kadınlara bu yetmiyormuş gibi görünüyor. Çocuk katillliği modern zamanların bir icadı değil. Modern iletişim araçlarıyla bilinirliği daha geniş biçimde yayıldı. Bununla birlikte yeni hayat koşullarında kadının yalnızlığının arttığı gerçeğini de küçümsemek lazım (Kristeva, Sollers, 2018, s. 58).

Kadınlık ve erkeklik, kadın ve erkek oluş, sadece cinsiyet ayrımına dayalı olarak gerçekleştirilen her tür sınıflandırmadan daha geniş, daha derin bir anlamlar evrenini işaret eder. Bu evren yaradılıştan kültüre, bir diğer deyişle göklerden yeryüzüne doğru uzanan muhayyilemizde, yaşayışlarımızda yer alır ve her ne kadar insana, kendisine dair muazzam çeşitlilikte bir kavrayış imkânı ve pratiği sunsa da kati olarak bazı zorunlulukları, yargıları da barındırır. Dolayısıyla kadın ve erkek sadece yeryüzünden değil gökyüzünden de birbirini tamamlayan ortak bir yasanın işaretleri ile donanmıştır. Ne var ki genel bir değerlendirmeye, bunca genişliğe rağmen insan hemen hemen her coğrafyada, çağlar boyunca tüm farklılığına rağmen ortak yaklaşımları sergilemiş ve toplumsal cinsiyet ayrımına dayalı, birbirinden epeyce değişik, kültürel kodlar geliştirse de kadın ve erkeği kavrayışta aynı kalmış hem göklerin hem de yeryüzünün yasasından gereğince faydalanmamış görünür ki kadının sıkıntıları devam etmektedir.

Ortak hataların bir sonucu olarak birbirinden farklı kültürlerin cinsiyete uygun gördüğü tutumlar ile davranışlar nihayetinde insanın kavgaya tutuştuğu fakat tuhaf biçimde gökselmiş gibi algılanan zorunluluklar olarak yorumlanmakta, tam tersi biçimde kutsal kitapların ve dinin ikaz, yönlendirme ve tavsiyeleri ise beşer ürünü, değiştirilmeye yatkın kodlar olarak kavranarak temel soru, yani kadının ne zaman kadın olduğu sorusu, bir anlamda daima yanıtız kalmaktadır. Çünkü bu durum; tıpkı kadının, yeryüzünde melek olmadığı, göklerde ise şeytan olduğu için dışlanması kadar akla aykırı, ancak insanın yapacağı türden bir hatanın, gerçeğe birazcık yaklaşmayı bile imkânsız kıldığı her durumda olacağı gibi bir muamma, bir paradokstur.

Daha yakından bir bakışla; kültürel detaylarda birbirinin yerine geçebilecek, birbirine üstün ya da gerçeğe daha yakın kullanışlı imkânlar sosyal ilişkilerde karşılıklı olarak, tarihsel süreç içinde değiş tokuş edilmiş olsa da temelde Batı'nın da Doğu'nun da kadına dair kavrayış noksanlığı aynı gözükür ve böylesi bir benzer noksanlık ilginç bir tablo sunmaz. Fakat tam bu noktada gerçekten sıra dışı olan husus birbirinden tümüyle farklı muhayyilelerin de benzer imgelerde / öykülerde birleşmesidir ki herhalde bu da bizi eninde sonunda yine insana, yani başlangıç noktamız olan büyük ortaklığımıza, kollektif bilinçaltımıza geri götürür. Diğer bir deyişle kendi geçmişini ve tecrübelerini bireyler olarak değil insanlık tarihinin deneyimleri vasıtasıyla kavrayan ve onlara göre şekillenen ilkel zihinlere. Söz edilen kadın imgesi, bir anlamda ise büyük kadın korkusu bu sebeple mitler, masallar ve öykülerde ana motif olarak yer alır.

2. Lilith ve Gılgamış Örneği

İşte bu anlamda eski İbranice mitlerin ve itikadi anlatıların en sıra dışı olanlarından biri olarak gösterilen Lilith efsanesi semavi ya da pagan, farklı dini inançların içine karışan halk bilimsel anlatıların ve aynı zamanda çağlar boyunca yaşayan, kültürden kültüre farklılık gösteren fakat temelde daima aynı kalan, hayal ürünü karakterlerin tipik bir örneğini sunar. Efsane geriye kalan tüm gelenekleri, doğdukları merkezde, neredeyse tek bir noktadan hareketle kavrayabilmemize olanak sağlayacak, oldukça berrak bir yaradılış kronolojisi ile öyküsel bir içerik barındır ve Lilith kadına dair her tür negatif yaklaşımın, korku ve dünya dışına itişin iki cephede de hem Batı'da hem Doğu'da din dışı kaynağı olabilecek kadar zengin bir imgeler evreni sunar. Tasarlanmış ya da dramatize edilmiş bir korku vasıtasıyla dışlaştırmak eylemi bu efsaneyi ortaya çıkartmıştır. Efsane kollektif bilgiye açık zihinleri, tarihsel süreç içinde, artık bize oldukça örtük kalmış simgelerle fakat doğrudan derinlere, fokurdayıp duran tekligimize seslenerek etkiler. Böylece bir olan Varlık hemen en başta iki parçaya bölmüş görünür. Bu parçalardan, erkek olan yarı, yeryüzünde kalmış, yasa koyucu olmuş, bir anlamda böylece ilahlaşmış, kadın olan diğer yarı ise dünya dışına, yalnız emri uygulamakla, emre itaat etmekle görevli pozisyona itilmiş böylelikle kesintisiz bir yargılama sürecinin baş şüphelisi durumunda hayat bularak, kendisini değilse bile suçunu mutlakaştır. Çünkü uysallık görevini reddetmiştir.

Tanrı, erkek ve kadını kendi suretinde Yaradılış'ın altıncı gününde yaratmış, onlara dünyanın sorumluluğunu vermiştir. Fakat insanın ilk yaratılışında henüz Havva yoktur. Kimilerine göre o zaman Âdem yine tek yaratılmıştır. Sonra Tanrı Âdem için eş olarak Lilith'i yaratmış fakat onu yaratırken

Âdem'i yarattığı saf toprağı kullanmak yerine yeryüzünün çöp ve tortularını kullanmıştır (Graves, Patai, 2009, s.104).

Lilith yabani zihinlerde de en baştan itibaren bozuk ve kötüdür. Tanrı daha sonra asi Lilith'in yerine Havva'yı yaratır. Kadın yeryüzünden silinmemiş fakat deyim yerindeyse Adem için daha iyi bir versiyonu ile yenilenmiştir. Doğal olarak böylesi bir müdahale çatışmayı, sonraki olayları başlatacak ilk kıvılcımı ateşler.

Lilith, kendi yerine geçen Havva'dan intikamını almaya ve onun her çocuğunun doğumu sırasında, Havva'dan koruyamadığı çocuklarını öldürmeye karar verir. Efsanenin pek çok versiyonuna göre hatta Kabalada da Lilith bu şekilde geçer. O cennete bir yılanbaşı takarak geri dönmüştür. Lilith yılan olarak, Adem ve Havva'nın cennetten kovulmasına da sebep olmuş böylece intikamını almıştır (Biggs, 2010, s. 6).

Lilith karakteri başka bir deyişle ilk kadın, daha cennetten itibaren erkek olan eşi ile kavga eder. Bu yüzden geçimsizliğin, itaatsizliğin asi tohumlarını içinde barındıran bir varlık olarak vücut bulur. Hem insanlığın hem de kendisinin istikbalini belirleyecek olan böylesi karakteristik özellikler elbette kadının yaradılışına içkindir. Yine de efsane, kadının niye böyle dik başlı ve huysuz bir yapıda olduğuna ilişkin bir cevap vermez. Efsanede iyiliği yaratan tanrının, kötülüğü neden onda yarattığına dair bir cevap da yoktur.

Havva'nın yaratılışı tanımlanırken, *O onları erkek ve dişi olarak yarattı* denir. Bu Âdem ve Havva'nın aynı anda yaratıldığını ve her ikisinin de toprağın tozundan yapılmış olduğunu ifade etmektir. Âdem uyutuldu ve bir kaburga kemiği çıkarılıp biçimlendirildi. Bu nedenle *Kemiğinin kemiği ve etinin eti* bir kadına dönüştü. İncil'in ilk öğrencilerinin yaratıcı hayal gücü onlara hikâyeyi verdi. Kendini Âdem ile eşit hisseden ilk eş Lilith, onunla aynı haklara sahip olduğunu iddia etti. Kavga ettiler ve Lilith Tanrı'nın gizli adını söyledi, cennetten kaçtı sonra da bir efsane oldu (Russell, Briggs, 1981, s. 132).

Bu noktada belki de meseleye yani Lilith'in kötücüllüğüne, pagan kaynaklardan ziyade öncelikle o kaynaklarda ilk örneklerini gördüğümüz kavramlar yani dil üzerinden bakmak faydalı olacaktır: "Dünya yazılı tarihinde Lilith'e dair yapılmış ilk atıf Gılgamış Destanı'ndaki ifadelerdir. Buradan yola çıkarak Lilith kelime kökeninin Sümerce olduğu ve bu dilden semitik dillere geçtiği söylenebilir" (Çınar, 2018, s. 393). Lilith kelimesinin kökünde bulunan 'lil eki Sümerce *Rüzgâr* veya *Fırtına Şeytani* anlamına gelir ki bu da olumsuz bir manayı işaret eder. Kılıç ve Eser'in ifade ettiğine göre;

Keza aynı kelime Babil-Asur diline de Lilitu şeklinde geçmiştir ki mana olarak *Dişi Şeytan* ya da *Rüzgâr Hayaleti* demektir. Ayrıca *Laila* kelimesi İbranice'de *Gece* anlamına gelmekle birlikte *Leyla* kelimesi de Arapça'da karanlık gece, saçları gece gibi simsiyah olan kadın ve Arabi ayların son gecesi gibi manalara karşılık kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi kelimenin etimolojisi dahi Lilith'in Mezopotamya toplumları içerisinde kadını, karanlığı dolayısıyla ölümü, kötülüğü ve şeytansı bir gücü temsil ettiğini göstermektedir. Ancak bu toplumlarda yaygın olarak kullanılan birçok itikat ve uygulama semavi dinlerin inkişaf etmesiyle birlikte batıl inanç olarak nitelendirilirken, Lilith inancı kendisini batıl yaftasından kurtarmakla kalmamış Yahudi öğretisi içinde ehemmiyetli bir yer edinmiştir. Zira tarihi (yazılı) kökeni Sümerlilere dayanan Lilith, Yahudi öğretilerine göre Hz. Âdem'in ilk eşi ve yaratılan ilk kadın olma misyonu ile semavi dinde de değer kazanmıştır (Kılıç, Eser, 2018, s. 29).

Bunlara ek olarak Lilith farklı bir canlı türünün, cinlerin, dişil olanlarının ortak ve genel adıdır. Bu cinler de tehlikeli, insanlara ve özellikle çocuklara zararlı olabilecek davranışlar sergileyen, kaçınılması gereken karanlık ve kötücül mahlûklar olarak varlık bulur. Şahin'in ifade ettiğine göre;

Asurlular'da ve diğer Sami kökenli kavimlerde yaradılışları insanlardan farklı olan cinlerin değişik sınıfları bulunmaktaydı. (...) Sami kavimleri arasında insana benzemeyen bu cin sınıflarından başka bir de yarı insan görünüşündeki cinlere inanılmaktaydı. Birer canavar olarak görüldüğüne inanılan bu cinler Lilitu, Lilitu, Ardat Lilitu diye üç sınıfa ayrılırdı. Bunların ilki erkek diğerleri ise dişi cinler kabul edilirdi (Şahin, 1993, s. 8-10)

Lilith efsanesi vasıtasıyla açıkça fark ederiz ki kurgusal ya da hayali kötü kadın karakterler, tarih boyunca farklı şekillerde fakat hep aynı özü taşıyarak her evrede, bir ortaklık timsali olarak karşımıza çıkmıştır. Bu durumu açığa koyan karakterlerin bir kısmı cin, peri, şeytan gibi güçleri sınırlı ancak yine de doğüstü varlıklar iken bir kısmı da iktidar sahibi ya da bir tanrıça olarak kabul edilmiş, sıra dışı güçlere sahip, yarı insan formunda yaratıklardır. Tarihsel bir kişiliği bulunan, gerçek kadın karakterlerin ise ne yazık ki pek azı iyi niteliklere sahip olur ve kendi çağında, kötü bir kadere çatmadan olumlu niteliklerini sergileme, sosyal-bireysel bir değişim yaratma imkânı bulur. Sanki ortak bir kanı ile gerçek ya da kurgusal kadınların sadece kötücül olanları zamana adlarını yazdırabilme, ancak kötülüğün gücü ile anılma şansına sahiptir. Tümüyle kurgusal,

mitler evreninin ürünü olan ya da edebi kadın karakterler ise çoğu kez ya Sirenler gibi aldatici ya Elektra gibi asi veya Medea gibi intikamcı, Lady Macbeth gibi hırslı ya da Ophelia gibi dayanıksız, ruhen zayıf bir kişilik yapısı sergilerler. Nihayetinde ister tarihsel bir kişiliği olsun isterse de yetki sahibi bir yarı tanrıça veya doğüstü dişil bir varlık olsun, kadın, özellikle benzer, olumsuz karakter nitelikleri ile kolektif geçmişimizdeki etkin bir rolden türer: Öteki ve karanlık olandan... En iyi ihtimalle ise tekinsiz bir gölge varlıktan! Tüm bunlara ek olarak onların yani tasavvur evrenimizden doğmuş kadınların, kendilerine has olumsuz özellikleri bazı gerçek, insani niteliklerle de tamamlanır fakat bu da pek çoğunun kaçınılmaz biçimde yalancı, kıskanç, düzenbaz veya şehvet düşkünü, baştan çıkarıcı olmak gibi ortak, negatif özellikleri bölüşmeleri yazgısına engel olmaz. Onlar kendilerini insana yaklaştıran özellikleri ile de insani niteliklerin en olumsuz olanlarından pay almıştır.

Şüphesiz negatif nitelikler daha ziyade yaşadığımız dünyaya aittir ya da başka bir deyişle ancak yeryüzünde, insanlar arası ilişkilerde iş görür bir özellik gösterirler. Kadının hileciliği anlaşmayı bozar, kıskançlığı yuvayı dağıtır, boşboğazlığı saklı kalması gereken sırları ortaya döker, kolayca taraf değiştirmesi güvenirliliği zedeler ve sayısız benzerleri... Apaçık ki güvenlik de sadakat de aile veya yakın ilişkiler de hep bu dünyaya ilişkin kavramlardır ve bunları yüzlerce benzeri ile çoğaltmak, farklı mecralarda, kültür ve inanış biçimlerinde ele almak, tartışmayı genişletmek mümkündür. Fakat nihayetinde buradan çıkartacağımız yegâne sonuç, olumsuz bir bakış açısı ile sadece, kadının kötücül bir varlık olarak tanımlanmış olması değil aynı zamanda; tartışmamız boyunca vurgulamaya çalıştığımız gibi kadının aslında sadece yeryüzü, bu dünya için yaratılmış bir varlık olmuş olması, hiç değilse bu şekilde tanımlanmış olmasıdır. Öyle ki kadının yaratılış kaynağı, doğuş merkezi neredeyse salt maddi, sosyolojik, kültürel bir mayadan ibarettir ve salt insan zihni vasıtasıyla meydana gelmiş bu varlığa, erkek cinsinde olduğu gibi göksel, yüce hiçbir lütuf uğramamıştır.

Nitekim Gılgamış destanında da oldukça açık farklı motiflerden biri; kadının, yaşam biçimi ve alışkanlıkları ne olursa olsun vahşi, savaşıcı veya maceracı bir erkeği evcilleştirip, dünyevileştirme rolüdür. Shamhat bu vesileyle vahşi, hayvansı Enkidu'yu insanlığa yaklaştırır, ona yeme içmeyi, diğer görgü kurallarını genel olarak ise insanlar arasında, başka bir deyişle insan dünyasında yaşamayı öğretir. Bunu yaparken de ilk olarak şehvet silahını kullanır. Öyle ki ilk İngilizce çevirilerde Shanhat'ın hangi sıfatla adlandırılacağı bir soruna yol açmış, ona hayat kadını anlamına gelecek açık, bayağı ifadeler ile seslenilmiş, en sonunda da Babil tanrıçalarından biri olan Nanaya Samhat'tan hareketle şehvetli kadın denmiştir. Çünkü Nanaya Babil'in aşk tanrıçalarından biridir ve ismi "Şehvetli Tanrıça Nanaya" anlamına gelir (Jackson, 2004, s. 19).

Uruk kültüründen uzaklarda, steplerde yaşayan Enkidu kahramanın farklılaşmış benliğidir. Tüylü bir yabani, vahşi doğaya ait bir yaratık. Hayvanlarla iletişim kurabilir ve herhangi bir hayvan kapana kısıldığında ansızın belirip onu kurtarır. Enkidu'nun faaliyetleri nedeniyle geçim sıkıntısına düşen avcının kendisine başvurmasından sonra Gılgamış, Shamhat adlı bir kadını, ilkel saflığını bozması için Enkidu'nun üzerine gönderir. Kadın onu baştan çıkarır. Evcinleştirir ve insanlaştırır. Vahşi hayvanlar şimdi eski koruyucularından uzak dururlar, onun yeni kişiliğinden kaçışırlar. Enkidu'nun doğa ile ve onun dilsiz hayvanları ile olan bağı sonsuza dek kopar (Jackson, 2004, s. 14).

Bir kadın eliyle insanlaşan ve yine kadın tarafından topluluğa kazandırılan Enkidu, çıktığı bu yeni hayat sahnesinde çok uzun süre kalamayacaktır. Kahraman, ilkel yeteneklerinin yitimi yönünden oldukça zararda gözükmür aynı zamanda insanlaşıp, bir kültürün parçası olduğu için yükselmiş ve dünyevi bir kıymet de kazanmıştır. Yeni pozisyonu onu eski dostları olan hayvanlardan ve onların dünyası olarak tabiatın kopartmış da olsa yeni dünyada yalnız kalmamıştır, Enkidu, kral Gılgamış'ın dostluk ve kardeşliği ile cömertçe ödüllendirilir. Ta ki bu ödül onurlu bir ölümle taçlanana kadar... Yeryüzünün dehşeti kadının, öte dünyanın gururu ise erkeğin armağanıdır.

Gılgamış, Enkidu'nun ölümü üzerine sonsuz yaşamın sırrını bulmak için yolculuğa çıkar ve bu yolculukta dostu Enkidu'nun kaderini paylaşır. Zorlu yolculuğun ilk uğrak yeri olan mağarada, geçişini engelleyen akrepler vardır. Gılgamış onlarla sarmalanır ve onların izni ile Mashu dağları üzerindeki geçide ulaşır, zifiri karanlıkta, soğuktan titreyerek yol alırken bilinçlenir. En sonunda da çiy ile temizlenmiş bir sahile ulaşır. Sahilde Kalipso'ya benzeyen deniz perisi Siduri karşılar Gılgamış'ı. Siduri bir kulübede yaşamaktadır ve onun sihirli içecekleri ruhu arındırır. Yolunu kaybetmiş olan ve Siduri'nin imkânları ile pek de ilgilenmeyen Gılgamış ise ölümsüzlük yolculuğuna devam edebilmek için ondan denizler üstünden gidebileceği güvenli geçitleri öğrenmek istemektedir. Fakat böylesi tehlikeli bir yolculuk da sonsuz yaşam arayışı da Siduri için bir

anlam ifade etmez. O da tıpkı Shamhat gibi bu dünyaya ve insan hayatının nimetlerine bağlıdır. İnsanın aşk içinde, kadınlar ve çocuklarla çevrili halde rahatça yaşamını sürdürmesini, bir ideal uğruna kalkışılacak her tür hareketten daha değerli sayar: “Peri Siduri ona insanın ölümlülüğünü ve zayıflığını anımsatır. Dünyevi rahatlık ve zevklerden yararlanması için ısrarcı olur ve onu kalmaya ikna etmeye çabalar” (Jackson, 2004, s. 43). Gılgamış şüphesiz aşk dolu bu kışkırtıcı periyi dinlemeyecek ve kendisini ölümsüzlüğe ulaştıracağına inandığı yolculuğuna devam etmek üzere yeniden yola koyulacaktır.

Sonuç

Lilith efsanesinde ya da sayısız başka örnekte görebileceğimiz üzere, kadının dünyeviliği de kötücüllüğü de kolektif fakat negatif bir bilincin; medeniyet seviyesi tarih boyunca giderek yükselen ve sonunda modern çağı yaratacak evreye varan insanlığın, ortak ya da yerel kültürlerine kesintisiz bir sızışı gibidir. Hatta öyle ki vardığımız seviye ister semavi dinler isterse de bilim cephesinden açıklanabilir olsun. Kadının ne zaman kadın olduğu sorusu ise şüphesiz retorik bir sorudur. Ne feminizmlerin ne farklı sosyal hareketlerin cevaplamasına gerek olmayan fakat eninde sonunda kadını zihinlerde yeniden konumlandırmamız, rasyonalize etmemiz zorunluluğu ile bizi karşı karşıya bırakan bir soru. Yeniden konumlandırmamız gereken çünkü şüphesiz hiçbir varlığı tüm metafizik ve ruhsal bağlarını keserek, tümüyle maddi dünya içinde tanımlamanın olanağı yoktur. Tam tersi biçimde de yine, yeryüzüne ait hiçbir varlığı salt göksel zaviyeden tanımlama kabiliyeti beşere ait değildir. Batı feminizmi; süratle sanayileşen, kentleşen yeni sosyo-ekonomik koşullar yaratan bir cephenin, işlevsiz kalmış ortağı kadınların, haklı itirazları ile kademeli olarak ortaya çıkmış, yaygınlaşmış görünür. Ne var ki bu feminizmin ayırıcı özelliği de yönelişi de yaşadığımız, maddi dünyaya yöneliktir. Dolayısıyla felsefi çerçevesini dahi yeryüzü belirler. Doğu feminizmini ise İslamiyet’ten bağımsız düşünmenin imkânı yoktur çünkü modern dünyanın tüm belirleyiciliklerine rağmen dinin özü ikisi, hem bu dünya hem öte dünya arasında uyumu zorunlu kılar. Dolayısıyla maddi yani yeryüzüne ait olanı aynı zamanda göksel olanla tamamlamak gerekir. Başka bir deyişle metafiziği olmayan bir varlıktan söz etmek onu eksik bırakacaktır.

Kaynakça

- Biggs, W., M., (2010), *The Case For Lilith*, (Çev. M., S., Şenol), Samson Books
- Çınar, A., (2018). Lilith: Yahudi Mitolojisinde Ana Tanrıça'nın Düşüş ve Şeytana Dönüşüm Serüveni, *Bilimname*, 35, 361-393. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/455723>, erişim:04.11.2022
- Graves, R., Patai, R., (2009), *İbrani Mitleri*, (Çev. Akpur, U.), Say Yayınları
- Jackson, D., P., (2004), *Gilgamiş Destanı*, (4.Basım), (Çev. Antmen, A.), Arkadaş Yayınları
- Kılıç, Y. ve Eser, E. (2018). Lohusalık Sendromu (al ana/alkarısı/albastı)'nın Eskiçağ Yakınoğu Toplularının Kùltürlerindeki İzleri: Lilith Gerçeği. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5, 29-40. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd/issue/42090/506339>, erişim:04.11.22
- Kristeva, J., Sollers, P., (2018), *Güzel Sanatların Bir Dalı Olarak Evlilik*, (Bora, A., Çev.), Yapı Kredi Yayınları
- Öztürk, Y., N., (2013), *Asrısaadet'in Büyük Kadınları*, (6.Basım), Yeni Boyut Yayınları
- Russell, W., M., S., Briggs, K., M., (1981), *The Legends of Lilith and of the Wandering Jew in Nineteenth-Century Literature Folklore*, (M., S., Şenol, Çev.), Taylor and Frances Ltd.
- Şahin, M., S. (2022), *Cin Maddesi*. TDV İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cin> erişim: 04.11.2022
- Uludağ, S., (2014), *Sufi Gözüyle Kadın*, (6. Basım), İnsan Yayınları
- Yazır, E., H., (2000), *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, Temel Neşriyat

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Atf: Yalçın, A. ve Özdemir, M. (2021). Türkiye turizmine ait istatistiksel verilerin incelenerek sosyal bilgiler dersine yansımalarının belirlenmesi. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, 49-61

Citation: Yalçın, A. ve Özdemir, M. (2021). Analyzing statistical data related to Turkey tourism to determine its reflections on social studies lesson. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, 49-61

Araştırma Makalesi / Research Article

Ali YALÇIN*

Murat ÖZDEMİR**

* Dr. Bursa/Türkiye.

aliylcnn77@gmail.com ORCID: 0000-0001-8421-3924

** Faik-Fikriye Torunogulları Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Kars/Türkiye

Bilim Uzmanı, Okul Müdür Yardımcısı, Kars/Türkiye

muratt5536@gmail.com ORCID: 0009-0002-2782-8556

Türkiye Turizmine Ait İstatistiksel Verilerin İncelenerek Sosyal Bilgiler Dersine Yansımalarının Belirlenmesi

Analyzing Statistical Data Related to Turkey Tourism to Determine its Reflections on Social Studies Lesson

Özet

Turizm verileri, bir ülke veya bölge turizm sektörü ile ilgili çeşitli sayısal istatistikler verileri içerir. Bu veriler, turizm sektörünün büyüklüğü, ortaya çıkışı, etkinliği, uygulanması ve yaşanması için kullanılır. Turizmde tutulan veriler genellikle karşılaştırmalı bir şekilde ilerleme ve gelişme temelli faaliyetler göz önünde bulundurularak değerlendirilir. Bu tür istatistikler, turizm sektörünün çalışmalarını incelemek, turizm politikalarını yaygınlaştırmak, pazarlama stratejilerini oluşturmak ve sektördeki değişimleri izlemek için kullanılır. Türkiye turizmi ile ilgili veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı ve diğer resmi kurumlar tarafından düzenli olarak derlenen kayıtlı verileri kapsar. Dolayısıyla bu araştırmanın temel amacı, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na ait Türkiye turizm istatistikleri ile ilgili verileri betimleyici olarak değerlendirmektir. Bu değerlendirmeler, Covid-19 pandemisinin turizm üzerindeki etkisini belirlemek, veriler üzerinde yıllara göre karşılaştırma yapmak ve güncel turizm verilerinin sosyal bilgiler dersine yansımalarını belirlemektir. Bu araştırma, nicel ve nitel verilerin bir arada kullanıldığı durum çalışmasına göre gerçekleştirilmiştir. Veriler, temalar başlığında betimsel analiz ile çözümlenmiş ve yorumlanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre 2019-2023 dönemi turizm istatistiksel verilerinden anlaşıldığı üzere Covid-19 pandemisi turizm faaliyetleri üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca güncel turizm verileri, sosyal bilgiler dersindeki turizm konularına yansımadağı gibi sadece konuyla ilgili tanımlayıcı ve açıklayıcı bazı bilgilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, İstatistiksel Veriler, Veri, Eğitim, Sosyal bilgiler

Abstract

Tourism data includes various numerical statistics data related to the tourism sector of a country or region. These data are used for the size, emergence, activity, implementation and experience of the tourism sector. The data kept in tourism is usually evaluated in a comparative manner, considering progress and development-based activities. Such statistics are used to study the work of the tourism sector, disseminate tourism policies, formulate marketing strategies and monitor changes in the sector. Data on tourism in Turkey includes recorded data regularly compiled by the Turkish Statistical Institute, the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey and other official institutions. Therefore, the main purpose of this study is to descriptively evaluate the data on tourism statistics of the Ministry of Culture and Tourism in Turkey. These evaluations are to determine the impact of the Covid-19 pandemic on tourism, to make comparisons on the data by years, and to determine the reflections of current tourism data on the social studies course. This research was conducted according to a case study in which quantitative and qualitative data were used together. The data were analyzed and interpreted with descriptive analysis under the heading of themes. According to the results of the research, it can be said that the Covid-19 pandemic has a negative impact on tourism activities as understood from the tourism statistical data for the 2019-2023 period. In addition, current tourism data are not reflected in the tourism topics in the social studies course, and only some descriptive and explanatory information on the subject is included.

Keywords: Tourism, Statistical Data, Data, Education, Social studies

Giriş

Turizm sektörü, ekonomik faaliyet alanı olarak düşünüldüğünde, bireylerin yaşam standartlarını yükseltmek, hane başı ekonomik gelir sağlamak, ülke temelli döviz girdisi sağlamak, istihdam alanı yaratmak, yerel ekonomiyi canlandırmak, marka değeri yaratmak gibi pek çok ekonomi alanında önemini hissettirmektedir. Fakat turizm, sadece ekonomi alanında fayda sağlamaz aynı zamanda ülkenin kültürel mirasını tanıtmak ve markalaştırmak, sosyal ve toplumsal anlamda bilinç kazanmak, kültürel çeşitliliği benimsemek, el sanatlarını zenginleştirmek gibi farklı konularda da önemli katkılar sağlamaktadır. Son dönemlerde özellikle 2019-2020 yıllarında dünya genelinde ortaya çıkan Covid-19 isimli küresel bir sağlık pandemisi, toplumsal yaşam ve bütün sektörler için risk oluşturmuştur. Bu pandemide etkilenen en önemli sektörlerden biri hiç şüphesiz turizm sektörüdür. Dolayısıyla bu konunun kavramsal çerçevesini detaylandırmak için turizm, turist, istatistik ve sosyal bilgiler kavramlarına açıklık getirmenin çalışmanın anlaşılabilirliğine katkı sağlayabilir.

Turizm kavramı ve turizm faaliyetlerinin başlangıcı, çok eski tarihlere dayanmaktadır. Nitekim terimsel anlam olarak turizm kavramı, kökeni Latince’de “*Dönme, etrafı dolaşmak, geri dönmek*” anlamlarına gelen “*Tornus*” kelimesinden türetilmiştir. İngilizce’de “*Touring*”, “*Tour*” “*Tourism (Turizm)*” kelimeleri de bu sözcükten türemiştir. Bu kavramın ilk tarihsel olarak kullanımı 1811 yılında İngiltere olan “*Sporting magazine*” isimli dergi de kabul edilmektedir (Davras, 2017). Turizm kavramının ilk tanımlaması ise 1905 yılında Guyer-Feuler tarafından yapılmıştır. Guyer-Feuler, turizm kavramını hava değişimlerinin giderek artması sonucu meydana gelen dinlenme ihtiyacı, doğa ve sanatla harmanlanmış etkileyici güzelliklerin görülmesi ve tanınması arzusu olarak nitelendirmiştir (Öztürk ve Bayat, 2011, s. 135-156; Ünlüöner, Tayfun ve Kılıçlar, 2007). Bir başka tanıma göre turizm, insanların kişisel veya iş/mesleki amaçlarla olağan çevrelerinin dışındaki ülkelere veya yerlere hareketini içeren sosyal, kültürel ve ekonomik bir olgudur (The United Nations World Tourism Organization [UNWTO], 2023b). Turizme konu olan turistin kavramsal tanımlaması ise ilk olarak Milletler Cemiyeti İstatistik Uzmanları Komitesi tarafından 1937 yılında yapılmıştır. Bu tanımlamaya göre turist; bir ülkeden başka ülkeye gezi, sağlık, dini, bilimsel, spor, ziyaret ve birçok neden çerçevesinde ülkede minimum bir gün kalmak suretiyle gelen birey olarak tanımlanmıştır (Maviş, Ahıpaşaoğlu ve Kozak, 2002).

Turizm faaliyetlerinin gelişmesinde, politika yapıcılara, devletlere, hükümetlere, turizm ajanslarına ve turizm sektörüne önemli veriler sunan ve bu verileri dönemsel ve yıllık raporlarla açıklayan istatistik kurumlarının ayrı bir önemi vardır. Nitekim istatistik, sayısal verilerin toplanması, analizi ve yorumlanması için gerekli yöntemlerin geliştirilip uygulanması ile uğraşan ve sonuçta verilerden hareketle olasılık deyimleri ile objektif karar vermede önemli rol oynayan bir yöntemler bilimidir (Özsoy, 2014). İstatistiksel veriler, bizlere tanımlayıcı ve yorumlayıcı istatistiksel veriler sunması açısından önemlidir. Bu yüzden turizm faaliyetlerinin dönemsel ve yıllık olarak istatistiksel faaliyetlerini bir bütün olarak ele almak, incelemek; hem ülkenin turizm potansiyel gelişimini takip etmek hem de turizm sektörünün gelişmesi açısından önemli ve yararlı olduğu düşünülmektedir. Örneğin bir otel işletmesi yıllık gelen turistlerin ülkelere göre dağılımını incelediğinde gelişmiş ülkelerden gelen turistlerin daha uzun süreli kaldığı ve daha çok alışveriş ettiğini belirlediğinde bir sonraki yıl için kendi otelin turizm politikasına yönelik belirleyici kararlar alabilir. Bu tanımlayıcı açıklamalardan anlaşıldığı üzere turizm, bireylerin geçici amaçlarla yer değiştirmelerinden doğmuş sektöre verilen addır. Özellikle Endüstri Devrimi'nden sonra ortaya çıkan gelişmelere bağlı olarak çok sayıda bireyin dinlenme, eğlenme, gezme, görme gibi amaçlarla yer değiştirmeye başlaması, bu kavram ve bununla ilgili kavramların tanımlanması gereksinmesini doğurmuştur (Maviş, Ahıpaşaoğlu ve Kozak, 2002; Oruç, 2004).

Turizmi cazip bir ekonomik kalkınma seçeneği haline getiren çeşitli özellikler vardır ve bunun anahtarı, istihdam yaratma, destekleme ve istihdamı artırma potansiyelidir. Bu nedenlerden dolayı, sektördeki istihdam, gelir ve deneyim sağlayabileceği, dolayısıyla kişinin sosyal katılımına ve bireysel gelişimine katkıda bulunabileceği için turizm, yoksulluğun azaltılmasında değerli bir araç olarak güçlü bir şekilde kabul edilmektedir. Aynı zamanda yerel halkın istihdam edildiği, eğitildiği ve gelirin doğrudan yerel ekonomiye aktığı destinasyonların uzun vadeli sürdürülebilirliğine ve rekabet edebilirliğine de büyük ölçüde katkıda bulunacağı öngörülmektedir (UNWTO, 2023a).

Turizm konularının ve verilerinin ilköğretim sürecinde çocuklara öğretildiği temel ders, sosyal bilgilerdir. Günümüzde sosyal bilgiler alanında çalışan araştırmacılar sosyal bilgiler tanımı ile ilgili farklı görüş ve düşünceler üretmişlerdir. Bu, tamamıyla bulunulan ülkenin kültürel faktörlerinden kaynaklanmaktadır (Ross, 2014). Bu bağlamda sosyal bilgiler, insan ve toplum bilimleri, vatandaşlık, eleştirel düşünme, insan hakları, problem çözme becerileri ve benzeri konuları kapsayan multidisipliner bir alandır (Nelson, 2001). Sosyal bilgiler, vatandaşlık yeterliliğini geliştirmek için sosyal bilimler ve beşeri bilimler entegre bir çalışmasıdır. Sosyal bilgilerin temel amacı, birbirine bağımlı bir dünyada, kültürel açıdan çeşitliliğe sahip, demokratik bir toplumun vatandaşları olarak gençlerin, kamu yararı için bilinçli ve mantıklı kararlar verme yeteneğini geliştirmelerine yardımcı olmaktır (NCSS, 2023). Turizm ile ilgili temel bilgi, beceri ve değerlerin yer

aldığı ders, sosyal bilgilerdir. Bu bağlamda ilköğretimde öğrencilerin turizm faaliyetlerine yönelik bilgi sahibi olmasında daha doğrusu turizm kavramı ve konuları hakkında bilgi edinmesinde önemli bir misyona sahiptir. Özellikle kültürel mirasın turizmin gelişmesinde aktif rol oynadığı öğrencilere bu ders aracılığıyla öğretilmektedir. Dolayısıyla turizme etki eden gelişmelerin ve güncel turizm verilerinin sosyal bilgilere nasıl yansıtıldığını belirlemek turizme yönelik bilinçli, duyarlı ve bilgi sahibi bireylerin yetişmesi için önemlidir.

2020 Yılında dünyada meydana gelen ve önemli bir küresel sağlık problemi olan Covid-19'dan olumsuz etkilenen sektörlerden biri de turizmdir. Özellikle turizme ait istatistiksel veriler, yıllara göre incelendiğinde, 2020 ve 2023 yıllarında çok açık bir şekilde görülmektedir ki turistlerin sayısı, turizm gelirleri, işletme sayısı, çalışan sayısı gibi sektörün faktörlerinde ciddi azalmalar olduğu ve bazı işletmelerin kapandığı, insanların işsiz kaldığı, turizm gelirlerinin azaldığı söylenebilir. 2022 Yılından itibaren Covid-19 pandemisi etkisini kaybetmeye başlayınca dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de turizm alanındaki seyahat etme kısıtlamaları kalkmaya başlamış ve turizmin tekrar eskisinden daha iyi bir seviyeye gelmesi için karar mercileri yeni program ve planlamaya gidilmiştir (KTB, 2023; OECD, 2023; UNWTO, 2023a).

Türkiye, turizm açısından büyük bir potansiyele sahip, ülke konumundadır. Türkiye son zamanlarda Covid-19 pandemisi ile ilgili kısıtlamalar kalktıktan sonra turizm potansiyelini artırmak ve çeşitlendirmek adına sürdürülebilir turizm programlarını uygulamaya koymuştur. Turizmin gelişmesi adına Türkiye, doğrulama veya sertifikasyon programları başlatmış, bununla ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik açısından en yüksek uluslararası standartları karşılayan konaklama tesisleri, tur operatörleri ve destinasyonların gelişmesine katkı sağlamayı hedeflemiştir. Bu tarz programlar, yerel halk için sosyal ve ekonomik faydaları en üst düzeye çıkarmayı, kültürel mirası geliştirmeyi, biyolojik çeşitliliği, ekosistemleri ve doğal güzellikleri korumayı, kirliliği azaltmayı ve kaynakları muhafaza etmeyi sağlıyor. Etkin sürdürülebilirlik planlaması sayesinde tesislerin sürdürülebilirliğe yönelik çalışmalarını sürekli geliştirerek gelişimlerini teşvik etmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, [KTB], 2023). Ancak doğal ve kültürel mirasa ait konuların öğretiminde önemli bir yere sahip olan sosyal bilgiler dersinde turizm konularına ait yeterince güncel bilginin yer almadığı ifade edilmiştir (Kara & Tokmak, 2023). Çünkü yeni neslin, turizm sektörüne karşı duyarlı, bilinçli ve farkındalığının artması için sosyal bilgiler dersi ve materyalleri bu konuda etkili bir misyona sahiptir (İlhan, Şeker & Kapıcı, 2015).

Türkiye'de turizm faaliyetlerinin yönetimi, teftişi, finansmanı ve politikasını belirleme de sorumlu olan kurum, Kültür ve Turizm Bakanlığı'dır. Bu kurumun en önemli görevleri arasında, turizm araştırmaları yapmak, turizmi geliştirmek, korumak, sürdürmek, kültürel mirasa önem vermek, değerlendirmek, yaygınlaştırmak ve turizmin tanıtımını yapmaktır. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 41 farklı ülkede 46 yurt dışı ofis ağı bulunmaktadır. Bölgesel düzeyde Türkiye'de tarihi, kültürel değerleri koruyan 81 İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ile doğal ve kültürel mirasın korunması, turizmin çeşitlendirilmesi ve kültürel etkinlikler, festivaller ve fuarlar aracılığıyla bölgenin tanıtılması sağlanmaktadır. Ayrıca çeşitli meslek kuruluşları ve özel sektör dernekleri, planlama amacıyla Bakanlık ile yakın işbirliği içinde çalışarak turizm ve belirli konular hakkında istatistiksel veriler paylaşmaktadır. Bu kuruluşlar arasında Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği, Turistik Otelciler ve Yatırımcılar Birliği, Otelciler Federasyonu, Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği ve Turist Rehberleri Odaları Birliği, Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi ile aynı zamanda Türkiye'nin yatırım fırsatlarını küresel iş dünyasına tanıtıyor ve yatırımcılara yardımcı olmak amacıyla Ağustos 2019'da Türkiye Turizm, Tanıtım ve Kalkınma Ajansı kurarak turizm alanındaki faaliyetlerini artırmış bulunmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, [KTB], 2023).

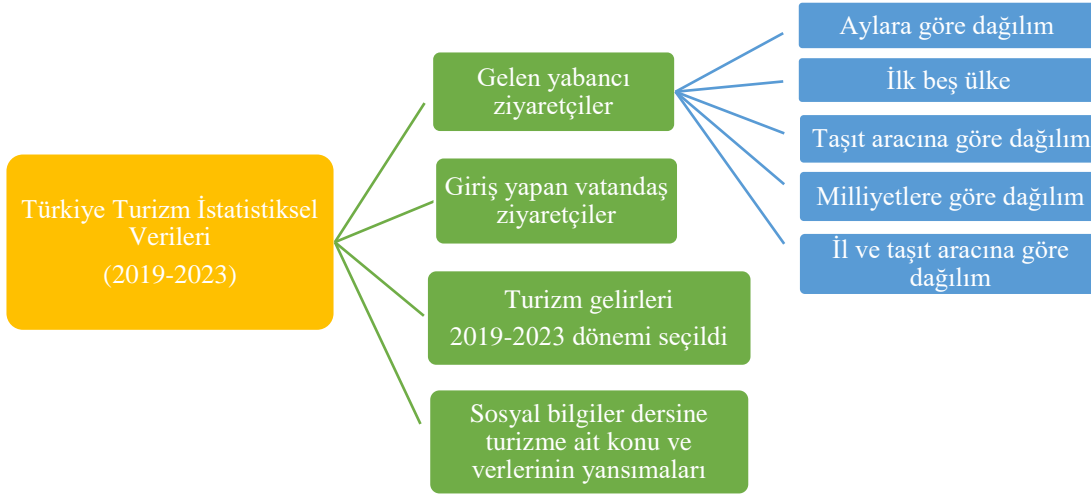
Türkiye, turizm açısından zengin doğal ve kültürel mirasa sahiptir. Bu nedenle birçok araştırmacı, kurum ve kuruluş, turizm çeşitlerini veya sınıflandırmasını yaparken amaç ve hedefleri doğrultusunda hareket ettiği görülmektedir (KTB, 2023; OECD, 2023; UNWTO, 2023c; İnce ve Duman, 2007; Göçmen, 2008; Öztaş ve Karabulut, 2006). Turizm çeşitleri ve sınıflandırma boyutu, istatistiksel verilere de yansımaktadır. Bu araştırmanın turizme ait istatistiksel veriler üzerine yoğunlaşmasının en önemli gerekçeleri arasında küresel sağlık probleminin turizm üzerindeki etkisini istatistiksel veriler aracılığıyla betimlemek, turizm alanındaki çalışmalara katkı sağlayarak literatürü zenginleştirmek, turizm verileri üzerinde tahminler yürütmek ve karşılaştırma yapmak, turizm verilerinin sosyal bilgiler dersine yansımalarını belirlemek gibi en önemli nedenler arasında gösterilebilir. İlgili alanyazında turizm ile ilgili yerel, il ve ulusal temelli istatistiksel çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların ortak noktası, turizm verileri ışığından tanımlayıcı ve yorumlayıcı istatistiksel değerlendirmeler yapılarak öneriler sunmaktır (Dilber, 2007; Kaptangil, Gargacı ve Çetin, 2016; Aytuğ, Eryılmaz, Uçar ve Can, 2020; Güven, 2022). Bir başka çalışılan ağırlıklı konu, Covid-19 pandemisinin turizm üzerindeki etkileridir. Özellikle 2019 ve 2021 yılları arasında turizm verilerine ait istatistiksel bulgular açıklanmaya ve yorumlanmaya çalışıldığı görülmektedir (Çetin ve Ünlüönen, 2019; Alaeddinoğlu ve Rol, 2020; Acar, 2020; Korkusuz, 2022; Ekici ve Büyüksalvarcı, 2023; Özsarioğlu, 2023). Bu açıklamalar doğrultusunda bu araştırmanın amacı, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na ait Türkiye turizm istatistikleri ile ilgili verileri betimleyici olarak değerlendirmektir. Bu değerlendirmeler, Covid-19 pandemisinin turizm üzerindeki etkisini belirlemek, veriler üzerinde yıllara göre karşılaştırma yapmak ve güncel turizm verilerinin sosyal bilgiler dersine yansımalarını belirlemek şeklinde üç değerlendirme başlığında sunmaktır.

Yöntem

Bu çalışmanın amacı doğrultusunda, araştırmada nicel ve nitel verilerin bir arada kullanıldığı durum çalışmasına göre gerçekleştirilmiştir. “Turizm, turizm istatistikleri, sosyal bilgilerde turizm konuları” başlıklarında literatür taraması yapılmış ve konuyla ilgili dokümanlar bir araya getirilerek dosyalanmıştır. Özellikle turizm istatistiksel verileri ile ilgili çalışmaların varlığı tespit edilmiş ve yıllara göre tanımlayıcı ve yorumlayıcı istatistiksel verilere göre incelenmiştir. Turizm ile ilgili nicel veriler, resmi kurumların sitesinde (Kültür ve Turizm Bakanlığı, TÜİK) 2023 yılı Ocak-Ağustos dönemine ait son güncel verilere ulaşılmıştır. Turizm gelirlerinde sadece 2019-2023 dönemi verileri kullanılmıştır. Böylece nicel ve nitel veriler, bir araya getirilerek şekil 1’deki temalar başlığında betimsel analiz tekniğiyle betimlenmiş ve yorumlanmıştır. Bu temalar, literatür doğrultusunda yazar tarafından derlenerek düzenlenmiş ve konu içeriğine uyacak şekilde temalaştırılmıştır. Bu aşamalar, betimsel analizin doğasına uygun olduğu söylenebilir.

Şekil 1.

Türkiye turizm istatistiksel verileri

Araştırmanın inandırıcılığını sağlamak adına uzman görüşüne de başvurulmuştur. Özellikle araştırmanın amacı doğrultusunda üç temel başlığa dayalı olarak değerlendirmeler yapıldığı için veri-başlık analizi birbiriyle uyumlu olacak şekilde ön kontroller sağlanmış ve üzerinde tartışılarak uzlaşma sağlandıktan sonra tablo halinde yorumlanmıştır. Araştırmanın nicel verilerinin tamamı Kültür ve Turizm Bakanlığı sitesinde alınmış ve verilerin güncel olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca Türkiye İstatistik Kurumu sitesinden de destek alınmıştır. Araştırmanın nitel verileri ise ilgili literatürdeki makaleler, kitaplar ve raporlar oluşturmaktadır. Bir veri kaynağı olarak sosyal bilgiler ders kitaplarının 2023 yılında basılan güncel kitaplardan seçilmiştir. Böylece araştırmanın başlık, içerik ve veri kaynağının uyumlu olmasına dikkat edilmiştir. Bu işlemler, araştırmanın iç tutarlılığını sağlamaya yöneliktir.

Bulgular

Bu kısımda nicel ve nitel veriler doğrultusunda yapılan analizlere yönelik betimleyici bulgular sunulmuştur.

Türkiye turizm istatistiklerine ait veriler

Tablo 1.

Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçilerin yıllara ve aylara göre dağılımı

Aylar	Yıllar			% Değişim Oranı	
	2021	2022	2023	2022/2021	2023/2022
Ocak	509 787	1 281 666	2 005 967	151,41	56,51
Şubat	537 976	1 541 393	1 870 414	186,52	21,35
Mart	905 323	2 079 565	2 335 728	129,70	12,32
Nisan	790 687	2 574 423	3 321 824	225,59	29,03

Mayıs	936 282	3 873 212	4 500 242	313,68	16,19
Haziran	2 047 596	5 014 821	5 584 021	144,91	11,35
Temmuz	4 360 952	6 664 970	7 148 044	52,83	7,25
Ağustos	3 982 168	6 304 770	6 660 700	58,33	5,65
Eylül	3 513 453	5 475 453		55,84	
Ekim	3 471 540	4 803 198		38,36	
Kasım	1 763 982	2 551 483		44,64	
Aralık	1 892 520	2 399 441		26,79	
Toplam	24 712 266	44 564 395		80,33	
8 Aylık Toplam	14 070 771	29 334 820	33 426 940	108,48	13,95

Tablo 1’de 2023 yılı Ağustos ayında ülkemizi ziyaret eden yabancı sayısında geçen yılın aynı ayına göre %5,65 artış kaydedilmiştir. Emniyet Genel Müdürlüğü’den alınan geçici verilere göre; 2023 yılı Ağustos ayında ülkemizi ziyaret eden yabancı sayısı geçen yılın aynı ayına göre %5,65 oranında bir artış göstererek 6.660 700 olmuştur. Böylece Covid-19 pandemisinin etkisinin kalkması, seyahat ve konaklama kısıtlamalarının sona ermesiyle ülkemize gelen turist sayısında inanılmaz bir artış olduğu görülmektedir. Şayet sadece 8 aylık dönem olarak değerlendirildiğinde pandeminin sürdüğü dönemde turist sayısı 14.070771 iken 2023 yılında 33.426940 olmuştur. Böylece turist sayısı neredeyse iki kat artmıştır. Böylece pandemi etkisi ve kısıtlamalarının etkisinin azaldığı ve turizm organizasyonların tekrar canlanmaya başladığı söylenebilir.

2023 yılı Ağustos ayında ülkemize gelen yabancı ziyaretçilerin en çok giriş yaptıkları sınır kapılarının bağlı olduğu iller sıralamasında ilk 5 il aşağıdaki şekilde gösterilmiştir:

- 1-Antalya %37,32 (2. 485 643)
- 2-İstanbul %26,24 (1. 747 611)
- 3-Muğla %9,44 (628 654)
- 4-Edirne %7,89 (525 270)
- 5-İzmir %3,66 (243 569)

2023 yılı Ağustos ayında ülkemize gelen yabancı ziyaretçilerin en çok giriş yaptıkları sınır kapılarının bağlı olduğu iller sıralamasında ilk sırada Antalya şehrinin olmasının nedeni, yaz mevsimi ve deniz sezonunun olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca ikinci sırayı da Türkiye’nin en büyük metropolü olan İstanbul şehri yer almıştır. Muğla şehri de turistlerin deniz sezonu için uğradığı mekânlardan biridir. Edirne şehri bir sınır ve tarih şehri olduğu için turistlerin Türkiye’de Ocak ve Ağustos aylarından tercih ettiği bir şehirdir. Son sırada ise İzmir şehri, deniz ve yat turizminin etkili olduğu bir yerdir.

Tablo 2.

2021-2023 Yılları Ocak-Ağustos döneminde ülkemize gelen yabancı ziyaretçilerin milliyetlere göre dağılımı ilk 5 ülke

Ülkeler	Yıl/2023	2023 Mil. Payı %	Yıl/2022	2022 Mil. Payı %	Yıl/2021	2021 Mil. Payı %
Rusya Fed.	4 351 254	13,02	3 004 157	10,24	2 460 537	17,49
Almanya	4 082 994	12,21	3 850 816	13,13	1 871 801	13,30
İngiltere (Birleşik Krallık)	2 652 188	7,93	2 360 404	8,05	106 297	0,76
Bulgaristan	1 828 334	5,47	1 713 340	5,84	642 408	4,57
İran	1 535 053	4,59	1 537 363	5,24	556 035	3,95
Diğer	18 977 117	56,77	16 868 740	57,50	8 433 693	59,94
Genel Toplam	33 426 940	100,00	29 334 820	100,00	14 070 771	100,00
*2023 yılı verileri						

2023 yılı Ocak-Ağustos döneminde ülkemize en çok ziyaretçi gönderen ülke sıralamasında Rusya Fed. %13,02 (4 351 254) ile birinci sırada yer almaktadır. Almanya %12,21 (4 082 994) ile ikinci olmuştur. İngiltere (Birleşik Krallık) %7,93 (2 652 188) ile üçüncü sıradadır. İngiltere (Birleşik Krallık) ülkesini Bulgaristan (5,47) ve İran (4,59) izlemektedir. Tablo 2’de görüldüğü gibi Covid-19 pandemisinin etkili olduğu 2021 yılından itibaren kısıtlamaların kalkmasıyla beraber günümüze doğru turist sayısında bir artışın olduğu görülmektedir. Rus turistlerin Türkiye’yi tercih etmesinin nedenlerinden biri de yaz mevsiminin uzun sürmesi, deniz turizmi, otellerin uygunluğu, kültürel mirasın zenginliği gibi faktörler görülebilir.

Tablo 3

Ocak – Ağustos Aylarında ulaşım yoluna göre ülkemize giriş yapan ziyaretçiler 2021-2023

		Toplam			Değişim Oranı % 2023/2022	Yabancı			Değişim Oranı % 2023/2022	Vatandaş (Yurtiçi + Yurtdışı İkametli)			Değişim Oranı % 2023/2022
		2021	2022	2023		2021	2022	2023		2021	2022	2023	
Z i y a r e t ç i	Deniz	311 564	1 353 568	2 062 189	52,35	125 539	974 283	1 493 838	53,33	186 025	379 285	568 351	49,85
	Hava	14 366 614	27 988 222	33 041 206	18,05	11 579 544	22 553 127	25 539 726	13,24	2 787 070	5 435 095	7 501 480	38,02
	Kara	4 028 511	8 934 281	10 577 709	18,39	2 364 581	5 796 713	6 376 216	10,00	1 663 930	3 137 568	4 201 493	33,91
	Tren	27 834	37 020	55 839	50,83	1 107	10 697	17 160	60,42	26 727	26 323	38 679	46,94
	Toplam	18 734 523	38 313 091	45 736 943	19,38	14 070 771	29 334 820	33 426 940	13,95	4 663 752	8 978 271	12 310 003	37,11
G ü n ü b i r l i k ç i	Deniz	72 758	528 496	918 397		52 454	519 670	917 728		20 304	8 826	669	
	Hava												
	Kara												
	Tren												
	Toplam	72 758	528 496	918 397		52 454	519 670	917 728		20 304	8 826	669	

Tablo 3’te geçici verilere göre: 2023 yılı Ocak-Ağustos döneminde ülkemize giriş yapan vatandaş ziyaretçi sayısında geçen yılın aynı ayına göre %37,11 (12 310 003) değer ile bir artış kaydedilmiştir. Çıkış yapan vatandaş ziyaretçi sayısında ise %38,66 değerinde (12 083 630) bir artış kaydedilmiştir. Tablo 3’teki verilere göre ülkemize giriş yapan ziyaretçi sayısında hem yabancı hem de Türkiye vatandaşı olanların, turizm faaliyetlerinde en çok tercih ettiği ulaşım türü, havayolu ulaşımıdır. İkinci sırada ise karayolu ulaşım türü, üçüncü sırada ise deniz yolu ulaşım türüdür. Tablo 3’te anlaşıldığı üzere son üç yıllık Türkiye’ye gelen ziyaretçi değişimi incelendiğinde, Covid-19 pandemisinin etkili olduğu yıllardan itibaren hava yolu ve kara yolu ulaşımında ciddi artışlar yaşanmıştır.

Tablo 4.

Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçilerin sınır kapılarının bağlı olduğu illere ve taşıt araçlarına göre dağılımı (2023 Ocak - Ağustos)

İller	Taşıt Aracı				Toplam	%Oranı
	Deniz	Hava	Kara	Tren		
Adana	969	103 235			104 204	0,31
Adıyaman		16			16	0,00
Ağrı			226 626		226 626	0,68
Amasya		11			11	0,00
Ankara		425 662			425 662	1,27
Antalya	49 955	10 154 738			10 204 693	30,53
Ardahan			73 966		73 966	0,22
Artvin	290		1 233 354		1 233 644	3,69
Aydın	505 122				505 122	1,51
Balıkesir	21 707	6 842			28 549	0,09
Bartın	9 391				9 391	0,03
Bursa	3 347	595			3 942	0,01
Çanakkale	22 536	15			22 551	0,07
Denizli		14 820			14 820	0,04
Diyarbakır		17 202			17 202	0,05
Edirne	111	-	3 228 151	14 450	3 242 712	9,70
Elazığ		12 996			12 996	0,04
Erzincan		7			7	0,00
Erzurum		775			775	0,00
Eskişehir		22 355			22 355	0,07
Gaziantep		47 065	35 752		82 817	0,25
Giresun	1 996				1 996	0,01
Hakkâri			120 659		120 659	0,36
Hatay	4 508	1 027	55 798		61 333	0,18
İğdir		77	194 270		194 347	0,58
İsparta		9 208			9 208	0,03
İstanbul	226 399	11 297 847			11 524 246	34,48
İzmir	78 937	960 064			1 039 001	3,11
Kahramanmaraş		49			49	0,00
Kars		47			47	0,00
Kastamonu	322	15			337	0,00
Kayseri		86 986			86 986	0,26
Kırklareli	2		429 601		429 603	1,29
Kilis			52 909	2 640	55 549	0,17
Kocaeli	17 928	22			17 950	0,05
Konya		28 377			28 377	0,08
Kütahya		9 034			9 034	0,03
Malatya		42			42	0,00
Mardin		4			4	0,00
Mersin	43 590				43 590	0,13
Muğla	443 982	1 918 680			2 362 662	7,07
Muş		1			1	0,00
Nevşehir		4 274			4 274	0,01
Ordu	5 827	4 363			10 190	0,03
Rize	190				190	0,00
Sakarya	3 648				3 648	0,01
Samsun	12 638	34 740			47 378	0,14

Sinop	9 623	4			9 627	0,03
Sivas		104			104	0,00
Şanlıurfa		113	8 515		8 628	0,03
Şırnak			388 754		388 754	1,16
Tekirdağ	5 783	1 531			7 314	0,02
Tokat						0,00
Trabzon	7 334	361 421			368 755	1,10
Van		1	327 861	70	327 932	0,98
Yalova	4 447				4 447	0,01
Zonguldak	13 256	15 361			28 617	0,09
Toplam	1 493 838	25 539 726	6 376 216	17 160	33 426 940	100,00
%Oranı	4,47	76,40	19,08	0,05	100,00	

Tablo 4'te veriler incelendiğinde, Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçilerin sınır kapılarının bağlı olduğu illere ve taşıt araçlarına göre dağılımında İstanbul birinci sırada, Antalya ikinci sırada olduğu görülmektedir. En çok hava yolu ulaşım türünün tercih edildiği görülmektedir. Burada dikkat çeken nokta tren yolu ulaşım türünün en az tercih edilen ulaşım türü olduğu görülmektedir. Özellikle Türkiye ile diğer ülkeler arasında henüz hızlı tren ulaşım faaliyetinin istenilen seviyede olmadığı söylenebilir. Hâlbuki Avrupa ülkelerinde ve gelişmiş ülkelerde hızlı, konforlu ve ucuz ulaşım türü olması nedeniyle en çok tercih edilen turistik seyahat ulaşım türlerinden biridir. Türkiye'nin turizm sektörünün gelişmesinde ulaşım son derece önemlidir. Nitekim ülkemize gelen yabancı ve vatandaş ziyaretçilerin daha rahat ve konforlu bir şekilde seyahat etmeleri için ulaşım sisteminin güçlü olması önemlidir. Bu bağlamda doğal ve kültürel miras alanlarına ait ulaşım sistemlerinin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi gereklidir.

Tablo 5.

Turizm geliri (döviz cinsinden \$)

Aylar	Yıllar					Değişim Oranı (%)			
	2019	2020	2021	2022	2023	2020/2019 (%)	2021/2020 (%)	2022/2021 (%)	2023/2022 (%)
	Toplam (Total)	Toplam (Total)	Toplam (Total)	Toplam (Total)	Toplam (Total)	Toplam (Total)	Toplam (Total)	Toplam (Total)	Toplam (Total)
Ocak January	1 755 674	2 085 858	854 475	2 255 632	3 314 265	18,8	-59,0	164,0	46,9
Şubat February	1 505 062	1 682 608	722 424	1 875 432	2 513 934	11,8	-57,1	159,6	34,0
Mart March	1 865 797	895 926	1 059 071	2 439 132	2 930 860	-52,0	18,2	130,3	20,2
3 Aylık Toplam	5 126 534	4 664 392	2 635 969	6 570 196	8 759 058	-9,0	-43,5	149,3	33,3
Nisan April	2 287 216	175 638	1 198 135	2 460 332	3 181 209	-92,3	582,2	105,3	29,3
Mayıs May	3 024 127	196 363	1 035 086	3 596 132	4 294 508	-93,5	427,1	247,4	19,4
Haziran June	3 823 979	275 473	1 870 861	4 480 917	5 539 501	-92,8	579,1	139,5	23,6
6 Aylık Toplam	14 261 855	5 311 866	6 740 051	17 107 577	21 774 276	-62,8	26,9	153,8	27,3
Temmuz July	4 951 125	711 042	3 844 761	5 485 658	6 307 863	-85,6	440,7	42,7	15,0
Ağustos August	5 921 319	2 054 698	5 641 288	6 742 144	7 600 016	-65,3	174,6	19,5	12,7
Eylül September	4 970 573	2 356 564	4 640 682	5 647 309	6 317 437	-52,6	96,9	21,7	11,9

9 Aylık Toplam	30 104 872	10 434 171	20 866 783	34 982 688	41 999 594	-65,3	100,0	67,6	20,1
Ekim October	4 590 419	2 301 315	4 678 158	5 844 119		-49,9	103,3	24,9	-100,0
Kasım November	2 393 087	1 178 102	2 511 421	3 255 279		-50,8	113,2	29,6	-100,0
Aralık December	1 842 095	903 685	2 117 226	2 395 784		-50,9	134,3	13,2	-100,0

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Merkez Bankası, Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2023)

Tablo 5'te 2019-2023 Türkiye turizm gelirlerine ait istatistiksel veriler sunulmuştur. Bu gelirler döviz cinsinde belirtilmiştir. Bu tablo genel olarak incelendiğinde 2019 yılında yani Covid-19 pandemisinin etkisinden az olduğu yıllarda 9 aylık toplam gelir 30.104 872 iken 2020 yılında Covid-19'un başladığı yıllarda 10.434 171'e düştüğü görülmektedir. 2023 verilerinde ise Türkiye turizm gelirlerinin 41. 999 594 olduğu görülmektedir. Böylece Covid-19 pandemisinin turizm sektörü üzerinde doğrudan etkili olduğunu bu gelir tablosundan anlaşılmaktadır. Pandemi kısıtlamalarının azalması, yasakların kalkmasıyla beraber turizm gelirlerinden de yükselmelerin olduğu görülmektedir.

Sosyal bilgiler dersinde turizme ait betimsel veriler

İlkokul 4. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabında küresel bağlantılar öğrenme alanında dünya ailesi ünitesinde turizm ve bununla ilgili betimsel verilere ait bilgi bulunmamaktadır. Daha çok ülkeler arasında kültürel, siyasi ve ticari ilişkilere ait konular üzerine odaklanmıştır (Ayantaş, 2023).

5. Sınıf sosyal bilgiler dersinde turizm haritaları da önemli harita türlerinden biri olduğu açıklanmıştır. Ayrıca Akdeniz ikliminin görüldüğü bölgelerde yaz mevsiminin uzun sürmesi ve sıcaklık değerlerinin yüksek olması kıyı turizminin gelişmesini sağladığı ifade edilmiştir (Buket Harut, 2023). Örneğin 5. Sınıf ders kitabında Akdeniz ile Karadeniz ikliminin turizm üzerindeki etkisini daha iyi anlamaları için "öğrendiklerimi uyguluyorum" "Karadeniz ikliminin turizm faaliyetleri üzerindeki etkisini araştırmak" isimli ders kitabı etkinliğinde, öğrencilerin turizm faaliyetleri üzerinde doğa olaylarının etkisini daha iyi anlamaları ve kavramaları için bu tarz etkinliklere yer verilmesi yararlıdır (Harut, 2023). Nitekim yukarıdaki tablolardan anlaşıldığı gibi Türkiye'ye gelen ziyaretçilerin en çok Akdeniz ikliminin etkili olduğu bölgelerdeki illere uğramaları bu bilgileri desteklemektedir.

5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabında, "Öğrendiklerimi Uyguluyorum" ünitesinde turizme ait istatistiksel bir veriye yer verilmiştir. Bu veri Antalya iline gelen 2018 dönemine ait turist sayısı ile ilgili bir gazete haberidir (Harut, 2023). Ancak 2023 veya 2022 yılına ait istatistiksel verilere yer verilmemesi düşündürücüdür. Nitekim bu ders kitabı, 2023 yılında güncellendi ve güncel verilerin kullanılması ders kitabı hazırlama ilkelerine uyumlu olması gerekmektedir. Bu bağlamda turizm ile ilgili güncel istatistiksel bir veriye yer verilmemesi eleştirilebilir.

5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabında küresel öğrenme alanı, "Bu dünya hepimizin" isimli ünitesinde, turizmin uluslararası ilişkilerde önemli bir paya sahip olduğu ifade edilmiş ve ayrıca "Anadolu coğrafyasının içinde barındırdığı doğal, tarihi ve kültürel zenginlik Türkiye'yi turizm alanında önemli bir ülke hâline getirmiştir. Turizm faaliyetleri, ülkemizin kültür mirasını korumak, yaşatmak ve tanıtmak için önemli fırsatlar barındırdığı" açıklanmıştır (Harut, 2023, s. 162). Bir başka betimleyici ve yorumlayıcı bulguya göre "Doğal, tarihi ve kültürel kaynaklarının çeşitliliği, iklim ve coğrafi koşullarının farklılığı ile ülkemiz bir turizm cennetidir. Turizm sayesinde insanlar hem başka ülkelerin doğal ve tarihi güzelliklerini görür hem de sunulan yemekler, yapılan aktiviteler, yerel halkla kurulan ilişkiler sayesinde misafir oldukları kültürlerin farkına varırlar (Harut, 2023, s. 167), açıklamasından anlaşıldığı üzere ülkemizin sahip olduğu turizm potansiyeli ve önemi üzerinde durulmuştur. 5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabında dikkat çekici bir başka bulguya göre yine bir internet haberi ve bu haberde turizm ile ilgili istatistiksel veriler paylaşılmıştır. Bu verilerin T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2017 yılına ait turizm raporu olduğu yazılmaktadır. Burada ülkemize gelen ziyaretçi sayıları ifade edilmiş (İstanbul'a yılın ilk 10 ayında 9 milyon 120 bin 248 yabancı ziyaretçi geldi) (Harut, 2023, s. 167). Fakat bu istatistiksel veriler güncel değildir. Özellikle dünyayı etkileyen Covid-19 pandemisi döneminden önceki turizm verilerinin kullanılması eleştirilecek noktalarından birisidir. Şayet güncel verilerin yer aldığı haberler veya istatistiksel raporların kullanılması öğrencilerin güncel bilgileri öğrenmeleri açısından daha yararlı olacağı öngörülebilir.

6. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabında, Akdeniz ikliminin turizmin gelişmesinde etkili olduğu ifade edilmiştir. Yurdumuzun tarihi ve doğal güzelliklere sahip olması, turizm potansiyelini artırmakta olduğunu açıklanmıştır. Ayrıca 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında, Türkiye Turizm Haritasına yönelik bir etkinliğe yer verilmiştir (Yıldırım, Kaplan, Kuru ve Yılmaz, 2023).

7. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabında, turizm hakkında güncel betimleyici bazı açıklamalara yer verilmiştir. Ancak istatistiksel veri kullanılmamıştır. Özellikle küresel bağlantılar öğrenme alanında, “*Ülkeler arası köprüler*” isimli ünite Türkiye ile diğer ülkeler arasındaki ilişkilerin gelişmesinde turizmin önemli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca ders kitabında Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütüyle ilişkilerin önemli olduğu açıklanmıştır (Azer, 2023).

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma, Ocak-Ağustos 2023 dönemine ait turizm istatistiksel verilerini, üç konu kapsamında değerlendirmeyi amaç edinmektedir. Dolayısıyla bu bölümde ilgili literatürden destek alınarak sonuçlar tartışılmış ve bunun neticesinde bazı öneriler sunulmuştur.

Ülkemize ait turizm verilerini incelemek ve raporlar hazırlamak, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığına aittir. Ayrıca Türkiye İstatistik Kurumu ile de işbirliği yapmaktadır. Yapılan bir araştırma sonucuna göre düzenli bir şekilde turizm istatistiklerinin tutarlı ve sistematik tutulmasının, turizm faaliyetlerini olumlu yönde etkileyebileceği ifade edilmiştir (Kaptangil, Gargacı ve Çetin, 2016). Nitekim dünyada Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO), küresel dünyada seyahat ve turizm alanında faaliyet gösteren önemli bir kuruluştur. Amacı, üye ülkelerin ekonomik gelişmelerini destekleyerek dünya turizmine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Özellikle Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) turizm ile ilgili bazı istatistiksel veriler sunmaktadır. Yıllık ve dönemsel olarak OECD’den de yardım alarak turizm verileri üzerinde tahminler yürütür ve turizmin gelişmesi için üye ülkelerle politikalar üretir (UNWTO, 2023a). Ayrıca dünya kültürel mirası korumak ve kollamak için Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü olan UNESCO ile işbirliği yapmaktadır.

Türkiye’de turizm faaliyetlerinden sorumlu olan devlet kurumu T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı’dır. Bu bakanlık aylık, dönemlik ve yıllık olarak turizme ait istatistiksel veriler sunmaktadır. Bu bağlamda çalışma, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığına ait 2023 Ocak-Ağustos dönemine ait turizm verileri temel alınarak değerlendirmeler yapılmıştır (KTB, 2023). Söz konusu Türkiye zengin doğal ve kültürel mirası sayesinde turizm cenneti olarak bilinmektedir. Hatta Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), dünyadaki ortak miras eserler listesinde Türkiye, ön sıralarda yer almaktadır ve bu kültürel miras alanların hepsi koruma altındadır. UNESCO insanlığın ortak mirası olan kültürel ve doğal varlıkları dünyaya tanıtmak, insanlarda ortak mirasa sahip çıkma bilinci oluşturmak ve ortak mirasın yaşatılması için yaptığı çalışmalar, Turizm faaliyetlerinin gelişmesinde etkin rol oynar (UNESCO, 2023). Turizme ait istatistiksel veriler, turizm faaliyetleri hakkında bizlere önemli bilgiler sağlar. Bu veriler, sadece turizm sektörü için değil aynı zamanda eğitim sektöründe de bazı konular için temel veriler sunması açısından da yardımcı olmaktadır.

Ulusal ve bölgesel turizmin geliştirilmesi açısından, ulusal ve bölge turizminin eğilimlerinin belirlenmesi ve bilgi sahibi olunması ayrıca geliştirilebilecek turizm politika ve stratejilerinin hayata geçirilebilmesi, sağlıklı turizm istatistikleri sayesinde olabilmektedir (Kaptangil, Gargacı ve Çetin, 2016). Bu araştırmanın sonuçları genel itibariyle değerlendirildiğinde, 2023 yılı Ağustos ayında ülkemizi ziyaret eden yabancı sayısında geçen yılın aynı ayına göre %5,65 artış kaydedildiği belirlenmiştir. Bunun en önemli nedeni Covid-19 pandemisinin etkisinin kalkması, seyahat ve konaklama kısıtlamalarının sona ermesiyle ülkemize gelen turist sayısında inanılmaz bir artıştan kaynaklanmaktadır. 2023 yılı Ağustos ayında ülkemize gelen yabancı ziyaretçilerin en çok giriş yaptıkları sınır kapılarının bağlı olduğu iller sıralamasında ilk sırada Antalya şehrinin olmasının nedeni, yaz mevsimi ve deniz sezonunun olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca ikinci sırayı da Türkiye’nin en büyük metropolü olan İstanbul şehri yer aldığı belirlenmiştir. Yerel temelde doğal ve kültürel mirası korumak, tanıtmak, çeşitlendirmek gibi turistik faaliyetleri artırmak, turistlerin o bölgelere olan katılımını ve seyahat etmelerini olumlu yönde etkilemektedir (Güven, 2022).

2023 yılı Ocak-Ağustos döneminde ülkemize en çok ziyaretçi gönderen ülke sıralamasında Rusya birinci sırada yer almaktadır. Almanya ikinci; İngiltere (Birleşik Krallık) ise üçüncü sırada yer aldığı saptanmıştır. 2023 yılı Ocak-Ağustos döneminde ülkemize giriş yapan ziyaretçi sayısında hem yabancı hem de Türkiye vatandaşı olanların, turizm faaliyetlerinde en çok tercih ettiği ulaşım türü, hava yolu ulaşımı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İkinci sırada ise kara yolu ulaşım türü, üçüncü sırada ise deniz yolu ulaşımı olduğu belirlenmiştir. Bu araştırmanın bir başka sonucuna göre Türkiye’ye gelen yabancı ziyaretçilerin sınır kapılarının bağlı olduğu illere ve taşıt araçlarına göre dağılımında İstanbul birinci sırada, Antalya ise ikinci sırada olduğu saptanmıştır. Bu süreçte en çok hava yolu ulaşım türünün tercih edildiği belirlenmiştir.

Bu çalışmada, 2023 Ocak-Ağustos dönemine ait turizm istatistiksel verilerinin değerlendirildiği konulardan biri de turizme ait bilgilerin ilköğretim seviyesinde öğretildiği derslerden biri de sosyal bilgilerdir. Çünkü sosyal bilgilerin amacı, öğrencileri demokratik bir toplumda vatandaş olarak hayata hazırlamaktır (Holmes, 2020). İlkokul 4. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabında turizme yönelik betimsel istatistiksel verilere ait bilgilere yer verilmemiş, sadece 5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabında (MEB, 2023), ülkemize gelen turist sayısı ile ilgili veriler belirtildiği halde güncel sayısal veriler olmadığı saptanmıştır. Nitekim Covid-19 pandemisi

döneminden önceki turizm verilerinin kullanılması düşündürücüdür. Örneğin Covid-19 pandemisi döneminde turist sayılarında ciddi azalmalar olmuş ve turizm gelirleri azalmış ve bazı insanlar işletmelerini kapatmak zorunda kalmıştır. Biz bu azalış ve artış durumlarını, istatistiksel veriler aracılığıyla görebilmekteyiz (Türkiye İstatistik Kurumu [TUİK], 2023). Dolayısıyla güncel verilerin yer aldığı haberler veya istatistiksel raporların kullanılması öğrencilerin güncel bilgileri öğrenmeleri açısından faydalı olabilir. 6. ve 7. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabında turizme ait bilgiler mevcut olduğu halde bu konuyla ilgili istatistiksel veri sunmada pek başarılı olduğu söylenemez. Eğitim turizm faaliyetlerinin niteliğini ve kalitesini artırabilir, ayrıca sektöre eğitilmiş ve donanımlı insan kazandırma açısından da önemli katkılar sağlar (Yuldoshev Ruzimatjon Ogli, 2023).

Bu araştırmanın sonuçları ışığında şu öneriler yapılabilir. Turizm ile ilgili istatistiksel veriler kullanmak ilgili alana yönelik bütüncül bir değerlendirme yapabilmeyi sağlayabilir. İlköğretim düzeyindeki sosyal bilgiler ders kitapları, turizm konusunu işlerken güncel ve istatistiksel verilere daha fazla vurgu yapmalıdır. Pandemi döneminde turizm sektöründeki değişimlere odaklanarak, öğrencilere bu dönemin etkilerini anlatan örneklerle bilgi aktarılabilir. Örneğin, turist sayılarındaki azalmaların sosyal ve ekonomik etkileri tartışılabilir. Turizmin ekonomik etkileri, özellikle turizm gelirlerindeki değişimler, işletmelerin kapanması gibi konular, öğrencilere ekonomik kavramları anlamalarına yardımcı olacak şekilde anlatılmalıdır. Ortaokul düzeyindeki sosyal bilgiler ders kitapları, turizm konusunu daha detaylı bir şekilde ele almalıdır. Turizm faaliyetlerinin niteliği, sektöre eğitilmiş insan kazandırma gibi konulara daha fazla vurgu yapılabilir. Ders içeriğinde, yıllık veya dönemsel turizm faaliyetleri üzerinde karşılaştırmalı analizlere ve örnek olaylara yer verilerek öğrencilerin konuyu daha iyi anlamaları sağlanabilir. Özellikle turizmle ilgili son verilerle ders içeriği zenginleştirilmelidir. Turizm verilerinin eğitimde kullanılması öğrencilerin turizm alanına yönelik temel bilgi ve becerileri öğrenmesine yardımcı olabilir. Turizm verilerinin yanı sıra kültürel etkileşimlere de vurgu yaparak, öğrencilere farklı kültürlerle etkileşime geçmenin önemini anlatmak, sosyal bilgilerin kültürel farkındalık geliştirmeye nasıl katkı sağlayabileceğini vurgulamak açısından önemlidir. Dolayısıyla sosyal bilgiler dersinde güncel turizm konularına ve gelişmelere yer verilmesi kültürel etkileşim açısından gereklidir. Bu öneriler, öğretmenlerin sosyal bilgiler dersinde turizm konusunu daha etkili bir şekilde işlemesine ve öğrencilerin güncel, istatistiksel bilgilerle donanmış bireyler olarak yetişmelerine katkıda bulunabilir.

Kaynaklar

- Acar, Y. (2020). Yeni koronavirüs (Covid-19) salgını ve turizm faaliyetlerine etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-21. <https://doi.org/10.32572/guntad.703410>
- Alaeddinoğlu, F. ve Rol, S. (2020). Covid-19 pandemisi ve turizm üzerindeki etkileri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı*, 233-258. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1210282>
- Ayantaş, T. (2023). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabı*. Ö. Karaca (Ed). Ferman Yayıncılık.
- Aytuğ, H.K., Eryılmaz, Ç., Uçar, S. ve Can, O. (2020). Sinop ilinin alternatif turizm çeşitleri açısından SWOT analizi. *Karadeniz Araştırmaları*, 17(67), 715-736. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2259590>
- Azer, H. (2023). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabı*. Ekoyay Eğitim Yayıncılık.
- Çetin, B. & Ünlüönen, K. (2019). Salgın hastalıklar sebebiyle oluşan krizlerin turizm sektörü üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi. *AHBVÜ Turizm Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 109-128. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/901888>
- Davras, G. M. (2017). *Ekonomik boyutu ile turizm*. Detay Yayıncılık.
- Dilber, İ. (2007). Turizm sektörünün Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisinin girdi-çıkıtı tablosu yardımıyla değerlendirilmesi. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(2).
- Ekici, Y. ve Büyükşalvarcı, A. (2023). Covid-19 salgını ve turizm sektörüne etkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(62), s. 523-533. DOI : [10.29228/SOBIDER.67925](https://doi.org/10.29228/SOBIDER.67925)
- Göçmen, Z. G. (2008). *Turizm çeşitlendirmesi kapsamında İzmir'de termal turizmin tedavi amaçlı kullanımı ve ekonomik değeri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Güven, C. (2022). Kırsal alanlar ve çiftlik turizmi: Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Tourism Economics, Management and Policy Research*, 2(1), 15-28. <http://www.temapor.com/index.php/tema/article/view/21>
- Harut, S.B. (2023). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitabı*. Ata Ders Kitapları Yayıncılık.
- Holmes, C. (2020). Participatory literacy and taking informed action in the social studies. Martin, C., & Polly, D. (Eds.). *Handbook of research on teacher education and professional development*. IGI Global. Casey Holmes
- İlhan, G., Şeker, M., & Kapıcı, H. (2015). Sosyal bilgiler beşinci sınıf ders kitaplarında turizm kavramının yeri. *International Journal of Field Education*, 1(1), 42-62.
- İnce, C. ve Duman, T. (2007) Geleneksel turizm. M. Bulu ve İ.H.Eraslan. (Ed.), *Sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmede turizm sektörü*. (ss.80-93) İçinde. Kazancı Hukuk Yayınevi
- Kaptangil, K., Gargacı, A. ve Çetin, H. (2016). Evaluation of tourism statistics of province Sinop (1995-2015). *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism*. 1(1), pp. 31-42. DOI : [10.31822/jomat.288117](https://doi.org/10.31822/jomat.288117)
- Kara, İ., & Tokmak, A. (2023). Doğal ve kültürel mirasın öğretiminde sosyal bilgiler dersinin yeri ve önemi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(İhtisaslaşma), 177-199. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1312336>
- Korkusuz, T. (2022). Rethinking sustainable tourism after the Covid-19 pandemic. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(4), 404-412.
- Maviş, F., Ahıpaşaoğlu, H. S., ve Kozak, N. (2002). *Genel turizm bilgisi*. Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- MEB. (2023). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı* (İlkokul ve ortaokul 4, 5, 6 ve 7. sınıflar). MEB Yayınevi.
- Nelson, J. L. (2001). Defining social studies. In W. B. Stanley (Ed.), *Critical issues in social studies research for the 21st Century* (pp.15-37). Information Age Publishing.

Oruç, O. (2004). *Bir alternatif turizm türü olan doğa-atlı spor turizminin Kastamonu örneği üzerinde irdelenmesi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.

Özsarioğlu, F. (2023). *Covid-19'un Türkiye turizmine etkilerinin değerlendirilmesi (analizi)*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.

Öztaş, K. ve Karabulut T. (2006). *Turizm ekonomisi genel turizm bilgileri*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Özsoy, O. (2014). *İktisatçılar ve işletmeciler için istatistik*. Siyasal Kitabevi.

Öztürk, M. ve Bayat, M. (2011). Uluslararası turizm hareketlerinde sağlık turizminin rolü ve kalite çalışmalarının önemi bir literatür çalışması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 135-156. <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/tr/download/article-file/107632>

Ross, E. W. (2014). Diverting democracy: The curriculum standards movement and social studies education. In *Democratic Social Education* (pp. 203-228). Routledge.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı [KTB]. (2023a 25 Ekim). Turizm. <https://www.ktb.gov.tr/TR-96268/turizm.html>

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı [KTB]. (2023b 27 Ekim). Turizm gelirleri ve giderleri. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201116/turizm-gelirleri-ve-giderleri.html>

The National Council for the Social Studies [NCSS]. (2023, October) What is social studies. <https://www.socialstudies.org/about/about>

The Organisation for Economic Cooperation and Development [OECD]. (2023, October). OECD Tourism papers. https://www.oecdilibrary.org/search?value1=TOUR%C4%B0SM&option1=quicksearch&facetOptions=51&facetNames=pub_igoId_facet&operator51=AND&option51=pub_igoId_facet&value51=%27igo%2Foecd%27&publisherId=%2Fcontent%2Figo%2Foecd&searchType=quick

The United Nations World Tourism Organization [UNWTO], (2023a October). Glossary of Tourism Terms. <https://www.unwto.org/glossary-tourism-terms>

The United Nations World Tourism Organization [UNWTO], (2023b October). Tourism Education Guidelines. <https://www.unwto.org/UNWTO-academy>

Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]. (2023 October). Turizm İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=turizm>.

Ünlüönen, K., Tayfun, A. ve Kılıçlar, A.(2007). *Turizm Ekonomisi*. Nobel Yayın Dağıtım.

Yıldırım, C., Kaplan, F., Kuru, H. ve Yılmaz, M. (2023). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı*. S. Elmacı ve Bayram Yılar, M. (Eds). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları

Yuldoshev Ruzimatjon Ogli, I. (2023). *Turizm eğitimi alan öğrencilerin sektöre yönelik bakış açıları ile kariyer yapma isteği arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karabük Üniversitesi.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan ederim.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları: Makaleye yazarlar eşit düzeyde katkı sunmuşlardır.

Çıkar Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma etik kurul izni gerektiren çalışmalar kapsamında değildir.

Atf: Yılmaz, N. ve Demirel, Ş. (2023). Budist Dönemde Hindistan'da Eğitim. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, 63-70
Citation: Yılmaz, N. ve Demirel, Ş. (2023). Education in India in the Buddhist Period. *Vankulu Journal of Social Studies*, 12, 63-70

Araştırma Makalesi / Research Article

Nesrin YILMAZ*

Şengül DEMİREL**

*Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bilim Dalı, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Van/Türkiye.

*PhD Student, Department of History, Van/Türkiye.

nsrnylmz03@gmail.com ORCID: 0000-0001-8992-8590

**Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bilim Dalı, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Van/Türkiye.

**Assoc. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Literature, Department of History, Van/Türkiye.

senguldemirel@vyu.edu.tr ORCID: 0000-0002-0174-6379

Budist Dönemde Hindistan'da Eğitim

Education in India in the Buddhist Period

Öz

Brahmanizm'in Hindistan'da egemen olduğu yıllarda eğitimin amacı Brahma'ya ulaşmaktı ve bu uğurda erdemli olmak için çabalamak asıl uğraş kabul edilmekteydi. Hindistan'da kutsal metin kabul edilen Veda metinleri yalnızca Brahmanlar tarafından yorumlanır ve kimseye öğretilmezdi. MÖ. VI. yüzyılda Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Brahmanizm'e karşı Budizm doğmuştur. Gautama Siddhartha tarafından kurulduğu kabul edilen Budizm'in, Brahmanizm'e dayalı eğitim sisteminde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. İnsanların eşit eğitim almasına olanak sağlayan Budizm, hiçbir canlıya zarar verilmemesi temel üzerine kurulmuştur. Eski Hindistan'da verilen eğitimi, genelde "dinî eğitim" ve "normal eğitim" olarak iki başlık altında incelemek mümkündür. Buda, gezgin bir keşiş gibi gittiği yerlerde halka öğretisini anlattı. Gidemediği yerlere de müritlerini gönderdi. Her meslekten insanlar Budizm öğretisini kabul etmeye başladılar. Pek çok yerde, "Vihara" adı verilen manastırlar inşa ettiler. Bu manastırlar eğitim ve kültür merkezleri haline geldi. Budistler, Buda'nın vaazlarının; dört yüz yıl kadar sözlü olarak nesilden nesle aktarıldığına ve daha sonar Pali-Kanon adlı bir kitapta toplandığına inanırlar. Kutsal metinleri, üç sepet anlamına gelen ve Pali dilinde yazılan "Tripitaka" veya "Tipitaka"nın öğretilmesi esas alınmıştır. Manastıra gelen öğrencilere "Tripitaka" öğretilmekteydi. Bu çalışmada; tarihte bir dönem Türk Devletlerini de etkisi altına alan Budizm'in Hint eğitim tarihindeki rolü ve eğitime nasıl katkılar sunduğu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Budizm, Brahmanizm, Hindistan, Tripitaka, Siddhartha Gautama, Veda.

Abstract

During the years when Brahmanism was dominant in India, the purpose of education was to reach Brahma and striving to be virtuous was considered the main endeavor for this purpose. Vedic texts, which were considered sacred texts in India, were interpreted only by Brahmins and were not taught to anyone. B.C. VI. Buddhism was born in the northeast of India in the 19th century, against Brahmanism. Major changes have occurred in the education system of Buddhism, which is accepted to be founded by Gautama Siddhartha, based on Brahmanism. Buddhism, which allows people to receive equal education, is founded on the principle of not harming any living creature. It is possible to examine the education provided in ancient India under two headings: "religious education" and "normal education". Buddha explained his teachings to the people wherever he went, like a wandering monk. He sent his disciples to places he could not go. People from all walks of life began to accept the teachings of Buddhism. They built monasteries called "Vihara" in many places. These monasteries became centers of education and culture. Buddhists believe that Buddha's sermons; They believe that it was passed down orally from generation to generation for about four hundred years and was later collected in a book called the Pali-Canon. The basis is to teach the sacred texts "Tripitaka" or "Tipitaka", which means three baskets and is written in Pali language. Students who came to the monastery were taught "Tripitaka". In this study; The role of Buddhism, which influenced the Turkish States for a period in history, in the history of Indian education and how it contributed to education will be examined.

Keywords: Buddhism, Brahmanism, India, Tripitaka, Siddhartha Gautama, Veda.

Giriş

Eğitim tarihsel ve toplumsal bir olgudur. Bu olgunun hareket noktası insandır. İnsanlar kadim dönemlerden beri bir topluluk içinde yaşama gereği hissetmiş ve bu yaşamın bilişsel gereklerini kendilerinden sonraya aktarmışlardır. Tarihsel bir devrim olarak süregelen bu aktarım insan topluluklarının bilgi birikimlerinin de temelleridir. Eğitim, bireyleri toplum ortamında toplumsal değerlerle uyumlu olarak etkileme, söz konusu değerleri bireylere kazandırma sürecidir. Eğitimin olabilmesi için toplumsal bir ortamın bulunması koşulu vardır. Toplum yaşamı olmayan yerde eğitimden söz edilemez (Gül, 2004, s.226). Bu bağlamda toplumun yaşam biçimi olarak tanımlanan kültürle eğitim arasında doğrudan bir ilişki vardır. Eğitim, insanı kültürel yaşama hazırlayan tüm toplumsal süreçleri içerir. Bu sayede, toplumun ferdi olan insan, derece derece kültürün üyesi ve alıcısı konumuna gelir. İnsanlar ve toplumsal kurumlar bireyin kültürlenme süreci için gereklidir. Birey, onlarla nasıl ilişki kuracağını öğrenir. Onların tavırlarını, davranışlarını, dillerini örnek alır (Gutek, 1997, s.4). Dolayısıyla bir toplum, ideal ve tahayyüllerini fertlerine eğitimle aktararak, kurguladığı insan tipini inşa eder. Bu durum, bir toplumun millet oluşunun alametlerindedir.

Hint coğrafyasının zengin etnik kökeni hem din hem de eğitimde büyük rol oynamıştır. Bu kültürel mozaik, kuşkusuz bir yandan tarihsel rollerini ifa ederken bir yandan da kültürel varlıkları ve toplumsal yaklaşımları, eğitim anlayışlarıyla harmanlamıştır (Şahin, 2022, s.674). Bu bağlamda tarihin ilk dönemlerinden itibaren eğitimin temelinde hiç kuşkusuz dini oluşumların olduğunu söylemek gerekmektedir.

Hindistan’da eğitim tarihinde en etkili iki din olan Hinduizm (Brahmanizm) ve Budizm’in çok büyük etkiye sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz. Özellikle, kast sisteminin temelinde bulunan Brahmanizm, eğitim sistemini derinden etkiledi. Din adamı olan Brahmanlar eğitimin temel unsurları haline geldi. Toplumsal tabakalardan oluşan kast sistemi keskin kurallara dayanmakta olup Brahmanlar bu sistemin en üst sınıfını oluşturuyorlardı. Brahmanizm’in egemen olduğu yıllarda eğitimin amacı Brahma’ya ulaşmaktı ve bu uğurda erdemli olmak için çabalamak asıl uğraş kabul edilmekteydi. Hindistan’da kutsal metin kabul edilen *Veda metinleri*¹ yalnızca Brahmanlar tarafından yorumlanır ve kimseye öğretilmezdi (Demirel, 2016, s.54).

Öte yandan VI. yüzyılda Hindistan’ın kuzeydoğusunda doğan Budizm ise, Brahman şekilciliğine-karşı çıkan, ahlâken temizlenme, duyguları dizginleme, insanları eşit görme ve diğer tüm canlılara sevgi ve saygı duyma temelleri üzerine inşa edilmiştir (Tümer, 1992b, s.352). Budizm’in, temelde Brahmanların sorgulanamaz imtiyazları, sınırsız yetkileri, kast sistemi ve eşitsizliğe tepki olarak doğduğu söylenebilir.

“Budizm” kelimesi Batı dillerinde Buda’nın kurduğu söylenen dinin adı olarak kullanılmaktadır. Budizm’in kurucusunun asıl adı *Siddhartha Gautama*’dır. “Aydınlanan”, “uyanık” anlamındaki *Buda (Buddha)* onun lakabı olup; bu lakap, gerçeği bulduğu ve aydınlandığına inanıldığı için sonradan verilmiştir. Gautama kendini ne Tanrı’nın bir peygamberi ne de onun bir temsilcisi olarak ilan etmiştir. Ruhani bir rehber ve bir keşiş olduğunu ileri süren Prens Gautama, öğretileri ile yalnızca insanların kurtuluşunu amaçlamıştır (Tümer, 1992, s.352; Kayalı, 2022, s.176; Ellwood ve Alles, 2007, s.62). Brahman sınıfının sonsuz gücüne tepki olarak kurtuluşu arama çabasına giren Buda, tanrıların ve kurban törenlerini yöneten kişilerin gereksizliğini vurgulamıştır (Demirel, 2017, s.569). Cemil Meriç, Budizm hakkında şunları ifade etmektedir: “Buda hem gönlünün hem de mabedinin kapılarını bütün insanlığa açtı, dostlarını bir araya topladı. Gemisine yalnız karısını bindiren Nuh, gemisine bütün insanları çağıran Buda...” (Meriç, 2022, s.177). Yine Buda ve izlediği yol kast edilerek şu ifadeler kullanılmıştır: “Hiçbir insan bu kadar tanrısız ama bu kadar tanrısal yaşamamıştı.” (Hopkins, 1895, s.325).

Buda’nın ölümünden hemen sonra Magadha Krallığı’nın başkenti Rajagaha’da bir konsil toplanmış fakat keşişler arasındaki fikir ayrılığından dolayı herhangi bir sonuca varılamamıştır. Akabinde toplanan ikinci konsilde bazı düzenlemeler yapılmış ve üçüncü konsil ise İmparator Aşoka (MÖ 273-236) zamanında toplanmıştır. Aşoka tebaası arasında inanç birliği ve sükuneti sağlamak amacıyla Budizm’i destekledi. Bu dönemde halinde Budizm’e yoğun bir katılım olmuştur. Çünkü siyasal destek gören inançların halk tarafından kolayca benimsendiği ve daha hızlı yayıldığı söylenebilir (Demirel, 2015, s.130; Tümer ve Küçük, 1993, s.137; Tümer, 1992, s.353). Dördüncü konsil Kuşan sülalesine mensup İmparator Kanişka tarafından MS II. yüzyılda toplanmıştır. Bu konsilden sonra Budizm, Seylan (Hinayana) ve Şimal (Mahayana) yani *Küçük Araba* ve *Büyük Araba* olmak üzere iki ana mezhebe ayrılmıştır. Önceleri yasak olan Buda’nın resmi ve heykellerinin yapılması yasağı kaldırılmıştır. Hatta İmparator Kanişka, Buda’nın resimlerinin bulunduğu paralar bastırmıştır. Netice itibarıyla Buda karşı çıktığı sondan kurtulamayıp insan biçiminde bir tanrıya dönüştürülmüştür (Günay, 1999, s.182; Kayalı ve Hakman, 2021, s.12).

Hindistan’da verilen eğitimlerin tümü genel olarak dinî ve laik olmak üzere ikiye ayrılabilir gibi dinî eğitimin seküler eğitimden daha fazla olduğu da söylenebilir. Buda ile başlayan süreç, öğrencileri tarafından devam ettirilmiştir. Buda sağlığında gezgin bir keşiş gibi gittiği yerlerde öğretilerini anlatmış ve hayatının büyük bir kısmını kendi idrak etmiş olduğu uyanışın yöntemlerini başkalarının da aydınlanabilmesi için onlara

¹ Hindistan’ın en eski metinleri olarak kabul edilir. Detaylı bilgi için bk. Demirel, 2017; Tümer, 1992a, s.329.

öğretmek için göndermiştir. Bunun dışında, o, gidemediği bazı bölgelere de misyonerler göndermeye başlamıştır. Her meslekten insanlar ona intisap ettiler. Buda, onlara dünyayı dolaşarak barış, sevgi ve hikmeti yaymakla görevlendirmiştir. Bu misyonerler gittikleri yerlerde hem Dhamma'yı² insanlara anlattılar hem de kendilerine ait binalar kurmaya başladılar. Bu binalar zamanla manastırlara dönüştü. Böylelikle en eski bekar keşişler teşkilatı Budizm'de görülmeye başlanmıştır. Buda'nın tercih ettiği ve müritlerine önerdiği yaşam tarzı manastır yaşamıdır. Bahsi geçen keşişler teşkilatının özel adı olan "sangha" keşişler topluluğuna verilen ortak addır. Buda'nın aydınlanmaya giden yolda edindiği tecrübeler, manastır hayatının ilk ve en önemli örneğini oluşturuyordu. Sanghaların doğuşu ve gelişmesiyle birlikte manastıra özgü eğitim sistemi ortaya çıkmıştır. Sanghalar başlarda ticaret yolları üzerinde yoğunlaşmıştır. Manastır hayatı Hindu geleneğinde, bilhassa Budizm ve Caynizm'de önemli bir yere sahiptir. Budizm dininde manastırlar, MÖ III. yüzyıldan itibaren Budist keşişlerin ilim ve eğitim merkezleri olarak kurulmuştur. Budist dönemde sistemli, örgütlü ve kurumsal bir eğitim yapısı belirmiş ve "vihara" adı verilen manastırlar en önemli eğitim ve kültür merkezleri olarak faaliyet göstermeye başlamışlardır. Viharalar, genel ayin salonu, meditasyon odası, kutsal emanetler bölümü, keşişlerin kaldığı oda ve avludan oluşan bir külliye görevi görüyordu. III. ve IV. yüzyıllardan itibaren kurulmaya başlayan Budist manastırlarında "toyin" denilen Budist keşişler Budizm'in diğer ülkelere yayılmasını sağlamışlardır (Kaya, 2021, s.36; Tümer ve Küçük, 1993, s.166; Kayalı, 2022, s.177; Turan, 2013, s.2-3; Şen, t.y., s.170; Emektar, 2019, s.17; Gürkan, 2023, s.558).

İlk öğretileri sözlü olan Buda'nın zamanla etrafında birçok mürit toplandı ve Budizm'i seçen keşişler, kendisiyle birlikte dünyadaki her şeyi terk ederek eğitim ve konaklama için manastırları kullanmaya başladılar. Bu öğretilerin en belirgin özelliği, tapınılacak üstün bir varlığa yer vermemesi ayrıca her şeyin serbestçe incelenebileceği ve denenebileceği esasına dayalı bir felsefi anlayış üzerinde temellendirilmişti. İnançlarını, dinin ötesinde bir felsefe ve hayat tarzı olarak tanımlayan Budistler, eğitim yoluyla bir taraftan ahlaki yaşama rehberlik ederken, diğer taraftan insanın eylem ve düşüncelerinin farkında olmasını ve gerçek mutluluğa ulaşmasını sağlamaya çalışmak istemişlerdir (Akira, 1990, s.38; Erşan ve Akdeniz, 2019, s.92-93). Buda, sangha cemaatinin erkek ve kız kardeşlerin, her iki cinsiyetten sıradan dinleyicilerin, bilge ve eğitimli olanların, kutsal yazılar konusunda bilgili kişilerin, bilgileri vaaz edenlerin, bilinir hale getirenlerin ve onları açıklığa kavuşturanların yardımıyla hakikatin her yere yayılacağını ifade etmiştir (Omvedt, 2003, s.64).

Buda kendinden sonra öğretilerini ihtiva eden yazılı bir eser bırakmamıştı. Budistler, Buda'nın vaazlarının *Pali-Kanon* adlı bir kitapta toplandığına ve dört yüz yıl kadar sözlü olarak nesilden nesile aktarıldığına inanırlar. Kutsal metinleri, *üç sepet* anlamına gelen ve Pali dilinde yazılan "Tripitaka" veya "Tipitaka"nın öğretilmesi esas alındı. Üç sepet, Aşoka himayesinde MÖ 250'lere doğru toplanan üçüncü Budist konsilinde son şeklini almıştı. Hükümdar Aşoka, Buda öğretilerini kaleme aldırdı ve *Tripitaka Yasası* diye bilinen derlemeyi hazırlattı. Aşoka'nın bu girişimi Budizm tarihi açısından dönüm noktası oldu. Kutsal kitapta yer alan; keşiş ve rahibelikle ilgili kurallar, ayin usulleri, beslenmenin ve giyinmenin özellikleri, Buda'nın hayatı, konuşmaları, vaazlarının yorumu, Budizm felsefesi vb. konular işlenirdi. Buradaki maksat Buda'nın bir aydınlanma sonucu bulduğu gerçekleri dogma hâlinde sunmak yerine aydınlanma yöntemini öğretmek ve böylelikle metodu öğrenen kimselerin kendi çabalarıyla bu gerçekleri bulup kişisel tecrübeleriyle doğrulamalarını dayandırmaktır. Bu anlayışa göre Budalık yolu herkese açıktır. Bunun için viharalarda uygulanan en önemli ritüel "Pabbaja" adı verilen dış dünyadan uzaklaşma deneyimidir. 7 yaşlarında manastıra giren çocuğa pabbaja denilmektedir (Tümer ve Küçük, 1993, s.68; Güzeldal, 2019, s.71-72; Banerjee, t.y., s.2-3). Acemiler için genellikle minimum yaş 14'tür. Ancak özel durumlarda bu yaş 7'ye indirilebilirdi. Bu tür genç acemilere "karga kovalayanlar" manasındaki *kakutte-paka* denilirdi (Akira, 1990, s.62; Banerjee, t.y., s.2-3).

Öğrenciler, manastırlardaki eğitim sürecine dahil oldukları andan itibaren aile ve akrabalarından, manastır sınırları dışındaki dünyadan feragat etmiş oluyordular. Budist manastırlarına her kasttan öğrenci kabul edilirdi. Ancak eğitimi süresince tüm kast üyeliği sona erer, diğerleriyle mutlak anlamda eşitlenirdi. Manastıra giren aday eğer çocuksa ailesinin izni gerekiyordu ve adayda bulaşıcı herhangi bir hastalık bulunmamalıydı. Pabbaja uygulamasında, öğrencilerin başları tamamen tıraş edilir ve sarı kıyafetler giydirilirdi. Öğrencinin takdim edilmesinden sonra Buda'ya, dine ve manastıra hayatı boyunca bağlı kalacağını ifade eden bir yemin ettirilirdi ve "Upasampada" (tarikata giriş) törenine geçilirdi. Bu tören, öğrencinin manastırdaki eğitiminin on ikinci yılında yani ortalama on sekiz yaşına geldiğinde gerçekleştirilirdi. Acemilik yılları boyunca "Sharman" adıyla anılan öğrenci, tüm hocaların hazır bulunduğu bir salona alınırdı. Fakat ilk önce hocalar kendi aralarında öğrenci için bu ayininin düzenlenmesinin uygun olup olmadığına karar verirdi. Çoğunluğun onaylamasıyla Upasampada ayinine başlanırdı. Ayin tamamlandığında öğrencinin ailesi dahil dış dünyayla tüm ilişkileri sona ererdi. Bu törenden sonra aday, teşkilata tam olarak girmiş sayılmaktaydı. 20 yaşına gelmiş adayın keşiş olması için yeterli bilgiye sahip olması ve diğer keşişlerin onayı gerekmekteydi (Turan, 2004, s.71-72; Güzeldal, 2019, s.72-73).

² Dhamma/Dharma, Buda'nın telkininin esasını, doktrini, cihanşümül hakikati ifade etmekle eder. Ontolojik olarak Buda'dan öncedir. Buda, dhammanın ifadesi, tarihi tezahürüdür. Detaylı bilgi için bk. Tümer ve Küçük, 1993, s.159.

VI. yüzyıldan itibaren viharalar geleneksel karakterlerinden sıyrılıp laikleşmeye başladı. Böylelikle manastırlar akademik öğrenim ve bilim merkezlerine dönüşmeye başladılar. Öğrenim yalnızca sangha üyeleri ile sınırlı kalmayarak Budistlerin yanı sıra Budist olmayanların da dahil olabileceği eğitim kurumlarına dönüştüler. Budizm'in gelişmesinde manastır teşkilatının önemi oldukça büyüktür. Sanghalar Hindistan'da büyük bir etki yarattı. Güçlü bir kardeşliğin üyeleri olarak keşişler, tüm ülkeye yayıldılar. Nālandā, Pahārpura ve Vallabhī gibi yerler Budist öğreniminin tanınmış merkezlerine dönüştü. Zamanla gelişmiş üniversiteler olan "mahavihara" haline geldiler. Mahaviharaların IV.-V. yüzyıldan itibaren geliştirildiğini öne süren görüşler de mevcuttur (Sarao, t.y.; Singh, 2022, s.4; Hopkins, 1895, s.324). Mahaviharalar, viharalardan çok daha kapsamlı, merkezi bir manastır şeklindeydi. Patrik veya başkeşişlerin başkanlığında idi. Budizm'in ve edebiyatının gelişimine büyük katkı sağladı (Singh, 2022, s.4-5). Eski Hindistan'ın tanınmış üniversitelerinin kökeninin buralardan geldiği söylenmektedir (Omvedt, 2003, s.68). Nālanda ve Takshaśilā gibi manastırlarda tıp, kimya, astronomi ile birlikte Budist felsefi ve dinî edebiyat da öğretiliyordu (Kayalı ve Hakman, 2021, s.227).

Budist manastırlarında öğretmenler, yalnızca eğitim ve idarî meselelerden değil aynı zamanda öğrencilerle birlikte viharanın düzeninden de sorumluydular. Ayrıca öğrencilerin beslenmesi, giyinmesi, barınması, tedavileri ile ilgili tüm işler öğretmenlerin sorumluluğundaydı. Öğretim metodu, sözlü anlatım ve soru-cevaptan ibaretti. Karakter eğitimi, tüm dinî içerikteki programlarda olduğu gibi burada da esas alınır. Budist dönemde de Vedik eğitim anlayışı devam ettirilmiş ve öğrencilerin psikolojik gelişiminden ziyade ahlaki yapısının gelişmesi hedeflenmişti. Ancak öğrencinin belli bir döneme gelmesiyle birlikte zihinsel eğitim programı da uygulanmaya başlanırdı. Bu program, aşağıdaki metotlar çerçevesinde takip edilmiştir:

1. **Sözlü Eğitim:** Budist dönemde yazının, kâğıdın ve matbaanın yeterince gelişmemesi nedeniyle Vedik Çağı'ndaki gibi eğitim söze dayalıydı. Öğretmen tarafından gerçekleştirilen sözlü anlatımları öğrencilerin ezberlemesi beklenirdi. Yine öğretmen, öğrenme sürecini kalıcı hâle getirmek için sorularla öğrencilerin ezberini kontrol ederdi (Thomas, 2004, s.219).
2. **Tartışma:** Halkın önünde düzenlenen tartışmalarda başarılı olmanın yolu diyalektik tekniklerine hâkim olmaktı. Öğrenci, kendi argümanını rasyonel bir şekilde temellendirebilmeli, karşıt fikirleri çürütebilmeli ve eleştirilere karşı tatmin edici açıklamalar getirebilmeliydi. Söz konusu beceri düzeyleri, aynı zamanda tartışmanın hangi kurallar çerçevesinde gerçekleştirildiğini de göstermektedir.
3. **Akıl ve Mantığın Üstünlüğü:** Budist dönemde münazaraların giderek yaygınlaşması mantık biliminin eğitimini yaygınlaştırdı ve geliştirdi. Birbirine karşıt meseleler mantık dahilinde ortaya atılan argümanlarla desteklenirdi. Mantık dersleri, öğrencinin zihinsel yapısını ve bilgi düzeyini olumlu yönde etkilediği düşüncesinden hareketle müfredatta önemli bir yer edinmişti (Thomas, 2004, s.244-245). Bu yöntemle öğrencilerin sebep-sonuç ilişkisini iyi kurabildiği ve eleştirel düşünme yeteneğinin gelişmesi esas alınmıştı.
4. **Geziler:** Budist keşişlerin öğretmenlik kadar önemli vazifeleri, Budizm'i yaymaktı. Sariputta, Mahayagga, Aniruddha, Rahula gibi dönemin meşhur hocaları bütün Hindistan'ı dolaşarak gençlere Budizm'i öğretmek amacıyla yoğun çaba göstermişlerdi. Bilhassa Buda'nın kuzenleri Devadatta ve Ananda, üvey kardeşi Nanda pek çok genç erkeğe kılavuzluk etti. Bilhassa Upali adında bir berber manastır disiplininin uzmanı oldu ve erken Budist düzeninde önemli rol oynadı (Akira, 1990, s.33).
5. **Konferanslar:** Dinî meselelerin başlıca gündem konusu olan konferanslar, yıl boyunca her ay başında Budist keşişlerin başkanlığında gerçekleştirilirdi. Halka kapalı olarak düzenlenen bu konferanslara keşişlerin de katılımı zorunluydu. En yaşlı keşiş, diğer keşişleri kararlaştırılan bina yahut mağaraya davet ederdi. Toplantıya henüz keşiş olmamış talebeler ve kadın keşişler katılamazdı (Budda, 1935, s.307-309).
6. **Meditasyon:** Genel olarak ruhî odaklanma manasına gelmektedir. Budizm'de bir mağaranın yahut bir ormanın içinde her şeyden soyutlanarak uzun süreli meditasyonlar yapmak ruhun kurtuluş yollarından birisi olarak kabul edilmişti. Öğrencilerin ancak yıllarca gördükleri eğitimden sonra başlangıçta hocalarıyla birlikte ve yeterli bulunduğu da tek başına meditasyona çıkmalarına müsaade edilirdi (Güç ve Sert, 2020, s.18; Akira, 1990, s.67). Meditasyona başlayan kişi zihnini beş engelden arınmaya çalışırdı. Bunlar genel olarak dünyaya duyulan tutku ya da özlem, kötülük, tembellik ve uyuşukluk, dikkat dağınıklığı ve tedirginlik, şüphe olarak ifade edilmektedir (Thomas, 2004, s.120). İlk meditasyonda keşiş arzudan uzaklaşarak sevinç ve mutluluk duyar ve bu duygulara mantık yürütme ve düşünme eşlik eder (Eliade, 2003, s.114).
7. **Eğitimli Meclisi:** Ay başlarındaki konferansların yanı sıra her ayın sonunda eğitimli sınıfın bir araya gelmesi, Budist eğitim sürecinin önemli bir aşaması olarak görülürdü. Toplantıların amacı, din adamlarının ve adayların ahlaki standartlarını yükseltmeye çalışmaktı. Öğrenci ve hocaların bunlara katılımı zorunluydu. Şayet bir keşiş, hastalık veya öngörülemeyen olaylar nedeniyle mazeret bildirmişse, toplantı onun katılabilmesi için kendisine yakın bir yerde gerçekleştirilirdi yahut rızasını vekaleten göndermek şartıyla toplantıda olduğu kabul edilirdi. Bütünüyle ahlaki bir

etki yaratabilmek amacıyla düzenlenen bu toplantılar demokratik bir yapıya sahipti (Akira, 1990, s.63; Banerjee, t.y, s.4).

Viharalardaki eğitimin amacı; yaşamın ıstıraplarından, acılarından kurtulup Nirvana'ya ulaşmak olduğuna göre öğrencilere kurtuluşun yollarını öğretmek, müfredatın en önemli konusu hâline gelmişti. İstiraba son vermek için arzulardan, fani işlerden sıyrılmak gerekir. Bu sürekli tekrarlanan devrelerden kurtulmanın yolu Nirvana'dır. Budizm'de insan hayatının nihaî gayesi olarak kabul edilir. Özellikle din kitaplarını incelemek, araştırmak, keşif olmak isteyenlerin eğitiminde esastır. Nirvana, öğrencinin eğitiminin tamamlanmasıyla ulaştığı son durumdur. Ayrıca doküma tezgahlarında çalışmak, ütü yapmak, sökükle ve yırtıkları dikmek, çizim, eskiz çıkarmak, hesap yapmak, ilaç hazırlamak, ameliyat yapmak ve yeni sözcük üretmek, Budist eğitimin farklı aşamalarında gerçekleştirilen hizmet içi eğitim konularıydı (Ruben, 2000, s.139; Güç ve Sert, 2020, s.23; Thomas, 2004, s.121). Budizm, bilimsel bir tıbbın kurulmasında oldukça önemli bir rol oynadı. Bilhassa gezgin doktorlar zamanla geniş bir tıbbi bilgi deposunun ortaya çıkmasını sağladılar (Omvedt, 2003, s.141). Bu okullarda yetişen Budistler ilerleyen zamanlarda hekim görevi görüyor, şifalı otlarla ilaçlar yaparak zengin-yoksul farkı gözetmeksizin bütün insanlara yardım ediyorlardı (Demirel, 2015, s.132). Bu manastırlarda, dinî bilgiler dışında mantık, şiir, tarih ve dil bilgisi (özellikle Sanskritçe) gibi dersler öğretilirdi. Seminerin başında bir başkan, birkaç asistan ve elliye yakın öğrenci bulunurdu. Manastır hayatı bir yaşam şekli ve bir yaşam tercihiydi. Her manastırın kendine ait bir yaşam tarzı bulunurdu. Mesela bazı yerlerde keşişlerin astroloji gibi farklı konularla uğraştıkları söylenmektedir (Banerjee, t.y., s.7; Turan, 2004, s.62, 65-66).

Nirvana sanıldığı gibi ölümünden sonra değil, burada ve şimdi gerçekleştirilebilecek olan ruhsal bir durumdur. Başlıca hedef; istek ve tutkuların yok olması, ıstırapın tesir edemeyeceği bir huzura, aşkın bir mutluluğa erişmektir. Tüm istek ve tutkulara bırakılmadan olanla yetinmekten kaynaklanan iyimser bir kanaatkarlık kazanılmadan Nirvana gerçekleştirilemezdi. Nirvana'yı gerçekleştiren kimse, bir taraftan da günlük yaşamını normal haliyle sürdürürdü. Nirvana'ya erişen kimselerin tek farkı, bu zorunlulukların dışında kalmayı başarabilmesiydi. Kuşkusuz acı da çekerlerdi ama bunlara bilgece katlanmasını, olayların doğal akışına boyun eğmesini bilirdi. Gerçeğin sözcüklerle, kavramlarla değil, ancak yaşantıyla ve deneyimle kavranabileceğini savunan bu eğitim anlayışında; kavramlara tutsak olmak yerine onları tam olarak denetim altına almanın yolları öğretilmeye çalışılmıştı. Cemil Meriç'e göre "huzur" olarak ifade edilen Nirvana'ya ancak bu kadar uzun süreli bir öz kültürle; şüphenin, şehvetin ve diğer tüm kötülüklerin prangasının kırılmasıyla ulaşılabilirdi (Tezokur, 2001, s.109; Dutt, 2018, 198-199; Meriç, 2022, s.178).

Bu öğretiler temelinde yapılandırılan ve etkisini günümüze dek sürdüren Budist eğitim anlayışının temel ilkelerini şu şekilde sıralamak mümkündür: *Eğitimin gelişmesi/yayılmaması*: Budist eğitimde karakter eğitimi, çocuğun kişiliğinin zihinsel, fiziksel, entelektüel ve ahlaki gelişimi esastır. *Karakter eğitimi*: Disiplin, sert ve acımasızdır. Bekârlık zorunlu olmasa da tercih edilmektedir. *Dinî eğitim*: Müfredattaki en önemli ders dindir. Eğitimin yegâne ve en önemli amacı Budizm'in ilkelerini yeni nesillere öğretmek ve Nirvana'ya ulaşma yollarını aktarmaktır. *Yaşam için eğitim*: Budizm, olağan gündelik hayatı dışlamadığından din eğitimi pratik konularla bir arada yürütülmüştür. (Dutt, 2018, s.199; Banerjee, t.y., s.8). Eğitimler salt manastır içerisindeki adaylara yönelik gerçekleştirilmemiş, halk arasında da yaygınlık göstermiştir. Bu bağlamda halk eğitimine bilhassa önem verilmiştir.

Budist Dönemde Halk Eğitimi

Bu dönemde Budist manastırlarında yani viharalarında yapılan din eğitimi, eğitim sisteminin temelini oluşturduğundan halkın eğitimi konusunda herhangi bir politika geliştirilmemişti. Başka bir ifadeyle MÖ 600 ile MS 600 yılları arasında Hindistan'daki eğitim bütünüyle dinî karakterde olduğundan, eğitim sistemi yalnızca keşiş adayları için yapılandırılmıştı. Ancak dönemin sonlarına doğru bazı manastır keşişleri eğitimin yalnızca manastır sınırları içinde kalmasını eleştirmeye ve halkın da dinî-ahlaki eğitime ihtiyacı olduğunu, keşişlerin bunu karşılıklı konuşmalar ve kısa vaazlarla vermesi gerektiğini söylemeye başlamışlardı. Böylelikle yalnızca keşişler için değil aynı zamanda dışarıdan bilgi arayan insanlara yönelmeye başladılar. Manastır üyelerine yönelik bir yatılı okul idealleri üzerine örgütlenen viharaların zamanla sıradan insanlar için bir gündüz okulu olarak faaliyet göstermeye başladığı söylenebilir. Halkın eğitiminden sorumlu öğretmenler oldukça kültürlü, deneyimli ve eğitimli kişilerden seçilirdi (Banerjee, t.y., s.7; Hopkins, 1895, s.325).

Budist Dönemde Kız Çocuklarının Eğitimi

Bu dönemde kız çocukları için hiçbir sistemli ve kurumsal eğitim yoktur. Zira Buda'nın, kadınları şeytanın canlı temsilcileri ve kötülüklerin kaynağı olduğunu söylediğine inanılmıştır. Fakat Buda doktrinini açıklarken kadın veya erkek ayrımı yapmamasına rağmen kadınların manastıra girmesine ilk etapta izin vermemiştir. Buda'nın ilk dönemde kadınları manastıra kabul etmemesinin sebepleri konusunda muhtelif rivayetler bulunmaktadır. Bu nedenle viharalarda eğitim gören talebelere de olabildiğince kadınlardan uzak durmaları öğütlenmiş ve kızların dinî eğitim dahi almalarına izin verilmemişti. Ancak Buda'nın öğrencilerinden Ananda'nın aracılığıyla beş yüz kız öğrencinin, yoğun sınırlamalar ve kurallar altında dahi olsa ilk defa viharalarda eğitim görmesi sağlandı. Bu sebeple kadın keşişlerin manastırları, erkek keşişlerin manastırlarından sonra kuruldu (Akira, 1990, s.34; Turan, 2013, s.5; Arslan, 2014, s.152-153; Banerjee, t.y., s.6; Hopkins, 1895, s.310). Ayrıca Buda, keşiş ve rahibeler arasındaki iletişimi asgari düzeye indirmek amacıyla katı kısıtlamalar

getirdi. Rahibelerin koşulları keşişlere oranla daha katı ve sert kurallardan oluşuyordu ve rahibeler, keşiş cemaatinin vesayeti altında bulunuyordu. Kadın keşişlerin manastıra girmesinde düzenlenen tek bir tören vardı. Bu törenden sonra gerçek eğitim başlar, keşiş adayı bir hocaya teslim edilir ve topluluğa tanıtılırdı. Bir kadın aday 18 yaşına geldiğinde kendisini “deneme süresindeki rahibe” (siksamana) olarak nitelendirilen bir törene tabi tutulurdu. Akabinde 2 yıllık bir eğitim süreci başlardı. Bu eğitim tamamladığında artık rahibe olabilecekti (Akira, 1990, s.34,62; Turan, 2013, s.7; Öztürk, 2010, s.92; Omvedt, 2003, s.82).

Budist Dönemde Meslek Eğitimi

Din eğitimi dışında farklı konu ve dallarda uzmanlaşmak isteyen öğrencilere o konuların uzmanları tarafından eğitim verilirdi. Manastırlardaki tedrisat, öğrencilerin tüm işleri kendileri yapmalarından dolayı meslek eğitimini de kapsamaktaydı. Söz gelimi, öğrenciler; kıyafetlerinin dikimini, bakımını, temizliğini bizzat yapmak zorundalardı. Müfredatta mimarlık dersi de yer alıyordu. Böylece öğrenciler eğitimlerini tamamlamalarının ardından Hindistan’ın farklı yerlerinde yeni viharalar yapabilecek, eskilerini restore edebilecek niteliklere sahip kılınmak istenmişti. Ayrıca manastır keşişleri, viharaların dışında yaşayan Budistlere yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli pratik bilgileri de öğretirlerdi (Banerjee, t.y., s.8).

Budist Eğitim Sisteminde Öğretmenin Rolü

Budizm, psikoloji ve felsefeyi kapsayan bir din olduğu iddiasıyla Budist öğretmenler huzur ve barış içerisinde bir yaşam biçiminin yollarını öğreten “aydınlanmış sınıf” olarak kabul edilmişlerdi. Öğretmenler, din adamı olmaları nedeniyle azla yetinmeyi bilen, acıya karşı duyarlılık geliştirmiş kimselerdi. Usta-çırak ilişkisi içerisinde eğitim verilmekte olup her öğrenciye entelektüel ve manevi rehberi olmak üzere bir öğretmen tahsis edilirdi. Uzun süren eğitim sürecinde hocalar, öğrencilerinin manevi babaları kabul edilirdi (Akira, 1990, s.67). Bu hususta Buda, öğretmenin öğrencisini evladı gibi, öğrenci de öğretmenini babası gibi kabul etmesi gerektiğini öğütlemiştir. Bunlara ek olarak “Kardeşler! Bir öğretmenin nezaketinde on yıl yaşamınızı buyuruyorum. Daha sonra öğrenciliğinin onuncu yılını tamamlayan kendi başına çalışabilir.” (Büyükdüvenci, 1983, s.227) diyerek deneyime, karşılıklı iletişime ve yetkin olabilme sürecinin ehemmiyetinden bahsetmiştir.

Manevi yönetici olan Guru’nun rolü, öğrencisinin izlediği yolu aşama aşama denetlemek ve yönlendirmektir. Guru olarak adlandırılan bu manevi önder Sangha teşkilatıyla birlikte tecrübeli keşişlere dönüşmüşlerdi. Budist dönemde hocalar, *Acharyas* ve *Upadhayas* olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştı. İlk kademe olan *Acharyas* döneminde öğretmenlerden, manastırdaki öğrencilerle bir arada on iki yıl boyunca kalmaları istenirdi. Öğrencilerin, çıraklıktan kalfalığa ve ustalığa geçişlerine, bu süre içerisinde geliştirdiği ilişkilere göre hocalar karar verirdi (Budda, 1935, s.196; Öztürk, 2010, s.91). Viharalardaki disiplinin oldukça sert olduğu söylenebilir. Öğretmenlerin, kötü davranışta bulunan veya itaatsizlik yapan öğrencilerin eğitimlerine son verme hakkı vardı. Öğrencinin inancında bir samimiyetsizliğin tespit edilmesi, manastırın kutsallığına hanel getirecek bir davranışta bulunması ve öğretmene saygısızlık etmesi durumlarında ihraç cezası verilirdi. Birebir çalışmanın esas olduğu Budist eğitim sisteminde öğretmenin ölmesi yahut din değiştirip ayrıldığı durumlarda öğrencinin olumsuz etkileneceği düşüncesiyle eğitime son verilirdi (Akira, 1990, s.63).

Budist Eğitim Sisteminde Öğrencilerin Yeri

Budist eğitim sisteminde öğrenciler, öğretmenlerin kişisel asistanlığı ve hizmeti dahil her türlü işten mesul tutulurlardı. *Guru-sisya* (öğretmen-öğrenci) ilişkilerinde öğrencinin sorgusuz sualsiz hizmet etmesi ve gurunun otoritesini kabul etmesi gerekiyordu (Omvedt, 2003, s.139). Sabahın en erken saatlerinden gün bitimine kadar öğretmenlerinin direktiflerine göre hareket ederlerdi. Sabah kalkar kalkmaz hocalarının işleriyle ilgilenmeye başlayan bir talebenin ilk vazifesi, çoğunlukla öğretmenlerine dışlarını yıkamasında yardımcı olmaktı. Daha sonra kahvaltılı sofrasını hazırlar ve hocasına süt ve pirinçten oluşan kahvaltısını sunar. Ardından bulaşıkları yıkayıp odanın temizliğiyle meşgul olurdu. Temizlik, dikim, bakım vb. tüm dâhili işleri bitirdikten sonra hocasının kıyafetlerini giymesine yardımcı olur ve onun isteği doğrultusunda birlikte dışarı çıkarlardı. Yürüyüş esnasında öğrenci ne hocasının direktiflerini duymayacak kadar uzakta ne de arkadaşı gibi yanında yürüyebilirdi. Ağaç altlarında, mağaralarda, ağaç kovuklarında ve açık arazilerde yaşam sürerlerdi. Ustaları olan tecrübeli, yaşlı keşişlerin gözetiminde çevrede dolaşır, parklarda ve ormanlarda gecelemişlerdir. Öğrencinin hiçbir koşulda hocasının konuşmasını kesmeye, yanlış olsa dahi müdahale etmeye hakkı yoktu. Öğrenci, hocası tarafından her an manastırdan kovulabileceğini bilir ve bu korkuyla söylenenleri kusursuz bir şekilde yerine getirmeye çalışırdı. Özellikle hocasına sırtını dönmemeye, meditasyon dönemlerinde saygısızca davranmamaya, hürmette kusur etmemeye, utanma duygusunu kaybetmemeye ve kendini tamamen öğretmene ve işlerine adanmış, şüphe uyandıracak hareketler yapmamaya özen gösterirdi (Öztürk, 2010, s.98-99). Ders zamanı önceden belli olmayıp öğrenciler, hocalarının istedikleri zaman ve mekânda ders verebileceğini hatırlarında tutarak her an hazırlıklı olmalıydılar.

Sonuç

Eski dönemde Hindistan’da eğitim, Brahmanizm ve Budizm’in etkisi altında başladığı bir gerçektir. Eski dönemlerde, sadece saray ve çevresinin eğitim alabileceği bir düzen vardır. Halk için, yazı malzemesi ve kitap temini imkânsızdır. Halkın, öğretmen ve eğitici bulması da imkânsızdır. Bu bağlamda; Brahmanizm ve Budizm’in, en eski eğitim kurumları olması kaçınılmazdır.

Kast sisteminde en üste sınıfı oluşturan Brahmanlar, kendi öğretileri temel alarak eğitim verilmekteydi. Buralarda, Brahma'ya ulaşmanın yollarının öğretilmekteydi. Öğrenciler, Brahmanizm'e göre; evrenin oluşumunu, doğa olayların meydana gelişini, tanrı ve tanrıçaları, onlarla ilgili ilahileri öğrenmekteydi.

Kutsal Veda metinleri, sadece Brahmanlar biliyorlardı. Bu metinlerin yazıya dökülmesi ve başkasına öğretilmesi yasaktı. Brahmanlar bu metinleri sadece kendi oğullarına öğretiyorlardı. Böylece, mesleki gücü ellerinde tutmayı başarıyorlardı.

Brahmanların gücü, tanrı ve tanrıçaların önüne geçmeye başlayınca, buna tepki olarak Budizm öğretisi ortaya çıkmıştır. Budizm'in kurucusu, Gautama Siddhartha'dır. İnsanlara, aydınlanmanın yollarını öğretmeyi amaçlıyordu. Kast sistemini reddeden Budizm, hızla gelişmeye başladı. Özellikle Budist manastır ve tapınaklar, yerleşim birimlerine en uzak ve ulaşılması zor yerlere kurulmuştur. Böylece, buralara gelen öğrencilerin dünyevi isteklerden arınması sağlanırdı.

Brahmanizm ve Budizm'e ait tapınak ve manastırlar sayesinde halkın eğitim alması sağlanmıştır. Gençler buralarda, iyi ahlaklı insanlar olarak eğitiliyorlardı. Devlet yönetiminde görev alabiliyorlardı.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Hindistan'da halkın eğitilmesi, Brahmanizm ve Budizm'in temel olarak alınmasıyla başlamıştır.

Kaynakça

- Akira, H. (1990). *A History of Indian Buddhism from Sakyamuni to Early Mahayana*. Trns. & Ed. Paul Groner, University of Hawaii Press, America.
- Arslan, H. (2014). Budizm’de Kadının Konumu. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.39, 147-179.
- Banerjee, A. C. (t.y.) “Buddhism-Its Contribution to Indian Culture”, 2-3. <https://core.ac.uk/download/pdf/7433516.pdf> (Erişim tarihi: 29.10.2023).
- Bilal, M. (2018). Budizm İnanıcının Türk Devletleri Üzerindeki Etkisi. *Anasay*, Yıl:2, S.6, 63-80.
- Budda, A. H. Ö. (1935). *Dinler Tarihi*, C.I, Dün be Yarın Tercüme Külliyyatı, İstanbul.
- Büyükdüvenci, S. (1983). Yaşamboyu Eğitim, Felsefesi Üzerine. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 16(2), 225-242.
- Demirel, Ş. (2015). Budizm’in Doğduğu Topraklarda Barınamaması Üzerine. *Türkbilim*, C.3, S.18, 127-138.
- Demirel, Ş. (2016). Hindistan’da Kast Sisteminin Tarihsel Gelişimi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler e-Dergisi*, S.54, 910-919.
- Demirel, Ş. (2017). Hinduizm’in Tarihsel Serüveni. *Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:4, S.18, 561-577.
- Dutt, R. C. (2018). *History of India*, Vol.I, Reproduced by Sani H. Panhwar.
- Eliade, M. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, C.II, Çev. Ali Berktaş, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Ellwood, R. S. and Alles, G. D. (2007). *The Encyclopedia of World Religions*, Revised Edition, Facts On File, Inc. An imprint of Infobase Publishing, America.
- Emektar, M. (2019). *Hindistan’da Türk-İslâm Devletlerinde Eğitim-Öğretim Teşkilatı* (Tez No. 577067). (Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Erşan, H. ve Akdeniz, G. (2019). Türk-İslam Medreseleri ve Budist Viharaları Üzerine Bir İnceleme. *Kırklareli University Journal of Engineering and Science*, 5-2, 87-110.
- Gutek, G. L. (1997). *Eğitimde Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar*. Çev. Nesrin Kale, Pegem Yayınları, Ankara.
- Güç, A ve Sert, E. (2020). Budizm’de Dört Temel Gerçek, Sekiz Dilimli Yol ve Nirvana. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, C.5, S.12, 3-28.
- Gül, G. (2004). Birey, Toplum, Eğitim ve Öğretmen. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.1, 223-236.
- Günay, N. (1999). Tarihi Süreç Açısından Budizm ve Öğretisi. *Araştırmalar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, Yıl:1, S.1, 173-194.
- Gürkan, S. L. (2003). Manastır. *TDVİA*, C.27, Ankara, 558-560.
- Güzeldal, Y. (2019). Hint Kökenli Dinlerde Manastır Yaşamı ve Tekke Hayatı Üzerine Bir İnceleme. *Tasavvuf Dergisi*, (43), 55-84.
- Hopkins, E. W. (1895). *The Religions of India*, Vol.I, Ginn&Company, London.
- Kaya, M. (2021). Budizm’in Misyona Anlayışının Temelleri. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 24-44.
- Kayalı, Y. (2022). Buddhist ve Caimist Düşünce Hareketinin Tarihi. Y. Kayalı (Ed.), *Erken Dönem Hindistan Tarihi ve Kültürü*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kayalı, Y. ve Hakman, I. (2021). Buddhist Sanskrit Edebiyatı, Avadanalar Adlı Koleksiyon ve Aşokavadana Üzerine Bir Derlem Çalışması. *Türkiye’de Hindistan Çalışmaları-I*, A. M. Dünder ve Y. Kayalı (Ed.), Ankara Üniversitesi Basımevi, 225-249.
- Kayalı, Y. ve Hakman, I. (2021). Eskiçağ Hindistan Tarihinin İki Buddhist Hamisi: Maurya İmparatoru Aşoka ve Kuşan Kralı Kanişka. *Doğu Dilleri Dergisi*, C. VI, S.1, 1-16.
- Meriç, C. (2022). *Bir Dünyanın Eşiğinde*. Yayına Hzl. M. A. Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Omvedt, G. (2003). *Buddhism in India*, Sage Publications, New Delhi.
- Öztürk, A. E. (2010). *Yahudilik, Hristiyanlık, Hinduizm ve Budizm’de Din Adamları*, (Tez No. 313981). (Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Ruben, W. (2000). *Eski Metinlere Göre Budizm*. Hzl. Lütfü Bozkurt, III. Basım, Okyanus Yayınları, İstanbul.
- Sarao, K. T. (t.y.) Vihāra. <https://www.researchgate.net/publication/315862129>. (Erişim tarihi:29.10.2023).
- Singh, A. (2022). Origin of Nālandā Mahāvihāra: Structure as Evidence and Seal as Symbol. *Ancient Asia*, 13, 1-11.
- Şahin, H. H. (2022). Bâbürlü Devleti’nde Eğitim-Öğretim Faaliyeti ve Eğitim Kurumları, Educational Activities And Institutions In Mughal (Baburids) Empire. *Türklerin Mirası*, Anadolu Üniversitesi Rektörlüğü Bas., Eskişehir.
- Şen, S. (2019). Şaman Sözcüğü Eski Türkçede Niçin Görülmez, Çağdaş Türkçede Nasıl Ortaya Çıkmıştır? *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (46), 163-175.

- Tezokur, H. (2001). Buda ve Mesajı. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.III, S.2, 109-130.
- Thomas, E. J. (2004). *The History of Buddhist Thought*. Asian Educational Services, New Delhi.
- Turan, E. Z. (2004). *Budizm’de Manastır Hayatı*, Ankara Üniversitesi, (Tez No. 141148). (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Turan, E. Z. (2013). Budizm’de Sangha Teşkilatı ve Kadın Keşişler. *International Journal of Religious Sciences*, S.1, 1-9.
- Tümer, G. (1992a). Brahmanizm. *TDVİA*, C.6, İstanbul, 329-333.
- Tümer, G. (1992b). Budizm. *TDVİA*, C.6, İstanbul, 352-360.
- Tümer, G. ve Küçük, A. (1993). *Dinler Tarihi*, II. Baskı, Ocak Yayınları, Ankara.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğimizi beyan ederiz.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makaleye yazarlar eşit düzeyde katkı sunmuşlardır.

Çıkar Beyanı

“Budist Dönemde Hindistan’da Eğitim” başlıklı makalenin herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Atf: Bilgen, M. ve Güven, İ. M. V. N. (2023). Kastamonu (Daday) Ertaş Köyü Kara Ailesinin Evinin Kalem İşleri ve Mevcut Korunma Durumu Üzerine Bir Değerlendirme. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, 71-86

Citation: Bilgen, M. and Güven, İ. M. V. N. (2023). An Evaluation on the Wall Paintings and Current Preservation Status of the House of Kara Family in Ertaş Village of Kastamonu (Daday), *Vankulu Journal of Social Studies*, 12, 71-86

Araştırma Makalesi / Research Article

Muhammet BİLGEN*

İ. M. V. Noyan GÜVEN**

* Doç. Dr. Kastamonu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Kastamonu/Türkiye. Assoc. Prof., Kastamonu University, Fine Arts And Design Faculty, Traditional Turkish Art Department, Kastamonu/Türkiye. mbilgen@kastamonu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-9132-3950

** Doç. Dr. Kastamonu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Kastamonu/Türkiye. Assoc. Prof., Kastamonu University, Fine Arts And Design Faculty, Traditional Turkish Art Department, Kastamonu/Türkiye. noyan@kastamonu.edu.tr ORCID: 0000-0003-3072-0167

Kastamonu (Daday) Ertaş Köyü Kara Ailesinin Evinin Kalem İşleri ve Mevcut Korunma Durumu Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Wall Paintings and Current Preservation Status of the House of Kara Family in Ertaş Village of Kastamonu (Daday)

Öz

Kastamonu ve ilçeleri birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve bu medeniyetlerin izlerini barındıran bir yerleşim yeridir. Kastamonu'nun Daday ilçesine bağlı Ertaş köyünün Binbaşıoğlu mahallesinde yer alan kalem işleri ile süslü yapıların biri de Kara ailesine aittir. Gerek Kara ailesine ait bu araştırmaya konu olan yapıda olsun gerekse diğer yapılardaki kalem işleri benzer özellikler göstermenin yanı sıra detayda birçok farklılıkları barındırırlar. 1957 yılında yapılmış olan kalem işleri yüz yıllık geçmişe sahip olan cumhuriyetin ilk yarısında yapılmış olması bakımından yakın tarihe de ışık tutmaktadır. Kalem işleri incelendiğinde Türk kültürüne ait halı, kilim, kumaş gibi dokumaların, ibrik, vazo, kılıç, tabanca, şarjör, mermi, şamdan gibi kullanım eşyalarının tasvirleri ile karşılaşılır. Ayrıca hayat ağacı, bayrak, cami motifleri de kalem işlerinde görülen süsleme unsurları arasında yer alır. Kalem işleri yapıldıkları tarihten günümüze gelinceye kadar herhangi bir onarım görmemiştir. Ev sahiplerinin yaptıkları temizlik maksatlı ufak müdahaleler haricinde kalem işleri özgün olarak günümüze kadar gelmeyi başarmışlardır. Zamanın etkisi ile oluşan yıpranmalar haricinde kalem işleri iyi durumdadır. Bu çalışmada; kalem işlerinin desen, motif ve kompozisyon özellikleri, kullanılan renkler incelenmiş, fotoğraf ve kamera kaydı gibi görsel belgeleme teknikleri kullanılarak kalem işleri kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Kalem işlerini yapan ustanın kimliği ile ilgili bazı verilere ulaşılmış ve bu yapı ile birlikte yörede birçok yapının kalem işlerini yapan ustanın kimliği ile ilgili veriler elde edilmiştir. Ayrıca incelenen kalem işi desenlerin dokumalarla olan benzerliklerinden dolayı yöredeki halı-kilim dokumaları hakkında fikir verebileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kalem işi, süsleme, koruma, Kastamonu Ertaş Köyü

Abstract

Kastamonu and its districts have hosted many civilizations and is a settlement that contains the traces of these civilizations. One of the buildings decorated with wall paintings in the Binbaşıoğlu neighborhood of Ertaş village in Daday district of Kastamonu belongs to the Kara family. Both in the Kara family's building subject to this research and in other buildings, the wall paintings show similar characteristics, but also have many differences in detail. Made in 1957, the wall paintings shed light on recent history as they were made in the first half of the republic, which has a history of one hundred years. When the wall paintings are examined, depictions of weavings such as carpets, rugs and fabrics belonging to Turkish culture, as well as items of use such as pitchers, vases, swords, pistols, magazines, bullets and candlesticks are encountered. In addition, the tree of life, flag and mosque motifs are among the ornamental elements seen in wall paintings. The wall paintings have not been restored from the date they were painted until today. Except for minor interventions made by the house owners for cleaning purposes, the wall paintings have survived to the present day as original. Except for the wear and tear caused by the effects of time, the wall paintings are in good condition. In this study; the pattern, motif and composition features of the wall paintings, the colors used were examined, and the wall paintings were tried to be recorded by using visual documentation techniques such as photography and camera recording. Some data on the identity of the craftsman who made the wall paintings were obtained and data on the identity of the craftsman who made the wall paintings of many buildings in the region together with this building were obtained. In addition, it is thought that the similarities of the wall paintings patterns with the weavings can give an idea about the carpet-rug weavings in the region.

Keywords: wall paintings, ornament, protection, Kastamonu Ertaş Village

Giriş

Kastamonu, Türkiye'nin Batı Karadeniz bölgesinde yer alır ve 13.108,1 km² yüzölçümüne sahiptir. Karadeniz'e olan kıyı uzunluğu ise 170 km dir. Arazisinin büyük bir çoğunluğu dağlık ve ormanlıdır. Çoğunluğu engebeli arazilerden oluşan ilin tarıma elverişli geniş alanları yoktur. Fakat Daday ve Taşköprü ovalarını içine alan Gökırmak ile Tosya tarım alanını kapsayan Devrez Vadileri ve çay yatakları çevresinde tarıma elverişli alanlar bulunmaktadır (Url-1).

Birçok medeniyete ev sahipliği yapan Kastamonu ilini içine alan, Anadolu'nun Batı Karadeniz bölgesinde, batısında yer alan Bithynia'dan Filyos/Hisarönü Çayı ile; doğusunda yer alan Pontos'tan Kızılırmak ile ayrılan; güneyindeki Phrygia ile doğal sınırı olmayıp Gangra/Çankırı'yı ve yakınlarını kapsadığı kabul edilen toprak parçasında İÖ. 1. binyılda yaşayan halkı Hellenler Paphlagon, ülkelerini ise Paphlagonia olarak adlandırmışlardır (Umar, 2005) (Çizim 1).

Çizim 1. Paphlagonia

Kaynak: (Umar, 2005,1)

Paphlagonia bölgesinde Tunç çağı son döneminde, Hitit belgelerindeki bazı bilgi kırıntılarından anlaşıldığı kadarı ile Hitit egemenliği altında yaşayan Pala halkından, Sinop-Amasya dolaylarında yaşayan ve Hitit egemenliğine karşı sık sık başkaldıran Gasga/Kaska halkından söz edilmektedir. Paphlagonyalılardan sonra bölge Romalıların ve Bizans İmparatorluğunun hâkimiyetinde kalmıştır (İbret, 2004; Oral ve Özden, 2020). 1084 yılında Emir Karatekin'in Sinop'u ele geçirmesiyle Sinop, Kastamonu ve Çankırı'yı içine alan bölgede kısa bir sürede olsa hüküm süren Danişmentler ile Türk hâkimiyeti başlamıştır. Daha sonra Türk ve Bizans hâkimiyeti arasında el değiştiren bölge Çobanoğulları ve devamında da Candaroğulları'nın hâkimiyetine geçmiştir. Osmanlı Devleti'nden sonra Osmanlılar ile Candaroğlu Kasım Bey'in arasında akrabalık ilişkilerinin kurulması ile Çankırı, Kalecik ve Tosya Kasım Bey'in himayesinde bırakılmış, Kasım Bey'in ölümü ile Çankırı Sancağı idaresi altında birleştirilen Kastamonu Anadolu eyaletine bağlanmıştır (Yücel, 2018; İbret, 2004).

Araştırmaya konu olan Kara Ailesinin evi Kastamonu Daday ilçesi Ertaş Köyü'nün Binbaşıoğlu Mahallesinde yer alır. İki katlı ahşap ev köy içinde, alan: 5,920.95 – pafta: F30-B-13-C-2-A, Ada:114 – parsel:10 konumunda ye almaktadır. Ahşap eve ait iki adet ahır, iki adet samanlık ve arsa bulunmaktadır (url-2) (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Kara ailesinin evinin konumu

Kastamonu Daday arası yaklaşık 34 km. ve Daday Ertaş Köyü arası yaklaşık 20 km dir. Kara Ailesinin evinin yer aldığı Binbaşıoğlu Mahallesi ise Ertaş Köyüne yaklaşık olarak 8 km mesafededir. Binbaşıoğlu Mahallesinde, araştırmaya konu olan evin sahiplerinden olan ve aynı zaman da köyün muhtarlığını yapan İhsan Kara'dan alınan bilgiye göre altı aile yaşamaktadır.

Tarihi yapılardaki kalem işleri yapıldıkları dönemin sanatsal ve kültürel özelliklerini yansıtır. Kalem işlerine yalnızca yapıldıkları yapıyı süsleyen süs unsurları olarak bakmak yanlış olur. Kalem işlerini yapan sanatçının sanat görüşü, yörenin kültürel özellikleri, iklimi, bitki örtüsü, günlük kullanım eşyaları kalem işlerinde simgesel olarak ya da realistik bir üslupla doğrudan resmedilerek aktarılmıştır. Anadolu'daki kırsal kesimde yer alan yapılarda karşılaşılan kalem işi örnekleri klasik, barok, rokoko, eklektik üslup olarak adlandırılan üsluplardan izle barındırmakla birlikte bu üsluplardan farklı olarak ve "Anadolu halk resmi ya da Anadolu Tasvir Sanatı" isimleri ile ifade edilirler (Arık, 1988; Aksel, 2010). Bu tasvirlerde çok farklı formlarda ikonografik figürler, hayat ağacı formları, halı, kilim, kumaş gibi tekstil ürünleri ve bu tekstil ürünlerinin desen, motif ve kompozisyonları, günlük kullanım eşyaları yörenin ifade tarzı ile resmedilmiştir (Üçer, 2019; Alsan, 2017; Tüfekçioğlu ve Gümü, 2016; Güven ve Bilgen, 2022).

İncelenen yapının kalem işleri, yöre kültürü ve günlük kullanım eşyaları ile ilgili bazı ipuçları barındırmaktadır. Örneğin Kastamonu yöresinde yakın tarihe kadar hemen hemen her köyde çeşitli dokumalar yapıldığı, halı kilim üretildiği ve günümüzde köyden şehirlere göç sonucu artık bu dokumalarının birçoğunun üretilmediği bilinmektedir. Türk kültürünün maddi ürünleri olan bu dokumaların örneklerinin ve bu örneklerin barındırdıkları desenlerin, yeni üretimlerin yapılmaması sonucu kaybolması ve unutulması kültürümüz açısından önemli bir kayıp ve üzücü bir durumdur. Kültürel izlerin bulunduğu yapılardaki bu tür kalem işlerinin incelenmesi, kayıt altına alınması yöredeki dokumaların kompozisyon özelliklerine ait bazı ipuçlarının yakalanmasını sağlayacaktır.

Bu araştırma ile yöredeki birçok yapıda kalem işi örnekleri bulunan kalem karın kimliği hakkında da bazı ipuçlarına ulaşılmıştır. Kalem işi ustalarının genellikle yaptıkları eserlerine imza atmamaları bilinen bir durumdur. Fakat Osmanlı Devletinin son dönemlerinde ve Cumhuriyet döneminde bazı kalemkârların çalışmalarına imza attıkları görülmüştür. Kalemkârın daha önce ulaşılan eserlerinde imzasına rastlanmamış olmasının yanı sıra, araştırma devam ederken başka bir çalışmaya konu olan, aynı kalemkâr tarafından yapıldığı düşünülen farklı bir yapıda, kalemkârın imzası olabilecek bir kayda rastlanmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyetin ilk yarısında bu yörede birçok yapıda eserlerine rastlanan kalem işi ustasının kim olduğu ile ilgili detaylı çalışmalar yapılabilecektir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Kalem İşinin Tanımı ve Tarihçesi

Mimari yapıların duvar yüzeyleri, kubbe, tavan, pandantif, kubbe kasnağı, kapı ve pencere pervazları, minber, mihrap, kürsü, mahfel gibi mimari elemanlarının yüzeylerine, sıva, ahşap, taş, bez, deri gibi malzemeler üzerine, boya, ezme ve yapıştırma altın kullanılarak yapılan bezemelere "kalem işi" adı verilir. Kalem işlerinin yapımında kullanılan ve kalem fırça olarak isimlendirilen uzun kıllı özel fırçalardan dolayı yapılan çalışma kalem işi olarak adlandırılır. Bilindiği üzere Uzakdoğu milletlerinin yazı yazmada kullandıkları fırçaya ve

Avrupalıların kullandıkları kuş tüyüne de kalem adı verilmektedir. Şekil, yazı, nakış, resim vb. işlemlerde kullanılan fırçalar ise Türk kültüründe "kılı kalem" olarak adlandırılmıştır. Kalem işlerini yüzeye uygulayan kişiye "kalemkâr", kalem işlerinin hem desenlerini tasarlayan, hem de uygulanacağı yüzeye nakşeden kişilere ise "nakkaş" denilmektedir (İrteş,1985,425; Baysal, 2017,16; Bilgen ve Güven, 2020, 837)

Türk tezyin sanatının başlangıcını Orta Asya'da Hunlarla başlatmak mümkündür. Hatta Hunlardan öncesinde Sakalar' da Türk tezyin sanatı motifleri elde edilen buluntularda görülebilmektedir. Daha sonrasında Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları ile Anadolu'ya gelen Türk tezyin sanatı ve motifleri mimaride olduğu gibi birçok malzeme ve yüzeyde kendine uygulama alanı bulmuştur (Çoruhlu, Y. 1993; Çoruhlu, Y. 1998; Çoruhlu, Y. 2017; Çoruhlu, Y. 2000; Kuban,2009).

Osmanlı döneminden önce genellikle hayvan kökenli motifler, geometrik motifler ve kufi yazılar ağırlıklı olarak kalem işlerinde görülürken Osmanlı dönemi ile birlikte bitkisel motiflerinde kullanımı artmıştır. Kalem işleri Osmanlı döneminde, erken dönem ve 15. yüzyıl, klasik dönem 16-17. yüzyıl, batılılaşma dönemi 18-19. yüzyıl olmak üzere üç dönemde incelenebilir. Osmanlı batılılaşma döneminde kalem işlerinde, Türk Barok Üslubu, Barok-Rokoko Üslubu, Ampir Üslubu ve Eklektik Üslup olarak adlandırılan üsluplar görülür. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte neo-klasik dönem denilen ve 20. yüzyılı kapsayan dönemde kalem işlerinde görülen üsluba neo-klasik üslup adı verilir (Yılmaz,1991).

Kalem işlerinde görülen bütün bu üslupların haricinde, yukarıda sayılan üsluplara dâhil edemeyeceğimiz, Anadolu halk resmi (Aksel, 2010), Anadolu halk Sanatı veya Anadolu tasvir sanatı (Arık, 1988) olarak adlandırılan, özellikle köy camilerinde ve kırsaldaki sivil mimarilerde örneklerine rastladığımız kalem işleri söz konusudur (Bilgen ve Güven, 2020, 837).

Kalem işleri uygulandıkları yüzeye göre farklı başlıklar altında incelenebilir. Bunlar siva üstü kalem işleri, ahşap üzeri kalem işleri, taş-mermer üstü kalem işleri, deri-bez üstü kalem işleri ve malakâri tekniktir. Bunlar dışında İzmir Şadırvan Camii Şadırvanının kubbe kasnağında görüldüğü gibi özellikle son dönemlerde metal üzerine uygulanmış kalem işleri ile de karşılaşmaktadır (Bilgen, 2005, 9). Fakat metalin oksitlenmesi sonucu oluşan bozulmalar çok kısa sürede gerçekleşmekte bu sebeple metal üzeri kalem işleri mimaride çok fazla uzun ömürlü olamamaktadır.

2.2. Sıva Üstü Kalem İşi

Sıva üstü kalem işlerinin yaş ve kuru sıva üzerine uygulanan iki çeşidi vardır. Türkiye'deki sıva üstü kalem işi uygulamalarında, yaş sıvaya uygulanan fresk (fresko) tekniğine nazaran kuru sıva üzerine uygulanan teknik (sekko) daha çok tercih edilmiştir. Kuru sıva üzerine kireç badana yapıp boyaların çeşitli bağlayıcılarla kireç badananın üzerine uygulandığı bu teknik yaş sıvaya uygulanan fresk tekniğine göre bozulmalara karşı daha dayanıksızdır. Fakat yapı iyi korunduğu müddetçe varlıklarını uzun süre muhafaza edebilirler. Bursa ve Edirne'deki bazı cami ve türbelerde Osmanlı döneminden günümüze gelen, kuru sıva üstü kalem işlerinin 15. yüzyıl başlarına tarihlendirilen ilk örneklerine rastlamak mümkündür (İrteş, 1982, 47-49; Bilgen, 2010, 28).

Kalem işi yapılacak yüzeylere uygulanan sıva kuruduktan sonra kireç ile badana yapılır. Eskiz kâğıtlarına çizilerek uygulanacağı alana göre tasarlanmış kalem işleri iğneleme denilen, çizgiler üzerinde küçük delikler açılarak kömür tozu yardımı ile yüzeye aktarılır. Yüzeye aktarılan desenler çeşitli renkte boyanarak tahrir çizgileri (kontur çizgileri) atılır. Boyama işlemi tamamlanan kalem işlerinin kömür tozu kalıntıları temizlendikten sonra koruyucu uygulaması yapılır. Bu şekilde kalem işleri tamamlanmış olur. Toprak boya, kök boya, altın varak, kalem fırça ve çeşitli fırçalar kalem işlerinin renklendirilmesinde kullanılan malzemelerdir. Günümüzde çeşitli pigment boyaların ya da özellikle yeni yapılarda su bazlı plastik boyaların kullanıldığı görülmektedir.

3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Sıva üstü kalem işleri mimari yapıların özellikle korunaklı iç yüzeylerine geçmişten günümüze kadar uygulanmış, kültürün maddi ürünleridir. Yapının duvarlarını süslemenin yanı sıra yapıldıkları dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik durumu, teknolojsi hakkında da bilgi verirler.

Mimar Sinan gibi sarayın mimar ve ustaları tarafından yapılan tarihi yapıların kalem işleri de yine saray nakkaşları tarafından ya da saraya iş yapan önemli sanatkârlar tarafından tasarlanmış ve uygulanmıştır. Fakat Anadolu'daki köy camilerinde ya da sivil yapılarda bu durum farklıdır. Köy camileri ve sivil yapılar yerel ustalar ve sanatkârlar tarafından tasarlanıp uygulanmakta idi. Bu durum farklı bölgelerde o yörenin kültürünü yansıtan, süslemesi ve yapım teknikleri açısından farklı yapıların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Kalem işleri bakımından Türkiye'nin diğer bölgelerinden farklı kalem işi örneklerine sahip yapılarına güzel bir örnek te Kara ailesinin evindeki kalem işi örnekleridir. Yörede gerek dini yapılarda gerekse sivil yapılarda benzerlerini görebildiğimiz bu kalem işleri yapıldıkları dönemin özelliklerini yansıtma açısından

önemlidir. Kalem işlerinde kullanılan kompozisyonlar ve bu kompozisyonların özellikleri Türk kültürüne ve yöre kültürüne ait bazı ipuçları vermektedir.

Günümüzde “Kastamonu dokumaları” olarak adlandırılan birçok dokuma çeşidi bu bölgede dokunmuştur. Kastamonu onbeşinci yüzyıl ile onsekizinci yüzyıl arasında Anadolu’daki önemli dokuma merkezlerinden biri olarak yer almıştır (Küçük, 2010; Güven ve Bilgen, 2022). Kastamonu’da bu dönemlerde dokunmuş olan halı ve kilim örnekleri günümüze kadar yeterli sayıda gelebilmiş değildir. Bu durum Kastamonu halı ve kilimlerinin kompozisyon ve desen özelliklerinin belirlenerek net bir şekilde ortaya konulmasını güçleştirmektedir.

Her ne kadar halı ve kilim örnekleri günümüze yeterli sayıda korunarak gelememiş olsa da mimari yapılarıdaki kalem işi tekniğinde yapılmış kompozisyonlar yörenin halı ve kilim kompozisyonları hakkında ipuçları verebilir. Bu sebeple tarihi yapılarıdaki kalem işlerinin araştırılarak kayıt altına alınması ve farklı açılardan irdelenmesi Türk kültürünün ve yöre kültürünün anlaşılmasına olanak sağlayacaktır.

4. Yöntem

Yapı ve yapıda yer alan kalem işleri daha önce herhangi bir yayına konu olmamıştır. Bu sebeple yapının tarihi ile ilgili kayıtlı bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yapı hakkındaki bilgiler aynı zamanda yapının sahiplerinden olan Ertaş Köyü muhtarı İhsan Kara’dan alınmıştır. Yapı farklı aralıklarla yerinde incelenmiş, gerek yapının genel görünümü gerekse kalem işleri fotoğraflarla kayıt altına alınmıştır. Farklı tarihlerde yapılan bu fotoğraf çekimleri esnasında, İhsan Kara ile yapı ve kalem işleri hakkında görüşmeler yapılmış, aynı sorular farklı tarihlerde sorularak verilen cevapların tutarlılığı, doğruluğu deneyimlenmiş ve yazılı olarak ulaşılan bilgiler not edilmiştir. Köydeki diğer yapılar incelenmiş ve yapılan araştırmalar sonucunda kalem işi ile bezenmiş başka yapılar olduğu da belirlenmiştir.

Kalem işleri, genel ve detay fotoğrafları çekilerek kayıt altına alınırken ev yaşamını olumsuz etkileyecek müdahaleler yapılmamış, hane halkının yaşamına duyulan saygıdan dolayı odanın ve eşyaların düzenine çok fazla müdahale edilmeden kalem işleri en net görülebilecek şekilde fotoğraflanarak kaydedilmiştir. Fotoğraflarla kayıt altına alınan kalem işleri yörede bulunan diğer yapılarıdaki kalem işleri ile ve halı-kilim kompozisyonları ile karşılaştırılarak yorumlanmaya-açıklanmaya çalışılmıştır. Kalem işlerindeki bozulmalar yerinde incelenerek ve kalem işlerine hiçbir müdahale yapılmadan gözlemlene sonuca ulaşılan bilgilerle betimleme yöntemi kullanılarak yazıya aktarılmıştır.

5. Bulgular

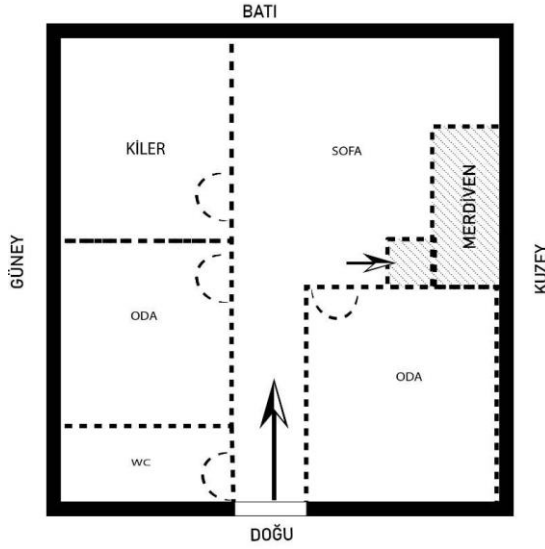
5.1. Kara Ailesinin Evinin Genel Özellikleri ve Belirlenen Değişimler

5.1.1. Tarihi, Mimari Özellikleri ve Belirlenen Değişimler

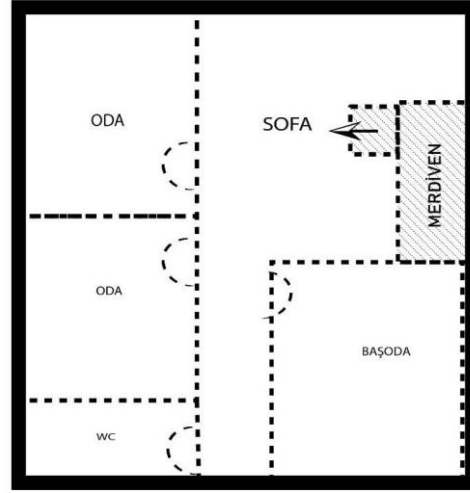
Kara ailesinin evinin tam olarak hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Fakat kalem işleri incelendiğinde diğer yapılarıdaki benzer kalem işleri ile yakın tarihlerde yapıldığı düşünülmektedir. Kara ailesinin evine yaklaşık elli metre uzaklıkta olan Avni Binan’ın evinde de aynı kalemîkâr tarafından yapıldığı anlaşılan kalem işlerinde tarih kaydı bulunmaktadır. Yayına hazırlanan başka bir araştırmanın konusu olan Avni Binan’ın evindeki kalem işlerinde bir vazo deseninin içine siyah boya ile yazılmış “7.2.957” şeklindeki tarih ibaresi kalem işlerinin yapıldığı tarihi göstermektedir (Fotoğraf 2). Avni Binan ve İhsan Kara ile yapılan görüşmelerde her iki yapıdaki kalem işlerinin aynı tarihte yapıldığı bilgisine ulaşılmıştır (Kara ve Binan, 07.08.2023 tarihli görüşme). Kalem işlerinin 1957 tarihinde yapılmış olması yapıların inşa tarihinin çok daha eski olduğunu göstermektedir. İhsan Kara ile yapılan görüşmelerde Kara ailesinin evinin 1950 tarihinden önce yapılmış olabileceği belirlenmiştir. 2011 yılına kadar ev aktif olarak kullanılmış, fakat 2009 da İhsan Karanın annesi 2011 de de babası vefat edince bu tarihten sonra aile üyelerinin şehre göç etmeleri sonucu ev günümüzde aktif olarak kullanılmamaktadır (Kara, 06.10.2023 tarihli görüşme). Aktif olarak kullanılmadığı için yapının bakımsız kaldığı, bazı camlarının kırıldığı, sıvalarında yer yer dökülmeler olduğu, ahşap elemanların kurt yeniklerine maruz kaldığı, örümcek ağlarının oluştuğu görülmektedir.

Dış sofa plan şemasına sahip iki katlı yapının giriş kapısı doğu yönündedir. Doğü cephesinin ortasındaki giriş kapısı ile yapıya giriş sağlanmaktadır. Girişte sağda mutfak olarak ta kullanılan bir oda, solda tuvalet ve bir oda koridorun ilerisinde solda ambar ve sağda da üst kata çıkışı sağlayan merdivenlerin yer aldığı sofa bulunmaktadır. Merdivenlerle üst sofaya çıkılır. Sofadan dar bir koridor ile üç odaya geçiş sağlanır. Koridorun sonunda tuvalet bulunur. Giriş katı ile üst katın plan şemaları aynıdır (Çizim 2-3). Sofanın duvarında pano halinde bir kalem işi örneği vardır. Bu kalem işi pano haricinde alt ve üst sofada başka kalem işi örneği yoktur. Kalem işleri üst sofanın haricinde yoğun olarak başoda olarak ifade edilen yapının kuzeydoğu köşesinde yer alan odada bulunmaktadır. İhsan Kara’dan edinilen bilgiye göre yapı yapıldığı günden beri önemli bir değişime uğramadan ekleme ya da çıkarma yapılmadan günümüze kadar gelmiştir.

Çizim 2. Giriş kat planı.

Çizim 3. Üst kat planı.

Kalem işleri incelenen yapıların sahipleri ve aynı zamanda da köyün yaşlıları ile yapılan görüşmelerden elde edilen bilgiye göre, evlerdeki kalem işlerini yapan kalemkârın Ertaş Köyü Camii kalem işlerini yapan kişiyle aynı kişi olduğu anlaşılmıştır. İhsan Kara ve Avni Binan'ın dedeleri Cemal Binan tarafından 1950 li yıllarda kalem işlerini yapan usta, Kastamonu'nun Araç ilçesinden (İhsan Kara'nın ifadesine göre Araç ilçesinin, eski adı İğdir yeni adı Samatlar olan kazasından) Ertaş Köyü Camii kalem işlerini yapmak üzere getirilmiştir. Kalemkâr, caminin kalem işleri ile aynı dönemde evlerin kalem işlerini de yapmıştır. Dede Cemal Binan kalem işi ustasından evlerine de kalem işi yapmasını istemiş ve usta da İhsan Kara'nın anlattığına göre buğday, mısır gibi gıda maddeleri karşılığında evlerin bir odalarının (başodasının) duvarlarını kalem işleri ile bezemiştir.

Fotoğraf 2. Avni Binan'ın evinin başodasının duvarında görülen tarih kaydı.

Fotoğraf 3. Şahin Yiğit'in evinin duvarında görülen tarih kaydı ve kalemkârın imzası.

Kalem işi ustasının para karşılığında değil, gıda malzemesi karşılığında kalem işlerini yaptığı anlaşılmaktadır. Kalem işlerini tamamladıktan sonra bir miktar boya ve bazı kalıplarını (Avni Binan bu kalıpların tenekeden yapılmış olduğunu ifade etmektedir) Cemal Binan'a bırakmış, sanata meraklı olan Cemal dede günümüzde Avni Binan tarafından kullanılan evin koridorundaki bir bölüme kalemkârın bıraktığı kalıpları kullanarak kalem işi denemeleri yapmıştır. Avni Binan'ın evinin başodasının duvarında "7.2.957" şeklinde bir tarih ibaresi görülür (Fotoğraf 2). Bezirgan Köyündeki Şahin Yiğit'in evinin üçüncü katı güneybatı köşesindeki odanın batı duvarında "25-2-957" tarih ve bu tarihin altında da "Şükrü Karca" ifadesi yer alır. Kalemkâr Ertaş

Köyü Binbaşıoğlu Mahallesi'ndeki Ertaş Köyü Camii'in kalem işlerini yaptıktan sonra Kara ailesinin evindeki kalem işlerini yapmış, daha sonra Avni Binan'ın evindeki kalem işlerini yapmış ve buradan da Bezirgan Köyü'ne geçerek Şahin Yiğit'in evinin kalem işlerini yapmıştır. Yapılardaki tarih ibareleri verilen bu bilgiyi desteklemektedir. Şahin Yiğit'in evindeki "25-2-957" tarih ibaresinin altına düşülen "Şükrü Karca" ismi kalemkarın imzası olabilir (Fotoğraf 3) (Kara, Binan, ve Yiğit 07.08.2023 tarihli görüşme).

5.1.2. Kalem İşleri ve Belirlenen Değişimler-Bozulmalar

Kalem işleri başoda olarak ifade edebileceğimiz yapının birinci katının kuzeydoğu köşesinde yer alan odada yoğunlaşmaktadır. Ayrıca birinci katta ki sofanın güney duvarında da pano şeklinde kalem işi örneğine rastlanır. Dik dikdörtgen pervazlarla çevrelenmiş alan içerisine vazo içinden çıkmış bir bitkisel motif resmedilmiştir. Benzer kalem işlerinin görüldüğü diğer yapılarda da örneklerine sıkça rastladığımız bu motif, Daday Elmayazı Köyü Camii harim alanı doğu duvarı ile Ertaş Köyü Camii'in harim alanı doğu duvarı orta pano da görülmektedir. Ertaş Köyü Camii'indeki örnekte sağ üst köşesine Arap harfleri ile "hurma" yazılmıştır (Güven ve Bilgen, 2020, 916; Bilgen ve Güven, 2020, 41). Motif incelendiğinde yapraklar arasındaki ince dallara tutturulmuş meyve betimlemelerinin hurmaya benzerliği dikkat çeker. Motifin vazodan çıkan gövde kısmı hurma ağacının gövdesini betimler niteliktedir. Dikey dikdörtgen olarak hurma ağacını çevreleyen pervazın içine birbiri ardına sıralanmış renkli yuvarlak şekiller baskı tekniği ile işlenmiştir. Pervazın üst kenarının ortasına denk gelecek şekilde "maşallah" yazısından oluşan sürahi formunda tasarlanmış (istif yapılmış) yazı kompozisyonu ve bu kompozisyon etrafında barok tarzdaki kalem işlerinde görülen yaprak motiflerine benzeyen motifler yer alır.

Fotoğraf 4. Üst kat sofa güney duvarındaki kalem işleri

Birinci kattaki sofanın güney duvarında yer alan bu kalem işlerinin genel durumuna bakıldığında renklere solma, boya katmanlarında tozunma, pullanma, dökülme, sürtünme, çarpma gibi dış müdahalelerden kaynaklı bünye kayıpları, bazı alanlarda ise daha sonra yapılan badanalarda kireç badananın desenlerin üzerine denk gelecek kalem işlerini kapattığı görülmektedir. Genel olarak iyi durumda olan sofanın duvarındaki kalem işlerinin yüzeyine uygulanmış herhangi bir koruyucu katmana rastlanmamıştır (Fotoğraf 4).

Yapının başodası olarak nitelendirebileceğimiz birinci katın kuzeydoğu köşesinde yer alan odanın batı duvarı hariç bütün duvar yüzeylerinde kalem işi örneklerine rastlanır. Bu oda sofada yer alan kalem işi örneği haricinde kalem işleri ile süslü tek odadır. Batı duvarı kireç badana ile badanalıdır fakat ocak üzerine denk gelen bu duvar yüzeyinde kalem işi olma ihtimali kuvvetlidir. Ocak üzerine denk geldiğinden oluşan is ve kirlere dolaylı daha sonra kireç badana ile kalem işlerinin üzeri kapatılmış olabilir (Fotoğraf 8).

Doğu duvarında orta bölümde iki pencere açıklığı bulunur. Pencere açıklıklarının sağında ve solunda pencere alt pervazları hizasından yukarı kalan alanlarda panolar halinde kalem işi bezemeler yer alır (Fotoğraf 5). Doğu duvarının güneydoğu kenarında oksit sarı zemin rengi üzerine saat motifi işlenmiş, saat motifinin etrafına

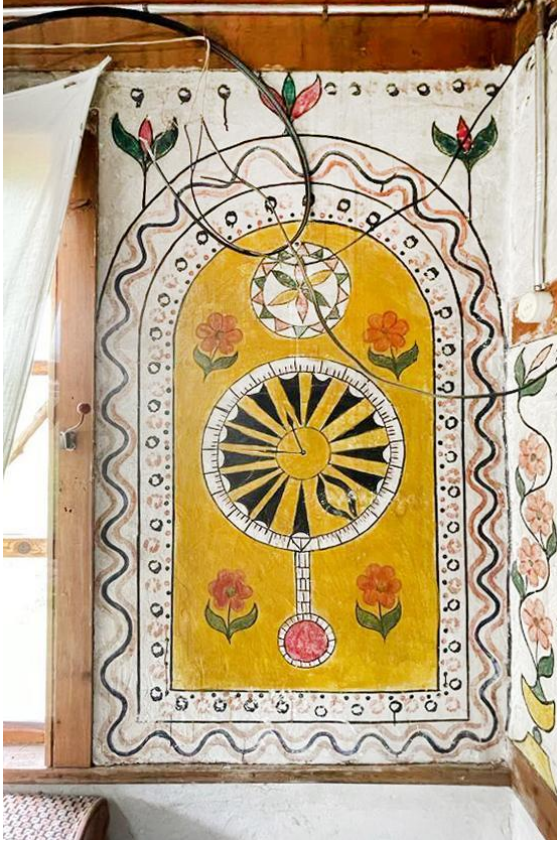
dört adet penç motifi formunda bitkisel motif yerleştirilmiştir. Mihrabiye formundaki alanın üst kısmına saat motifinin yukarısına denk gelecek şekilde çarkıfelek/rozet motifi konumlandırılmıştır. Oksit sarı zemin rengindeki bu alan iki pervaz alanı ile çevrelenmiş içteki pervazın içi, renkli yuvarlak halkalar ve renkli noktalar sıralı şekilde baskı tekniğinde yapılarak süslenmiştir. İçteki pervaz alanından daha geniş olan dış pervaz alanını dalgalı, üç renkli çizgiler baştan sona dolaşmaktadır. Mihrap formunun üstüne ve köşelerde oluşan üçgen alanlara üç yapraklı bitkisel motifler resmedilmiştir (Fotoğraf 6). Bu panonun kompozisyon, renk ve motif açısından genel olarak aynıısı Daday Elmayazı Köyü Camii doğu ve batı duvarlarında, Araç Aşağıyazı Köyü Camii güney duvarında, Daday Ertaş Köyü Camii güney duvarında ve bazı sivil yapı örneklerinde görülmektedir (Bilgen ve Güven, 2020; Bilgen, M., Yetiş, E., Konak, I. ve Eroğlu, M., 2019; Güven ve Bilgen, 2020).

Fotoğraf 5. Doğu duvarı kalem işleri.

Doğu duvarının kuzeydoğu kenarında, ortasında ve köşelerinde gülçe motiflerinin yer aldığı, kırmızı ve yeşil zemin renkli dikine dikdörtgen olarak tasarlanmış kalem işi örneği görülür (Fotoğraf 7). Çift mihraplı halı tasarımları ile kompozisyon açısından büyük benzerlik gösteren panonun basamaklı çift mihrap alanının içi kırmızı dışı yeşil zemin rengi ile renklendirilmiştir (Güven ve Bilgen, 2022). Cetvellerle (fileto çizgileri) ile çevrelenen kalem işi örneği panonun dış pervazında renkli yuvarlak halkaların baskı tekniği ile yapılp sıralandığı sade bir süsleme yer alır. Söz konusu kalem işi panonun benzeri Elmayazı Köyü Camii doğu duvarında, Ertaş Köyü Camii batı duvarında ve Ertaş Köyündeki bazı sivil yapı örneklerinde karşımıza çıkmaktadır.

Fotoğraf 6. Doğu duvarı kalem işleri detay.

Fotoğraf 7. Doğu duvarı kalem işleri detay.

Batı duvarında herhangi bir kalem işi örneğine rastlanamamıştır (Fotoğraf 8). Duvarın orta bölümünde ocak, ocağın iki yanında ise ahşap dolap kapakları ile kapatılmış farklı işlevleri olan ve gerektiğinde de dolap olarak kullanılan kullanım alanları yer alır. Bu dolaplardan, batı duvarının kuzeybatı kenarında bulunan, banyo (gusülhane) olarak kullanılmasının yanı sıra yatak, yorgan gibi kullanım eşyalarının muhafaza edildiği alandır. Batı duvarının güneybatı kenarındaki dolap ise yiyecek – içecek, kap – çanak gibi günlük ihtiyaca yönelik kullanım eşyalarının bulunduğu, bir anlamda da mini mutfak vazifesi gören saklama alanıdır (Güler ve Şahin, 2020, 274). Ocağın üst bölümündeki duvar yüzeyinde herhangi bir süsleme unsuru görülmemektedir. Fakat odanın bütün duvarlarındaki sıvalı yüzeyler kalem işleri ile süslenirken bu alanın boş bırakılması bazı şüpheleri akla getirmektedir. Köydeki, aynı kalemkâr tarafından kalem işleri yapılmış diğer yapılar incelendiğinde ocak üzerindeki duvar yüzeyinde de kalem işi kompozisyonların olduğu görülmüştür. Bu yapıda da ocak üzerine kalan duvar yüzeyine kalemkâr tarafından kalem işi yapıldığı ve daha sonra ocaktan kaynaklanan is ve kirlenme sebebi ile temizlik amaçlı badana yapılarak kalem işlerinin badana altında kaldığı düşünülebilir. Elbette ki bu düşüncenin doğruluğunu kanıtlamak için restorasyon projesi ile bilimsel teknikler kullanılarak duvar yüzeyinde kalem işi olup olmadığı kanıtlanabilir.

Fotoğraf 8. Batı duvarı

Kuzey duvarında iki pencere açıklığı ve pencereler hizasında kalem işleri ile süslü üç pano alanı bulunmaktadır (Fotoğraf 9). Duvar yüzeyinin iki pencere arasında kalan orta bölümünde lacivert ve oksit sarının zemin rengi olarak kullanıldığı baklava dilimi desenli kalem işi tasarımı yer alır. Halı tasarımlarına olan benzerliği ile dikkat çeken kalem işi örneğinin göbek kısmında gülçe motifi, gülçe motifinin etrafında peň benzeri bitkisel motifler ve köşelerde yaprak motiflerinden oluşan bitkisel bezemeler görülür. Beyaz zemin üzerine renkli halkaların art arda sıralandığı dış pervaz alanı ile süsleme alanı çevrelenmiştir.

Fotoğraf 9. Kuzey duvarı kalem işleri

Duvar yüzeyinin kuzeydoğu kenarında, mihraplı seccade tasarımına benzeyen, oksit sarı ve kırmızı zemin renklerinin kullanıldığı, göbek kısmında gülçe motifi ve oksit sarı zemin üzerinde peň motiflerinin yerleştirildiği kalem işi bezemesi yer alır. Göbek kısmının alt ve üst kenarlarında yatay dikdörtgen alanlar oluşturulmuş ve üç bölüme ayrılan tasarım cetvellerle (fileto çizgileriyle) oluşturulan iç pervaz alanı ile çevrelenmiştir. Bu iç pervaz alanının içi mimaride “kırıkçubuk” olarak adlandırılan, tekstil (halı-kilim) alanında ise “suyolu” olarak adlandırılan, üçgen alanlar oluşturacak şekilde bir çizginin kırılması ile meydana getirilmiş kompozisyonla bezenmiştir (Hasol,2009, 114). En dışta geniş ve dar iki dış pervazla çevrelenen kalem işi kompozisyonunun kalın dış pervazında peş peşe sıralanmış renkli daireler, ince dış pervazında ise peş peşe sıralanmış renkli noktalar yer alır.

Kuzey duvarının kuzeybatı kenarında nefti yeşil ve kırmızı zemin rengi üzerine köşelerde ve göbekte gülçe motifi olacak şekilde çift mihraplı bir tasarım kalem işi tekniğinde işlenmiştir. Kompozisyon açısından çift

mihraplı halı tasarımları ile büyük oranda benzerliğe sahip olan bu panonun etrafı içinde renkli noktaların yer aldığı ince bir pervazla çevrelenmiş, bu pervazın dışında da daha geniş bir pervaz alanı cetvel çizgileri ile belirlenmiştir. Fakat geniş olan dış pervazın içine halı püskülü görünümü verecek şekilde sıra sıra düz çizgiler atılmıştır. Çift mihraplı halı tasarımlarına benzeyen bu tasarımın dörtkenarını da çevreleyen püsküller resmedilen tasarımın halı kompozisyonları olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Panonun iki yanında pano boyunca uzanana vazö içerisinden çıkmış şekilde kıvrım dallar ve bu kıvrım dallar üzerine de yaprak ve penç motiflerinin yerleştirildiği kalem işi kompozisyonları görülür. Üç panonun yerleştirildiği kuzey duvarında pencere seviyesinden aşağıda kalan duvar yüzeylerinde kalem işi örneğine rastlanmamıştır.

Fotoğraf 10. Güney duvarı kalem işleri.

Güney duvarı odaya girişin sağlandığı kapının yer aldığı duvardır. Güney duvarının ortasında kuzey ve doğu duvarlarında yer alan pencere açıklıkları ile aynı büyüklükte ve duvar yüzeyine aynı seviyede konumlandırılmış niş açıklığı yer alır. Pencere gibi tasarlanmış niş alanının içinde iki bölme şeklinde kalem işi alanı oluşturulmuş ve bu iki alana kalem iş panolar yerleştirilmiştir. Vazolardan çıkmış şekilde resmedilmiş kalem işi panoların birinde nar, diğerinde portakal meyvelerinin görüldüğü bitkisel bir bezeme görülür. Nişin alt pervaz seviyesinde yatay olarak güney duvarına boylu boyunca uzanan geniş bir ahşap çita monte edilmiştir. Bu ahşap çitanın aynısı yaklaşık 80 cm yukarıya, ortalama göz hizasında yatay olarak konumlandırılmıştır. Üstte konumlandırılmış ahşap çitaya elektrik prizleri ve elbise askılığı monte edilmiştir. Böylelikle güney duvarının yüzeyi yatay ekseninde üç alana ayrılmış ve zeminden pencere alt pervazlarına kadar olan bölümler bütün duvar yüzeylerinde boş bırakılmıştır. Yatay ekseninde oluşturulan bu bölümlerin en üstte konumlandırılmış olanı diğerlerinden daha dardır (Fotoğraf 10).

Güneybatı kenarında yer alan giriş kapısının hemen üzerinde kapı pervazına oturturulmuş penç benzeri motif, yaprak ve dallardan oluşan bitkisel bir bezeme yer alır. Kapının hemen solunda niş ile kapı arasına kalan yüzeyde altı üstlü iki çita ve kapı-niş pervazları arasına kalan alanda ortada vazö içerisine yerleştirilmiş dal, yaprak ve penç motiflerinden oluşan bir kalem işi kompozisyonu görülür. Penç motiflerinin havalı teknikte boyanmış olduğu dikkat çeker. Zemini beyaz olarak bırakılmış bu alanın sağ, sol ve üst kenarları kırıkçubuk olarak nitelendirilen, siyah zemin üzerine kırmızı ve oksit sarı renklerin kullanıldığı pervaz motifleriyle bezenmiştir (Fotoğraf 10). Bu kırıkçubuk motifi Ertaş Köyü Camii'nin doğu, batı, kuzey ve güney duvarlarının tavanla birleştiği alanda, Araç Aşağıyazı Köyü Camii'nin harim duvarlarının tavanla kesiştiği alanda ve Daday Elmayazı Köyü Camii'nin harim alanı duvarlarında da aynı bölümde görülür (Güven ve Bilgen, 2020; Bilgen ve Güven, 2020; Bilgen, Yetiş, Konak, Eroğlu, 2019). Niş ile kapı arasında kalan alanın üst bölümünde, ortada oksit sarı ile renklendirilmiş yıldız ve her iki yanında kırmızı zeminli hilal motifleri ile bayrak motifi işlenmeye çalışılmış fakat zemin beyaz, yıldız oksit sarı, hilaller ise kırmızı olarak renklendirilmiştir. Ay-yıldız motiflerinin altında karşılıklı aynalı (müsenna) ya da simetrik olarak konumlandırılmış çatal uçlu iki kılıç motifi ve kılıç motiflerinin altında da şarjörüyle resmedilmiş tabanca görseli yer almaktadır. Sağlı-sollu simetrik olarak konumlandırılan kılıç motiflerinin üzerine Arap harfleri ile "Ali" (علي) yazılmıştır (Fotoğraf 11). Ucu çatallı şekilde Hz. Ali'nin (r.a.) kılıcı olarak bilinen bu kılıç motifleri Ertaş Köyü Camii, Araç Aşağıyazı Köyü Camii ve Daday Elmayazı Köyü Camii'nin doğu ve batı duvarlarında karşılıklı simetrik olarak resmedilmiş şekilde görülmektedir.

Fotoğraf 11. Ay yıldız, kılıç ve tabanca motifleri.

Nişin hemen sol kenarında bulunan iki çıta arasına resmedilmiş kalem işi örneğinde, ortadan iki yana ayrılmış perde motifi yer alır. Perde motifinin üstünde ahşap çıtaya oturtulmuş olarak dal yaprak ve penç motiflerinden oluşan bir bezeme kompozisyonu görülür. Püskülleri ile birlikte resmedilen yeşil renkli perde motifinin orta bölümünden aşağı sarkıtılmış gibi resmedilmiş şamdan motifi ve bu şamdan motifinin iki yanında perdelerden sarkan iki uzun püskül bulunur (Fotoğraf 10). Bu kompozisyonun dini yapılarıdaki mihrap nişinin iç yüzeyine resmedilen kalem işi örnekleri ile benzerliği dikkat çeker. Aynı kalemkâr tarafından yapıldığı düşünülen Ertaş Köyü Camii ve Daday Elmayazı Köyü Camii'n mihrap nişlerinde benzer kalem işleri görülür (Güven ve Bilgen, 2020; Bilgen ve Güven, 2020).

Güney duvarının güneydoğu kenarında üst bölümde karşılıklı simetrik olarak yerleştirilmiş bayrak motifleri ve bu bayrak motiflerinin arasında vazo figürü resmedilmiştir. Vazo motifinin etrafında da barok tarzda yapılmış kalem işlerinde görmeye alıştığımız sarı ve kırmızı renge boyanmış yaprak benzeri motifler yer alır. Bayrak motiflerinden soldaki hilal ve yıldız oksit sarı ile renklendirilmişken sağdaki hilal ve yıldız beyaz olarak zemin renginde bırakılmıştır. Bayrak motiflerinin altında iki ahşap çıta arasına lacivert zemin renginin kullanıldığı ve baklava dilimi tasarım şemasının göbek kısmına yerleştirildiği yatay dikdörtgen ekseninde konumlandırılmış kalem işi kompozisyonu yer alır. Baklava dilimi formunun köşeleri üçgen oluşturacak şekilde kırmızı ve oksit sarı fileto çizgileri ile paftalara ayrılmış, üçgen alanların içi yeşil renge boyanmış ve böylelikle orta bölümde kare bir alan oluşturulmuştur. Bu kare alana ise cami figürü işlenmiştir. Köşelerde yaprak motiflerinden oluşan bitkisel bezemeler ve bu bitkisel bezemeleri lacivert zemin renginden ayıran çeyrek daire pervazda da suyolu ya da mimaride kırık çubuk olarak isimlendirilen motif görülür. Baklava dilimi formunu ve kompozisyonu çevreleyen ince pervaz içine renkli noktalar sıralanmıştır. En dışta geniş bir dış pervaz alanı oluşturulmuş ve bu alan içine renkli halkalar işlenmiştir. Kompozisyonun sağ ve sol kenarlarında aşağıya doğru sarkan püsküller yer alır. Bu püsküller, kompozisyon şeması olarak halıları hatırlatan tasarımın duvar halısı olarak düşünüldüğü duvara işlendiği düşüncesini güçlendirmektedir (Fotoğraf 12). Burada görülen cami figürü Ertaş Köyü Camii doğu duvarında, Araç Aşağıyazı Köyü Camii doğu duvarında ve Daday Elmayazı Köyü Camii doğu duvarında da görülür. Püsküllerle sonlandırılmış olan bu duvar halısı benzeri kompozisyonun sağında ve solunda, kuzey duvarının kuzeybatı kenarında görülen kalem işlerine benzer şekilde, vazo içerisinden çıkan sarmal dallar üzerinde yaprak ve penç motiflerinin olduğu kalem işi kompozisyonları mevcuttur.

Fotoğraf 12. Güney duvarı cami motifli kalem işleri.

Yapıdaki bütün kalem işlerinin mevcut durumuna bakıldığında genel olarak iyi durumda oldukları görülür. Kalem işlerinde sıva kaybından kaynaklanan herhangi bir bozulmaya-hasara rastlanmamıştır. Fakat kullanımdan (sürtünmeden) ve zamanın etkilerinden kaynaklanan boya tabakasında aşınmalar, tozunmalar görülmektedir. Boyanın içerisine karıştırılan bağlayıcının yeterli miktarda olmaması ya da zamanla özelliğini kaybetmiş olmasından dolayı bütün kalem işlerinde yer yer yoğun olarak tozunmalar mevcuttur. Yapının son yıllarda aktif olarak kullanılmıyor olması bakımsız kalmasına ve dolayısıyla kalem işlerindeki bozulmaların hızlanmasına sebep olmuştur. Yerinde yapılan gözlem incelemelerde bazı sıva katmanlarının duvar yüzeyine tutunma mukavemetlerinin zayıfladığı arka bölümlerinde boşluklar oluştuğu belirlenmiştir.

Sonuç

Kalem işi örneklerine yapının üst katında ve yoğun olarak kuzeydoğu köşesindeki başodada rastlanır. Başoda haricinde başodaya geçişi sağlayan sofanın güney duvarında, içinde hurma ağacı olduğu düşünülen dik dikdörtgen pano şeklinde kalem işi örneği görülür. Hurma ağacının dış pervazının üst kenarına ortalı olarak yerleştirilmiş ibrik/vazo formunda Arapça "maşaallah" yazılı kalem işi örneği vardır. Sofada ve yapının başodası hariç başka herhangi bir yerde başka kalem işi örneğine rastlanmamıştır.

Başodadaki kalem işleri zeminden yaklaşık 80 cm yüksekliğindeki alanlar dışında doğu, kuzey ve güney duvarlarının bütün yüzeylerini kaplar. Kuzey duvarının kuzeybatı kenarında yer alan, halı tasarımları ile kompozisyon olarak benzeşen kalem işi örneği, etrafındaki püskülleri ile birlikte resmedilmiş olmasından dolayı adeta duvara gerilmiş bir halı örneği gibidir. Güney duvarındaki ortasında cami figürü olan kompozisyon da etrafında püskülleri ile birlikte resmedilmiş ve böylelikle tekstil ürünü hissiyatı güçlendirilmiştir.

Kastamonu ve köylerinde yakın geçmişe kadar halı ve kilim gibi çeşitli tekstil ürünlerinin dokumasının yapıldığı bilinmektedir. Günümüzde Kastamonu halı ve kilimleri olarak kayıtlara geçmiş dokumalar köylerde artık dokunmamakta, hatta örneklerine bile yeterli sayıda rastlanmamaktadır. Köylerden şehirlere doğru yaşanan göç dalgası köylerdeki genç nüfus sayısını olumsuz etkilemiş ve kalan yaşlı nüfus halı ve kilim dokumayı bırakmıştır. Bu durum bir zamanlar çok zengin desen ve kompozisyon çeşitleri ile dokunduğu düşünülen halı ve kilimlerin yok olmasına, unutulmasına, kültürün izlerinin geçmişte saklı kalmasına sebep olmuştur. Mahalli sanatçıların yaşadıkları yörenin kültürünü eserlerine yansıttıkları düşünülürse incelenen yapıdaki kalem işlerinde görülen halı-kilim kompozisyonlarının yörede dokunmuş olan halı ve kilimlerin desenlerine ve kompozisyon özelliklerine ışık tutabileceği dikkatlerden kaçmamalıdır.

Araştırmaya konu olan Kara ailesinin evindeki ve bu yörede görülen diğer yapılarıdaki kalem işlerini yaptığı düşünülen kalemkârın kimliği ile ilgili bilgiye, yayına hazırlanan başka bir çalışmanın konusu olan

Bezirgan Köyü'ndeki Şahin Yiğit'in evinde rastlanmıştır. Üç katlı olan evin en üst katının güneybatı köşesindeki odanın batı duvarında daha önceki yapılarda vazo/ibrik formunda yazılmış “maşallah” yazısının yerine aynı formdaki vazo/ibrik formunun içine “25-2-957” tarihi ve bu tarih ibaresinin hemen altına da Latin harfleri ile “Şükrü Karca” yazılmıştır. Evi kullananların daha sonraki dönemlerde her ne kadar temizlik maksadı ile yaptıkları kireç badanalar yazının etrafındaki süslemeleri kapatmış ve zarar vermiş olsa da, tarih ve yazı net bir şekilde okunabilmektedir. İhsan Kara, Avni Binan ve Şahin Yiğit'in verdikleri bilgilere göre kalem işlerinin yapıldığı dönemde evin sahiplerinde Şükrü Karca isimli biri yoktur ve dolayısıyla bu isim kalem işlerini yapan ustanın ismi olmalıdır. Eğer kalem işlerini yapan kişi burada imzası bulunan Şükrü Karca ise, Kara ailesinin evinde bulunan kalem işleri de aynı kalemkar tarafından yapıldığından kalemkarın kimliği belirlenmiş olmaktadır.

Güney duvarındaki nişin içine ve niş ile kapı arasındaki yüzeye resmedilen vazo içindeki çiçek ve meyve ağaçları adeta natürmort tabloları andırır. Bu kalem işleri Topkapı Sarayı haremde III. Ahmed Hasodası (Yemiş Odası) duvarlarında görülen vazo içinde çiçekler şekilde resmedilmiş kalem işlerinin Anadolu'daki yansımaları şeklinde görülebilir (Atasoy, 2011).

Kalem işlerinde zamanın etkileri ve evi kullananların temizlik maksadı ile yaptıkları kireç badana kalıntıları yer yer görülmektedir. Fakat kalem işlerinin genel durumu boya katmanındaki tozunmalara-yıpranmalara rağmen iyidir. Motif ve kompozisyonlar açık ve net bir şekilde anlaşılabilir. Kara ailesinin evi aktif olarak kullanılmadığından bakımsızlık sonucu sıva tabakasındaki bozulmalar hızlanmış, boya içerisindeki bağlayıcı özelliğini kaybetmiş, renklerde yer yer solmalar ve kayıplar oluşmuştur. Kalem işleri üzerinden geçen kablolar, pencerelere gerilmiş perdeler ve kalem işlerinin hemen önüne, kalem işlerine temas edecek şekilde konumlandırılmış koltuklar tahribatları hızlandırmaktadır.

Anadolu halk resmi örnekleri olarak ta isimlendirebileceğimiz bu kalem işlerinin korunması ve gelecek kuşaklara sağlıklı bir şekilde aktarılması için restorasyon projeleri hazırlanarak uzmanlar tarafından konservasyon ve restorasyonlarının yapılması gerekmektedir. Özel mülkiyet olduğundan koruma-onarım giderlerinin gerekli durumlarda devlet desteği ile karşılanarak kültürün izlerinin silinmesinin önüne geçilmelidir.

Bu araştırmanın yapılmasında bilgilerini paylaşarak her türlü kolaylığı sağlayan ev sahiplerinden Muhtar İhsan Kara ve köy sakinlerinden Avni Binan'a teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Aksel, M. (2010). *Anadolu Halk Resimleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Alsan, Ş. S. (2017). *Türk Mimari Süsleme Sanatında İkonografik Figürler*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Arık, R. (1988). *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Atasoy, N. (2011). *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*. İstanbul: Kitap Yayınevi
- Baysal, A. F. (2017). *Türk Tezyinat Sanatında Kalem İşleri*. Konya: Palet Yayınları.
- Bilgen, M. (2010). *Bazı tarihi yapılar örneğinde Türkiye’de sıva üstü kalem işlerinin korunması (sorunlar – çözüm önerileri)* (Tez No. 280169). [Sanatta yeterlik tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Bilgen, M. (2005). *İzmir Şadırvan Camii Şadırvan Süslemelerinin Restorasyon Projesi*. (Tez No. 162118). [Yüksek Lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Bilgen, M. ve Güven, İ. M. V.N. (2020). Daday Elmayazı Köyü Camii Kalem İşleri ve Mevcut Korunma Durumu Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (4): 835-853.
- Bilgen, M., Yetiş, E., Konak, I. ve Eroğlu, M. (2019). Kastamonu-araç aşağıyazı köyü camii kalem işleri, *Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, 26-28 Eylül Van, 523-534.
- Kuban, D. (2009). *Batiya Göçün Sanatsal Evreleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Çoruhlu, Y. (2000). *Türk İslam Sanatının ABC’si*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- Çoruhlu, Y. (2017). *Erken Devir Türk Sanatı İç Asya’da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi, 2. Basım*. İstanbul: Kabalcı yayıncılık
- Çoruhlu, Y. (1998). *Erken Devir Türk Sanatının ABC’si, 2. Basım*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- Çoruhlu, Y. (1993). *Türk Sanatının ABC’si*. İstanbul: Simavi Yayınları
- Güler, R. ve Şahin, C. (2020). Geleneksel Batı Karadeniz Evleri, *International Turkish Culture and Art Symposium 29-30 October Etimesgut / Ankara Proceedings Book 3*, Etimesgut Belediye Başkanlığı kültür yayınları.
- Güven, İ.M.V.N. ve Bilgen, M. (2022). Kastamonu’daki altı adet tarihi yapının kalem işlerinin dokuma örnekleri ile karşılaştırılması. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, 33 – 50
- Güven, İ. M. V. N. ve Bilgen, M. (2020). Kastamonu (Daday) Ertaş Köyü Camii Kalem İşleri ve Mevcut Korunma Durumu. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (4): 901-918.
- Hasol, D. (2009). *Mimarlık Cep Sözlüğü*. İstanbul: Yem Yayınları.
- İbret, B. Ü. (2004). Kastamonu’da Nüfusun Gelişim Dağılım ve Yoğunluk Özellikleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 12 (1), 157-178
- İrteş, M. S. (1985). Kalem İşlerimizin Bugünü ve Yarını. *Türkiye’de Sanatın Bugünü ve Yarını (Tebliğler)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayını, 425-432
- İrteş, M. S. (10-11-12/1982). Süsleme Sanatımız – Kalem İşlerimiz ve Teknikleri. *Kök* (20-21-22), 47-51
- Küçük, N. (2010). *Gelenekten geleceğe Kastamonu*. Ankara: Ankara Ofset
- Oral, B. Ve Özden, C. (2020). Geleneksel Kastamonu konut mimarisinin Cumhuriyet Dönemi Sivil Mimarisine Yansımaları. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 306-328
- Tüfekçioğlu, A. ve Gümüş, İ. (2016). Geç dönem Osmanlı mimarisi duvar resimlerinde bazı dokuma tasvir örnekleri ve düşündürdükleri. *Arış Dergisi*. (12). 19-29 <https://doi.org/10.34242/akmbaris.2019.72>
- Umar, B. (2005). *Paphlagonia: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*. İstanbul: İnkılâp Yayınları
- Üçer, M. (2019). *Türk Kültür ve Sanatında Hayat Ağacı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını: 513

Yılmaz, C. (1991). Tezyinat Restorasyonu, Örnekler ve Karşılaşılan Sorunlar, *Vakıf Haftası Dergisi* 8, 275-289

Yücel, Y. (2018). *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I, üçüncü Baskı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

url-1 : <https://kastamonu.tarimorman.gov.tr/Menu/46/Cografı-Yapısı>

url-2 : <https://ilcelerikoyleri.com/koy/kastamonu-daday-ertas-koyu-26574>

Kaynak Kişi-1: İhsan Kara, Ertaş Köyü Muhtarı, 1954 Doğumlu. 07.08.2023 / 06.10.2023 tarihli görüşmeler.

Kaynak Kişi-2 : Avni Binan, Ertaş Köyü Binbaşıoğlu Mah., 1953 Doğumlu. 07.08.2023 tarihli görüşme.

Kaynak Kişi-3: Şahin Yiğit, Bezirgan Köyü, 1971 Doğumlu. 07.08.2023 tarihli görüşme.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğimi beyan ederim.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makaleye yazarlar eşit düzeyde katkı sunmuşlardır.

Çıkar Beyanı

“Kastamonu (Daday) Ertaş Köyü Kara Ailesinin Evinin Kalem İşleri ve Mevcut Korunma Durumu Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı makalenin herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Atf: Özmeral, S. (2023). Bir Sözlü Tarih Çalışması Olarak Küresinlilerin İran'dan Van'a Göçü, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, 87-99

Citation: Özmeral, S. (2023). Migration of Küresinlis from Iran to Van as an Oral History Study, *Vankulu Journal of Social Studies*, 12, 87-99

Araştırma Makalesi / Research Article

Sadi ÖZMERAL*

* Doktora Öğrencisi¹, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van/Türkiye.
PhD student, Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Literature, Department of History, Van/Türkiye.
E-mail: ozmeralsadi@gmail.com ORCID: 0009-0000-2323-4879

Bir Sözlü Tarih Çalışması Olarak Küresinlilerin İran'dan Van'a Göçü

Migration of Küresinlis from Iran to Van as an Oral History Study

Öz

Küresinliler, İran'ın Türkiye sınırına yakın bölgelerinde yaşayan Sünni bir Türk topluluğudur. Bu topluluğun bir kısmı Osmanlı Devletinin son yıllarıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecine denk gelen zaman aralığında Van'a göç etmiştir. Göçün başlıca nedenlerinden birisi, Küresinlilerin I. Dünya Savaşı ve akabinde bölgede yaşanan çatışma ortamından kaçıp can güvenliğini sağlama isteğiydi. İran'daki çoğunluğun aksine taşınmış oldukları Sünniliğe dayalı kimlik özelliklerinden dolayı devletten ve Şii ahaliden gördükleri ötekileştirici yaklaşımlar Küresinlilerin göç etmesine neden olan bir diğer husustur. Küresinlilerin kimlik özellikleri, İran'da temel hak ve özgürlüklere ulaşmalarında engelleyici bir role sahipken sınırın diğer tarafında devletin iskân politikası açısından çekici bir unsur olarak itibar görmüştür. Dolayısıyla bölgedeki yerel idareciler, bu Sünni-Türk topluluğun özellikle I. Dünya Savaşı'nda neredeyse boş kalan Van ve çevresine iskân için çaba sarf etmiştir. Van'a göç eden bu ilk nesil göçmenlerin rahat yaşam koşullarına kavuştuğundan haberdar olan İran'da kalmış Küresinlilerin de Türkiye'deki imkânlarla ulaşma arzusu içerisine girmesi göç silsilesinin bir diğer ayağını oluşturmaktadır. Göçmen Küresinlilerin iskânı bir yandan topluluğun özlem duyduğu eşit ve huzurlu yaşam koşullarına ulaşmalarına imkân tanırken; diğer yandan devletin Van'ı tekrar kalkındırma amacına hizmet etmiştir. Bu çalışmada sözlü tarih yöntemiyle elde edilen veriler ışığında Küresinli göçüne ilişkin hususlar aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küresinli, İran, Van, göç, iskân.

Abstract

Küresinlis are a Sunni Turkish community living in the regions of Iran close to the Turkish border. A part of this community migrated to Van between the last years of the Ottoman Empire and the establishment of the Republic of Turkey. One of the main reasons for migration was the desire of Küresinlis to escape from World War I and the subsequent conflict in the region and to ensure their safety. Another issue that caused Küresinlis to emigrate was the alienating approaches they received from the state and the Shiite population due to their identity based on Sunnism, unlike the majority in Iran. While the identity characteristics of Küresinlis have a hindering role in their access to fundamental rights and freedoms in Iran, they have been regarded as an attractive element in terms of the state's settlement policy on the other side of the border. Therefore, local administrators in the region made efforts to resettle this Sunni-Turkish community, especially in Van and its surroundings, which were almost empty during World War I. Another leg of the migration chain is that the Küresinlis who stayed in Iran, who were aware of the comfortable living conditions of these first generation immigrants who migrated to Van, also wanted to reach the opportunities in Turkey. While the settlement of immigrant Küresinlis allows them to reach the equal and peaceful living conditions that the community longs for; On the other hand, it served the state's purpose of redeveloping Van. In this study, issues related to the Küresinli migration were tried to be elucidated in the light of the data obtained through the oral history method.

Keywords: Küresinli, Iran, Van, migration, settlement.

¹ YÖK 100/2000 Göç Çalışmaları Öncelikli Alan Doktora Öğrencisi.

Giriş

Küresinliler, İran'da Urmiye (Rumiye, Rızaiye)'ye bağlı Hoy (Xoy), Salmas (Selmas/Selmaz, Şahpur/Şapur, Dilman/Dilmagân) ve kısmen Batı Azerbaycan Bölge Valiliğinin diğer il ve kasabalarında (Albayrak, 2013, s. 523); Türkiye'de ise yoğun olarak Van'da ikamet etmektedirler. Her ne kadar bu topluluktan, Cumhuriyet Türkiye'sinde erişebildiğimiz ilk belgelerde *İran Azerisi*, Van Kütüğü'nde *Azeri Türkleri* şeklindeki (Akkuş, 1993, s. 260) üst kimlik ifadeleriyle söz edilmiş olsa da topluluk kendisini özelde *Küresinli* olarak tanımlamaktadır. Küresinli isminin kökeni hakkında net bir görüş bulunmamaktadır. Ancak bu ismin, Kure-Sünni (Sünnioğlu), Kör-Hasanlı (Levendoglu, 2006, s. 92) Horasanlı (Eratalay, 2021, s. 611-628), Giresunlu (Kalafat, 2005, s. 131) gibi kavramların zamanla değişerek *Küresinli* biçimini aldığına dair farklı görüşler söz konusudur. Küresinliler, Güney Azerbaycan Türkçesiyle konuşmaktadır. Van Küresin ağzında buna ek olarak Türkiye Türkçesine ait ses ve şekil özelliklerine de rastlanmaktadır (Bulak, 2015, s. V). Söz konusu topluluk köken bakımından Türk olup mezhep bakımından ise Sünni'dir (Yücebaş, 2019, s. 86).

Küresinlilerin İran'daki varlığından ne zamandan beri söz edildiğine dair net bir bilgi bulunmamakla birlikte 1747-1920 yılları arasında bölgede hüküm süren Makû Hanlığına mensup gruplardan biri olduğuna rastlanmaktadır (Sultanova, 2002, s. 176). Küresinliler İran'da ikamet ettikleri süreçte siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlarla baş etmek zorunda kalmıştır. Topluluk, bir süre sonra dayanılması güç bir hâl alan şartlar karşısında çözümü göç etmekte bulmuştur. İçinde buldukları çatışma ortamından kaçışı *kaçakçılık* olarak isimlendiren Küresinliler, göçten sonra ağırlıklı olarak Van şehrine iskân edilerek Türkiye-İran sınırının iki yakasında ikamet eden bir topluluk hâline gelmiştir.

Küresinli göçü, Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan Kırım, Balkan, Kafkas coğrafyasından Anadolu'ya yönelik göçler gibi yoğun bir akışla veya nüfus mübadelesi gibi belli bir yöntem ve programla gerçekleşmediği ve bir tür kaçak göç olduğu için kayıtlara bir düzen içinde geçmemiştir. Ayrıca göç esnasında Anadolu ile İran toprakları arasında bugünkü anlamda bir gümrük anlayışının olmaması ve Türkiye'ye ulaşan göçmenlerin düzenli veya belirlenmiş bir yol kullanmaması, konuyla ilgili verilerin sınırlı olmasına sebep teşkil etmiştir. Dolayısıyla Küresinli göçüne dair resmi veriler ve kaynaklar son derece kısıtlıdır ve bu durum göç süreciyle ilgili yaşananların gün yüzüne çıkarılmasını zorlaştırmıştır.

Bugün yoğun Küresinli göçünün üzerinden neredeyse bir asır geçmiştir ve şu anda göçü yaşayanların sadece birkaçı hayattadır. Konuya dair yazılı kaynakların sınırlı olduğu bir ortamda göçü yaşayan bu birkaç kişi ile bugün hayatta olmayıp ölmeye önce yakınlarına göçe dair deneyimlerini aktaranların anlatılarını hafızasında taşıyanlar kaynak kişi olarak veri elde etmek açısından önemlidir. Yazılı kaynak eksikliği nedeniyle muğlak kalan tarihsel olaylara dair veri elde etmek için başvurulan *sözlü tarih yöntemi* kullanılarak söz konusu göçe ilişkin hususları aydınlatma düşüncesi, bu çalışmanın ortaya çıkmasında hareket noktasını oluşturmuştur. Çalışmanın özelde Küresinli göçüne, genelde göç disiplini ve tarih bilimine katkı sunması amaçlanmıştır. Çalışmada bu amaç doğrultusunda göçü bizzat yaşayan iki ve göçmenlerin anılarına tanıklık eden beş kişiyle görüşme yapılmıştır. Yapılan görüşmelerde konuşmacılara belli sorular sorma ve ses kaydı alma yöntemi kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Küresinlilerin konu edildiği iki önemli çalışma olan *Van Küresin Ağzı* başlıklı doktora tezi ile *Yestikan'dan Van'a* adlı belgeselde yer alan konuşmacıların göç sürecine dair anlatılardan istifade edilmiştir. Kaynak kişilerin sözleri çok fazla ağız özelliği barındırdığından kullanılan ifadelerin daha iyi anlaşılması için bunların, tarafımızca Türkiye Türkçesi yazı diline aktarımı yapılmıştır.

1. Küresinli Göçünün Nedenleri

1.1.Savaş ve Çatışmadan Kaynaklı Nedenler

1818 yılında İran ve Osmanlı kuvvetlerinin Rusya ile muharebe hâlinde olmasını fırsat bilen Van muhafızı Derviş Mehmet Paşa, İran sınırını aşarak Hoy ve Urmiye'ye bağlı köylere saldırdı. Bu saldırıya karşı Hoy ve Selmas Beylerbeyi Kaçar Feth Ali de Derviş Paşa üzerine yürümekle görevlendirildi ve onun komutasındaki birlikler Van civarına saldırarak birçok yeri yağmaladıktan sonra İran'a geri döndü. 21 Kasım 1895 yılında Van Valiliği tarafından kaleme alınan bir raporda Ermenilerin, Van'da karışıklık çıkarmak için Hoy, Selmas ve Kotur'da toplandıkları ve bir kısım tedhişçinin sınırı geçtiği yazılıdır. Bu arada bölgesel güç hedefleri ve sömürge topraklarına giden yolların denetimi için Anadolu'nun doğusu ile İran'ın batı kesimini ele geçirmek isteyen emperyalist güçler başta Ermeniler olmak üzere Osmanlı azınlıkları üzerinden karışıklık yaratmaya çalışmış ve 1878 tarihli Berlin Anlaşması ile bu konuda önemli mesafe kat etmiştir (Koçlar, 1993, s. 118-121).

Yukarıda değinilen XIX. yüzyıla ait gelişmeler, Anadolu'nun doğusu ile İran'ın batısında yaşananlara dair sonraki yüzyılın âdeta bir prototipidir. XIX. yüzyılda bölgede denetim kurma amacıyla azınlıklar üzerinden politika geliştiren güçler ile bu mücadelelerle ortaya çıkan otorite boşluğundan istifade etmek isteyen yerel güç odakları XX. yüzyılın ilk çeyreğinde de bölgenin mukadderatında rol alan aktörler konumundadır. Bu yüzyıla

dair değişmeyen diğer bir husus da Küresinlilerin de dâhil olduğu bölge ahalisinin savaşa ve onun yansımalarına bir süre daha tanıklık edecek olmalarıdır.

I. Dünya Savaşı'ndan önce Küresinlilerin yaşam alanlarını da kapsayan bölge, yakın zamanda tansiyonun yükseleceğine işaret eden bir dizi gelişmeye sahne oldu. 1911'de Tebriz'i işgal eden Ruslar, sonra Urmiye Gölü civarına ulaşarak Osmanlı sınırını tehdit eder hâle geldi (Sabis, 1990, s. 135-136). Güneybatı İran'da ise İngilizler söz sahibiydi. Burada bulunan petrol hattı savaştan önce tamamen İngilizlerin denetimine geçmişti (Tekir, 2022, s. 258).

Dönemin İran hükümeti, yabancı kuvvetlerin bölgedeki faaliyetlerine karşı aciz kalıyor ve Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın ifadesiyle "gelenlere hoş geldiniz; gidenlere uğurlar olsun" diyerek herkesle iyi geçinmeye çalışıyordu (Sabis, 1990, s. 33). Osmanlı yöneticileri de kendi sınırlarında yaşanan bu gelişmelere duyarsız kalmayarak bölgeyle ilgili bazı planlar yapmıştır. Enver Paşa, savaş esnasında en kısa yoldan Tahran'ı işgal etmeyi ve bölgede Rus etkisini kırdıktan sonra İran, Türkistan, Afgan ve Hindistan coğrafyasında Ruslar ve İngilizler aleyhinde faaliyet yürütmeyi planlıyordu (Sabis, 1990, s. 250). Ayrıca Osmanlı kuvvetlerinin Azerbaycan üzerinden Dağistan'a ilerleyerek buradaki Müslümanları isyana teşvik etme emelleri (Çolak, 2019, s. 124) Rusların Osmanlı sınırında gerçekleştirmeye çalıştığı programa benziyordu.

Savaşın henüz başında bölgede Osmanlı-Rus güçleri arasında sıcak çatışmalar yaşandı. 1915'in Ocak ayında Enver Paşa'nın emriyle Rusları Tebriz'den atmak üzere yola çıkan Halil (Kut) Bey, Musul'dan Revandiz ve Urmiye üzerine yürümüş; fakat Dilman'da Ruslara yenilmişti (Çolak, 2019, s. 124). Böylece Rus orduları Kotur Deresi üzerinden Osmanlı hududunu geçerek Van'a doğru ilerledi (Hakan, 2023, s. 325). Artık Bolşevik İhtilali'ne kadar İran-Anadolu sınırının iki yakasında, Rus kuvvetleri ile Ermeni müttefiklerinin hâkimiyetinden söz edilecekti.

Savaşın sonuna doğru Rusya muharebeden çekildiğini ilan etti. Bu aynı zamanda Osmanlı kuvvetlerinin Ruslarla savaştığı mevzilerde artık düşman kalmadığı anlamına geliyordu. Fakat öyle olmadı ve Rusların boşalttığı yerler, onların hemen hemen tüm silah ve mühimmatına el koyan Ermeni güçleri tarafından dolduruldu (Çiftci, 2018, s. 175). Bu gelişmeler Türk ordusunun İran ve Azerbaycan'a düzenleyeceği yeni bir harekâta zemin hazırladı. Osmanlı kuvvetleri önce savaşın başında kaybettiği Van'a girdi ve buradaki Ermeniler şehri terk ederek doğruya doğru ilerledi. Böylece Van'da Nisan 1918'de çete muharebesi yapmakta olan Ermeni haydutlarından başka düşman kalmamıştı (Sabis, 1990, s. 209).

Sınırın Anadolu yakası artık sükûnetten söz edilebilir hâle gelmişken İran tarafında yeni bir çatışma cephesi oluşmuştur. Osmanlı kuvvetleri Van'a girince buradaki Ermeniler Saray ve Hoşap taraflarından İran'a doğru kaçmıştı. Bu esnada İngiliz tüfekleriyle donatılmış 1000 civarında Nasturi de İran tarafına geçenler arasındaydı (Sabis, 1990, s. 209). Osmanlı topraklarından İran'a doğru hareket eden ve bölgede *Cilo* adıyla anılan Asuri, Nasturi, Süryani gruplar ile Ermeni çeteleri, burada silahlı bir ordu kurmuştu. Bunlar Urmiye'ye hâkim olmak istemiş ve bu amaç doğrultusunda hareket ederek 3-4 bin Müslüman'ı öldürmüşlerdi (Saeidi, 2020, s. 132-135).

Küresinlilerin yoğun yaşadığı bir diğer yerleşim yeri olan Selmas ise o dönemde şikak Aşireti lideri Simko Ağa'nın hükmü altındaydı. Simko Ağa, kendisini siyasi yollarla yanına çekmek isteyen Cilo önderlerinden Mar şimon'un görüşme talebini (Saeidi, 2020, s. 135) geri çevirmemiş; ancak bu görüşme sırasında Mar şimon ve adamlarını tuzağa düşürerek öldürmüştür (Saeidi, 2020, s. 139). Bu olay zaten karmaşıklıklarla anılan bölgeyi yaşanması daha güç bir hâle getirecekti. Mar şimon'un intikamını almak isteyen gruplar bu kez Selmas'ta Müslümanlara yönelik büyük bir katliam yaptı (Saeidi, 2020, s. 140-141).

Halil Paşa'ya göre bu savaş sıradan bir savaş değildi ve Ermeni çeteleri için savaş kurallarının görmezden gelindiği bir intikam harbiydi. Zira çeteler cephe gerisindeki Türk unsurları da öldürme amacıyla hareket ediyordu (Çiftci, 2018, s. 175). Ali İhsan Paşa komutasındaki Osmanlı güçleri Van'da denetimi sağladıktan sonra sınırı geçmeye karar verdi. 20 Nisan'da Osmanlı güçleri Kotur'u çatışma olmadan işgal etti ve buradaki Ermeniler 21 Nisan'da Dilman taraflarına çekildi (Sabis, 1990, s. 212). Osmanlı güçleri ilerlemeyi sürdürdü ve önce Hoy'a daha sonra Selmas ve Tebriz'e ulaştı (BOA, HR. SYS. 2341-23). Ali İhsan Paşa kuvvetleriyle Ermeni çeteleri arasında mücadele sürerken Osmanlı Devleti ile Ermeni Cumhuriyeti arasında barış antlaşması yapıldı (Sabis, 1990, s. 224).

I. Dünya Savaşı ve sonrasında bölgede hâkimiyet el değiştirse de çatışma hâli süreklilik göstermiş ve yaşananlar bölge topluluklarını doğrudan etkilemiştir. Ali İhsan Paşa'nın, hatıralarında düşmanla sıcak temas hâlinde olduğu süreçten bahsederken İran'daki Silav, Yezidgan (Yestikan), şüküryazı (şekeryazı), Kaniyan (Kangeni) vd. (Sabis, 1990, s. 234-236-244) Küresinli köylerinin isimlerini zikretmesi, Küresinlilerin yaşanan çatışma ortamına yakinen tanıklık ettiğini gösterir. Nitekim bu durum anlatılara da yansımakta ve Küresinlilerin orada mücadele veren Osmanlı kuvvetlerine çeşitli yardımlarda bulunduğu görülmektedir. ř. B. bu konuya dair döneme tanıklık eden babasından dinlediği şu sözleri aktarır:

Türk askeri İran'a geldiğinde bölgede yaşanan kargaşa nedeniyle Türkiye tarafından erzak yardımı alamadı. Bu esnada Küresinliler, Türk askerine yardım topladı. Hemen her köy gücüne göre topladığı yardımları kısmen Tajdin Ağa, kısmen Molla Bozo, kısmen Yemen Bey namına kısmen de köylüler olarak doğrudan doğruya götürüp askerlere ulaştırdılar. Hatta karışının

kolundaki bileziği satıp askerlere yardım edenler oldu
(<https://www.youtube.com/watch?v=ZlcGq3yN2PU&t=433s> Erişim tarihi: 27.09.2023).

Küresinlilerin, ilk aşamada yaşanan çatışma ortamından kaçmak yerine mücadele yolunu seçtiklerine dair bilgiler mevcuttur. Bu durum Küresinliler için başlangıçta göç tercihinin ilk seçenek olmadığını gösterir. Konuya ilişkin S. G. babasının Ermeni çetelerine esir düştüğünü belirtirken (Özmeral, S. 2018, Kasım. S. G. ile söyleşi) İ. A.'nın babasından dinlediği şu hadise, gösterilen direnci ortaya koymaktadır:

Seferberlikte Türk hükümeti Ermenileri sürünce onlar da İran'a geldiler. Bizim büyüklerimiz olan Tajdin Ağa, İsmail Ağa vs. Kotur Deresi'nde Ermenilerin önünü kesmişler. Ermeniler bu engeli geçer geçmez Küresinli köylerinin hepsini vurmuş. Babam derdi ki benim Mahmut isminde bir arkadaşım vardı. 5-6 adam gücündeydi. Onunla beraber harbe gittik. O şehit oldu. O zaman bizden 17 tane de bey vuruldu. Türklerin yanında savaştık. Biz de Türk'üz yardım etmeyecek miyiz milletimize? (Bulak, 2015, s. 320).

Küresinlilerin yaşadıkları bölgede hayatlarına devam etme arzusu onları mücadeleye yönlendirmiş olsa da nihayetinde göç seçeneğine başvurmuş olmaları savaşın kendileri için karşı konulamayacak bir boyut kazandığına işaret etmektedir. Bu durum, Türkiye'ye göç eden büyüklerinden dinledikleri hadiseleri aktaran ikinci nesil göçmenlerin ifadelerine de yansımaktadır. Bu kişilerden birisi olan D. D. yaşanan sürece dair duyduklarını şöyle nakleder:

Eşimin babası arazide hayvan otlatıyormuş. Bir bakıyor ki herkes kaçıyor. Ben de onlara karıştım, kaçtım geldim derdi. Ne baba ne anne ne akraba... Kim nerede kaldı, kimsenin kimseden haberi yok. Seferberlikte herkes canını kurtarmanın peşindeydi. Ermeni'den, Acem'den kaçtı. Kaçan kaçana seferberlik işte. Şimdi Suriye'den nasıl kaçıyorlarsa öyle (Özmeral, S. 2018, Eylül. D. D. ile söyleşi).

İ. Ö. ise savaşın yarattığı panik havasının Küresinlilere etkisini şu cümlelerle anlatır:

Seferberlik oldu. Tıpkı yaşadığımız deprem gibi. Kimsenin kimseyi düşünmediği bir an bu. Depremde oğul nasıl başka şehre gidip kendisini kurtardı da anne babası burada kaldıysa seferberlik de öyle oldu. Rusya bir yandan Ermeni diğer yandan vurmuş, millet dağılmış. Her biri bir yere gitmiş. Şimdi bu köyde (Kasımoğlu) bir kısmının oğlu İran'dan gelmiş; ama ana, baba, kardeş orada kalmış (Bulak, 2015, s. 362).

T. K.'den alınan şu bilgiler ise Ermeni çetelerinin bölgeye ulaştıktan sonra yaşananları anlamak açısından önemlidir: "Ermeni gelip dolmuş köye. İhtiyar kadınları süngüye takıp duvarlara vurup öldürüyorlarmış. Onlar da kaçıp dağlara sığınmışlar. Evlerini barklarını terk etmişler. Kimi çocuğunu bırakıp kaçmış, kimi kocasını. Can bu ya!" (Özmeral, S. 2018, Ağustos. T. K. ile söyleşi).

Anlatılardan da anlaşılmaktadır ki savaş esnasında yaşanan göçler belli bir plan ve programla değil; Küresinliler arasında *kaçakuşluk* olarak ifade edilen bir tür kaçış olarak gerçekleşmiştir. Öyle ki bu insanların çoğu, yaşanan kargaşada tehlikeden bir süre uzaklaşmak için, bir daha o topraklara geri dönmeyeceklerinden habersiz bir şekilde yola koyulmuşlardır². Sınırı aşip Van'a ulaşanlar İran'daki çatışma ortamı sona erdikten sonra geri dönmeyerek Van'da yaşamaya devam etmişlerdir.

1.2. Simko Ağa Baskısı

Tarih boyunca İran'dan Osmanlı topraklarına yönelik göçlerin temel gerekçelerinden birini, devletin içinde bulunduğu karışıklıklardan faydalanan İran eşkıyasının (BOA, M.V. 126/64) ve aşiretlerin sivil halka dönük baskıları oluşturmuştur. XX. yüzyılda da rastladığımız bu örneklerin Küresinlilerin göç etmesiyle sonuçlanan pratikleri anlatılarda şu şekilde geçmektedir:

Anlattıklarına göre burada (Anadolu'da) Ermeni çokmuş. Bunlar mesela Zeve'de çok Müslümanları kesmişler, yakmışlar. Ali İhsan Paşa Van'a girince bir kısmı kaçıp İran hududunu aşmışlar. Babam şöyle anlatıyor: Tabi İran'ın durumu o zaman iyi değilmiş. Eski Şah Rıza Pehlevi'nin zamanında çok kargaşa çıkmış. Avdoi Aşireti, Diri Aşireti vs. varmış. Babamgilin 150 tane koyununu alıp götürmüşler. Babamın büyük kardeşi Ahmet varmış. Koyunları çalıp götürürken Ahmet amcam koyunların peşine düşüyor. Silahla vuruyorlar amcamı. Dedem kriz geçiriyor o zaman. Diğer amcam olan Dadaş da babama sahip çıkmıyor. Babam, Nazdar halamı yanına alıp Van'a göç ediyor (Bulak, 2015, s. 383).

Bölgede başına buyruk hareket eden aşiretlerden Şikakiler (Şakaklar), en büyük iki Kürt Aşireti'nden birisi olup İran'da Selmas ve Urmiye'nin batısında, Somay ve Bradost dağlık bölgelerine yerleşmiş bulunmaktaydı. Aşiretin başına geçen Simko (İsmail/Simitko) Ağa, Batı İran'da kendi liderliğinde bağımsız bir

² Göçmenlerin, göç ettiklerinden habersiz bir şekilde, bir gün geri dönecekleri ümidiyle canlarını kurtarmak için yola düştüklerini N. Ş'nin şu sözlerinden anlamaktayız: "Annem derdi ki gâvur bizi kovaladı. Ruslar ateş ederek geldi. Ya Allah deyip yanımıza iki üç ekme alıp kaçtık. Orada zenginlermiş. Altınları varmış. Rus çekildikten sonra gidip geri almak üzere bu altınları toprağa gömüp gelmişler" (Bulak, 2015, s. 250).

Kürt devleti kurmak istemiş ve bu amaçla dönemin politik atmosferinin yarattığı fırsatlardan istifade etmekten geri durmamıştı. Simko Ağa, amacına ulaşmak için I. Dünya Savaşı'nda Ruslarla birleşerek Kürt müfrezelerinin başına geçmiş ve Türklere karşı savaşmıştı. Aynı dönemde birbirleriyle savaşan devletlerin bu mücadelesinden istifade ederek de Kuzeybatı İran'ın Kürtlerin yaşadığı bölgelerinde hâkimiyet kurmuştu. Siyaseti iyi kullanabilen Simko Ağa, önce Nasturilere karşı Osmanlı kuvvetleri ile anlaşırken daha sonra İngiliz tehlikesi ve Ermeni-Nasturi saldırılarına karşı milli mücadele yürüten Türk milliyetçilerine destek verecekti. Bu sayede Türkiye tarafından silah ve mühimmat desteği alan Simko Ağa'nın güçlenmesi dikkat çekmiş ve İran yönetimi 1920'de bir harekâtla Simko birliklerini dağıtmıştır. İran, ilerleyen süreçte Simko Ağa ile belli şartlar doğrultusunda anlaşıp onu affetti. Aynı yıl Simko Ağa, Türk tarafıyla anlaşarak Van üzerinden ağır silahlar edindi ve İran içlerine kadar varacak büyük bir isyana girişti. İran hükümeti bu durumu Türkiye'nin İran'ı işgali olarak yorumlayıp Türk hükümetine protesto telgrafları çekti. Ancak onun İngilizlerle de ilişki kurduğunu öğrenen Türk tarafı, Simko Ağa'ya olan desteğini kesti (Yıldırım, 2009, s. 32-35).

Simko Ağa'nın hâkimiyet kurmaya çalıştığı alan Küresinlilerin yaşadığı bölgeyi de kapsadığı için bu durum Küresinlileri olumsuz etkilemiştir. Simko Ağa bölgede hâkimiyet sağlamak için profesyonel bir sevk ve idare sisteminden yoksundu. Dolayısıyla amacına ulaşma yolunda gerek askeri güç oluşturma gerekse askerlerin ihtiyaçlarını karşılamada yerel halkın imkânlarına göz dikiyordu. Bölgede yaşam süren topluluklardan biri olan Küresinliler de olanaklarını bu doğrultuda kullanmaya mecbur bırakılıyordu. Topluluktan asker ve erzak temini noktasında yararlanmak isteyen Simko Ağa kuvvetleri, Küresinli köylerine baskınlar yapmıştır. Bir kısım Küresinliden istediği desteği alan (Özmeral, S. 2018, Ağustos. T. B. ile söyleşi) Simko Ağa'ya bağlı güçler, dirençle karşılaşınca da zor kullanmaktan kaçınmamıştır. V. Ç. bu sırada yaşananlara dair; "Simko Ağa, askerlerini doyurmak için gelip Küresinlilerin ekmeıklarını, sularını, tuzlarını, yağlarını almış. Bizimkiler fakir oldukları için bu durum sürekli devam edince de huzursuz olmuşlar" (Özmeral, S. 2022, Temmuz. V. Ç. ile söyleşi) diyerek Küresinlilerin bu durum karşısındaki rahatsızlığını dile getirmiştir. N. Ş.'nin annesinden naklettiği şu olay da yukarıdaki durumu destekler niteliktedir:

İsmail Ağa ve Acemlerin adamları bizden zorla ekmeğini alırdı. Gelip tandırın başında otururlardı. Ev sahibine bir tane dahi bırakmadan pişirilen ekmeğin hepsini alıp götürürlerdi. Annem bir kütü (ateşe düşen hamur parçası) çocukları için saklamaya çalışsa da ona bile izin vermemişler. Bir gün biz aklıktan ağlıyorduk. Annem, un getirmeye gidiyorum, dedi. Kapıyı üzerimize kilitledi ve çıktı. Annemizin hamur getirip ekmeğini yapacağını hayal ediyorduk. Açlıktan ölecek hâle gelmiştik ki annem un getirdi. Ama duman çıkar da askerler gelir ekmeğini alıp götürür diye tandırı yakamadı. Kırış (hamurdan yapılan yemek) yaptı (Bulak, 2015, s. 251).

1.3. Mezhep Farklılığından Kaynaklı Nedenler

Küresinlilerin göç ettikleri dönemde İran'da din ve mezhep merkezli bir toplumsal yapının varlığı söz konusudur ve nüfusun büyük bir kısmı Şii mezhebine bağlıdır³. Dolayısıyla Sünni kimliğine sahip olan Küresinliler azınlıkta kalmıştır. Bu durum bölgede Şii ahalinin ve merkezi otoritenin Küresinlilere karşı ayrımcı bir tavır sergilemesine yol açmıştır. Bundan kaynaklı olumsuzluklardan kurtulma çabası Küresinli göçünün nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu neden, Küresinlilerin göç kronolojisindeki en geniş yere sahiptir. Çünkü Küresinlilerin mezhepsel nedenlerle İran'dan göç etme serüveni Osmanlı döneminde başlayıp Cumhuriyet'in ilerleyen dönemlerine kadar süren bir tarih aralığını kapsamaktadır.

Küresinlilerin İran hükümeti tarafından ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüğü ve *Acem* dedikleri Şii mezhepli ahalinin ötekileştirici muamelelerine maruz kaldığı anlatılarda geniş yer tutmaktadır. Ailesi mezhepsel gerekçelerle göç eden T. B. büyüklerinin göçten önce mezheplerinden dolayı görmüş oldukları olumsuz davranışlara dair örnekler verir. Babası İran'da tutuklu bulunurken memurların onunla "ulan köpoğlu çağır Ömer gelsin" diye alay ettiklerini belirten T. B. Küresinlilerin Şii çevreler tarafından gördüğü baskı ve sindirmeleri Sünni-Şii çatışmasının tarihselliğine de yer vererek anlatıyor:

Türkler ve Müslümanlar, Şiiler için bir numaralı düşmandır. Sen bakma öyle ağlayıp, bağırdıklarına. Yalan. Onlar diyorlar ki biz 3 bin yıllık devlet kurmuşuz. İslamiyet niçin bizim değil de Arapların elinde olsun? Ama Türkler onu demiyor. Türkler, en güçlü zamanlarında bile cuma hutbesinde Mısır'ın fatihi, Suriye'nin fatihi ve nihayetinde Mekke-Medine'nin fatihi dendiğinde Sultan Selim ayağa kalkıyor hayır diyor. Mekke ve Medine'nin hizmetkârı. İşte Türkler bu. Onun için Türklere de Allah vermiş o zaman. Türklerin İslam'a yaptığı hizmeti Araplar yapmamış. Yapamamış yani. Türkler yapmış. (Özmeral, S. 2018, Ağustos. T. B. ile söyleşi).

³ A. Y. iki mezhep arasındaki farklılığı şöyle anlatıyor: "Şii kısmı Küresinli değil, onlar 5. mezheptir. Acemdir onlar. Ama bizim Küresinliler, ehl-i sünnet ve'l-cemaatin 4 tane hak mezhebinden birine, İmam-ı Şafi'ye bağlı. İmam-ı Hanefi'ye bağlı olanlar da var" (Bulak, 2015, s. 398).

T. B. Acemlerin ve devletin Sünni karşıtlığının Küresinliler üzerindeki tesirini özellikle vurgularken bunu desteklemek için savaş sürecine dair bölgede yaşayanlardan duyduğu bir hadiseden bahseder:

Bizim Urmiye’de Balav diye meşhur bir köy var. Köylüler üzüm sepetlerinin altında Osmanlı ordusuna mermi götürüyorlar. Bunu gören Acemler onları ihbar ediyor ve idamlarına sebep oluyorlar. Yine Balav’da bizim bir akrabamız vardı. Diyor ki Acemler, -yani Acem dediği aslında Türk ama Acem (Şii) olunca milliyet fikrini terk etmişler- Osmanlı askerini evlerinde misafir ediyorlarmış; gece askerler uyuyunca da kafalarını keserek gömüyorlarmış. Halil Paşa da askerim kayboldu diye onları arıyormuş⁴ (Özmeral, S. 2018, Ağustos. T. B. ile söyleşi).

Azınlık konumunda bulunmaları, Küresinlileri, birtakım sosyal ve ekonomik güçlüklerle de karşı karşıya getirmiştir. S. G. konuya ilişkin “Bizimkiler yoksuldu. Yerleri mülkleri yoktu. Ancak çalışıp idare ediyorlardı. Her şey Acem’indi” diyerek İran’daki toplumsal eşitsizliğe vurgu yaparken V. Ç.’nin sarf ettiği ifadeler de bu görüşü destekler:

Bizimkiler Sünni oldukları için, şehirler ve güzel araziler Acem dediğimiz Şiilerin elindeydi. Orası sıkıntılıydı. Dedem derdi ki biz şehre indiğimiz zaman 15-20 kişiyle gider, alışverişimizi yapar dönerdik. Tek tek gittiğimizde bizi döverlerdi. Şehirlere fazla giremezdik. İş yapamazdık. Amelelikten başka iş vermiyorlarmış. Rusya tarafında, Tiflis’te, İstanbul’da çalışırlarmış. Bizimkiler aynı dinden, aynı kültürden oldukları için Osmanlı topraklarına rahatlıkla gidip geliyormuş (Özmeral, S. 2022, Temmuz. V. Ç. ile söyleşi).

İran’da bir kimliğe sahip olmadığını, Türkiye’ye geldikten sonra kimlik alabildiğini ve orada kaçak gibi yaşadıklarını ifade eden S. G. buna rağmen İran hükümetinin büyüklerine askerlik yapmaları için baskı kurduğunu söyler (Özmeral, S. 2018, Ağustos. S. G. ile söyleşi). Ayrıca Küresinliler, devlet çatısı altında görev alamadıklarını, böyle bir şey mümkün olsa dahi o görevden bir şekilde uzaklaştırıldıklarını söylemektedir. T. K. bu konuda babasının yaşadığı bir mağduriyeti şu sözlerle dile getirir:

Babam orada emniye reisiydi⁵. Acemler ona iftira attılar. Bu yüzden babam 5 sene hapis yattı. Annem ben çok küçükken ölmüştü. Biz bibimizin (halamızın) yanına Şahpur (Selmas)’a gittik. Bize 5 sene o baktı. Babam geldikten sonra evimize döndük. Ben Türkiye’ye geldikten sonra, babam ne yaptı hiç haber alamadım (Özmeral, S. 2018, Ağustos. T. K. ile söyleşi).

Göçü bizzat yaşayan T. K. göç etmelerine, Sünni oldukları için gördükleri adaletsiz tavrın neden olduğunu dile getiriyor:

Köyümüzde su değirmenleri vardı. Bunlardan biri bizim avludan geçiyordu. Evde olmadığım bir gün nasıl olduysa az biraz su akıp komşunun evine sızmış. Komşum bu olaydan bizi sorumlu tuttu. Sabah karakola gidip şikâyetçi oldu. Eşime bir tane döşeme verdiler. Ceza olarak bu döşemeyi dağa çıkarıp indirmesi istendi. Böyle kanun mu olur? O sıralarda İran’dan Türkiye’ye asker kaçmıştı. Bunlar İran’a döndüklerinde Türkiye’deki elverişli imkânlardan bahsediyorlardı. Eşim bunların tesiriyle ben Osmanlı’ya gideceğim dedi. Orada başıma bir şapka koyup gezeceğim diye sevinçle anlatıyordu. Kesin kararlıydı ve kimsenin önüne geçemez diyordu. Sonra çıkıp geldik (Özmeral, S. 2018, Ağustos. T. K. ile söyleşi).

T. K. göç sürecini anlatırken oğlu R. K. da o günlere dair babasından naklettiği aşağıdaki anıyla konuya katkıda bulunuyor:

Babama sordum, 18 yaşında eşin ve küçük çocuğunla bu dağ taşı aşmayı göze alıp neden geldin dedim. Dedi ki oğlum biz orada çok zorluk çekiyorduk. Şii hükümeti bizi sevmezdi. Bize öğretmenlik dahi vermezdi. Kaba işler verirdi. Bizim mahallede Şiiler vardı. Sabahleyin gidip komişere bu adam evimin temelini su sızdırdı demiş biri. Beni çağırdılar karakoldan. Gittiğimde komişerin önünde tabaka vardı. Girer girmez onu fırlattı bana ve mezhebimi içeren bir küfür kullandı. Bir suçum olmadığına dair yemin ettim. Ama beni suçlu çıkarmak için bahane aradı. Babama bir ceza veriyor. Bir iki km mesafede bir kavak kesilecek. Kimsenin yardımını olmadan taşıyacak. Koca tomruk. Babam tek başına nasıl getirecek? Babam o zaman bu olaya çok içerliyor. Ben artık buralarda durmam demiş, göç etmiş (Özmeral, S. 2018, Ağustos. R. K. ile söyleşi).

Bir topluluğa yönelik siyasi, sosyal ve dini dayatmaları kabullenmeyenlerin göç seçeneğine başvurması geçmişte ve günümüzdeki göç hareketlerinin temel dayanak noktalarındandır. Bu tarz örnekler bir açıdan Küresinli göçüyle farklılaşmaktadır. Anlatılara göre Küresinlilere maruz kaldıkları olumsuzluklardan kurtulmaları için bir seçenek sunulmamıştır. Onlara Şiiliği kabulleri halinde

⁴ Bu konuda Ali İhsan Sabis de I. Dünya Savaşı sırasında Enver Paşa’nın, İran’ı istila edip halkından düzenli bir ordu kurarak Kafkas cephesindeki Rus kuvvetlerinin gerisinde bulunan Azerbaycan’ı, Turan’ı, Türkistan’ı istila etmek amacı taşıdığını ancak “yağmacılık, talan ve zor karşısında kaçıp gizlenmekten başka bir maharetleri olmayan Acemler”e güvenerek bu tarz bir işe girişilmemesi gerektiğini bir türlü Enver ve Halil paşalara dinletemediğini yazmıştır (Sabis, 1990, s. 211).

⁵ T. K. “emniye reisi”nin Türkiye’deki jandarmanın karşılığı olduğunu söylemektedir.

gördükleri ayrımcılıktan kurtulacaklarına dair bir seçenek sunulmadığı için yaşadıkları topraklarda varlıklarına sorunsuz bir şekilde devam edebilme imkânı tanınmamış ve göç, hayatını toplumsal ve siyasi açıdan ayrımcılığa maruz kalmak istemeyenler için kaçınılmaz olmuştur.

1.4. Türkiye'deki Şartların Cazipliği

Küresinlilerin İran'da yaşadığı bölgenin Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu topraklarla komşu olması ve sınırdan geçmenin bugünkü kadar zor olmaması ilk dönem göçmen Küresinlilerin Osmanlı tarafına geçmesini kolaylaştırmıştır. Anlatılara göre göçten önce Osmanlı ülkesine giriş çıkışlar Küresinliler için gayet rutin bir hadisedir (Özmeral, S. 2018, Ağustos. T. B. ile söyleşi). Kurdukları akrabalık ilişkilerinin yanı sıra alışveriş ve çalışma amacıyla bölgeye gidip gelmeleri Küresinlilerin, göçten önce de Osmanlı topraklarına yabancı olmadıklarını ve sınırın öte yakasındaki yaşam şartları konusunda bilgi sahibi olduklarını göstermektedir.

Her ne kadar sınırın diğer tarafında yaşıyor olsalar da mezhepsel ve kültürel birliktelik Küresinlilerin Osmanlı Devleti'ne hissi bir yakınlık duymalarına yol açmıştır. İkinci nesil göçmen Küresinlilerin göçü yaşayan aile bireylerinden aktarımlarında bu yakınlığa dair vurgular geniş yer kaplamaktadır. İ. A.'nın babasından naklettiği sözlerde bu bağın tek taraflı olmadığı ve Osmanlı idarecilerinin de Küresinlileri himaye ettiği anlaşılmaktadır: "Babam derdi ki bir işimiz oldu mu, Türkler, Türk hükümeti geldiği zaman bize büyüklük ederdi. Türkler geldiğinde biz orada kral gibi olurduk. Gelmediği zaman Acem'in içinde (insafına) kalırdık" (Bulak, 2015, s. 319).

Görülüyor ki Küresinliler, aynı mezhep ve kültüre sahip oldukları Osmanlılara kalbî bir rabita ile bağlıdır. 1940'larda göç edip Van'a ulaşan bir Küresinlinin vatandaşlık muameleleri devam ederken yetkililere "Allah Osmanlı'nın bayrağını yüce, kılıcını keskin etsin" (Özmeral, S. 2018, Ağustos. R. K. ile söyleşi) ifadesini kullanması tarih sahnesinden çekilmiş olduktan sonra bile Osmanlı'ya olan sevginin Küresinlilerdeki kalıcı tesirini gösteren örneklerden sadece birisidir.

İlk nesil göçmenlerin Van'a yerleşmeleri, İran'daki Küresinlilerin sınırın diğer yakasıyla olan ilişkilerine yeni bir anlam kazandırmıştır. Bir süre önce birlikte vakit geçirdikleri eş dostları artık sınırın diğer tarafının yeni sakinleridir. Bunlar Van'a ulaştıktan sonra İran'daki akrabalarıyla bölgeye gidip gelenler üzerinden iletişim kurabilmiştir. İran'da kalan Küresinliler Van'a göç edenlerin orada daha iyi şartlara kavuştuğunu öğrenince kendileri de göç etmenin yollarını aramışlardır. Bu durum yeni bir göç silsilesine zemin hazırlamıştır.

Anlatılarda Osmanlı yetkililerinin de Küresinlileri, Osmanlı topraklarına çekme çabasında olduklarına rastlanmaktadır. Nitekim Van Valisi Haydar Bey'in İran sınırındaki ahaliyi Van'a yerleştirme amacı taşıdığı bilinmektedir (Koçlar, B. ve Bozkurt, U. 2021 s. 118). Buna ilişkin olarak V. Ç. sınırdaki Osmanlı yerel yöneticilerinin Küresinlilerin yoğun yaşadığı yerlere kadar gelerek ahaliyle görüşmeler yaptığını ve Küresinlilerin de bu görüşmelere binaen göç etmeye karar verdiğini ifade etmektedir (Özmeral, S. 2022, Temmuz. V. Ç. ile söyleşi). Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'ne bağlı güçler İran topraklarına girdiklerinde bölgedeki Sünni ahalden destek görmüşlerdir. Muhtemelen yetkililer, Osmanlı ordusu geri çekildiğinde bunların bölgede kalmaya devam etmeleri durumunda kendilerine verdikleri desteğin bedelini ödeyecekleri riskini göz önünde bulundurarak Küresinlileri Anadolu'ya doğru yönlendirmeye çalıştılar.

Yine Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından topluluğun Türkiye'ye göç etmesi için gayriresmî temaslar kurulduğu Küresinliler tarafından dile getirilmektedir. Buna göre bölgede yaşayan Ermenilerin ayrılmasıyla nüfus kaybına uğrayan Van'da iskân edilmek üzere İran'daki Küresinlilerin bu bölgeye yerleştirilmesi amaçlanmıştır. Yapılan görüşmelerde İran'daki Küresinli köylerinde Türkiye'deki şartların rahatlığına dair bilgiler aktarıldığı ve bu haberlerin bölgeye Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri aracılığıyla ulaştırıldığına dair ifadeler kullanılmıştır (Özmeral, S. 2018, Ekim. Z. A. ile söyleşi). Mesela T. B. İran'da molla olan babasına İsmet (İnönü) Paşa'nın "Gel vatanına. Senin vatanın burası. Orada işin yok" diye haber gönderdiğini söyler (Özmeral, S. 2018, Ağustos. T. B. ile söyleşi).

1920 yılına ait bir arşiv belgesinde Türkiye'deki yöneticilerin sınırdaki Türkleri Anadolu'ya çekme arzusu taşıdıkları net bir şekilde anlaşılıyor. Söz konusu belgede, İran ve Azerbaycan Türklerinden olup Türkiye'ye hicret edenlerin Van ve çevresine iskânı için alınan Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal'in imzasının da bulunduğu heyet-i vükela kararına yer verilmiştir. Bu kararnamede yer alan bilgilerde göçün devamı için teşvik edici bazı uygulamalara geçildiği de görülmektedir. Buna göre I. Dünya Savaşı'nda büyük bir nüfus kaybına uğrayan ve arazileri boş kalan Van'a, İran ve Azerbaycan Türkleri gelip yerleşmişlerdi. Fakat bunlar askerlik, vergi vs. gibi yükümlülüklerden çekindikleri ve geri gittikleri için, iltica etmek isteyenler de bunların geri döndüklerini görünce bu niyetlerinden vazgeçmişlerdi. Alınan kararda bu göçmenlerin askerlik ve diğer vergilerden bir süre muaf tutulması amaçlanıyordu (BCA, 30.18.1.1.2.24.3).

Yine Atatürk'ün Küresinli bölgelerine Türkiye'ye gelmeleri için haberler gönderdiğini pek çok Küresinli ifade etmiş, hatta bu konuda bizzat Atatürk'ün İran şahı ile görüştüğü edilmiş (Levendoglu, 2016, s. 132) olsa da bunu teyit edecek resmi bir veriye rastlanmamıştır. Bir dönem başbakanlık görevini yürüten ve kendisi de Van'ın İran sınırına yakın Saray ilçesinde doğmuş olan Ferit Melen'in (Süslü, 2017, s. 1) İran'dan 50

bin civarında Küresinliyi getirerek Van'a yerleştirmeyi planladığı; ancak ömrünün vefa etmediği T. B. tarafından dile getirilmektedir (Özmeral, S. 2018, Ağustos. T. B. ile söyleşi).

2.Göç Yolu

Küresinli göçü farklı gerekçelere dayandığı için aynı anda kitlesel bir hareketten ziyade geniş bir zaman diliminde parçalı ve aralıklı bir şekilde meydana gelmiştir. Benzer çeşitlilik göç esnasında da söz konusudur. Göç programını önceden yapanlar tedarikli davranıp yanlarına alabilecekleri şeyleri alarak yola çıkmıştır. Fakat sebebi ne olursa olsun göçler, bir kaçış planı şeklinde gerçekleştiği için bilinen güzergâhlar yerine dağ yolları tercih edilmiştir. Göç esnasında 7 yaşında olduğunu ifade eden Ş. B. yola çıkmadan önce ve yolda yaşadıklarını şöyle anlatır: “Gece unumuzu, buğdayımızı, yatağımızı, öküzü, ata, merkebe yüklemiştik. Hayvanların üzerinde yer kalmadığı için yürümek zorundaydım. Annem bazen dönüp beni sırtına alıyordu. Ben ise ona acıdığım için, yürümek istediğimi söylüyordum” (<https://www.youtube.com/watch?v=ZlcGq3yN2PU&t=433s> Erişim tarihi: 27.09.2023).

İlk dönem göçmen Küresinlilerin anlatılarında göç yolunda çekilen sıkıntılar geniş yer tutarken gidilen güzergâh, kat edilen mesafe ve varış noktaları ile ilgili bilgiler nispeten sınırlıdır. 1940'lı yıllarda göçü bizzat yaşayan ve o esnada gençlik çağında olduğu için bu deneyimi teferruatıyla hatırlayan T. K. Küresinlilerin göç yolunda yaşadıklarıyla ilgili edindiğimiz en net bilgilere sahiptir. T. K. göç etmeden önce komşuların şüphesini çekmemek ve evde oldukları izlenimi yaratmak adına gaz lambasını açık bıraktığını, tandırı yaktığını, çömleklere doldurulmuş kurban etlerini tandıra koyduğunu, tandırın yanına ekmek dizerek üstünü örttüğünü hatırlıyor ve yola çıktıktan sonra yaşananları şöyle anlatıyor:

Yaşadığımız muhitte Tahir diye biri vardı. Kocamla Tahir birlikte göç etmek üzere anlaştılar. Ben dedim ki gurbete gitmem. Eşim gidip babamı getirdi. Babam dedi ki kızım sen bugün git, bir hafta sonra ben de geleceğim. Böylece ikna oldum. Akşam ezanı okunurken iki aile yola çıktık. Biz üç kişiydik. Ben eşim ve altı aylık bir kızım vardı. Diğer aile iki çocuk anne ve baba olmak üzere dört kişiydi. Yanımıza sadece kendimize göre şeker, tarçın vs. biraz öteberi aldık. Onu da yastıkların içine koyduk. Diğer aile bir de eşek getirmişti. Eşegin sırtına iki taraflı bir şey serdiler. Çocukların her birini onun bir gözüne yerleştirdiler. Bağlar diye bir yer vardı oraya ulaştık. Orada bizi elinde silahı olan bir Kürt karşıladı. O, yolu biliyordu. O zamanın parasıyla aile başı 30 lira vermiştik. Bize dedi ki sizi köyden çıkarıncaya kadar öksürmeyeceksiniz, aksırmayacaksınız, ayakkabılarınızı elinize alacaksınız. Bağlar'dan çıktıktan sonra iki gün yürüdük ve Dêr diye bir köye vardık. Onun (kılavuz) o köyde bacısı vardı. Bacısı tandırı yaktı. Üstüne büyük bir güğüm koydu, çay demledi. Orada çay içtik. Biraz ısındık. Yine düştük yola. Yolda kabilemize 12 tane de genç eklendi. Hoşap'ta deniz gibi akıp giden bir su vardı. Suyu geçemedik. Bir tane genç vardı. Acem oğluydu. Adı da Mehmet Ali'ydi. Soyundu buraya kadar. Hepimizi sırtına alıp karşı tarafa geçirdi. Çok üşüdü, sancılandı. Gece bir kıyamettir kopardı. Kalktım, ateş yaktım, su kaynatım, çay demledim, tarçın marçın verdim. Bir şeyler bulup sardık, ısıttık onu. Ne hallerle geldik... Sonra tarla gibi bir yerden geçiyorduk. Otların senelerdir kesilmediği belliydi. Derken otların içinden bir anda bir şeyler çıktı. Baktım ki askerler (Türk askeri). Bizi alıp bir yapının içine doldurdular. Ne kapısı var ne bacısı. Hiçbir şekilde dışarı çıkmamamız için telkinlerde bulunup gittiler. Ben o zamanlar çok cesurdum. Askerler gittikten sonra dışarıya göz gezdirdim ve gözümün tezekler ilişti. Birkaç tane alıp getirdim. Bir demlik çay demledim, içine tarçın attım ve oradakilere içirdim. İki üç gün kaldıktan sonra Başkale'ye vardık. Burada 10-20 gün kaldık ve bu sürede hükümete müracaat ettik. Hükümet at göndermişti, atlara binerek Van'a doğru yola çıktık. Böyle böyle geldik Van'a. Van'da bizim tanıdıklar vardı: Hasan Ali Hocagiller. Geldiler, hükümetten izin aldılar, bizi İskele'ye getirdiler. Sonra Hasan Aligil ile 20 gün kadar birlikte kaldık. Onlar da Allah için bize iyi baktılar, elbise diktirdiler; bizi sakladılar, yedirdiler, içirdiler. Allah razı olsun. Bir bayram günü gidip bayram etkinliğini izledik, bayramdan sonra hükümet orada bizi nüfusa kaydetti (Özmeral, S. 2018, Ağustos. T. K. ile söyleşi).

T. K.'nın detaylı bir şekilde hatırladığı göç hikâyesi anlaşıldığı üzere önceden planlanmış bir göçün anlatısıdır. Savaş döneminde gerçekleşen göçlerde bu tarz göçlerden farklı olarak bazı dezavantajlar söz konusudur. Mesela savaş dönemi göçlerinin insanları karşı karşıya bıraktığı aile parçalanmalarına yol açan yönü, Küresinli göçünde de kendisini göstermiştir. Kaçış esnasında çocuğunu alabilen yollara düşmüş (Bulak, 2015, s. 46); hatta bazen aileler, çocukları arasında tercih yapmak zorunda kalmıştır. N.Ş. babasının göçe karar verdiği esnada yaşadığı bu tarz bir çıkmazı ağlayarak anlattığını şöyle aktarır:

Rus gavuru köyü bastı. Çocukları bile öldürüyorlardı. Çaputlarla örülü bazı pencerelerden içeri baktığımızda çoluk çocuğu öldürüp içeri attıklarını görüyorduk. Ana balaya bakan gün değildi. Karım iki gün önce doğum yapmıştı. Yeni doğan çocuğum ile hasta karımı kurtarma planı yaptım. Büyükçe bir kızım daha vardı; ama onu nasıl götürebilirdim ki? İbriği eline verdim, git

bulaktan (pınardan) su getir dedim. Kızım gider gitmez yola çıktık. Karımı ve bebeğimi kucağıma alıp yola düştüm. Meğer kızım dönüp de bizim evde olmadığımızı görünce ağlaya ağlaya düşmüş peşimize. Bayağı uzaklaşmış olmamıza rağmen bir baktık ki bağıra çağıra bize doğru koşuyor (Bulak, 2015, s. 251-252).

Çocukları arasında tercih yapmadan yola koyulanların bir kısmı da bu acı deneyimi göç yolunda çocuklarından vazgeçmekle yaşamışlardır. G. B. göç esnasında anneannesinin henüz bebek olan kızını göç yolunda bıraktığını, bir süre bu şekilde yola devam ettikten sonra pişman olduğunu ve gerip dönüp bebeği olduğu yerden alarak yola devam ettiklerini aktarır (Bulak, 2015, s. 306).

S. G. de babasının kendisini göç yolunda bırakarak bu tecrübeyi bizzat yaşayanlardan biri olduğunu ifade etmektedir:

Ben 3 yaşındaydım. Eşyalarımız hep orada kaldı. Herkes bir öküz aldı. Biraz da yiyecek. Gece kaçıp geldiler. Türkiye'ye Saray tarafından geçtiler. Ben, babamın sırtında; kardeşim Halil ise annemin kucağında. Babam beni göç yolunda bıraktı. Birlikte yol aldığımız akrabalarımız buna razı olmadı ve beni yanlarına alarak Van'a ulaştırdılar (Özmeral, S. 2018, Kasım. S. G. ile söyleşi).

3.İskân Süreci

I. Dünya Savaşı'nda Erzurum, Trabzon, Bitlis ve Erzincan gibi Van da Rus işgaline uğramış ve bu süreçte Ermeni çetelerinin katliamlarına maruz kalan şehrin Müslüman ahalisi Anadolu içlerine doğru göç etmişti (Öğün, 2004, s. 229). İşgal sona erdiğinde Ermenilerin şehri terk etmesiyle Van âdeta boş kalmıştı. İ. A. şehrin içinde bulunduğu atmosferi o sırada Van'da bulunan babasından şöyle nakleder:

Babam derdi ki İran'da 100'e yakın koyunumuz vardı. Kardeşim Rıza'ya sen bu çoluk çocuğu götür, ben koyunları alıp geleceğim dedim. İki tane de Kürt benimle geldi. Silahları vardı. Koyunları paylaştık. İyilerini kendilerine alıp kötülerini bana verdiler. Silahım yoktu, kabullendim. Koyunları alıp yola çıktım. Saray'a ulaştığımda Türk askerine denk geldim. Başlarında Cevdet Paşa⁶ vardı. Asker yayaydı; o ise atın üstündeydi. Ermenileri takip ediyorlardı. Yaklaştı ve siz kimsiniz, nereye gidersiniz, hangi mezheptensiniz diye sorular sordu. Van'a gidiyoruz. Müslüman Şafii'yiz dedim. Gidin oğlum gidin dedi. Van boş, Van'da kimse yok. Gelip Şahbağı'na ulaştım. Arkadaşlarım Alaköy'e gitti. Bi Hüsenguli vardı. Sabah onunla birlikte şehir merkezine gittik. Şehirde askerden başka kimse yok. Şehri gezdim kahveler açık, evler açık. Bardak, tabak, semaver var. Git çay demle iç; ama insan yok (Bulak, 2015, s. 321).

Nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Müslüman ve Ermeni unsurun savaş sürecinde şehri terk etmesi ve işgal süreci sona ermesine rağmen Müslüman ahalinin geri dönmemesi Van için bir nüfus problemine yol açmıştır (Öğün, 2004, s. 230). Kendi rızasıyla şehre dönmeyenler bir yana dönemin Osmanlı basınına göre Rus işgaline uğrayan bölgelerden batıya doğru göç eden muhacirlerin neredeyse yarısı zaten yollarda hayatını kaybetmiştir (Özdağ, 2021, s. 235-236). Bu gibi nedenlerle Van'da ortaya çıkan söz konusu nüfus problemine çözüm için bu esnada şehre ulaşan Küresinlilerden istifade edilecektir. Nitekim 1920 ve 1930'lu yıllarda Van'ın yerel idarecilerinin ilgilendiği hususlardan biri şehre göç etmiş Küresinlilerin iskânı olmuştur (Ebinç, 2008, s. 127).

Anlatılarda Küresinlilere iskân sürecinde yetkililer tarafından zorluk çıkarılmadığı hatta göçmenlerin görüş ve tercihlerine göre bir iskân yöntemi izlendiği dikkat çekmektedir. Küresinliler özellikle Atatürk'ün emriyle kendileri için tüm imkânların seferber edildiğini söyleyerek ona duydukları minnetlerini sık sık vurgularlar (Özmeral, S. 2018, Kasım. S. G. ile söyleşi; Bulak, 2015, s. 280-363-390).

Yetkililer, Küresinlileri şehir merkezine yerleştirmeyi düşünse de bunların çoğu, İran'da tarım ve hayvancılıkla meşgul olduklarından kendilerinin sulama imkânları geniş, değirmen bulunan, tarıma elverişli arazilere yerleştirilmeleri konusunda ısrarcı olmuşlardır. Bu konuda Küresinlilerin beklentileri karşılık bulunmuş. S. G. göçten sonra 5-6 ay Sıhke civarında beklediklerini ve aile büyüklerine bu esnada Van'da yer beğenmeleri için izin verildiğini söyler. Böylece bu süre zarfı içerisinde şehirde gezip dolaşan göçmenler beğendikleri yerleri yetkililere bildirmiş ve bu doğrultuda iskân edilmişlerdir (Özmeral, S. 2018, Kasım. S. G. ile söyleşi). D. D. iskân sürecinde bu konuya dair dedesinin yetkililerle yaşadığı diyalogu şöyle aktarır:

Küresinliler buraya geldikten sonra devlet onlara yardımcı oldu. Vali, rahmetli dedeme birçok yer vermiş. Kehrizin başı vardı. O bölgenin hepsini dedeme vermişti. Dedem, ben burada ne yaparım ki demiş. Eskiler rençberlikle geçinirlerdi. Ekin, biçin, hayvan, koyun... Geçimlerini bunlarla sağlardı. Dedeme sormuş peki nereyi istiyorsun? Ben gidip gezeyim demiş dedem. Tamam demiş git bak, hangi köyü beğenirsen orayı sana vereceğim. Rahmetli gezmiş, dolaşmış

⁶ 1914-1917 yılları arasında Van valisi olarak görev yapmıştır. Ancak Ali İhsan Paşa, İran harekâtına katılan Van Valisinin Haydar Paşa olduğunu ifade eder (Sabis, 1990, s. 224).

Gem (Köprüler köyü)'i beğenmiş. Gem'de ona yer yurt vermişler. İşte böyle yardımcı oldular (Özmeral, S. 2018, Eylül. D. D. ile söyleşi).

Küresinlilerin iskân sürecinde gördüğü olumlu muamele, toprak edinme noktasında da söz konusudur. Anlatılarda konuya dair bilgi verilirken yetkililerin, Küresinlilerin toprak sahibi olmasında oldukça hoşgörülü davrandığı ve belli yaşa erişmiş olanlara ayırım yapılmaksızın toprak verildiği vurgulanır (Bulak, 2015, s. 390). Halil Keser bu konuda, "Devlet, bütün Küresinlilere en iyi köyleri verdi. Dağlarda yer vermedi. Küresinli kısmına yakın köyler verildi" diyerek bu bilgiyi teyit eder (Bulak, 2015, s. 288). Öyle ki Küresinliler bu konuda şehrin diğer sakinlerine kıyasla pozitif ayrımcılığa tabi tutulmuştur. Aynı dönemde Van'a gelen Acemlere ve Brukilere aynı imkânlar sunulmamıştır (Bulak, 2015, s. 322). T. B.'nin, "Küresinli olmayanlar bile sırf toprak alabilmek için Küresinliyim dediler" (Özmeral, S. 2018, Ağustos. T. B. ile söyleşi) ifadesi, toprak edinme noktasında Küresinlilere sunulan avantajlı durumu gözler önüne sermektedir.

Yetkililer tarafından Küresinli göçmenlere, Türkiye'nin diğer şehirlerine yerleşmek istedikleri takdirde bu konuda kolaylık sağlanacağı da bildirilmiştir. T. K. bununla ilgili şunları söyler:

Hükümet bize, başka bir şehre yerleşmemiz durumunda çeşitli teşvikler sunulacağını bildirdi. Size traktör vereceğiz, arazi vereceğiz, dedi. Kocam, Van'da kalmayı tercih edince de öyleyse hükümetten hiç şey talep etmeyeceğine dair imza vermesi istendi. İmza attı ve hükümet bize bir şey vermedi. Dediler ki kendin çalış, kendin kazan. Böylece yerleştik buraya (Özmeral, S. 2018, Ağustos. T. K. ile söyleşi).

Bu konuda elimizde bir veri olmasa da muhtemelen yetkililer, iskân ettiği nüfusun İran'a geri dönmesi durumunda yaşanacak demografik sorunları öngörerek sonraki dönemlerde göçmenleri sınırdan uzak tutmak gibi bir iskân metodu izlemiştir. R. K.'nin babasının başka bir şehre iskân edilmek yerine Van'da kalmayı tercih etme nedenini "Babam demiş burası yakın. Bir sorun olursa ne de olsa İran'da kardeşlerimiz var, döner gideriz oraya. Yahut birisi burada bize sahip çıkar" (Özmeral, S. 2018, Ağustos. R. K. ile söyleşi) diye ortaya koyması göçmenlerin olası bir olumsuzlukta İran'daki topraklara geri dönme ihtimalini canlı tuttuklarını göstermektedir.

Küresinliler kendi talepleri doğrultusunda genellikle Van'ın şehir merkezine yakın kırsal bölgelerine yerleştirilmişlerdir. İskân sonucunda Tuşba'ya bağlı İskele, Kasımoğlu, Alaköy, Dırleşin (Yumrutepe), Şahbağı (Beyüzümü); İpekyolu'na bağlı Sihke (Bostaniçi), Karagündüz; Edremit'e bağlı Gem (Köprüler) Küresinlilerin yoğun yaşadığı yerleşim yerleri hâline gelmiştir. Bunlarla birlikte Tuşba, İpekyolu Özalp, Saray, Çaldıran, Edremit gibi ilçe merkezlerinin yanı sıra Arıtoprak, Karakoç, Kıratlı, Ortanca, Erçek, Güzelsu, Güngören, Kilimli, Umuttepe, Elaçmaz, Aksorguç, Aşağıakçağüller, Aşağı Tulgalı, Yukarı Tulgalı, Aşağı Yorganlı, Çırakköy, Çubuklu, Damlacık, Hacı Ali, Paçkulu, Sağmalı, Yavuzlar, Bakışık, Beyarslan, Dolutaş, Örenburç, Sırımlı, Turanköy, Küresinlilerin ikamet ettikleri diğer yerleşim yerleridir (Levendoglu, 2006, s. 175).

Sonuç

Küresinlilerin İran'dan Van'a göç etmesinde itici ve çekici sebepler söz konusudur. Küresinlilerin Sünni kimliklerini bir sorun olarak görüp bu topluluğa yönelik baskıcı ve ötekileştirici uygulamalara başvurulması göçün itici nedenlerindedir. Bu, Osmanlı döneminde başlayıp Cumhuriyet döneminde devam eden en geniş zaman aralığına sahip göç gerekçesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kabul edilmelidir ki göç etmek bir bölgenin yerleşik unsuru için başvurulacak en son çarelerdendir. Ait oldukları toprakları ve ailenin bazı fertlerini belki de bir daha görememe pahasına terk etmek için oldukça haklı gerekçelere sahip olunmalıdır. Buna göç esnasında ve gidilecek yerde nelerle karşılaşacağını bilmemenin yarattığı riskler eklenince göç etme kararı için son derece mücbir sebeplere ihtiyaç duyulacağı açıktır. Karşılaştıkları olumsuz pratikler nedeniyle Küresinlilerin devletle yaşadığı kopuşun, göç etmeyi göze almalarına giden süreçte sebeplerin olgunlaşması için önemli bir eşik olduğu anlaşılmaktadır. Bağlı buldukları devlete ait bir kimliğe, çalışıp işledikleri arazilere resmen sahip olamamaları, bölgede yaşanan katliam ve kargaşa ortamında kendilerini himaye edecek devlet güçlerini yanlarında bulamazken Şii komşularıyla yaşadıkları ufak bir sorunda dahi bu güçleri tüm celadetiyle karşılarında bulmaları onları devletlerine karşı yabancılaştırmıştır. Böylece Küresinliler, duygusal bağlarını çoktan kopardıkları otoriteden kaçarak Türkiye'ye göç etmiştir.

Küresinli göçünde etkili olan bir diğer itici faktör ise I. Dünya Savaşı ve devamında cereyan eden çatışmaların yol açtığı etkilerdir. Bu neden mezhepsel gerekçeler gibi tek bir kaynağa bağlı olmayan, zamana göre çeşitlenen etmenlerden oluşmaktadır. Kendilerini bir anda mücadele ortamının içinde bulan Küresinliler bir an önce can güvenliklerini temin edebilmek için yaşadıkları çevreden uzaklaşmışlardır. Topluluk üyeleri o an farkında olmasalar da bu uzaklaşma kalıcı bir uzaklaşmanın ilk ayağı olmuştur. Çatışma ortamından uzaklaşmak için sınırı aşan Küresinliler Van'a ulaşmış ve geri dönmemişlerdir.

İran'da kalan Küresinliler, I. Dünya Savaşı sona erdiğinde yine huzura kavuşamamış ve bir yandan savaş sonrası bölgede faaliyet yürüten Ermeni çetelerinin katliamlarıyla diğer yandan Simko Ağa güçlerinin eziyetleriyle karşı karşıya kalmışlardır. Süreç içerisinde Küresinli bölgelerinde güç odakları değişse de değişmeyen tek şey sonu gelmeyen acılardır. Karşılaştıkları olumsuzluklarla mücadele etme azmini gösterele-

de bölgenin uzun zaman yoksun kaldığı sükûnet ve barış ortamına kavuşacağına olan inançlarını kaybetmeleri göç kararı almalarını zaruri kılan son eşik olmuştur.

Göçün çekici nedenlerinin ise yukarıda sıralanan olumsuzlukların yol açtığı ümitsizlikten sıyrılıp tekrar yaşama tutunma arayışında ortaya çıktığını görüyoruz. Küresinlilerin İran'da yaşadıkları sorunlar ve bunların bir gün çözüme ulaşacağına dair ümitlerini kaybetmeleri onları daha iyi yaşam standartlarına ulaşmak için çareler aramaya itmiştir. Bu bağlamda; sınırın yakın olması, Sünni unsurun dışlanma tehlikesi yaşamayacak olması ve bölge yöneticilerinin de kendilerini buraya yerleştirme hususundaki gayretleri onlar için Anadolu'yu bir çekim merkezi hâline getirmiştir. Bu seçeneği cazip kılan diğer bir etken de bölgeye dair bir fikirlerinin olmasıdır. İran'da kalan Küresinliler, Van'a göç eden akrabalarından gelen iyi haberlerle onların kavuştukları şartlara imrenerek göçü kendileri için de bir çıkış yolu olarak görmüşlerdir. Bu durum çekici etkilerden beslenen bir göç silsilesinin meydana gelmesine de zemin hazırlamıştır.

Savaş sürecinde göç eden Küresinliler, Anadolu topraklarına ayak bastığında Türkiye Cumhuriyeti de kurulma aşamasındadır ve bu esnada Cumhuriyet'i kuran kadronun gündemini meşgul eden en önemli meselelerden birisi, Osmanlı'nın kaybedilen topraklarından Anadolu'ya gelen göçmenlerin iskânıdır. Dolayısıyla Küresinli iskânı, ülke çapında bir iskân seferberliğine başladığı döneme denk gelmiş oluyordu. Yeni Türk devletinin iskân politikasının en önemli dinamiklerinden birisi, Osmanlı döneminde yaşanan azınlık temelli nüfus problemleriyle ilerleyen zamanlarda yeniden karşı karşıya kalmama çabasıdır. Bu bağlamda Ermeniler tarafından terk edilen Van'a, devlete bağlı, nüfusun geneline uyumlu bir topluluğun iskânı devlet menfaatinin bir gereğidir ve Küresinliler gibi Müslüman-Türk bir unsurun şehre iskânı, devletin iskân politikasıyla uyumludur.

Devletin kendisine bağlı ve uyumlu bir topluluğun iskânını arzuladığı esnada Küresinliler de taşımış oldukları kimlikleri dolayısıyla ötekileştirmeye maruz kalmayacakları bir devlet düzeninin özlemini çekiyordu. Dolayısıyla Küresinlilerin Van'a iskânı, hem devletin iskân politikası açısından hem de Küresinliler için âdeta bir fırsat ortaklığı yaratmıştır.

İskân sürecinde yetkililerin Küresinlilere özel bir muamelede bulunması muhtemelen topluluğun kimlik özelliklerinden kaynaklanıyordu. O sırada uluslaşma sürecinde olan devlet, ülke nüfusunun geneli gibi Türkçe konuşan, yaşamlarında Türk kültürünün yoğun tesiri bulunan, devletle uyumlu bu topluluk için yetkilerini kullanmaktan kaçınmamışlardır. Ayrıca uluslaşma sürecindeki bir devlet için kendi içinde sosyolojik bir hiyerarşisi ve geleneksel aşiret hukuku barındırmayan özellikleri, Küresinlilerin devletten gördükleri itibarın temel nedenlerinden biri olarak zikredilebilir.

Kaynakça**Arşivler**

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

(30.18.1.1.2.24.3)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

(HR. SYS. 2341-23)

(M.V. 126/64)

Söyleşiler

T. B. (88) 10 Ağustos 2018 tarihinde yapılan söyleşi

T. K. (89) 28 Ağustos 2018 tarihinde yapılan söyleşi

R. K. (67) 28 Ağustos 2018 tarihinde yapılan söyleşi

D. D. (83) 21 Eylül 2018 tarihinde yapılan söyleşi

Z. A. (76) 20 Ekim 2018 tarihinde yapılan söyleşi

S. G. (88) 16 Kasım 2018 tarihinde yapılan söyleşi

V. Ç. (69) 2 Temmuz 2022 tarihinde yapılan söyleşi

Araştırma Eserleri

Akkuş, M. (1993). Van ağzı. *Van Kütüğü*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları. 259-305.

Albayrak, R. (2013). *Türklerin İran'ı yakın gelecek*. Berikan Yayınevi.

Bulak, Ş. (2015). *Van Küresin ağzı*, [Yayımlanmış Doktora Tezi] İnönü Üniversitesi.

Çiftçi E. (2018) *Kutü'l-Amare kahramanı Halil Kut Paşa'nın hatıraları*. Timaş Yayınları.

Çolak, M. (2019). *Komite'nin kahramanı Enver Paşa*, Yeditepe Yayınevi.

Ebinç, S. (2005). *Doğu Anadolu düzeninde aşiret-cemaat-devlet* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Eratalay, S.(2021). Horasan'dan Küresin'e bir sözcüğün izinde. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 611-628.

Hakan, S. (2023) *Osmanlı modernleşme sürecinde Van ve Van Belediyesi (1847-1915)*. Van Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı Kültür ve Sanat Yayınları.

Kalafat, Y. (2005). *İran Türklüğü*. Yeditepe Yayınları.

Koçlar, B. (1993). Tarihte Van (XVIII.-XIX. yüzyıllar). *Van Kütüğü*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları 114-122.

Koçlar, B. ve Bozkurt, U. (2021) I. ve II. Dünya Savaşı arası (1914-1945) Van'da nüfus hareketleri ve demografik yapı, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal BilimlerEnstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 99-132.

Levendoglu. M.F. (2006). *Küresinliler örneğinde kültürel kimlik (Küresinliler'in sosyo-kültürel yapısı)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Levendoglu. M.F. (2016). Küresinliler örneğinde kültürel kimliğin antropolojik analizi, *AÜDTCF Antropoloji Dergisi*, (31),119-140.

Öğün, T. (2004). *Unutulmuş bir göç trajedisi vilayât-ı şarkiye mültecileri (1915-1923)*. Babil Yayıncılık.

Özdağ, S. (2021). Birinci Dünya Savaşı'nda Bitlis mültecileri. İ. Kalaycı, G. Kalmış (Ed.), *Çağlar boyu göç (tarih kültür medeniyet)* (1. Baskı, 227-254) içinde. Gazi Kitabevi.

Sabis, A. İ. (1990). *Harp hatıralarım I,II,III,IV*. Nehir Yayınları.

Saeidi, F. (2020). *Küresinli izinde Ahmed Yesevi'den Pir Saltuk'a*. Elpis Yayınları.

Sultanova, A.R, "Makı Hanlığı", *Türkler*, VII, Ankara, 2002, Yeni Türkiye Yayınları.

Süslü, R. (2017). *Türk siyasi hayatında bir portre: Ferit Melen* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Tekir, S. (2022). *Süleyman Askeri Bey Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk başkanı*. Kronik Kitap.

Yıldırım, E. (2009). *Türkiye-İran ilişkileri (1918-1960)* [Yayımlanmış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Yücebaş, F. (2019) Millî şuurun sağlam bir vesikası: Küresünni Türkleri, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C: 123 (242), 73-88.

İnternet Kaynakları

<https://www.youtube.com/watch?v=ZlcGq3yN2PU&t=433s> Erişim tarihi: 27.09.2023.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Atf: Uçar, U. (2023). Ulus-Devlet Modernleşmesinin Taşraya Yansıması: Ağrı İlçe Halkevi Teşkilatları., *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, 100-111

Citation: Uçar, U. (2023). The Reflection Of Nation-State Modernization On The Rural: Ağrı District People's Houses Organization, *Vankulu Journal of Social Studies*, 12, 100-111

Araştırma Makalesi / Research Article

Uğur UÇAR*

* Öğr. Gör. Dr. Bayburt Üniversitesi, Ortak Dersler Bölümü, Bayburt/Türkiye.
Lect. Dr., Bayburt University, Common Courses Department, Bayburt/Türkiye
E-mail: ugarucar@bayburt.edu.tr ORCID: 0000-0002-4409-2627

Ulus-Devlet Modernleşmesinin Taşraya Yansıması: Ağrı İlçe Halkevi Teşkilatları¹
The Reflection Of Nation-State Modernization On The Rural: Ağrı District People's Houses Organization

Öz

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte yeni devlet anlayışı çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmayı amaçlamıştı. Modern devlet yapısına ulaşmak için öncelikle halkın bu alana dahil edilmesi gerekliydi. Bunun için çeşitli adımlar atılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet rejiminin yerleşmesinde, gerçekleştirilen inkılapların toplumun büyük kesimleri tarafından kabul görmesinde ve ülkenin sosyal ve kültürel alanlarda belirlenen hedeflere ulaşmasında Halkevleri önemli rol oynamıştır. Bu kurumların açılmasında dönemin siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal gelişmeleri etkili olmuştur. Halkevleri, gerekli araştırmalar yapıldıktan sonra çeşitli ülkelerin halk eğitimi uygulamaları da dikkate alınarak 19 Şubat 1932 tarihinde resmi olarak kurulmuştur. Halkla bütünleşmeyi sağlamak amacıyla Eleşkirt, Tutak ve Doğubayazıt'ta Halkevleri açılmıştır. Bu çalışmada, Cumhuriyet Dönemi'nin yaygın eğitim kurumu olan Halkevlerinin Ağrı'daki ilçe Halkevi teşkilatları ve faaliyetleri ele alınmaktadır. Bu kurumlar, Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan inkılapları ilçelerin her bölgesine yayma ve halkın bunları benimsemesine yönelik faaliyetler gerçekleştirmiştir. İlçe Halkevi teşkilatları özellikle bölgenin kültürel ve coğrafi koşullarına uygun çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ağrı ilçe Halkevlerinde, halka Türkçe okuma yazma öğrenmeleri için kurslar açılmış, halkın kültürel olarak kaynaşması için spor ve temsil şubeleri tarafından organizasyonlar yapılmıştır. Yakın köylere geziler düzenlenmiş, yoksul olan hastalara ilaçlar dağıtılmış, köy gezilerinde halka günlük işler, ziraat ve hayvan bakımı, üretimin artması hakkında konferans verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halkevleri, Modernleşme, Cumhuriyet Dönemi, Ağrı Halkevleri.

Abstract

With the proclamation of the Republic, the new understanding of the state aimed to reach the level of modern civilizations. In order to achieve the modern structure, it was necessary to first involve the people in this area. Various steps have been taken for this. People's house played an important role in the establishment of the republican regime, in the acceptance of the reforms carried out by large segments of the society and in the achievement of the goals set in the social and cultural fields of the country. The political, economic, cultural and social developments of the period were effective in the opening of these institutions. The people's houses were officially established on February 19, 1932 by taking into account the public education practices of various countries after the necessary researches were carried out. In order to ensure integration with the people, community centers were opened in Eleşkirt, Tutak and Doğubayazıt. In this study, the organizations and activities of the people's houses in Ağrı district are discussed, which are the common-public education institutions of the republican period. These institutions carried out activities aimed at spreading the reforms made during the republican period to every region of the district and for the people to adopt them. District people's houses organizations have carried out studies especially in accordance with the cultural and geographical conditions of the region. In Ağrı district community centers, courses were opened for the people to learn Turkish literacy and organizations were organized by sports and representation branches for the cultural integration of the people. Trips were organized to nearby villages, medicines were distributed to the poor patients and conferences were given to the people on daily chores agriculture and animal care and increasing production.

Keywords: People's Houses, Modernization, Republic Period, Ağrı People's Houses

¹ Bu çalışma Uğur UÇAR'ın 2016 yılında ele aldığı "Ağrı Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1951)" adlı Yüksek Lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

Giriş

İstiklal Savaşı'nın kazanılmasından sonra aydınlanma düşüncesi ışığında ve muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak için batılılaşma çalışmaları doğrultusunda yeni bir modernleşme düşüncesi benimsenmiştir. Bu anlayış, modernleşme bağlamında millî kimlik süreciyle bağdaşmış ve özellikle şehirlerde yeni yapılaşmaların ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Anadolu'nun neredeyse her yerinde kurulan Halkevleri (Olgun, 2019, s. 5), modernleşme isteğinin en somut örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle Halkevleri yeni yönetim uygulamasıyla birlikte şehir merkezlerinde modernleşme projesinin bir aracı olarak hayata geçirilmiştir (Ahmad, 2014, s. 90).

Halkevleri, Cumhuriyet rejiminin benimsenmesiyle birlikte gerçekleştirilen bir modernleşme hareketidir. Cumhuriyet modernleşmesi toplumun tamamına ve bütün kitlelerine yönelik politikalar hayata geçirmiştir (Sertel, 2013, s. 207). Niyazi Berkes, bu bağlamda Türk modernleşmesini çağdaşlaşma kavramıyla açıklamaktadır. Yazar, çağdaşlaşmayı sekülerizm² terimiyle eşanlamlı olarak kullanmaktadır (Berkes, 2002, s. 17-20). Bütün çağdaşlaşma süreci, bir öncüye ihtiyaç duyduğu gibi bir örgüt de bu açıdan önem arz etmektedir. Bir örgüt olmadan toplumu denetlemek, yönlendirmek, sistemin tüm toplum tarafından benimsenmesini sağlamak oldukça güçtür. Halkevleri, inkılâpları topluma aktarmada önemli bir görevi yerine getirmiştir (Kili, 1983, s. 166-168). Adı geçen örgütler, yapılan reform ve çağdaşlaşma faaliyetlerini halka ulaştırmak, modern teknikleri yaymak, laik ve halktan yana bir tutum aşılamayı amaç edinmiştir. Buradaki en önemli amaç ise halk ile aydınlar arasında ideolojik birlik oluşturmaktır (Zürcher, 2010, s. 287).

Toplumun modern kimliğe kavuşması için İnkılâpçılık, Halkçılık ve Laiklik önemli bir yere sahiptir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün kültür politikalarının temelinde yer alan bu ilkeler, Cumhuriyet rejiminin millîliği ve çağdaşlığına katkı sağlamıştır (Tekinsoy, 2022, s. 49-51). Halkevleri aracılığıyla Atatürk ilkelerinden ulusçuluk ön plana çıkararak batı medeniyetinin gerekliliği ön plana çıkmıştır (Zeyrek, 2006, s. 66). Toplum ile yeni rejim arasında deyim yerindeyse organik bir bağ olan bu kültür kurumları, milyonlarca kişiyi çatısı altında toplayarak halkın milli değerler etrafında birleşmesini sağlamıştır (Arıkan, 1999, s. 267-268). Kısa bir süre zarfında amacına uygun olarak memleketin her yerinde başlayan Halkevleri, Cumhuriyet ilkelerinin halk tarafından benimsenmesine ve bu yönde yaşantının oluşmasına önemli katkılar sunmuştur (Uluskan, 2010, s. 14). Bundan dolayı Halkevleri faaliyet gösterdikleri 1932-1951 yılları arasında toplumsal ve kültürel kalkınmanın mihenk taşı olarak kabul edilmektedir.

1. Halkevlerinin Kuruluşu ve Amaçları

Halkevlerinin kuruluşuna kadar olan sürede halkın eğitilmesi ve Cumhuriyet rejiminin halka anlatılması konusunda Türk Ocakları³ önemli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Adı geçen örgüt, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)³'nin bir kültür kolu olarak faaliyetlerini gerçekleştirenken, 1930 yılında Cumhuriyet rejiminin doğal bir gereği olarak çok partili hayata geçiş denemelerinden beklenen sonucun alınmaması ve menemen olayı gibi siyasi gelişmelerin de dolaylı etkisiyle Türk Ocakları kapatılmıştır (Karadağ, 1998, s. 135). Bu gelişmelerle birlikte halkın Cumhuriyet rejimi öncülüğünde modernleşmeyi benimsemesi, gerçekleştirilecek olan inkılâpların halk tabanına yayılması, halkın sosyal-kültürel gelişimini sağlaması için yeni bir eğitim ve kültür kurumuna ihtiyaç duyulmuştur (Lewis, 1993, s. 379).

² Sekülerizm, laikleşme olgusunun aksine din-devlet ayrışması sorunu değil, kutsallık atfedilen örf ve adetlerin çatısı altında devam ettirilen realizmden uzak davranışların terk edilmesi sorunudur. Başka bir deyişle laikleşme, hayatın her alanında gerçekleşen sekülerleşmenin göstergelerinden sadece biridir. Böylece modernleşme yıllardır süregelen, kendi sınırlarını oluşturmuş ve kurallar karşısında dönemin şartlarına uyan olarak kurum ve kuralların yenileşme sürecidir. Bu yönde gerçekçi bir değişimin gerçekleşmesiyle birlikte modernleşme amaç olmaktan çıkmakta ve yaşam biçimine dönüşmektedir. Halkevleri bu modernleşme sürecinin önemli bir parçasıdır. Detaylı bilgi için bkz. Orçun Girgin, "Türk Modernleşmesini Kavramsal Olarak Çözümlemeye Yönelik Bir Tartışma", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 64, 2020, s. 230.

³ Adı geçen kurum milliyetçilik esaslarından özellikle Türkçülük ideali etrafında toplanan Askeri Tıbbiye öğrencilerinin girişimi ve dönemin önde gelenlerinin desteğiyle 20 Haziran 1911 tarihinde kurulmuştur. Türk Ocakları ilk faaliyet yıllarında hem sosyo-kültürel hem de milliyetçilik düşüncesinin halk tarafından benimsenmesi konusunda başarılı çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu kurumlar Cumhuriyet rejiminin benimsenmesiyle birlikte yeni rejimin ilkelerinin halka benimsetilmesi ve modernleşmenin öneminin vurgulanmasında önemli rol oynamıştır. CHF'nin 1927 yılındaki kongresinde partiye bağlanan Türk Ocakları, bu tarihten sonra CHF'nin bir kültür şubesi olarak faaliyetlerini yürütmüştür. 1931 yılındaki CHF kongresinde ise Halkevleri kurulması kararının alınmasıyla birlikte kuruluş görevini tamamlayarak kapatılmış ve görevini Halkevlerine devretmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Sarıncay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005, s. 263-270.

Halk-devlet, aydın-halk arasındaki bütünleşmenin sağlanması, halkın inkılâp ilkeleri doğrultusunda yetiştirilmesi, Türk inkılâbının millet tarafından benimsenmesi ve yayılması, dönemin mevcut müesseseleri tarafından gerçekleştirilemediği için yeni bir yapılanmaya ihtiyaç duyulmuştur (Toksoy, 2007, s. 26-27). Devlet yönetiminde tek söz sahibi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin görüşüne göre Türk milletinin niteliklerine uyacak yollardan hareketle resmi öğretim dışında kalan unsurların halkın eğitimi ile yükseltilmesi gerekliydi (Karaömerlioğlu, 1998, s. 67-70). Bunun için de milletin sosyal ve kültürel hayatının, CHP'nin kendi içinden kurulacak cumhuriyet rejimine ve partiye bağlı, partinin bir kolu olarak çalışacak tüm yurda yayılmış yeni ve milli bir örgüt ile gerçekleştirmeye karar verilmiştir (Taşdemir, 2009, s. 53). Halkı eğitmek, inkılâplar ve milli değerler çerçevesinde onu yetiştirmek amacıyla oluşturulan kurumların ismi Halkevleri olmuştur (Yeşilkaya, 1999, s. 14-17). Bu kurumlar, örgün eğitim ile birlikte bunun dışında kalan halk kitlelerini cumhuriyetin gerekleri doğrultusunda eğitime zorunluluğu üzerine kurulmasına karar verilen kültür yuvalarıdır (Özer, 2011, s. 252-253).

Halkevlerinin kuruluşunda dönemin siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmelerinin büyük etkisi olmuştur (Kardaş, 2014, s. 413-414). Bu etkiler aynı zamanda bu kuruluşların felsefesini ve kuruluş amaçlarını da büyük ölçüde şekillendirmiştir. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte yeni bir Anayasa hazırlanmış, toplumsal hayata ilişkin köklü değişiklikler yapılmış ve bu surette yeni rejimin büyük ölçüde şekillenmesi sağlanmıştır. Başka bir ifade ile Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün inkılâpçı hareketinin kurumsallaşma dönemi önemli ölçüde tamamlanmıştır. Bundan sonraki süreçte ise cumhuriyet ideolojisi doğrultusunda yeni ve modern bir toplum oluşturmak için uygulama aşamasına geçmenin zamanı gelmişti. İşte bu uygulama aşamasının en önemli aracı ise Halkevleri olmuştur (Türkmen, 2013, s. 61).

Halkevleri, 1924 Anayasası'nın altı ilkesinden biri olan Halkçılık ilkesini bünyesinde barındırmaktadır. Karpat'a göre bu kurumun amaçları, Anadolu'daki halka milli kültürü aşilayarak halkı çağdaş Türk kültürü etrafında birleştirmek, halk ile aydınlar arasındaki uçurumu kapatmak ve cumhuriyet rejiminin ilkelerini halka anlatmaktır. Bu kurumlar yeni rejimin halka ulaştırılmasını sağlayan araçlardır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Halkevleri vasıtasıyla ülkenin kültürel ve ulusal kimliğini keşfetmek istemiştir. Bu amaçlar doğrultusunda deyim yerindeyse bir folklor araştırma programı başlatılmıştır. Halkevleri hareketi, birçok amacı olan bir modernleşme ve özgürleşme hareketi olarak görülmektedir. Bu hareket, yeni bir yönetici entelektüel grubun ortaya çıkışını ve iktidara gelişini, planlı olarak tutum ve düşünce yapısının değişimi için imkân oluşturmuştur (Karpat, 1963, s. 55).

Halkçılık ilkesinin bir gereği olarak kurulan Halkevleri (Çeçen, 2018, s. 103), tek parti döneminde cumhuriyet ideolojisinin en önemli ve en yaygın eğitim ve kültür kurumu olma özelliğine sahiptir (Oral, 2002, s. 499). Bahse konu olan kuruluşlar aynı zamanda inkılâp hareketlerinin en yaygın kitle örgütüdür (Ünal, 1940, s. 387). Bu örgüt aracılığıyla halkın sınıfsız bir şekilde kaynaşması amaçlanmıştır. Halkevleri, sosyal sınıflar arasında karşılıklı dayanışmaya önem vererek halk arasında ortak bir ruhun ve karakterin oluşması hedeflenmiştir (Baltacıoğlu, 1950, s. 41). Bu kültür yuvaları inkılâp hareketlerine sadık ve milli birliğe sahip bir toplum yapısının oluşmasını benimsemiştir (Köprülü, 1940, s. 432). Halkevlerinin cumhuriyet rejimi ve onun getirdiklerinin geniş halk kitlelerine yayılması için bir propaganda aracı olduğunu söylemek mümkündür (CHP Halkevleri 1940, 1940, s. 4). Özetle; Halkevleri Türk inkılâbını, ülkenin büyük kesimini oluşturan köylü genç kesim başta olmak üzere büyük halk kitlelerine benimsetmeyi hedef olarak belirlemiştir (Çavdar, 2008, s. 350).

CHP yurtiçinde inkılâp ve sosyal ilerleme hamlelerinin ve hareketlerinin sürekliliğini sağlamak ve geliştirmek için Halkevlerini kurmuştur. Çağdaş uygarlık seviyesine yönelik atılımların gerçekleşebilmesi için Halkevleri hayata geçirilmiştir. Tüm yurttaki örgütlü kültür kurumları olarak yaygınlaşma amacı taşıyan Halkevleri, bu amacı gerçekleştirebilmek için Anadolu'nun her yerine yayılmıştır. Bu kurumlar halkın düşüncelerinin ve faaliyetlerinin merkezi olduğu nispetinde kuruluş amacına daha fazla yaklaşmış olacaktır. Bu doğrultuda idareciler tarafından Halkevlerine gereken önem verilmiş, halkın bu kültür yuvalarına bağlılığını sağlamak için çok yönlü faaliyetler hayata geçirilmiştir (CHP Halkevleri-Halkodaları, 1932-1942, 1943, s. 3).

Cumhuriyet ideolojisinin halk tarafından tanınması ve benimsenmesi için kurulan Halkevlerinin tanımına değinmek yerinde olacaktır. Halkevleri Yönetmeliği'nin birinci maddesine göre Halkevlerinin tanımı: "Halkevi, kalplerinde ve dimağlarında memleket sevgisini mukaddes ve ileri yürüten yüksek bir heyecan halinde duyanlar için toplanma ve çalışma yeridir" şeklinde kayıtlarda geçmektedir (C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi, 1932, s. 5). Bu tanımlamalar ışığında özetlemek gerekirse Halkevleri, inkılapları memleketin her noktasına ulaştırın, Cumhuriyet rejimini benimsemiş Türk aydınlarının toplanarak dayanışma halinde olduğu, Türk inkılaplarının uygulama alanı bulduğu bir kurumdur (Obuz, 2015, s. 499-500).

Halkevleri, ülkemizin genel kültür hayatının ilerletilmesi için büyük beklentilerle 19 Şubat 1932 tarihinde kurulmuştur. Öncelikle Ankara merkez olmak üzere 14 ilde Halkevleri açılmıştır. Diğer illerde ise zamanla bu kurumların faaliyete başlayacağına karar verilmiştir. Yeni Halkevi açılacak olan illere Halkevleri Talimatnamesinin gönderildiği ve Halkevinin açılışında dikkate alınacak esasların bildirildiği yazıda; Halkevinin şubeler taksimatını yapmadan önce açılış merasimine daha fazla önem verilmesine dikkat çekilmektedir. Açılış merasiminden⁴ bir hafta önce kentin yetişkin unsurları Halkevi salonuna davet edilerek halka Halkevleri genel maksadı ve talimatname özeti hakkında bilgi verilmesi faydalı görülmüştür. Görkemli bir açılış merasimi ile halkın bu kuruma olan ilgilerinin artırılması üzerinde durulmaktadır. Yine aynı belgede Halkevinin açılmasından kısa bir süre sonra da idare heyetinin belirlenmesine değinilmektedir (BCA 490-1-0-0/3-12-3).

Bununla beraber, hazırlanan açılış programı ile şubelerin ve idare heyetinin oluşturulması faaliyetlerinin bölgenin kültürel özelliklerine ve yaşayışlarına göre hazırlanması da idare heyetine bırakılmıştır. Açılış merasimi ile şubeler ve idare heyeti seçimlerinin aynı gün olmamasına dikkat edilmelidir. Çünkü evrak kayıt işlemlerinin açılış programını gölgede bırakmamasına özen gösterilmelidir. Yine açılış programıyla ilgili olarak yerel gazetenin olmadığı kentlerde duvar ilanlarıyla Halkevi açılışından halkın haberdar olması için duvar ilanları ile mümkün olan diğer her türlü araçların etkin kullanılması da önem arz etmektedir. Açılışla birlikte bölgenin imkânlarına göre kurulacak olan şubelerin yetenek, uzmanlık ve isteklerine göre herkesin tercih edebileceği faaliyet sahasına göre şubelerin açılmasına dikkat çekilmektedir. Üyeler istediği şubeye kayıt olabilecek ve hiçbir tesir altında kalmadan özgür iradeleriyle seçim yapabileceklerdir. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere bahse konu olan kültür kurumlarının açılışı ve sonraki süreci için önceden planlanan program çerçevesinde hareket edilerek bu kurumlara önem verilmiştir (BCA 490-1-0-0/2-9-1).

2. Ağrı'daki İlçe Halkevi Teşkilatları (1938-1951)

Halkevlerinin kuruluşunda temelde iki ana unsur ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki ve en önemlisi; gerçekleştirilecek olan inkılapların halk tabanına yayılması ve halkı bu yeni rejim hakkında bilgilendirmek, ikincisi ise Türk milletini çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarmak için halkın sosyal, kültürel ve siyasi anlamda bilgi sahibi olmasını sağlamaktır (Erdal, 2014, s. 17). CHP, Halkevleri aracılığıyla Türkiye'nin her noktasına ulaşma imkânı elde etmiş ve amaçladığı köklü değişim sürecinde bu kurumlardan yararlanmıştı. Bu amaçla Halkevlerinin teşkilatlandığı kentlerden biri de Ağrı idi (Aydın, 2018, s. 1484-1485). Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin 7 Şubat 1934 tarihinde vilayetlere gönderdiği belgede, Halkevlerinin kuruluş yıl dönümünde açılacak olanların 23 Şubat 1934 tarihinde faaliyete geçeceği belirtilmiştir. 11 Şubat 1934 tarihli belgede ise ilk defa açılacak olan 24 Halkevi listesinde Ağrı Halkevi de bulunmaktadır. Fakat o dönemde Ağrı (Karaköse), Bayazıt iline bağlı olduğu için faaliyete başlayacak olan Halkevi ismi Bayazıt olarak kayıtlara geçmektedir (Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin Fırka Teşkilâtına Umumî Tebligatından Halkevlerini Alâkadar Eden Kısım, 1934, s. 10-11). Merkez Halkevi açıldıktan sonra ilçelerde de bu kültür yuvaları yayılmıştır. İlk olarak Eleşkirt'te 1938 yılında, daha sonra 1939 yılında Tutak'ta, son olarak da 1941 yılında Doğubayazıt'ta Halkevi açılmıştır (Tunç, 2018, s. 198-200).

⁴ Halkevlerinin açılış programında okunan şiiirden bir dördlük: bugün sizden hoşnuduz ey Gazi nesilleri, medeniyet safında en yüksek en ileri, bu çetin parolayı tekrarladıkça sizler, geçmiş asırlar gibi saygı ve sevgi gizler, gelecek asırlarda büyük Türk milletine, Türk olana mukadder aynı vazife yine, insanıyet örneği medeniyet rehberi, yolunuz açık olsun ey gazi nesilleri. Türk insanlık uğruna akın eden kan eden, Türkün medeniyeti insanı insan eden, Türkün güneşleriyle dünya ufku ağardı, Türk olmasa tarihe yazılacak ne vardır. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. BCA, 490-1-0-0/2-9-1.

2.1. Eleşkirt Halkevi

1938 yılı Ağrı Halkevi faaliyet raporunda Halkevleri yıl dönümü kutlamalarının Ağrı'da Eleşkirt Halkevi'nin açılışı ile yapılacağı belirtilmiştir. 20 Şubat Pazar günü Ağrı Halkevi Başkanı Burhanettin Teker'in başkanlığında Halkevi üyelerinden kadın-erkek 50 aydın vatandaş Eleşkirt ilçesine gelmiştir. Önce Eleşkirt Kaymakamı Cevdet Bey, yeni binanın halkın yardımı ile yapıldığını, hangi amaç için açılacağı ve Eleşkirt çevresinde yapacağı faaliyetleri anlatmıştır. Bunun akabinde memurlardan bir genç Halkevinin açılışını anlatan bir şiir okumuştur. Daha sonra Vali Burhanettin Teker, Halkevinin gayesi, gençliğin yetiştirilmesi ve halkın cumhuriyet ve demokratik idarenin gerekliliğine göre aydınlatılması üzerine etkin bir konuşma yapmış ve kurdeleyi keserek açılışı gerçekleştirmiştir (BCA 490-1-0-0/951-686-2).

Halkevinde, halka ve konuklara çay, şeker ve sigara ikram edilmiştir. Aynı gün ilçe elektrik ile aydınlatılmıştır. Halkevi'nde açılış programı daha önceden düzenlenmiş ve gelenler için yerler önceden belirlenmiştir. Saat 19:00'da Halkevinde müsamere başlamış, Ağrı Halkevi temsil şubesi tarafından "Himmetin Oğlu" adlı piyes başarılı bir şekilde temsil edilmiştir. Sonrasında Halkevlerinin açılış yıldönümü ve gayesi hakkında birkaç söz söylenmiş ve Eleşkirtli gençler tarafından eğitimsel bir komedi oynanmıştır (BCA 490-1-0-0/951-686-2).

Halkevi, belediyeye ait bir salonda faaliyetlerini sürdürmüştür. Salon için belediyeye kira verilmemektedir (BCA 490-1-0-0/994-842-2). Halkevi Başkanı, hükümet doktoru Zeki Arslan'ın Sungurlu'ya tayininden sonra, 1 Nisan 1939 tarihinde Halkevi başkanlığına Ahmet Faruk Savcı getirilmiştir (BCA 490-1-0-0/994-842-2). Daha sonra gezici başöğretmen olan Necati oral Halkevi Başkanı olmuştur. 1940 yılı mayıs ayından itibaren Halkevi başkanlığına yeniden Ahmet Faruk Savcı getirilmiştir (BCA 490-1-0-0/932-624-1). 1941 yılı İdare Heyeti şu şekildedir: Halkevi Başkanı: İlkokul Başöğretmeni Ahmet Faruk Savcı, Spor Şubesi Başkanı: İbrahim Karasu, Temsil Şubesi Başkanı: Necati Ural, Sosyal Yardım Şubesi Başkanı: Ahmet Tekin, Köycülük Şubesi Başkanı: Şükrü Kökbakan'dır. Bu idare heyeti 1941 yılına kadar çalışmaları birlikte yürütmüştür. Teftiş raporlarından anlaşıldığı üzere, Eleşkirt Halkevi idaresi bölgede faaliyet gösteren diğer Halkevlerine nispeten en etkin çalışan ev olmuştur (BCA 490-1-0-0/994-842-2).

1941 yılı teftiş raporlarında Eleşkirt Halkevi, son iki yıldan beri halkı çatısı altında toplamış ve halka faydalı olacak çalışmalar yapmıştır. Başlangıçta Halkevine ilgi göstermeyen memurların gönülleri fethedilmiş ve Halkevi çalışmalarına katılımları sağlanmıştır. Gerçek manada bir halk okulu haline gelmesi için hiçbir çalışmadan geri kalınmamıştır. Halkevinin en etkin çalışan kolu köycülük şubesidir. Bu şube sosyal yardım şubesi ile birleşerek, faaliyetlerini daha da artırmış ve yakın köylere geziler düzenlemiş, yoksul olan hastalara ilaçlar dağıtmış ve köyün muhtarlarına acil durumlarda kullanılması için ilaç, tentürdiyot ve pamuk gibi sıhhi malzemeler vermiştir. Şubenin azaları asker ailelerinin mektup ve dilekçelerini yazmıştır. Köycülük şubesi halkın resmi işlerini de takip etmiştir. Köy gezilerinde halka, günlük işler, ziraat ve hayvan bakımı, üretimin artması hakkında konuşmalar yapmıştır (BCA 490-1-0-0/994-842-2).

Spor şubesi de köycülük şubesi kadar yoğun çalışmıştır. Bu şube; futbol, voleybol, çeşitli sporlar ve atletizm ile meşgul olmuş ve önemli faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Yapılan çalışmalara örnek vermek gerekirse şube iki futbol takımı oluşturmuş, futbol yarışmaları düzenlemiştir. Halktan özellikle gençlerin spora merakını artırmış ve bölgede disiplinli çalışmaya dair güzel bir örnek olmuştur. Ayrıca bir futbol sahası yapmış, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı münasebetiyle burada halka çeşitli spor gösterileri düzenleyerek halkın ilgisini çekmiştir. Gerçekleştirilen bu faaliyetler ile halkın kaynaşması sağlanarak kültürel birlik oluşturulmuştur (BCA 490-1-0-0/994-842-2).

Sosyal yardım şubesi de diğer şubelerden geri kalmamak için plânlı çalışmalar yapmıştır. Köycülük şubesi ile birlikte çalışmalar yapmış ve ihtiyaç sahiplerine maddi desteklerde bulunmuştur. Merkezde konferansların düzenlenmesi, halk dershanelerinin açılması ve bazı milli bayramların programlarının hazırlanması gibi işleri başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Ayrıca Çocuk Esirgeme Kurumu, Hava Kurumu ve Kızılay gibi hayır kuruluşları ile koordineli bir şekilde çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur (BCA 490-1-0-0/994-842-2).

Temsil şubesi çalışmalarını halka ulaştırmak ve bir kültür yayma vazifesi amacıyla çalışmalar yapmışsa da piyeslerde rol alacak kadın aza ve yardımcı bulamadığı için 1941 yılı içinde ancak iki adet gösteri düzenleyebilmiştir. Bu yüzden şube istenilen düzeyde faaliyetlerini gerçekleştirme imkânı elde edememiştir. Ancak şube çalışmaları kesintiye uğramamış, ilkokulun yardımıyla zaman zaman müsamereler vermiş ve sosyal yardım şubesi ile işbirliği yaparak çeşitli vesileler, milli günler ve törenler münasebetiyle verilecek konferansları düzenlemiş, imkânlar dahilinde başarılı çalışmalar yapmıştır. Radyo yayını ve temsillerini dinletmek suretiyle, halkın müzik ve temsil ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır (BCA 490-1-0-0/994-842-2). Bütün bu çalışmalar Halkevi Başkanının ve kendisiyle uyum içinde olan şube başkanlarının gayretleri sayesinde başarılı işler gerçekleştirilmiştir.

15 Eylül 1941 tarihi itibarıyla Halkevinin kayıtları dikkate alındığında, aza kayıt defteri düzenli olarak tutulmuş ve biri kadın olmak üzere 101 üye kayıt edilmiştir. Kütüphane giriş defteri düzenli bir şekilde tutulmuştur. Deftere, 344 adet kitap kayıt edilmiştir. Kitaplar gayet güzel bir şekilde tasnif edilmiş ve fişleri düzenli bir şekilde oluşturulmuştur. Dönemin şartları dikkate alındığında küçük bir ilçe olmasına rağmen halkın kültürlenerek modern bir seviyeye ulaşması için çalışmalara ağırlık verilmiştir. Şöyle ki Halkevine ait kütüphanede yukarıda belirtilen kitap sayısının olması bunun en büyük göstergesidir (BCA 490-1-0-0/994-842-2).

Eleşkirt Halkevi çalışmaları halk üzerinde derin bir iz bırakmıştır. Ancak, 1942 yılında Halkevi Başkanının ve diğer azaların cepheye gitmesi çalışmaların yavaşlamasına neden olmuştur. Halkevinde bulunan radyonun halkın ilgisini çekmekte önemli bir rolü bulunmaktadır. Radyonun çalışmaması, müsamerelerin yapılmaması ve gösterilerin düzenlenmemesi Halkevine olan ilgiyi azaltmıştır. Temsil şubesi sadece “İstiklal” adlı temsili düzenleyebilmiştir. Spor ve köycülük şubelerinin 1942 yılında kayda değer çalışması bulunmamaktadır. Sosyal yardım şubesinin doktor olan bir üyesi bazı hastaları muayene etmiş, bunlardan ihtiyacı olanlara Halkevi tarafından ilaçları verilmiştir. İhtiyaç sahiplerine yiyecek yardımı yapılmıştır. Mahalli belediye ile işbirliği yapılarak merkezde ve yakın köylerde düşkün olan halka belediyeye ait buğday, arpa ve mısırlardan 25 ton kadarının düşük fiyata temin edilmesi sağlanmıştır. Sıtma hastalarına ilaçları tedarik edilmiş, asker ailelerinin mektupları bu şube üyeleri tarafından yazılmıştır. Yine resmi dairelerde işleri olanların dilekçelerinin yazılması ve işlerin takip edilmesi gibi çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Askerlere kışlık eşya toplanması gibi faaliyetler yine bu şube tarafından yapılmıştır. Halkevi idare heyeti resmi günler ve milli bayramlar dolayısıyla konferanslar düzenlemiştir. Örnek verecek olursak, Montrö, Lozan ve 30 Ağustos Zafer Bayramı münasebetiyle düzenlediği konferanslarda bu günlerin önemi üzerinde durulmuştur (BCA 490-1-0-0/994-842-2). 6/4/1941 tarihinde Nazım Öztürk tarafından “Bugünkü Dünya Vaziyeti Karşısında Türkiye” konulu konferans verilmiştir (BCA 490-1-0-0/1007-885-2). Görüldüğü üzere imkânlar nispetinde halk güncel gelişmelerden haberdar edilmiştir.

Uzun süren kış mevsiminden dolayı, kayak yapılması için uygun şartların oluşması ile birlikte bölgede bulunan halkın özellikle gençlerin kayağa ilgisi bulunmaktadır. Ancak, kayak malzemelerinin olmayışı halkın isteklerinin gerçekleşmesini zor duruma sokmaktadır. Halkevinin yaptığı yazışmalardan anlaşılacağı üzere merkezden kayak malzemeleri istenilmiştir. 1943 yılı sonunda 10 adet kayak ve 10 adet kayak ayakkabısı gönderilmiştir (BCA 490-1-0-0/1120-85-2.).

1946 yılı piyes repertuarında Eleşkirt Halkevi kütüphanesinde, Çakır Ali, Mahcuplar, Alev, Para Delisi, Bir Gemi ve Define isimli piyeslerin olduğu bildirilmiştir. Bu piyeslerin daha önce gösterildiği belirtilmiş ve yeni piyesler talep edilmiştir. 29 Eylül 1947 tarihinde, genel merkezden Halkevine 30 adet yeni piyes gönderilmiştir (BCA 490-1-0-0/918-574-2). Yine 1 Ocak 1946 tarihinden itibaren, A ve B olmak üzere iki halk dershanesi açılarak okuma yazma kursu verilmeye başlanmıştır. A dershanesine 21, B dershanesine 24 olmak üzere toplamda 45 üyeye okuma yazma kursu verilmiştir. Türkçe okuma yazma kursu için, 1949 yılı birinci devresi masraflarına harcanmak üzere, genel merkez tarafından 150 lira gönderilerek halkın okur-yazarlık oranının artmasına katkıda bulunulmuştur. Açılan bu kursta 35 kişiye eğitim verilmiştir. Halkevi gerçekleştirdiği faaliyetler sayesinde bir kültür kurumu olarak çalışmalarını yapmış ve halkı bu çatı altında toplamıştır (BCA 490-1-0-0/1052-1038-2).

2.2. Tutak Halkevi

Halkevlerinin açılış yıl dönümü olan 19 Şubat 1939 tarihinde yeni açılacak Halkevi listesinde Tutak Halkevi de bulunmaktadır (Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı, 1940, s. 53). Halkevinin açıldığı binanın Türk Hava Kurumu'na ait olduğu belgelerde belirtilmiştir (BCA 490-1-0-0/994-842-2). 19 Şubat 1939 tarihinde Pazar günü saat 15:00'da bütün memur ve halk toplandıktan sonra, radyo aracılığı ile Ankara Halkevleri açılma töreninden İstiklal Marşı ve Başvekil Refik Saydam'ın nutukları dinlenmiş, daha sonra ilçe Halkevi açılma töreninin gündüz programına geçilmiştir. Törene okul çocukları tarafından okunulan İstiklal Marşı ile başlanmış, bundan sonra milli eğitim memuru Osman Ertem'in hazırladığı Halkevlerinin gayesi, Halkevlerinin bazı maddeleri ile çalışma kollarının ödevleri açıklanmış ve Halkevi resmen açılmıştır (BCA 490-1-0-0/951-686-2).

Aynı gün saat 19:00'da ilçede Halkevinin açılması sebebiyle memur ve ilçe gençleri tarafından hazırlanan üç perdelik "Mavi Yıldırım" piyesi temsil edilmiştir. İlçedeki bütün halk ve memur bu müsamereye davet edilmiştir. Piyes başlamadan önce İstiklal Marşı ve Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi ayakta dinlenmiştir. Ayrıca gece davetlilerinin ihtiyaçlarını karşılayacak bir büfe hazırlanmış, misafirlerin eğlenceli vakit geçirmelerine vesile olunmuştur. Piyes sonunda yine gençler tarafından Erzurum yöresel oyunları oynanmış, okul öğrencileri tarafından da birkaç gösteri düzenlenmiş ve "Halkevlerinin Çocuğu" adlı şiir okunarak törene son verilmiştir. Tutak Halkevi ilk açıldığında üç şube ile faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Bunlar; Spor, Köycülük ve Temsil şubeleridir (BCA 490-1-0-0/951-686-2).

1941 Yılı Tutak Halkevi İdare Heyeti şu şekildedir; Halkevi Başkanı: Nüfus Memuru Faris Orhan, İdare Heyeti: Mühâsip H.M. Memuru Süleyman Kılıç, Tapu Memuru Abdullah Erkip, Aza P.T.T. Şefi Şefik Çakın, Aza Esnaf Celal Birdal (BCA 490-1-0-0/971-753-2). 3 Şubat 1943 tarihinde yapılan seçimde, Halkevi başkanlığına Mahkeme Başkâtibi Cevat Şahin seçilmiştir. 1944 yılında Halkevi başkanlığına Şeref Saraçoğlu getirilmiştir. 1946 yılında Halkevi Başkanı Vahyettin Soysal'ın ilçeden ayrılması üzerine Başkanlığa Salim Balcı seçilmiştir. Dil ve Edebiyat şubesine İhsan Apak, Sosyal Yardım Şubesine Abdullah Öztürk ve Köycülük Şubesine Mehmet Tanış seçilmiştir (BCA 490-1-0-0/932-624-1).

Halkevinin defterleri ve kayıtlarına baktığımız zaman, aza kayıt defterine 1941 yılı itibariyle kayıtlı aza sayısı 76 olarak geçmektedir. Kütüphane kayıt listesine 259 kitap kayıt edilmiştir. İdare heyeti karar defterine de 1940 yılına ait 4 karar yazılmıştır. 1942 yılında sadece 9 aza kayıt edilmiş ve aza sayısı 85 olmuştur (BCA 490-1-0-0/994-842-2). 1945 yılında kütüphanenin bilgilerini gösteren belgede Halkevi kütüphanesine 369 adet kitap kaydedilmiştir (BCA 490-1-0-0/1043-1008-2).

1939 yılında Halkevinin açılış yılında, halkın kuruma olan ilgisini artırmak ve katılımını sağlamak için genel merkezden kitap ve piyes talep edilmiş ve genel merkezde Halkevinin isteklerine karşılık vererek piyes ve kitap göndermiştir (BCA 490-1-0-0/918-574-2). Halkevi Başkanı Süleyman Kılıç ve Nüfus Memuru Faris Orhan tarafından 1941 yılında iki konferans verilmiştir (BCA 490-1-0-0/1007-885-2). İlçe halkının günlük olaylardan habersiz kalmaması, okuma ihtiyaçlarının karşılanması ve partiye olan bağlılığın artması için Ulus Gazetesi talebinde bulunulmuştur (BCA 490-1-0-0/1241-129-2).

Spor Şubesinin faaliyetlerini artırmak ve gençlerin spor faaliyetlerine olan ilgisini çekmek için, 1943 yılında genel merkezden 20 çift kayak malzemesi talep edilmiştir (BCA 490-1-0-0/1120-85-2). 5 Ocak 1946 tarihinde gönderilen altı aylık çalışma raporunda; Sosyal Yardım Şubesi ilçe ilkokulunda bulunan on ihtiyaç sahibi çocuğa birer takım elbise yaptırmıştır. İlçede doktor olmadığı gibi en ufak ihtiyaçları bile temin edecek bir eczane bulunmadığı için sosyal yardım şubesi bu ihtiyacı gidermeye çalışmış, yoksul ve kimsesizlere aspirin ve diğer gerekli ilaçları temin etmiştir. Köycülük Şubesi, kış olması münasebetiyle köylere gidememiş ancak pazar alışverişi için ilçeye gelen köylüleri Halkevine davet etmiş ve halka samimi konuşmalarda bulunularak halkı ilgilendiren konularda aydınlatıcı bilgiler verilmiştir. Spor Şubesi ise mahalli ekipler tarafından yapılan kızaklardan istifade ederek kayak yapmış ve bu etkinliğe halkın ilgisini çekmek için faaliyetlerde bulunmuştur (BCA 490-1-0-0/981-802-2).

1947 yılındaki belgelerden anlaşıldığı üzere Halkevinde okuma yazma kursları da verilmiştir. Mayıs ayı okuma yazma kursu için bir aylık ücretin 25 lira gönderildiği görülmektedir. 1948 yılında da okuma yazma kurslarını çalışmalarını teşvik etmek ve yapılan çalışmaların sürekliliğini sağlamak amacıyla, ilk devre dört aylık öğretmen ücreti olan 100 lira ve 50 lira da kurs masrafı olmak üzere toplamda 150 lira gönderilmiştir. 1949 yılı birinci devresi için, yılbaşından Nisan ayına kadar 15 öğrencinin olduğu belirtilmektedir. Bu dönem için ayrılan 150 lira genel merkez tarafından gönderilmiştir. Yapılan bu ödemeler kurs öğretmenlerine maaş olarak verilmektedir (BCA 490-1-0-0/1052-1038-2).

Başta dönemin şartları olmak üzere, müstakil bir Halkevinin olmaması, cemiyetçi, milli duygusu ve heyecanı olmayan kişilerin görev yapmaları, ilçe merkezindeki memurlarında genellikle orta tahsilli oluşları ve daha önce bir Halkevinde çalışmamış olmaları, ilçede görev yapan kaymakamların Halkevine ilgisiz olmaları, yapılan çalışmaların devamlılığını sağlamamış ve bu yüzden Tutak Halkevi diğer Halkevleri kadar etkili faaliyet gösterememiştir (BCA 490-1-0-0/994-842-2).

2.3. Doğubayazıt Halkevi

Doğubayazıt Halkevi, 22 Şubat 1941 tarihinde üç şube ile açılmıştır. Başlangıçta 100 ile 120 kişi kadar alabilecek kapasiteye sahip olan bir salonu ve sahnesi ile 3 oda olan bir binada faaliyete başlamıştır. Fakat daha sonra burası tümen komutanlığı tarafından askeri gazino olması için alınmış, odalarının biri mutfak, biri kiler diğeri de berber salonu olarak kullanılmıştır. Bina, genel kurul tarafından yemek ve oturma odası olarak kullanılmıştır. Binanın askeri gazino haline getirilmesi üzerine Halkevine, Belediye Binasında bir oda verilmiştir. Genel toplantılar için askeri gazinodaki salondan istifade edilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Halkevi, belediye binasındaki tek odada faaliyetlerini sürdürmüştür (BCA 490-1-0-0/994-842-2).

Halkevi açıldıktan sonra geçen 6-7 ay süre zarfında henüz bir idare heyetinin oluşturulmadığı ve Halkevi işlerine ilçe Kaymakamının baktığı görülmektedir (BCA 490-1-0-0/994-842-2). 1942 yılı bilgilerine göre Halkevi Başkanının Fehmi Kutlu olduğunu görmekteyiz (BCA 490-1-0-0/1120-85-2). 06/12/1944 tarihli bir yazışma belgesinde Halkevi Başkanı Hakkı Tanrıverdi, Sosyal Yardım Şube Başkanı İbrahim Yılmaz, Köycülük Kolu Başkanı Hasan Yardımcı, Spor Temsil Kolu Başkanı olarak da Şevket Dudu'nun görev yaptığı anlaşılmaktadır. 1949 yılında Halkevi Başkanı Abdullah Baydar olmuştur. Daha sonra 15/02/1950 tarihli bir başka belgede, Halkevi başkanlığına Mikail Evren'in geldiği görülmektedir (BCA 490-1-0-0/1052-1038-2). Bütün sicil kayıtları merkeze gönderilmediği için Doğubayazıt Halkevi'nin diğer başkan listelerine ulaşmamaktadır.

1941 yılı itibariyle Halkevinde bulunan kitap kayıt defterine 117 kitap kayıt edilmiştir. Ancak, kitapların tasnifi yapılmadığı için bu kitapların hangi konularda olduğu bilinmemektedir (BCA 490-1-0-0/994-842-2). 10 Aralık 1945 tarihli belgede Doğubayazıt Halkevi kütüphanesinde 467 kitap olduğu bildirilmektedir (BCA 490-1-0-0/1043-1008-2). Halkevinde çeşitli kurslar da verilmiştir. Halkevinde yapılan dikiş ve biçki kursuna katılan yirmi kız öğrenciden 17'si başarılı olarak diploma almıştır. Yapılan bu sergiler memurların ve halkın memnuniyetini kazanmıştır (BCA 490-1-0-0/1052-1038-2). Kayıt edilen aza sayısı 128'e çıkmış ve Halkevine halkın katılımını sağlamak için birkaç tane konferans verildiği belirtilmektedir. Halkevi Başkanının yazdığı belgede, bütün üyelerin üzerine düşen görevi yaptıklarını dile getirilmiş, milli kültür ve inkılâbın benimsenmesi için çaba gösterdiklerini beyan etmiştir (BCA 490-1-0-0/994-842-2).

Halkevinin açtığı okuma yazma kursları ile halkın kültürel seviyesini artırmak için çalışmalar yapılmıştır. Açılan okuma yazma kursu ile kursa katılan 60 kişinin okuma yazma öğrenilmesi sağlanmıştır. Bu okuma yazma kursu 1944 yılında; Lise mezunu Asaf Bayar ve Faik Şahin, Ortaokul mezunu İhsan Özkan ve Zeki Çakan tarafından verilmiştir. 01 Aralık 1945 tarihinden başlanarak yılsonuna kadar 50 kişiye okuma yazma kursu verilmiştir. Yine 1 Ocak 1947 tarihinden itibaren 32 olan okuma yazma kursu kapasitesi 61'e çıkarılmış ve ilkokul öğretmeni Muhsin Can tarafından faaliyetlere devam edilmiştir. 1 Ocak 1950 tarihinden itibaren okuma yazma kursu çalışmaları devam etmiş, kayıt olan 33 kursiyere ilkokul öğretmenleri olan Kemal Aladağ, Servet Tımarlı ve İsa Taşkiran eğitim vermiştir (BCA 490-1-0-0/1052-1038-2).

Doğubayazıt Halkevi'nin en faal çalışan kolunun spor şubesi olduğu anlaşılmaktadır. Spor kolu faaliyetleri kapsamında Halkevi yetkilileri 1942 yılında belirlenen hedefe ulaşmak ve halkın faaliyetlere katılımını artırmak amacıyla genel merkezden spor ve avcılık faaliyetleri için gerekli olan malzemenin temin edilmesi hususunda başvuruda bulunmuş ve iki adet futbol topu istemişlerdir. Bir yıl sonra kış mevsiminin uzun sürmesi ve kar yağışının fazla olmasından dolayı avcılık ve kayak faaliyetlerinin yapılması için on iki çift kayak, on iki çift kayak ayakkabısı ve kayak elbisesi, bir çift futbol topu, on bir çift futbol ayakkabısı ve forması, bir çift voleybol topu ve bir çift de voleybol ağı Halkevi Başkanı tarafından talep edilmiştir (BCA 490-1-0-0/1120-85-2). Kış mevsiminin yaklaşması üzerine Halkevi Başkanı, spor faaliyetlerinin aksamaması için kayak malzemelerinin en kısa sürede Halkevine ulaşması için 50 adet kayak ve kayak ayakkabısının Erzurum Halkevi aracılığı ile Halkevine ulaştırılması talebinde bulunmuştur. Talep edilen miktarlar gönderilmese de Halkevine imkânlar nispetinde ihtiyaçlarına karşılık verilmiştir (BCA 490-1-0-0/1101-22-1).

CHP Genel Sekreterliği 1946 yılında Doğubayazıt Halkevi'ne satın alınan 24 futbol forma takımı (şortları ile birlikte) ve 24 futbol tozluğunun ödeneği olan 324 lira göndermiştir. Aynı yıl Halkevinin spor faaliyetlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için 30 kuruş değerinde bir futbol topu, 20 kuruş değerinde bir voleybol topu, 18 kuruş değerinde bir voleybol ağı, 20 kuruş değerinde bir hentbol topu, bir adet hava pompası, 24 adet futbol forma takımı, 24 çift tozluk ve 24 çift tekmelikten oluşan spor malzemeleri gönderilmiştir (BCA 490-1-0-0/1120-85-2).

Bulunduğu coğrafi konumdan dolayı Halkevi spor kolu etkin bir şekilde çalışmıştır. Fakat imkânlar el vermediği için bu çalışmalar kesintiye uğramıştır. Örneğin Halkevi Başkanı evin ihtiyacı olan elli çift kayak ayakkabısını merkezden temin edilmesi için yazdığı telgrafa karşılık, merkezin ancak 10 çift kayak ayakkabısı gönderdiği görülmektedir. Bazen de kayak ayakkabısı olmadığı için yapılan bu talepler karşılıksız kalmıştır (BCA 490-1-0-0/1101-22-1). Spor kolunun çalışmaları incelediğinde 19 Mayıs gibi milli bayramlarda da etkin bir şekilde çalışmalar yaptığı anlaşılmaktadır (BCA 490-1-0-0/1120-85-2).

Sonuç

Halkevlerinin incelenmeye değer kılınmasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Halkevleri, bilim kadar sanatın da toplum içinde yaygınlaşmasına öncülük etmiş kurumlardan biridir. Cumhuriyet ideolojisinin sorunlara çözüm bulma çabalarının düşünsel merkezi olmasından dolayı modern Türkiye'nin yeni yapısının halka ulaştırıldığı merkez konumundadır. Bahse konu olan kurumlar, yeni ideoloji ve yönetim yapısının topluma kök salan temellerinin oluşturulmasında önemli bir misyon taşıyıcılığı görevini üstlenmişlerdir. Bununla birlikte sosyal ve kültürel bir örgütlenmenin öncüsü olarak ortaya çıkmıştır. Halkevlerini kültür alanında büyük bir devrimin aracı olarak nitelendirebiliriz. Bu kurumlar cumhuriyet inkılabının kültürel ortamını ve yeni rejimin gayesini anlamak açısından da büyük önem arz etmektedirler. Bundan dolayı Halkevleri faaliyet gösterdikleri 1932-1951 yılları arasında toplumsal ve kültürel kalkınmanın mihenk taşı olarak kabul edilmektedir.

Ağrı ilçe Halkevleri teşkilatları cumhuriyetin getirdiği değerlerin bölgede yayılması ve yaşatılması konusunda, bünyesinde açtığı şubelerin başlattığı kurslarla halkın eğitimine ağırlık vermiştir. Aynı zamanda okul çağı dışında kalan ve halkın büyük çoğunluğunun Kürtçe konuştuğu Ağrı merkez ve ilçelerinde açılan okuma yazma kursları aracılığıyla Türkçe'nin öğrenilmesi ve konuşulması faaliyetlerinde Halkevleri önemli çalışmalar sergilemiştir. Bu kurumlar ilçelerde halkın kaynaşmasına ve kültürel olarak gelişmesine aracı olmuşlardır. Bu doğrultuda Ağrı'da üç ilçe Halkevi teşkilatları mevcut imkânlar dahilinde çeşitli organizasyonlarla halkın kaynaşmasına katkı sağlamıştır. Ancak ekonomik imkânların yetersiz olmasından dolayı istenilen faaliyetler tam olarak gerçekleştirilememiştir. Bu durumun yaşanmasında sadece ekonomik yetersizlik etki etmemiş, aynı zamanda bölgenin merkeze uzak olması ve iklim ve coğrafi şartlarda etkili olmuştur. Bütün bunlara rağmen dönemin olağanüstü koşulları dikkate alındığı takdirde bu bölgede faaliyet gösteren kültür yuvalarının önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Kaynakça**1. Arşiv Belgeleri**

Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA 490-1-0-0/2-9-1.

BCA 490-1-0-0/3-12-3.

BCA 490-1-0-0/918-574-2.

BCA 490-1-0-0/932-624-1.

BCA 490-1-0-0/951-686-2.

BCA 490-1-0-0/971-753-2.

BCA 490-1-0-0/981-802-2.

BCA 490-1-0-0/994-842-2.

BCA 490-1-0-0/1007-885-2.

BCA 490-1-0-0/1043-1008-2.

BCA 490-1-0-0/1052-1038-2.

BCA 490-1-0-0/1101-22-1.

BCA 490-1-0-0/1120-85-2.

BCA 490-1-0-0/1241-129-2.

2. Resmi Yayınlar

Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin Fırka Teşkilâtına Umumi Tebligatından Halkevlerini Alâkadar Eden Kısım, (1934). İkinci Kanun 1934'ten Haziran 1934 Sonuna Kadar, C.4, Hakimiyeti Milliye Matbaası.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatı, (1940). İkinci Kanun 1939'dan 30 Haziran 1939 Tarihine Kadar, C. 14, Zerbamat Basımevi.

CHF Halkevleri Talimatnamesi, (1932). Hakimiyeti Milliye Matbaası.

CHP Halkevleri-Halkodaları 1932-1942, (1943). Alaeddin Kral Basımevi.

CHP Halkevleri 1940, (1940). Ulusal Matbaa.

3. Telif ve Tetkik Eserler

Ahmad, F. (2014). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Kaynak Yayınları.

Arıkan, Z. (1999). Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 6 (23), 261-281.

Aydın, H. (2018). Ağrı Halkevi ve Tarihsel Gelişimi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7 (3), 1483-1496.

Baltacıoğlu, İ. H. (1950). *Halkınevi*. Ulus Basımevi.

Çavdar, T. (2008). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*. İmge Kitabevi.

Çeçen, A. (2018). *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*. Tarihçi Kitapevi.

Erdal, İ. (2013). *Halkevlerinin Kuruluşu, Yapısı ve Yozgat Halkevi (1932-1951)*. Siyasal Kitabevi.

Girgin, O. (2020). Türk Modernleşmesini Kavramsal Olarak Çözümlemeye Yönelik Bir Tartışma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (64), 227-246.

- Karadağ, N. (1988). 1932-1951 Yılları Arasında Halkevleri Tiyatro Çalışmaları. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 8 (8), 135-177.
- Karaömerlioğlu, M. A. (1998). The People's Houses and The Cult of The Peasant in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 34 (4). 67-91.
- Kardaş, A. (2014). Cumhuriyet Dönemi'nde Bir Modernleşme Hareketi Olarak Siirt Halkevleri ve Halkodaları (1934-1951). *Turkish Studies*, 4 (7). 411-444.
- Karpat, K. H. (1963). The People's Houses in Turkey: Establishment and Growth. *The Middle East Journal*, 17 (1/2), 55-67.
- Kili, S. (1983). *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1940). Halkevlerinin İçtimai Rolü. *Ülkü Halkevleri Dergisi*, 14 (84), 432-433.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Metin Kıratlı (çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Obuz, Ö. (2015). Halkevlerinin Kapatılmasının Türk Basımında Yansımaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VIII (41), 495-515.
- Olgun, K. (2019). *Türkiye'de Halkevleri Gerçeği: Teftiş Raporları Işığında Birinci Yılında Halkevleri (Halkevleri ve Kocaeli Halkevi Örneği)*. İksad Yayınevi.
- Oral, M. (2002). Halkevlerinin Toplumsal ve Kültürel İşlevleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18(53), 499-527.
- Özer, İ. (2011). Halkevlerinin Milli Birliği Sağlama Yolundaki Faaliyetleri (1932-1950). *E-Journal of New World Sciences Academy*, 6(2), 251-263.
- Sertel, S. (2013). Tunceli'de Açılan Halkevleri ve Halkodaları (1937-1951). *Tarih Okulu Dergisi*, (XV), 205-260.
- Taşdemir, S. (2009). Tek Parti Yönetiminde Merzifon Halkevi. *CTAD*, (10), 51-70.
- Tekinsoy, B. (2022). Halk Eğitiminin Taşra Uygulamalarına Bir Örnek: Çorum Halkevi Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesinin Faaliyetleri. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 49-65.
- Toksoy, N. (2007). *Halkevleri: Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak*. Orion Yayınevi.
- Tunç, B. (2018). *Ağrı Halkevleri (1934-1951)*. Eğitim Yayınevi.
- Türkmen, İ. (2013). *Kastamonu Halkevi ve Türkiye'nin Modernleşme Sürecine Katkıları (1932-1951)*. Berikan Yayınevi.
- Uluskan, S. B. (2010). *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Ünal, K. (1940). Milli Şef ve Halkevleri. *Ülkü Halkevleri Dergisi*, 14 (83), 387-395.
- Yeşilkaya, N. G. (1999). *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*. İletişim Yayınları.
- Zeyrek, Ş. (2006). *Türkiye'de Halkevleri ve Halkodaları*. Anı Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2010). *Modernleşen Türkiye Tarihi*. İletişim Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Atf: Canan Yıldız, S. (2023). Cemil Meriç'in "Bu Ülke" Eserinde Cümle Bağlayıcıları, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, 112-125
Citation: Canan Yıldız, S. (2023). Sentence Connectors in Cemil Meriç's Work "Bu Ülke", *Vankulu Journal of Social Studies*, 12, 112-125

Araştırma Makalesi / Research Article

Semra CANAN YILDIZ*

* Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van/Türkiye.

Dr., Van Yüzüncü Yıl University/Türkiye.

semraacanan@gmail.com ORCID: 0000-0001-5697-4750

Cemil Meriç'in "Bu Ülke" Eserinde Cümle Bağlayıcıları¹

Sentence Connectors in Cemil Meriç's Work "Bu Ülke"

Öz

Her metin, oluşturucusunun duygu ve düşüncelerini aktarmak için kullandığı bir araçtır. Cümle bağlayıcısı, bu aktarımda görevli bir dil birimi olarak kendine yer bulur. Cümleler arasında açıklama, ekleme, karşıtlık, sebep-sonuç, şart, zaman ve benzeri açılardan ilgi kuran cümle bağlayıcıları metnin anlaşılır olmasında önemli bir rol teşkil eder. Dilbilgisi çalışmalarında çoğunlukla edat ve bağlaç başlıkları altında verilen cümle bağlayıcıları; metnin anlamlı bir bütün oluşturulmasında gerekli görülen dil birimlerindedir. Bu yönüyle cümle bağlayıcıları, metinsellik ölçütlerinden bağdaşıklık (bağlaçlı bağdaşıklık) ilkesi ile doğrudan ilgilidir. Bununla birlikte bu yapılar metnin derin alt yapısında da tutarlık ilkesine hizmet eder. Bu çalışmada Cemil Meriç'in "Bu Ülke" adlı eserinde kullandığı cümle bağlayıcılarının işlevleri ve bu işlevlerin sıklık görünümünün yazarın üslubunu oluşturmasındaki yeri ortaya konmaya çalışılacaktır. Buna göre söz konusu eserde cümle bağlayıcılarının açıklama, ayırma, ekleme, ihtimal bildirme, karşıtlık, pekiştirme, sebep-sonuç bildirme, zaman bildirme olmak üzere sekiz farklı işlevde kullanıldığı tespit edilmiştir. Meriç'in düşüncelerini ifade etmek için en fazla başvurduğu bağlayıcı çeşidi olan açıklama işlevinde görülen cümle bağlayıcılarını, karşıtlık, pekiştirme takip eder. Bunun yanı sıra eserde özetleme ve şart bildirme işlevinde tespit edilen bir cümle bağlayıcısına rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Bağlaçlar, Cümle Bağlayıcısı, Cemil Meriç, Bu Ülke.

Abstract

Every text is a tool the author uses to express his ideas and feelings. Sentence connectors serve as the linguistic unit responsible for facilitating this transfer. Making the text accessible depends mainly on the sentence connectors, which highlight differences between the phrases in terms of explanation, addition, contrast, cause-and-effect, condition, time, etc. Sentence connectors are one of the linguistic components essential to creating a coherent text. In grammar studies, they are typically referred to as prepositions and conjunctions. Sentence connectors are closely associated with one of the requirements of textuality, the idea of coherence (conjunctive coherence). But it also supports the underlying structure of the text's consistency principle. This study aims to elucidate the functions of the sentence connectors employed by Cemil Meriç in "Bu Ülke" and the role of these functions in shaping the author's style in frequency. Sentence connectors are therefore employed in the aforementioned work for eight distinct purposes: disjunctivity, possibility, explanation, separation, addition, reinforcement, cause-effect reporting, and time reporting. According to the explanation function of the connector type that Meriç most frequently uses to convey his ideas, sentences with connectors come after those with contrast and reinforcement. Furthermore, in the role of summarizing and presenting a situation, no sentence connection was discovered.

Keywords: Conjunction, Sentence Conjunction, Cemil Meriç, Bu Ülke.

¹ Bu makale Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne bağlı olarak Prof. Dr. Mehmet AYDIN danışmanlığında hazırlanmış olan "Tarihî Türk Lehçelerindeki Cümle Bağlayıcıları" adlı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

Giriş

Cemil Meriç, Türk düşünce tarihinin önemli isimlerinden biridir. Meriç, *Bu Ülke* eserinde insanı ve toplumu çoklukla eleştirel olarak değerlendirir. Ele aldığı temel konular arasında Batılılaşma ideolojisi ile Doğu-Batı medeniyetleri arasındaki farklılıklar yer alır. Meriç, toplumun din ve düşünce yapısını Cumhuriyet dönemi Batılılaşma çerçevesinde ele alır. Meriç'in Batılılaşma konusundaki fikirleri, yaşantısı ve düşünce dünyasında geçirdiği değişim ile paralel bir görünüm sergiler. Meriç'in bir sosyolog olmamasına karşın kendince bir sosyoloji tasavvuruna ulaştığı söylenebilir (Alver, 2010, s. 146). Tanzimat'tan bu yana Türk tarihini aydınlar üzerinden okuyan Meriç (Turgut, 2016, s. 66) yazılarında eleştirel bir dil kullanmaktadır. Yazdıklarıyla düşünce dünyamızı etkileyen Cemil Meriç, birçok konuda düşünce üretmiş edebiyattan dile, felsefeden sosyolojiye katkıda bulunmuş bir fikir adamıdır (Kürüm, 2016, s. 233).

Meriç'in *Bu Ülke* eseri, "1. Sihâm-ı Kazâ, 1.1. Bâbil, 1.2. Müstağripler, 2. Biz ve Onlar, 3. Münzevi Yıldızlar, 4. Fildişi Kuleleri, 5. Bâki Kalan" olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır (2012). *Bu Ülke* eseri yazarın deneme yazıları bütününden oluşmaktadır. Bu çalışmada söz konusu eser cümle bağlayıcıları açısından ele alınacaktır. Cümlelerin bir araya gelmesiyle oluşan metnin, anlamlı bir bütün oluşturması ancak cümleler arasındaki bağın doğru kurulmasıyla mümkündür. *Cümle bağlayıcısı* (sentence conjunction) anlamı belirginleştiren, cümleler arasında çeşitli yönlerden anlam ilgisi kurmaya yarayan görevli dil birimidir. Cümle bağlayıcısı olarak nitelendirilebilecek dil birimleri farklı sözcük türleri (edat, bağlaç) içerisinde yer almıştır.

Türkçede edat, bağlaç, sözcük türleri, cümle, birleşik cümle gibi birçok konunun tartışmalı olması cümle bağlayıcısının farklı sözcük türleri içerisinde yer almasına sebep olarak gösterilebilir (Canan Yıldız, 2023, s. 259). Bir cümlede edat olarak nitelendirilen bir sözcük başka bir cümlede bağlaç, cümle bağlayıcısı olarak görülebilir. Ayrıca sözcük türlerinin hangi ilkeler doğrultusunda sınıflandırılması gerektiği konusunda da fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Makul bir sözcük türü tasnifinin yapılması için öncelikli olarak söz, sözcük ve sözcük türü gibi temel kavramların çözümlenmesi gerekmektedir (Karademir, 2019, s. 141).

Farklı sözcük türleri sınıflandırmalarından bazıları şu şekilde verilebilir: Ergin, sözcük türlerini isim (isim, sıfat, zamir, zarf), fiil ve edat olmak üzere üç (2013, s. 216) başlıkta ele alırken Banguoğlu, isim, sıfat, zarf, zamir, takı, bağlaç, ünlem ve fiil olmak üzere sekiz (2011, s. 319-488), Korkmaz ise anlamlı kelimeler (adlar, sıfatlar, zamirler, zarflar, fiiller), görevli kelimeler (edatlar, bağlaçlar), anlamlı-görevli kelimeler (ünlemler) olmak üzere üç (2014, s. 229-1004) kategoride ele almaktadır.

Ad ve eylem türündeki sözcüklerin birbirinden ayırt edilebilir olmasının yanında görevli sözcükler için net bir ayrımın daha zor olduğu söylenebilir. Görevli sözcüklerden zarf-edat-bağlaç arasındaki geçişkenliği Ağca şu formül ile göstermektedir:

- a) fiil + zarf-fiil ekleri → zarf → edat → bağlaç
- b) isim + durum ekleri → zarf ↔ edat ↔ bağlaç (Ağca, 2019 s. 60)

Ağca'nın oluşturduğu bu formül zarf, edat ve bağlaç yapılarının tespitinin karışıklığını gösterir niteliktedir. Bu dil birimlerinin farklı cümlelerde farklı anlamlar ve farklı işlevler yüklendiğini göstermektedir. Bu çalışmada da Cemil Meriç'in "Bu Ülke" eserindeki cümle bağlayıcıları tespit edilecektir.

Amaç ve Yöntem

Bu makalede Cemil Meriç'in *Bu Ülke* eserinde görülen cümle bağlayıcıları ve bu bağlayıcıların hangi işlevde kullanıldıkları tespit edilecektir. Çalışmada işlevsel dil bilim ilkeleri temel alınmıştır. Bir dil biriminin kullanıldığı cümleye göre farklı anlam ve farklı işlev üstlenmesi işlevsel

dil bilgisinin temel ilkelerinden biridir. Bu çalışmada da cümle bağlayıcıları yer aldığı cümle ve metin içerisindeki değerlendirilerek anlamlandırılmıştır. Çalışmada fişleme yöntemi uygulanmıştır.

İnceleme

Cümle bağlayıcılarının sınıflandırılması hususunda farklılıklar bulunmaktadır. Türkçede cümle bağlayıcıları kavramına yönelik yaklaşımlar, sözcük türleri ve özellikle görevli sözcüklerin keskin sınırlarla belirlenememesi sebebiyle farklılıklar gösterir. Bu görüşleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

- a. Türkçede var olan bağlayıcılar Türkçeye ait olmayıp yabancı dillerin etkisiyle dilimize yerleşmiştir.

Cümle bağlayıcısı kavramına yönelik bu yaklaşımda Türkçede fiilimsiler gibi çekimsiz eylemlerin ve bazı edatların bağlaç görevi görmesi, bağlaç için virgül ve tonlara başvurulması, dilimizde bağlacın olmadığı, kullanılan bağlaçların ise yabancı dillerin etkisiyle ortaya çıktığı yorumlarına neden olmaktadır (Korkmaz, 2014, s. 923). Ergin, Türkçede kullanılan bağlama edatlarının çoğunun yabancı kökenli olduğunu ve Türkçede oluşmaların ise isim ve fiil şekillerinin zamanla edat hâline geldiklerini ifade eder (2013, s. 352) Banguoğlu da Ergin'in görüşüne katılarak dilde en az çaba yasasının vurgu, tonlama, noktalama işaretleri, pekiştirme unsurlarının da bağlaçlar aynı görev çizgisinde yer aldıklarını dile getirir (2011, s. 393-394).

- b. Türkçe, cümleleri bağlamak için özel bir dil birime ihtiyaç duymaz ve cümleler arasındaki bağlantı doğal yollarla kurulur.

Korkmaz, Türkçede eş değerli sözcük ve sözcük gruplarının bağlaçsız olarak yan yana getirilmesinin bağlaçların varlığında şüpheye yol açtığını ifade eder (2007, s. 118-119). Subaşı Uzun ise bağlaçların dilin bağlantılı olma özelliğiyle eklerle sağlanan bağlantılar oluşturmaktan ziyade çoğu kez eşleme yoluyla farklı kullanım bilimsel değerlerin aktarılmasında kullanıldığını ve bunun bir anlamda Türkçenin yapıcı bağlaça gerek duymadığının bir kanıtı olduğunu belirtir (1995, s. 70)

Cümle bağlayıcısı üzerine yapılan birkaç tanım ve tasnif çalışmasına bakıldığında cümle bağlayıcılarını cümle bağlama niteliğindeki bağlaçlar başlığında ele alan Korkmaz, bağlayıcıların birçok işlevi olduğunu belirtir (2014, s. 946-947). Delice cümle bağlayıcılarını cümle dizisi oluşturan bağlaçlar başlığında ele almıştır (2012, s. 149). Demircan ise cümle bağlayıcılarını zaman ve kişi bakımından gerekli bilgiyi çoklukla kendinden önceki ve bazen de sonraki cümleye taşıyan dil birimleri olarak tanımlar (1986, s. 38). Üstünova'ya göre ise cümleler arası bağlantıyı çift yönlü sağlamak için öncelikle cümleler anlam ve biçim bağı kurdukları bütünler içerisinde ele alınmalıdır (2012, s. 122).

Cümle bağlayıcılarının varlığına ve tanımlarındaki farklılıklara bakıldığında Türkçe gramerdeki birçok konunun tartışmalı olmasının cümle bağlayıcıları kavramını da tartışmalı hâle getirdiği söylenebilir. Türkçenin söz dizim sisteminde var olup olmadığının belirsiz olduğu fakat çeviri yoluyla Türkçeye girmiş olabileceği söylenebilir. Türkçede ilk tarihî lehçelerden beri bulunan cümle bağlayıcılarının gelişiminde ve çeşitlenmesinde çoğunlukla yabancı dillerin etkisi altında kaldığı söylenebilir.

Çalışma kapsamında Cemil Meriç'in önemli eserlerinden olan *Bu Ülke* metninde tespit edilen cümle bağlayıcıları açıklama, ayırma, ekleme, ihtimal, karşıtlık, pekiştirme, sebep-sonuç ve zaman bildirme olmak üzere sekiz işlevde ele alınmıştır.

1. Açıklama İşlevinde Görülen Cümle Bağlayıcıları

Bu Ülke adlı eserde cümleler arasında açıklama ilgisi kurduğu tespit edilen bağlayıcılar; “*daha doğrusu, filhakika, kısaca, ki, yani*”dir. Meriç, eserinde en fazla açıklama bildiren cümle bağlayıcılarına yer vermiştir.

- a. daha doğrusu

daha doğrusu, *Bu Ülke* adlı metinde görülen cümle bağlayıcıları arasında yer alır. Örneklerine bakıldığında kendinden önce yer alan cümledeki bilgiyi ayrıntı verme aracılığıyla açıkladığı görülmektedir. Tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

- (1) İnanmadığını biliyor artık. *Daha doğrusu* öyle bir vehim içindedir. (CM/31)
- (2) İstifa ettim, *daha doğrusu*, acı bir mektupla Vekâlet'e arz edip İstanbul'a döndüm. (CM/42)
- (3) Yabancı dil bilenler Türkçe okumuyor, ben yabancı dil bilmeyenlere hitap edemiyorum, *daha doğrusu* yabancı dil bilmeyenler kendi dillerini de bilmiyorlar... (CM/57)

b. filhakika

filhakika, Arapçadan (Devellioğlu, 2015, s. 307) ödünçleme yoluyla Türkçeye girmiştir. *Bu Ülke*'de *filhakika* kendinden önceki cümlede yer alan bilgiyi açıklama işlevi görmektedir. Söz konusu metinde sık görülmemekle birlikte tespit edilen örnekleri şu şekilde verilebilir:

- (1) *Filhakika*, Osmanlı entelijansiyasının en muhafazakâr temsilcileri bile teceddütten yanaydılar. (CM/123)
- (2) İsmail Habip, edebiyat tarihine edebiyat haysiyeti kazandırdı; tenkide demeliydik. *Filhakika*, tarih Habip'in en zayıf tarafıdır: tarih ve felsefe. (CM/124)

c. kısaca

kısaca, cümleler arasında anlam ilgisi kuran dil birimlerinden biridir. Kendinden önce yer alan cümledeki bilgiyi açıklayarak anlamın tamamlanmasına yardım eder. Tespit edilen örnekleri şu şekilde verilebilir:

- (1) Ama ona kıyasla daha akıllı, daha coşkun ve mesleğine yürekten bağlı. Garip bir metodu var. *Kısaca* tarihî ve mitolojik bir konu anlatıyor, 'Hadi yazın bakalım' diyor. (CM/154)
- (2) *Kısaca*, biz Bâbiâli'yi kendi idare tarzının tanzim ve ıslahı için giriştiği teşebbüslerden vazgeçirmek istemiyoruz. (CM/167)

d. ki

ki, açıklama işlevinde görülen temel bağlayıcılar arasındadır. Farsçadan (Devellioğlu, 2015, s. 597) ödünçleme yoluyla Türkçeye girmiştir. Temel cümlelerin başta, yan cümlelerin ise sonra yer aldığı *ki* bağlacıyla kurulan cümle biçimi Türkçenin en eski yazılı belgelerinden itibaren görülmektedir (Önler, 2007, s. 339). Tercümeler döneminde Arapça ve Türkçe sözcüklerin kullanımının yanında Arapçadan devrik cümle yapısı, Farsçadan ise *ki*'li cümle yapıları Türkçeye doğrudan tercüme edilmiştir (Doğan, 2020, s. 180).

ki ile birlikte kurulan cümleler çoğunlukla "ki'li birleşik cümle" olarak nitelendirilmektedir. *ki* cümle bağlayıcısı, kendinden önceki cümlede yer alan bilgiyi açıklayarak anlamın belirginleşmesine yardım eder. *Bu Ülke* metninde en fazla kullanılan cümle bağlayıcısı *ki*'dir. Tespit edilen örneklerinden bazıları şunlardır:

- (1) Anlıyorum *ki*, zalim ve kıyıcı bir gerçekten kurtulmanın tek çaresi, reel dünyadan kitaplar dünyasına sığınmak (CM/23)
- (2) Sanıyorum *ki* Ahmet Refik'in 'Umumi Tarihi'nden anlatırdı. (CM/26)
- (3) Buchner, Nordau ve Marx, beni mistisizmden öylesine soğutmuşlardı *ki*, vaaza benzeyen her düşünceye kulaklarımı tıkıyordum. (CM/35)
- (4) Diyebilirim *ki* üslûbuna istikamet veren ilk hocalar bu dört-beş isim.... (CM/35)

- (5) Beraat etti. Ne var *ki* bütün dostları, bütün tanıdıkları selâmı sabahı kestiler. (CM/37)
- (6) Felâket şurada *ki* günler de sınırlı. (CM/47)
- (7) Ama büyü bozulmuştu, anlamıştım *ki* tarihte başka Avrupalılar da var. (CM/47)
- (8) Elbette *ki* Avrupa'nın reçetelerini uygulamaya kalkmak büyük bir hamakat; ama hocaların söylediklerinden habersiz olmak daha büyük hamakat. (CM/54)
- (9) Öyle bir ifade yaratmak istiyorum *ki*, Türk insanının uyuşan şuuruna bir alev mısırak gibi saplansın." (CM/59)
- (10) Şüphesiz *ki* böyle bir tasavvur şairane bir ütopya'dır. (CM/60)
- (11) Düşünmez *ki* despotizmin âlâsı, perestîşkârı olduğu İngiltere'de ve tebaası bulunduğu Fransa'dadır. (CM/194)
- (12) Yine bereket versin *ki* herkesin mütenaim olduğu o umumî sofrada hissemize düşen kırıntılarla bir nevi idare-i maslahat etmekle zevahiri kurtarmağa çalışıyoruz. (CM/160)
- (13) Kaldı *ki* İslam'a teklif edeceği bir mukaddesi de yoktu, Avrupa'nın. (CM/176)
- (14) Böyle dâhiler için taviz değil, âdeta namussuzluk bu. *Mademki* yazıyı görmüşsünüz, demek *ki* beğeniyorsunuz. (CM/106)
- (15) Yeter *ki* ana dilini gerçekten bilsin. (CM/110)
- (16) Demek *ki*, toplum akla veya tabiata uygun bir düzene kavuşunca suç falan kalmaz. (CM/207)
- (17) Ama *mademki*, parmakların bana kadar uzandı, *mademki* beni de hışmına lâyük gördün, seni utandırmayacağım. (CM/258)

e. yani

Arapçadan ödünçleme yoluyla Türkçeye geçen *yani*, bağlanan cümleler arasında açıklama işlevi görür (Delice, 2012, s. 161). Yaygın olarak kullanılan *yani*, kendinden önceki cümlede yer alan bilgiyi detaylandırarak anlamın belirginleşmesine yardım eder. Tespit edilen örneklerinden bazıları şunlardır:

- (1) Düşman bir çevrede ister istemez kitaplara kaçıyorum. *Yani* düşünceye ve edebiyata hür bir tercih sonunda yönelmiyorum. (CM/22)
- (2) Her yeniyi alkışlıyordu; şairdi, *yani* çocuktı. (CM/124)
- (3) Ben son sınıfı bitirince ilk mektup oldu. *Yani* ister istemez bir sene kaybettim. (CM/24)
- (4) Ben yine yalnızım ve yabancıyım, yabancı *yani* düşman. (CM/23)
- (5) Dikkatimizi liberal Avrupa'nın yalanlarına çekmek. *Yani*, içtimaî ilimlerin birer ideoloji olduğunu öğretmek. (CM/188)

2. Ayırma İşlevinde Görülen Cümle Bağlayıcıları

Bu Ülke adlı eserde cümleler arasında ayırma ilgisi kurduğu tespit edilen bağlayıcılar; "*ancak, ister...ister, kâh...kâh, ne...ne, ya...ya, ya da, yahut*"tur.

a. ancak

ancak, bağlanan iki cümlenin ikincisinin, birincisine istisna ve ayırıştırma anlamı katması veya bağlanan cümleler arasında neden-sonuç ilişkisi kurması için kullanılır (Delice, 2012, s. 150).

- (1) Nasyonel sosyalizm Alman milletine mahsustur ve ithal edilemez. *Ancak* karikatürü, *yani* muharref bir nasyonel sosyalizm Türkleştirebilir. (CM/177)

b. ister...ister

ister...ister cümle bağlayıcısı ayırma işlevinde görülmektedir. Söz konusu metinde iki seçenek bildirerek cümleler arasında anlam ilgisi kurmuştur:

- (1) *İster* güneş ışıldasın gök kubbede, *ister* duvarda bir petrol lambası yansın. (CM/113)

c. kâh...kâh

kâh...kâh iki cümle arasında seçenek bildirerek ayırıcı işleviyle anlam ilgisi kurar. Tespit edilen örneklerde iki denk cümle arasında ayırıcı bir nitelik kazandırır:

- (1) *Kâh* Batıcılık olmuş, *kâh* Batı düşmanlığı. (CM/93)
 (2) Bu garip mahluk, *kâh* şüphenin sınırlarında raks ediyor, *kâh* fikrî iffetini en bâtil inançlara teslim ediyor. (CM/184)

d. ne...ne

ne...ne yapısı sözcükler, sözcük grupları ve cümleler arasında “kılmama, olmama” ilgisi kurar (Dursunoğlu, 2015, s. 91). Tespit edilen örnekleri şu şekilde vermek mümkündür:

- (1) *Ne* şiir anlayışımız uyuyordu birbirine, *ne* nesir anlayışımız. (CM/39)
 (2) *Ne* geldiğim zaman Marx'ı tanıyordum, *ne* Türkçülüğüm bir araştırmamanın mahsulüydü. (CM/38)
 (3) Osmanlı'nın *ne* yaraları vardır, *ne* yaralarını teşhir etmek hastalığı. (CM/121)

e. ya...ya

ya, birbirine benzer veya zıt kavramlar arasında seçenek sunma işlevi görerek cümleler arasında açıklama ilgisi kurar. Tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

- (1) Bu çocuk *ya* Neron kadar berbat, *ya* Mark Otel kadar ulvî olacak. (CM/36)
 (2) Ne kanla ilgisi var, ne kafatasıyla. (CM/181)
 (3) *Ya* Batılı olacağız *yahut* Batı kültürünün âzâd kabul etmez sömürgesi. (CM/44)
 (4) *Ya* vasıtaları gayeye uyduracak, *ya* gayeleri vasıtalara. (CM/214)
 (5) *Ya* ölüm boğacak şarkılarımı, *ya* elimden aldığım dünyadan daha muhteşemini yaratacağım. (CM/258)
 (6) Yaratmak yok olmaktır; *ya* yaşayacak, *ya* yaratacaksın. (CM/273)

f. ya da

Türkçede yaygın olarak kullanılan *ya da*, cümleler arasında seçenek sunma işleviyle ayırıcı ilgi kurar. Tespit edilen örneği şu şekilde verilebilir:

- (1) O zaman bu abesler mecmuasının tercümesine ne lüzum vardı; *ya da* mütercim tarafından uydurulmuştur, beyhude bir sahtekârlık. (CM/147)

g. yahut

Hengirmen, *yahut* 'un eş görevli sözcükleri, sözcük öbeklerini, cümle ve cümlecikleri birbirine bağladığını ifade eder (1998, s. 178).

- (1) Ama asıl realite onlar değil mi? *Yahut* realitenin kalan parçası. (CM/50)

- (2) Tercüme ya soluk bir fotoğraf diyor kitap, *yahut* sadakatsiz ama renkli ve canlı bir taklit. (CM/119)

3. Ekleme İşlevinde Görülen Cümle Bağlayıcıları

Bu Ülke adlı eserde ekleme işlevinde tespit edilen cümle bağlayıcılar *ayrıca*, *bununla beraber*, *hem...hem*, *ve*'dir.

a. ayrıca

ayrıca, kendinden önceki cümlede yer alan yargıya aynı kavram alanından başka bir yargı ekleyerek cümleler arasında anlam ilgisi kurar. Tespit edilen örneği şöyledir:

- (1) Zaman zaman Desgranges'ın 'Seçme Yazılar'ı da. *Ayrıca* Molière'den, Corneille'den, Racine'den üç-dört kitap okumuş olmak zorundaydık. (CM/27)

b. bununla beraber

bununla beraber, kendinden önceki cümlede yer alan bilgiye yeni bilgi ekleyerek cümleler arasında anlam ilgisi kurar. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekildedir:

- (1) Geniş tecessüsü, hastalık derecesinde vekaları olan bir tarih hocası. *Bununla beraber* hocalık hayatına ait hiçbir berrak hatıram yok. (CM/26)
- (2) Ne milleti temsil eder, ne içtimâi bir sınıfı. *Bununla beraber* düşünce tarihimizin bir sayfasıdır; bedbaht ve bahtiyar bir sayfası. (CM/103)
- (3) 17. asırda polemik biraz daha kibarlaşır. *Bununla beraber*, "eskiler"le "yeniler" kavgası edebiyat cumhuriyetini birbirine katar. (CM/129)

c. hem...hem

hem, görevdeş sözcükleri ve tümceleri; eşitlik, birlikte olmak veya karşıtlık anlamıyla ilgi kurar (Hengirmen, 1998, s 192, Bozkurt, 2010, s. 50). Tespit edilen örnekler şu şekilde gösterilebilir:

- (1) Meyveleri koparamazsın. *Hem* böylesi daha iyi değil mi? (CM/277)
- (2) Kalktığını iddia ettiğimiz kapitülasyonlar, ruh dünyamızda yaşıyor, *hem de* bütün habasetiyle. (CM/128)
- (3) *Hem* yalnızız, *hem* beraber. (CM/114)
- (4) Aydın da bürokrattır, *hem de* çok nazlı, çok hassas, çok hercâî bir bürokrat. (CM/137)

d. ve

Türkçede en yaygın kullanılan bağlaçlar arasında yer alan *ve*, cümleler arasında anlam ilgisi kuran işlek bir cümle bağlayıcısıdır. Tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

- (1) Nâzım yeniydi *ve* her yeni gibi düşmanları vardı, dostları vardı. (CM/33)
- (2) Sessiz, uyuşuk, kendi kendine yeten bir hayat. *Ve* ebediyete yönelen bir ihtiras, ebediyete ve kâinata. (CM/45)
- (3) Umumiyetle iki kelime verilirdi *ve* en az yirmi kelimeli cümle kurdurtulurdu. (CM/26)
- (4) Yaralıydı *ve* bir dosta ihtiyacı vardı. (CM/153)

4. İhtimal Bildirme İşlevinde Görülen Cümle Bağlayıcıları

Söz konusu eserde ihtimal bildirme işlevinde görülen cümle bağlayıcıları “belki, gerçi, sanki”dir.

a. belki

belki, bağlanan ikinci cümleyi ilk cümleyle ihtimale dayalı sonuç çıkarımı ile ilişkilendiren bir bağlaçtır (Delice, 2012, s. 150).

- (1) Önünde birçok yollar var: Politika bunlardan biri. *Belki* en aldatıcısı olduğu için en câzibi. (CM/50)
- (2) Mağaradakiler, çarpık, güdük ve yerine oturmamış düşüncemizin kurşunkalemle çizilmiş bir taslağı... *belki* sevimli değil, ama dürüst bir kitap. (CM/58)

b. gerçi

Bu Ülke adlı eserde ihtimal bildirme işlevinde bir örnekte *gerçi* dil birimi tespit edilmiştir:

- (1) Hâlit Fahri için, Avesta yazarı Şark'ın binbir efsanesinden biridir sadece. *Gerçi*, şair bu kaçış kervanına katılır, ama kervanı sonuna kadar takip etmez. (CM/149)

c. sanki

Cümleler arasında ihtimal ilgisi kuran *sanki*, *güya / güya ki* anlamında kullanılan bir sözcüktür. Tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

- (1) Karanlıklarda el yordamı ile yürümeğe çalışarak okumuştum kitabı. *Sanki* ruh dünyasının bütün girdibatlarını ışığa kavuşturacaktı eser... (CM/31)
- (2) Kafasında bulanık düşünceler, aç ve yarı uykuda. *Sanki* bir kâbusu yaşamaktadır. (CM/206)

5. Karşıtlık Bildirme İşlevinde Görülen Cümle Bağlayıcıları

Bu Ülke metninde karşıtlık bildirme işlevinde birçok bağlayıcıya başvurulmuştur.

a. ama

Arapçadan Türkçeye ödünçleme yoluyla geçen *ama*, karşıtlık işlevinde kullanılan temel cümle bağlayıcılar arasında yer alır. Tespit edilen örneklerden bazıları şu şekilde verilebilir:

- (1) Belki otobiyografik bir roman kaleme almak caiz. *Ama* birkaç sayfada bütün bir ömrün muhasebesini yapmak hem tehlikeli hem abes. (CM/21)
- (2) Daha sonra, büyük bir suç işlemişim gibi babamın da kulağını büküyor. *Ama* bazı kabiliyetlerimi de geliştiriyor. (CM/24)
- (3) Bana dostluk yaptınız, *ama* ülkeme düşmansınız. (CM/30)
- (4) Evet, ben onlardan değilim. *Ama* onlar kimdi? CM/53)
- (5) Eski sözlüğe kızıl bir külâh geçirdiğini söyleyen Hugo, tek kelime uydurmamış; sembolizmin üç silâhşörü de öyle. *Ama* kullandıkları her kelime yeni. (CM/88)
- (6) Taşdıkları hiçbir düşünce yoktur, kimse tarafından anlaşılmazlar. *Ama* yine de herkesin ağzındadırlar. (CM/110)

b. fakat

Arapça edat olan fakat; “yalnız, ancak, ama, lakin, şu kadar var ki” anlamlarında kullanılır (Devellioğlu, 2015, s. 285). Türkçede yaygın olarak kullanılan *fakat*, cümleleri birbirine daima karşıtlık işleviyle bağlar. Tespit edilen örneklerinden bazıları şunlardır:

- (1) Kaderimizi çizen cemiyet; *fakat* ona ırzımızı teslim ettiğimiz anda erimişizdir. (CM/37)
- (2) Toprak köleleri bu Tanrı sayesinde zincirlerini kırdılar, *fakat* insanlık ne kazandı? (CM/182)
- (3) *Yeni Devir'*de yazı yazmak haysiyet kırıcı, amenna. *Fakat* şu veya bu sebepten beni tanıyan, bana saygı gösteren ve ısrarlarla makale talebinde bulunan bir yazı işleri müdürü var. (CM/57)
- (4) Birçok ülkeler kapitalizmin eşiğine kadar gelmişler, *fakat* kapitalizme geçmemişler. (CM/187)
- (5) Görülür, *fakat* anlatılmaz. (CM/227)

c. oysa

Cümleleri karşıtlık işleviyle birbirine bağlayan oysa Bu Ülke eserinde oldukça sık kullanılmıştır. Tespit edilen örneklerinden bazıları şu şekildedir:

- (1) *Oysa* romantizmin bütün büyük şöhretlerini toplamıştı dergi. (CM/105)
- (2) Biz sadece çıkarıcı Avrupa'yı tanıdık. *Oysa*, bugün bile Lamennaislerden öğreneceğimiz çok şey var. (CM/242)
- (3) Günümüzün "taşlamacı", akbabalara yaranmak için güvercinlere saldıran bir maskara. *Oysa* şairin kanıyla imzalanmayan hicviyeler, asırların mahkemesinde imzasız bir mektup kadar itibarsızdır. (CM/126-127)
- (4) Ne kadar kibar davranırsanız düşmandan kurtulamazsınız. *Oysa* zaferle taçlanan her savaş size yeni dostlar kazandırır: düşmanlarınızın düşmanları. (CM/130)
- (5) Bu topraklarda yaşayan son Yunanlı sayardı kendini. *Oysa* iliklerine kadar Türk'tü. (CM/146)
- (6) Sınıf birincisiydim, imtihanlara on beş gün kala mektepten ayrıldım. *Oysa* mektebi bitirdikten sonra Türkiye'ye gönderilecektim. (CM/30)
- (7) Refik Hâlit, yazılarını Zent-Avesta başlığı altında sergiler. *Oysa*, Hüseyin Dâniş samimi bir Zerdüştpereştir. (CM/149)

d. yoksa

Bağlı cümle yapmada kullanılan *yoksa* bağlama edatı, tahmini zıtlık oluşturmaktadır (Delice, 2012, s. 162).

- (1) *Yoksa* uykularını kaybettikleri, kitaba iltica ettikleri için mi sinir hastasıdır? (CM/116)

6. Pekiştirme İşlevinde Görülen Cümle Bağlayıcıları

Bu Ülke adlı metinde pekiştirme işlevinde kullanılan cümle bağlayıcıları "bilhassa, de, elbette, hatta"dır.

a. bilhassa

özellikle anlamında kullanılan *bilhassa*, cümleler arasında pekiştirme ilgisi kurar. Tespit edilen örneği şu şekilde verilebilir:

- (1) Bunlar hakikati kapamaya yarayan uydurmaca mefhumlardır. *Bilhassa* sosyal sınıflara ayrılmamış bir ülkede sağcı solcu ne demek? (CM/62)

b. de

taki'nin Tütkiye Türkçesinde kullanılan şekli *dA* basit yapılı Türkçe kökenli bir bağlaçtır. Ergin da ... da / de... de yapısını karşılaştırma edatları içerisinde Korkmaz, da bağlacının *dahi*'den kısaltılarak oluştuğu fikrinin kabul gördüğünü belirtir. Bozkurt, *dA*'nın en fazla tümceleri olmak üzere sözcük öbeklerini ve aynı türden öğeleri bağlamada kullanıldığına dikkat çeker (2010, s. 47). Tespit edilen örneği şu şekildedir:

- (1) Bir evvelki neslin hayalleri gerçekleşmemişti, gerçekleşemezdi *de*. (CM/142)

c. elbette

Arapça'dan Türkçeye geçen cümle başı bağlacı olan *elbette* "mutlaka" anlamında pekiştirme göreviyle Çağatay, Kıpçak ve Batı Türkçesinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2015, s. 240-241). Tespit edilen örneği şöyledir:

- (1) Yunan'dan Aristo mantığını almakta tereddüt etmeyen İslâm, çağdaş Batı'nın diyalektiğinden de faydalanacak *elbette*. Faydalanacak ama, geri kalmış ülkelerin ahmakça hayranlığı içinde bir tilsima sarılır gibi değil. (CM/191)

d. hatta

Bağlı cümle yapan *hatta* edatı, kendisinden önce söylenen cümleye kuvvetlendirme, söylenenin derecesini artırma gibi anlam ilgileri katar (Delice, 2012, s. 154, Hacıeminoğlu, 2015, s. 155).

- (1) Don Kişot istikbale taşan mazi. *Hatta* bazen tek başına hak ve hakikat. (CM/50)
 (2) Evet, geçen asrın aydınları, aynı kanatları paylaşan mütecanis bir kitle değildir. *Hattâ* her aydın, hayatının belli merhalelerinde oldukça farklı düşüncelerin havarisidir. (CM/134)
 (3) Hissî ve fikrî hayatıma büyük katkıları olan bir hoca, *hattâ* bir dosttu. (CM/25)
 (4) Derin değil. *Hattâ* sanıyorum çok defa haksız. (CM/35)
 (5) Evet, geçen asrın aydınları, aynı kanaatları paylaşan mütecanis bir kitle değildir. *Hattâ* her aydın, hayatının belli merhalelerinde oldukça farklı düşüncelerin havarisidir. (CM/134)

7. Sebep-Sonuç Bildirme İşlevinde Görülen Cümle Bağlayıcıları

Bu Ülke adlı metinde sebep-sonuç bildirme işlevinde kullanılan cümle bağlayıcıları "çünkü, zira"dır.

a. çünkü

çünkü, cümleleri bir neden belirtme ve açıklama anlamlarında bağlama özelliği görür (Bozkurt, 2010, s. 50). Birçok değişkesi bulunan cümle bağlayıcısı, günümüzde *çünkü* olarak kullanılmaktadır (Ergin, 2013, s. 355).

- (1) Derslere henüz başlamadım, *çünkü* başlamamı istemiyorlar... (CM/49)
 (2) Girmem. *Çünkü* benim yerim kütüphane. (CM/50)
 (3) Bu manzaralar harikuladedir, *çünkü* bir dâhinin dikkatini çekmişlerdir. (CM/114)
 (4) Evlenmeyin, *çünkü* bizde aile hayatı yoktur. (CM/136)
 (5) Suçludurlar. *Çünkü* ataları tarafından konulan, çağdaşları tarafından saygı gören yasaları çiğnemişlerdir. (CM/207)

- (6) Scott neden çevrilmemiş Türkçe'ye çevrilmemiş *çünkü* tadına varmak için geniş bilgiye ihtiyaç var. (CM/236)
- (7) Balzac'ı daha çok tanıyoruz. *Çünkü* bizim için Avrupa demek, Fransa demek. (CM/236)

b. zira

Bağlı cümle yapan *zira*, bağ kurduğu cümleler arasında sebep-sonuç ilişkisi kurar (Delice, 2012, s. 162). Ergin, *zira*'yı cümle başı edatları içerisinde yer alır ve başına geldiği cümleyi kendinden önce gelen cümle ile bağlar (2013, s. 355).

- (1) Şark düşmanı intelijansiyamızın, Şarklı bir hâkime karşı beslediği bu derin muhabbeti nasıl izah edeceğiz? *Zira*, şairlerimizin terennüm ettiği bu Zerdüş, Avrupalı bir Zerdüş'tür. (CM/150)
- (2) *Zira* biz gözü kapalı, Batı'daki fikirleri burada tekrar ediyorduk. (CM/252)
- (3) Her büyük adam, kucağında yaşadığı cemiyetin üvey evladıdır. *Zira* o, yarınki veya dünkü veya ötelerdeki bir cemiyetin çocuğu, kendi cemiyetinin değil... (CM/37)

8. Zaman Bildirme İşlevinde Görülen Cümle Bağlayıcıları

Bu Ülke adlı metinde zaman bildirme işlevinde kullanılan cümle bağlayıcıları “evvel, önce sonra, şimdi, ve”dir.

a. evvel

Arapçadan ödünçleme yoluyla Türkçeye geçen *evvel* sözcüğü, zaman ve sıra bildirme işlevinde kullanılır. *evvel*, cümle bağlayıcısı olarak görüldüğü örneklerde eylemin gerçekleşme sırasını bildirir. Tespit edilen örneği şu şekildedir:

- (1) Mösyö Nikola ilk Fransızca hocam. Ondan *evvel* Mösyö Vahan diye bir Ermeni varmış. (CM/24)

b. önce, sonra

Zaman zarfı olarak kullanılan *önce/sonra* sözcükleri cümleler arasında sıralama ilgisi kurar. Tespit edilen örnekleri şu şekilde verilebilir:

- (1) Yarım saat şiirin aleyhinde nutuk çekiyor. Daha *sonra* büyük bir suç işlemişim gibi babamın da kulağını büküyor. (CM/24)
- (2) *Önce* kelimeyi fethedeceksiniz, *sonra* heceleri, harfleri. (CM/110)
- (3) Ama menfi bir eşitlik bu. *Sonra*, iman sayesinde yeni bir eşitlik kazanırlar, kardeş olurlar. (CM/172)
- (4) *Önce* meşru müdafaadan bahsedersiniz, *sonra* en iyi müdafa taarruzdur düsturuna varırsınız. Kalabalık kılavuzunu yolun dışına iter, *sonra* kendisi de yuvarlanır uçuşuruma. (CM/214)
- (5) Bulgaristan'da Türkçe bir gazete kurmuş, *sonra* oradan da kovulmuş, Avrupa'nın çeşitli ülkelerini dolaştıktan sonra postu Şam'a sermişti. (CM/29)
- (6) Bulgaristan'da Türkçe bir gazete kurmuş, *sonra* oradan da kovulmuş. (CM/29)

c. şimdi

Gülensoy şu anda içinde bulunduğumuz zaman olarak açıkladığı şimdi'yi Orta Türkçede uş “şimdi, işte” + imdi kaynaşmasından oluştuğunu ifade eder (2011b, s. 845). Tietze, şimdi ve şu hâlde olmak üzere iki madde başında verdiği sözcüğün Eski Türkçede *amti* değişkesinin olduğunu ifade eder (2016, s. 608). Hacıeminioğlu *amti* > *imdi* > *emdi* > *şimdi* olarak gelişen sözcüğü “böyle, böylece, artık, nihayet” olarak anlamlandırırken Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Batı Türkçesi metinlerinde kullanılan bir cümle başı edatı olduğunu ifade eder (2015, s. 162).

- (1) Meclisten tahıl için kanunlar geçirdiniz. *Şimdi* başka bir tahıl söz konusu. (CM/112)

d. ve

Ekleme işlevinde kullanılan *ve*'nin bazı örneklerde bağ kurduğu cümleler arasında zaman, sıralama ilgisi kurduğu görülmektedir:

- (1) Lâmi Bey hayret etmiş *ve* numara yerine çok iltifatkâr bir-iki cümle kondurmuştu. (CM/24)
- (2) Refik Halit, hecenin en usta şairleri kadar ahenkli yazıyordu, tazeydi, samimiydi *ve* mükemmeldi. (CM/34)
- (3) Tercüme kaleminde reis muavinliği. *Ve* istemeyerek kabul edilen nahiye müdürlüğü. *Sonra* değişen dünya, telefonla işine son veriliş. (CM/36)
- (4) Kendisinin olmayan bir dâvâ yüzünden damgalandı *ve* uğrunda çarmlıha gerildikleri onu taşladılar. (CM/41)
- (5) Bir kurtuluştı bu, paryalıktan... *Ve* bilmediğimiz ülkelere yelken açan bir gemiye atlar gibi el ele hayata atladık. (CM/41)
- (6) Günde on iki saat çalıştığım çok olurdu *ve* tâbi etütlere para vermezdi. (CM/43)
- (7) Fonda, fecrin ilk pırıltıları. *Ve* yatakların arkasında, torunlarının kepazelikliğini seyreden heykeller; utançtan taş kesilmiş benzeyen edat. (CM/126)
- (8) Dünyanın dörtte üçü kana boyanmış, tâlân edilmiş. *Ve* o kan denizinden mağrur ve muhteşem bir melike belirmiş: “Çağdaş uygarlık.” (CM/196)

Sonuç

Bir metnin anlaşılabilir olması için cümle bağlayıcılarının doğru kullanılması gerekmektedir. Birçok kavram ve terimin tartışmalı olması cümle bağlayıcısı kavramının da tartışmalı olmasına neden olmaktadır. Cümle bağlayıcıları ister Türkçeye ait olsun ister yabancı dillerin etkisiyle kullanılsın bir metni oluşturan temel dil birimlerindedir. Her metinde yer alması beklenen cümle bağlayıcıları Meriç'in *Bu Ülke* eserinde açıklama, ayırma, ekleme, ihtimal, karşıtlık, pekiştirme, sebep-sonuç ve zaman bildirme olmak üzere sekiz farklı işlevde kullanılmıştır. Söz konusu metinde açıklama işlevinde kullanılan bağlayıcıların daha fazla kullanıldığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte karşıtlık ve pekiştirme işlevinde cümle bağlayıcıları sıklıkla kullanılmıştır. Her cümle bağlayıcısı yer aldığı cümle içerisinde anlamlandırılmıştır.

Kaynakça

- Ağca, F. (2019). “Kutadgu Bilig’de ‘ara... ara(la)...’ Bağlacı Üzerine”. *Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı*. 26-28 Eylül 2019 Bildiriler, Ankara, 59-70.
- Alver, K. (2010). “Cemil Meriç’in Sosyoloji Tasavvuru”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 24, 145-152.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin Grameri*, (9. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bozkurt, F. (2010). *Türkçenin ABC’si*, (2. Baskı), SAY Yayınları
- Canan Yıldız, S. (2023). *Tarihî Türk Lehçelerindeki Cümle Bağlayıcıları*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Delice, H. İ. (2012). *Sözcük Türleri*. Asitan Yayıncılık.
- Delice, H. İ. (2003), *Hulasa Okçuluk ve Atıcılık*. Hüseyin b. Ahmet el-Erzurumî, Kitabevi, İstanbul.
- Demircan, Ö. (1986). “Türkçede Bağlama İşlevleri ve Bağlayıcılar”. *Türk Dil Bilimi Konferansı Bildirileri*, 9-10 Ağustos 1984, Boğaziçi University Publications No: 400, 38-48.
- Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, 31. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Doğan, E. (2020). “Türkçe Söz Diziminin Bir Sorunu: Ki’li Cümleler Birleşik Cümle mi Yoksa Bağlı Cümle Midir?” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 24 / 2, ss. 177-188.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Yayım, İstanbul.
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesinde Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü Cilt 2 (O-Z)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hacıeminoğlu, N. (2015). *Türk Dilinde Edatlar, En Eski Türkçe Metinlerinden Zamanımıza Kadar -Yazı Dilinde-*, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul.
- Hengirmen, M. (1998). *Türkçe Dilbilgisi*. Engin Yayınevi, 3. Baskı, Ankara.
- Karademir, F. (2019). “Kavramsal Değerleri Açısından “Söz, Sözcük ve Sözcük Türü Terimleri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 62, ss. 140-154.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- Kürüm, M. (2016). “Cemil Meriç’in Dil ve Dil Üzerine Düşünceleri”. *Doğumunun 100. Yılında Cemil Meriç Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 5-6 Mayıs 2016, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane, 232-240.
- Meriç, C. (2012). *Bu Ülke*. Yayına Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Önler, Z. (2007). “Tarihsel Metinlerde kim ve kaçan kim Bağlı Cümle Türü”. 27-28 Ağustos *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi*, C. 1, İstanbul: Kültür Üniversitesi Yayınları, ss 339-354.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, F-J Üçüncü Cilt*, TÜBA, Ankara.
- Turgut, H. (2016). “ ‘Batılılaşmak’ Yerine ‘Kendimiz Kalmalıyız’ Tartışmasında İki İsim: Cemil Meriç ve Nurettin Topçu”. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, 1 (2): 57-68.
- Üstünova, K. (2002). *Dil Yazıları*. Akçağ Yayınları, Ankara.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğimi beyan ederim.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

“Cemil Meriç’in “Bu Ülke” Eserinde Cümle Bağlayıcıları” başlıklı makalenin herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Atf: Ağcakaya, N. (2023). Industrial Investments and Indicators of Van in the Planned Development Period (1960-1980). *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12, 126-136

Citation: Ağcakaya, N. (2023). Industrial Investments and Indicators of Van in the Planned Development Period (1960-1980). *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 126-136

Araştırma Makalesi / Research Article

Nevzat AĞÇAKAYA*

* Araş. Gör. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van/Türkiye.

Res. Assist. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of English Language and Literature, Van/Türkiye.
nagcky@yyu.edu.tr ORCID: 0000-0002-4606-9279

Industrial Investments and Indicators of Van in the Planned Development Period (1960-1980)¹

Van'ın Planlı Kalkınma Dönemindeki Sanayi Yatırımları ve Göstergeleri (1960-1980)

Abstract

Following the coup d'état on May 27, 1960, in Türkiye, the subsequent regime devised a strategy to facilitate socioeconomic progress, known as the planned development model, which had already been implemented globally. In this respect, the State Planning Organization (SPO) was established to plan and execute the four five-year development plans prepared during 1960–1980. Basic principles such as import substitution, industrialization, socioeconomic development, and the elimination of inter-regional development disparities were included in the plans. The SPO sought to identify underdeveloped areas using socioeconomic-level determination research to address interregional inequality. These areas, including Van, were designated as Priority Development Areas (PDAs) and provided additional public support. In this period, there was a notable emphasis on industrialization to attain expeditious economic growth, thereby establishing it as the principal instrument. Significant industrial investments were undertaken by the public and private sectors, exerting a decisive influence on the spatial distribution of development. Public support was critical to socioeconomic development in cities like Van, where the private sector needed strengthening. This study employs quantitative data from the research mentioned earlier by SPO to analyze Van in terms of provincial public industrial investments and relevant indicators.

Keywords: Van, public investments, industrial indicators, Pdas, planned development, Spo

Öz

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında Türkiye'de oluşan yeni rejim, sosyal ve ekonomik kalkınmanın yolunu, dünyada denenmiş olan planlı kalkınma modeline geçmekte bulunmuştur. Bu maksatla Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuş, 1960-1980 arasında hazırlanan dört adet beşer yıllık kalkınma planlarının planlama ve uygulanmasından sorumlu tutulmuştur. Hazırlanan planlamalar içinde ithal ikameci sanayileşme, sosyo-ekonomik kalkınma ve bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları giderme gibi temel ilkeler yer almıştır. Bölgelerarası farklılıkları gidermek için DPT'nin sosyo-ekonomik düzey belirleme araştırmaları sonucunda az gelişmiş illeri tespit edip Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY) adı altında toplamak ve buralara fazladan kamu desteği sağlanarak kalkındırılması amaçlanmıştır. Van da KÖY kapsamına alınan illerden biri olmuştur. Planlı kalkınma döneminde hızlı ekonomik büyümeyi sağlamak için sanayileşmeye ağırlık verilmiş ve sanayileşme temel kalkınma aracı haline gelmiştir. Hem kamu hem de özel sektörün sanayileşmeye yönelik yatırımları kaçınılmaz olarak kalkınmanın mekânsal dağılımı üzerinde belirleyici olmuştur. Özel sektörün zayıf kaldığı Van gibi illerde bilhassa kamu desteği sosyo-ekonomik gelişim için kritik rol oynamıştır. Bu çalışma, DPT'nin yaptığı illerin sosyo-ekonomik düzey belirleme araştırmalardan oluşan nicel verilerden faydalanarak Van'ı hem il kamu sanayi yatırımları hem de sanayi göstergeleri bağlamında ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: Van, kamu yatırımları, sanayi göstergeleri, Köy, planlı kalkınma, Dpt

¹ This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "The Socioeconomic Transformation of Van (1963-2013", supervised by Prof. Suvat PARİN (Ph.D. Dissertation, Van Yüzüncü Yıl University, Van, 2022).

Introduction

The coup d'état on May 27, 1960, brought about significant political transformations in Türkiye and paved the way for the subsequent implementation of new economic development strategies over two decades, between 1960-1980. This new model that Türkiye was embracing was a globally recognized approach. Development plans were implemented in post-World War II devastated nations that experienced social and economic collapse to compensate for their losses and boost the economy. This was due to the intended development system's demonstrated effectiveness. Because the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) had a centralized planning system in place, it could withstand the Great Depression and emerge from World War II with great strength. West Coast nations found inspiration in this. Following the war, nations including the Netherlands, Norway, and Portugal implemented economic planning; France established the General Commissioner for Planning in 1946; Japan attempted to bring the economy back into balance by establishing the Economic Stabilization Board in 1946, and South Korea adopted a planned economic strategy and significantly advanced (Sezen, 1999, p. 44-47).

From 1960 to 1980 in Türkiye, the concepts of import substitution, industrialization, and planning emerged as significant factors in shaping the economic advancements of the 1960s, subsequently serving as instrumental tools for the new wave of economic development (Atılğan, 2015, p. 525). With planning, a substantial gap was to be filled by placing the financial management, which was not coordinated, and long-term programs within the planning framework were not made due to the efforts to save the day and populist policies during the Democratic Party (DP) period. For this purpose, the State Planning Organization (SPO) was established on 30 September 1960 (Pamuk, 2018, p. 5). Cemal Gürsel, the president at that time, expressed the mission of the SPO as follows:

Henceforth, no one in the country can say that this or that should be done as they please. The Planning Department will evaluate the proposed works, determining their potential benefits. If deemed advantageous, the works will proceed; however, they will be discontinued if considered ineffective. To clarify, our objective is to mitigate the previously prevalent behavior to a certain degree through the Planning Department and guide it towards a more rational course. (Sezen as cited in Gürsel, 1999, p. 173).

The recognition of the planned system in the First Five Year Development Plan by the new government demonstrates an inclination toward establishing a rational and trustworthy basis.: "There have been great developments in economic and social planning techniques worldwide. Important steps have been taken in the experience of planned development within the democratic order. In Türkiye's new move, great importance is attached to utilizing the experience gained in the world' (DPT, 1963, p. 1). Two key factors underscored the significance and required nature of planning. Initially, there were bitter consequences of the unplanned and unprogrammed policies of the DP government. The focus on democracy here is alluding to the current circumstances. Secondly, this concept was used and proven successful in Western countries. Therefore, implementing strategic planning facilitated Türkiye's progress towards parity with Western nations. The SPO was designated to be pivotal in successfully executing this purpose.

The SPO was responsible for conducting research, providing consultant services, developing plans and programs, coordinating activities, and assessing progress. In other words, the SPO was to conduct an assessment of the nation's resources, guide the government in the development of socio-economic policies, create strategies to ensure the achievement of government-endorsed objectives, oversee the execution of these strategies, and promote private sector involvement in alignment with the established plan (Çoban, 2018, p. 238). Four five-year development plans were devised to achieve the desired objectives, spanning 1963 to 1983. The primary features of these plans encompassed the pursuit of economic expansion, the endeavor to transition into an industrialized society, the promotion of private sector activities in alignment with the plan's goals, and the implementation of regional planning to mitigate regional disparities in development.

As the governing body, the state holds the authority to determine and execute the plan. From this perspective, planning transforms into a rational yet interventionist procedure in terms of its outcomes (Soyak, 2003, p. 68). One of the variables contributing to this intervention's perceived validity is the notion that income distribution within the capitalist system is characterized by inequity. According to Ekiz and Somel (2005), 'planning serves as a method that counteracts the unequal dynamics of the market and the class-based imperialist-capitalist system'. Planned development is a socio-economic policy that involves the centralized implementation of building and development initiatives. These initiatives are guided by a program that strives to address income inequalities within society and foster prosperity within the community. Hence, the presence of governmental action is readily apparent.

During the specified period, industrialization was regarded as the principal means of achieving various aims, particularly those related to economic development. The viewpoints of Mehmet Gölhan, the Deputy Chairman of the True Path Party (DYP), substantiate and encapsulate the significance of industrialization.

Our nation believes achieving high welfare will be facilitated by pursuing economic growth and rapid industrialization. Consequently, there is a collective aspiration for a prosperous Türkiye. The pursuit of automation and societal development has emerged as a joint aspiration in the nation. The evidence of industrialization activities implemented nationwide until around a decade or so ago demonstrates the integration of development within our nation. The citizens of our nation have been observing the proliferation of chimneys emitting smoke in various locations throughout the country, evoking a sense of national pride and self-congratulation. Our society widely recognizes that economic prosperity is contingent upon the process of industrialization. Automation plays a crucial role in expediting the dissemination of developmental benefits to individuals and facilitating the creation of employment possibilities for those currently unemployed. Due to this rationale, the term development is frequently employed interchangeably with industrialization. The concept of growth often evokes thoughts of automation, while the idea of industrialization is commonly associated with progress. The nation's confidence and pride were bolstered by attaining a 7% development rate throughout the initial 15 years of the planned period. (Gölhan, 1993).

The substantial manifestation of this comprehension is readily discernible in the allocation of investments by both the public and private sectors in Türkiye towards the industrial sector during the designated timeframe. For Plan I (1963-1967) and Plan II (1968-1972), the realized rate (20,4% and 26,8%, respectively) of manufacturing investments surpassed the targeted (16,9% and 22,4%, respectively). As for Plan III (1973-1977) and Plan IV (1979-1983), although the realized rate fell short of the target, measuring 28.2% and 25.7%, respectively, they are still high compared to other sectors (DPT, 1979, p. 34-215; DPT, 1985, p. 10). Industrial investments play a prominent role in the overall investment landscape, accounting for a substantial portion of both targeted and realized assets. The current scenario aligns with the approach centered around industry-oriented development.

During the planned period, industrialization, as stated before, emerged as the principal means of promoting Türkiye's growth, with the implementation of additional measures to enhance national progress. One of the objectives was to facilitate regional growth, as indicated in the five-year development plans and expressed by political figures. In his speech in 1962, İnönü, Prime Minister, drew attention to the importance of regional growth, saying that *an imperative for achieving balanced development and social justice is to eradicate substantial disparities in economic activity and income levels across different regions of our nation* and added *this will be primarily considered in the five-year plan, yearly programs, and regional plannings* (TBMM, 1962). Given the pre-existing regional disparities, the focus was directed at this matter. The objective was to categorize the areas found to be undeveloped by SPO research and leverage further investments for their benefit. To achieve this, certain provinces considered less developed were identified and categorized as Priority Development Areas (PDAs) in 1968. In the context under consideration, 22 provinces were encompassed, with Van among the covered provinces.

According to studies conducted by the SPO, Van experienced significant socioeconomic improvements, particularly in manufacturing indices, as a result of the PDAs process. This study examines Van's industrialization performance by analyzing public manufacturing sector investments and industrial indicators during the planned period. Assessing the city's position concerning industrialization, which serves as the critical mechanism for the country's development, will be feasible.

Data on the Manufacturing Industry of Van during the Planned Development Period

Since 1963, the State Planning Organization (SPO) has periodically documented and published socio-economic indicator studies on a provincial basis, allowing for access to industry information pertaining to Van during the planned development era. As mentioned earlier, these studies offer insights into the indicator values, including factors and the allocation of public funding across different sectors. This section of the study aims to examine and assess the proportion of the manufacturing industry in the overall provincial public assets in Van throughout the designated period of planned development (1963–1983). It is also feasible to observe the significance of industrial indicators and their positioning within provincial rankings. During the specified time frame, efforts will be made to understand the city's industrial sector comprehensively.

Table 1. Public Manufacturing Industry Investments in Van during the Plan Period I (%)

1963	1964	1965	1966	1967	Plan I
Program	Program	Program	Program	Program	Program
14,3	-	6,3	9,2	27,2	13,0

Source (Kutbay, 1982)

During the initial year of the plan, the manufacturing sector constituted 13% of the overall public investments in Van, while the total industrial assets in Türkiye amounted to 20.4%, surpassing the intended target of 16.9%. In the year 1963, the market share of Van's industrial sector was approximately 14 percent. Nonetheless, 1964 had a shortage of investments, with only a negligible number planned. Subsequently, the years that followed experienced a decline in investment activities compared to the preceding year of 1963. However, the zenith of investments was attained in 1967, surpassing the notable threshold of 27%. The observed growth can be attributed significantly to the establishment of the Van Cement Factory, a substantial industrial complex. Furthermore, the majority of significant and insignificant industrial enterprises, operated by both public and private entities, that were operational in Van during the designated period commenced their operations after implementing the second plan (Table 5).

Table 2. Public Manufacturing Industry Investments in Van during the Plan Period II (%)

1968		1969		1970		1971		1972		Plan II
Program	Realization	Program	Realization	Program	Realization	Program	Realization	Program	Realization	Total
9,1	-	6,9	100	0,2	-	-	-	4,9	87	4,5

Source (Kutbay, 1982)

The investment in the manufacturing sector substantially dropped to 9 percent in 1968, representing a two-thirds reduction compared to the previous year. The situation experienced a further decline in subsequent years. The cement factory commenced operations in 1969, following the completion of all intended investments, albeit at a very modest scale. In comparison to the years 1970 and 1971, during which there was a notable absence or scarcity of industrial infrastructure development in the city, the year 1972 witnessed the execution of around 87 percent of the anticipated investments despite their cumulative value being less than 5 percent. On average, a mere 4.5% of the total amount was invested over the second five-year period. Examining a significant advancement in public infrastructure that could impact investment rates in the current period presents a formidable challenge.

Table 3. Public Manufacturing Industry Investments in Van during the Plan Period III (%)

1973		1974		1975		1976		1977		Plan III
Program	Realization	Program	Realization	Program	Realization	Program	Realization	Program	Realization	Total
14,0	72	17,7	84	6,0	248	11,0	-	26,8	-	17,2

Source (Kutbay, 1982)

In the third plan, the investments made in Türkiye's manufacturing industry were of considerable scale, accounting for approximately one-third (31.1%) of all assets. These investments had a realization rate of 28.2%. This rate consistently remains the highest among all historical periods. Similar to PDAs, a positive outlook is apparent given that the industry sector received 26.1% of all PDAs investment dollars (Kutbay, 1982). The manufacturing sector constituted 17.2 percent of the total provincial assets in Van. Despite its low rate, this program exhibits the most extended duration among the four programs. The distribution of investments in local industries shows a positive trend during the specified period. The actualization of assets in 1973 and 1974 did not meet the initially anticipated levels, which were very high. In 1975, the expected investment rate was 6%. However, the actual rate exceeded this figure by at least 2.5 times. In 1977, the investment program witnessed a participation rate of 27%.

Table 4. Public Manufacturing Industry Investments in Van during the Plan Period IV (%)

1978		1979		1980		1981		Plan IV
Program	Realization	Program	Realization	Program	Realization	Program	Realization	Total
30,0	48	25,4	90	17,1	-	4,3	-	13,5

Source (Kutbay, 1982)

Based on the data obtained from the preceding four-year period, it can be observed that there was a sustained level of interest in the sector during the years that followed. Two notable examples of industrialization initiatives were the industrial expenditures that reached 25% in 1979 and the industrial aim of 30% in 1978, albeit with only a 50% achievement rate. However, starting in 1980, there was a gradual decline in the level of attention, ultimately plummeting to a startlingly low figure of 4.3% in 1981. National and local factors significantly impact the current scenario. The plan's implementation appeared uncertain during the economic and political downturn of the late 1970s, which resulted in the suspension of local public investments. The incorporation of Van in the PDAs, however, resulted in many critical industrial projects being implemented during the third and fourth plan periods. This is evident from the data presented in Table 5, which includes information on the dates of groundbreaking and commissioning. Undoubtedly, the activities conducted by these organizations exerted a substantial influence on the positive industrial statistics observed in Van during this period.

Table 5. Industrial Establishments in Van in the Planned Period

Factory Name	Groundbreaking Date	Activity Date	Capacity	Quantity Unit	Time Unit
Van Cement Factory (<i>Van Çimento Fabrikası</i>)	1966	1969	225.000	Ton	Annual
Van Cheese-Butter Factory (<i>Van Peynir-Tereyağı Fabrikası</i>)	1972	1976	20	Ton	Daily
Meat and Fish Corporation Van Meat Combine (<i>Et ve Balık Kurumu Van Et Kombinasyonu</i>)	1973	1980	42.000 Cattle /462.000 Ovine	Piece	Annual
Van Feed Plant (<i>Van Yem Fabrikası</i>)	-	1978	16.000	Ton	Annual
Erciş Clover Drying Plant (<i>Erciş Yonca Kurutma Tesisi</i>)	-	-	1.500	Ton	Annual
Van Wool Yarn Industrial Enterprise (<i>Van Yün İpliği Sanayi İşletmesi</i>)	-	1975	600 Carpet Yarn /150.000 Blanket	Piece	Annual
Van-Van Brick Industry Inc. (<i>Van-Van Tuğla Sanayi A.Ş.</i>)	-	-	20.000.000	Block	Annual
Birsan Van Brick Manufacturing Industry (Birsan Van Biriket İmalat Sanayi)	-	1977	2.000.000 (Target)/ 700.000 (Realization)	Piece	Annual
Van Nail and Tin Can Industry (<i>Van Çivi ve Teneke Kutu Sanayii</i>)	-	1977	-	-	-
Van Bulgur Mill (<i>Van Bulgur Fabrikası</i>)	-	1976	36 (Target) / 26 (Realization)	Ton	Daily
Erciş Sugar Factory (<i>Erciş Şeker Fabrikası</i>)	1976	1989	-	-	-
Şamran Flour Mill (<i>Şamran Un Fabrikası</i>)	-	1961	35	Ton	Daily
Vangölü Flour Mill (<i>Vangölü Un Fabrikası</i>)	-	1972	75	Ton	Daily

Başaran Flour Mill (<i>Başaran Un Fabrikası</i>)	-	1978	-	-	-
Vantaş Flour Mill (<i>Vantaş Un Fabrikası</i>)	-	1979	-	-	-

Source (*Van Valiliği, 1973; Van Valiliği, 1998; Yurt Ansiklopedisi, 1984*)

The Van Cement Factory which commenced operations in 1969 and represents a substantial investment with its foundations established in 1966. In 1980, the factory demonstrated a production capacity of 225,000 tons annually, during which it successfully manufactured 217,000 tons of cement. This accomplishment was achieved by employing a workforce of 324 individuals. The geographical regions involved in production encompassed the provinces of Van, Muş, Bitlis, Hakkâri, Ağrı, as well as Iran. The Van Cheese-Butter Factory (Van Dairy Products Plant) of the Turkish Dairy Industry Corporation, completed within four years and started production in 1976, had a daily milk processing capacity of 20 tons. The production encompassed manufacturing yogurt, kosher cheese, white cheese, and butter. The product was distributed to the market via authorized institutions and vendors. Nevertheless, throughout the early 1980s, the factory operated at a diminished capacity, employing 56 individuals. The Meat and Fish Corporation Van Meat Combine retains considerable significance as a corporate entity for the city. The establishment of the corporation may be traced back to the year 1973, and its industrial activities commenced in 1980. In 1980, the firm possessed a capacity of 42,000 cattle and 462,000 ovine animals. Nevertheless, the system's performance was much below its maximum capacity, as it only managed to process 9,300 cattle and 28,400 ovine animals in the given year. The restricted production capacity might be ascribed to the delays in remunerations to producers and the unlawful trafficking of animals to Iran. The Van Feed Plant, an integral component of the livestock sector and a key contributor to the economic development of Van, was established in 1978. The manufacturing capacity of the factory first started at 8 tons per hour and then increased to 12 tons per hour. The establishment produced diverse animal feeds, encompassing formulations designed for both large and small animals and poultry. However, this institution needed to be at its capacity. Despite a feed production capacity of 16,000 tons per year, the realized production in 1980 was a mere 1,514 tons. The Erciş Clover Drying Plant, which operates under the General Directorate of Feed Industry, possesses an annual production capacity of 1,500 tons. The Van Wool Yarn Industrial Enterprise occupies a prominent position within the agricultural sector, as it is one of the critical establishments focused on industrial activities. Established in 1975, this firm commenced operations with 213 partners and an initial 200 million Turkish Lira (TRY) capital. At its inception, the enterprise boasted an annual production capacity of 600 tons of carpet yarn and 150,000 blankets. In 1982, the enterprise's capital amounted to 200 million TRY, with a specific employment goal of 50 individuals. The establishment of Van Bulgur Mill took place in 1976. The firm had a specific daily aim of 36 tons and a realization capacity of 26 tons per day and had a relatively brief duration. Another significant institution is the Erciş Sugar Factory, which paused operations due to the 1980 coup d'état. However, it was not until 1989 that the factory could resume its activities, even though the initial plans for its construction date back to 1976. Flour factories are one of the various firms established within this industry. The four flour mills mentioned are the Şamran Flour Mill, established in 1961; the Vangözü Flour Mill, established in 1972; the Başaran Flour Mill, established in 1978; and the Vantaş Flour Mill, established in 1979.

Concerning other firms, Van-Van Brick Industry Inc., which had a total of 40 partners, manufactured approximately 20 million block bricks during the early 1980s, employing some 90 persons. Birsan Van Brick Manufacturing Industry, a privately owned firm, was founded in 1977. The factory's intended production capacity was set at 2,000,000 units per year; however, the actual output amounted to only 700,000 units. The Van Nail and Tin Can Industry was established in 1977. The Erciş Lignite Enterprise operated within the mining industry. In 1980, the enterprise had a workforce of 240 employees and a total capacity of 80,000 tons of lignite annually. However, its production that year was limited to 18,700 tons (Yurt Ansiklopedisi, 1984, p. 7581). The production facilities developed in Van could not reach the expected efficiency due to the much lower product outputs compared to their production capability.

Despite the positive indicators observed in several variables and the notable establishment of both large and small industrial firms, particularly since the 1970s, it is challenging to assert that the industrial sector in Van experienced an excellent development trajectory. There were few industrial investments during the plan's initial phase, except for the Fleece Washing Factory and Van Cement Factory. Nevertheless, the initial plan's industrial investment was limited to 13% due to the exorbitant expenses associated with establishing the cement factory. The decline in investments in the manufacturing industry, which amounted to 4.5 percent during the second plan, indicates a significant reduction in industrial assets during this period. The industry's resurgence exhibited a temporal lag in its impact during 1968. The average of the third plan was recorded at 17.2%, positioning it as the second largest sector. The industrial data of the time exhibited good trends as a result of the simultaneous establishment of multi-partner corporations and specific public organizations.

Regarding the fourth plan, there was a notable decline in the average public industrial investment, which reached 13.5%. Furthermore, certain firms running at low capacities had even more pronounced decreases over time, ultimately resulting in their closure. In 1978, during the conclusion of the third plan, the industrial sector accounted for merely 4.9 percent of the sectoral distribution of the gross national product in Van. Out of this, 4 percent was attributed to the manufacturing industry. This time marked the peak of industrial data within the planned period of 1960–1980. The rate in question is comparable to 0.1 percent of the domestic product. The disparity in the number of incentive certificates provided to Van, amounting to only 19 out of a total of 5,918 certificates issued in Türkiye during the period from 1968 to 1980, serves as a contributing factor to the significant lag experienced by its industrial sector in comparison to other regions (Kutbay, 1982; Yurt Ansiklopedisi, 1984).

For 1963 and 1969, Van performs a weak profile in the variable of establishments employing ten or more workers. Ranking last among 67 provinces in 1963 and unable to show much presence in this variable until 1969, Van made a significant leap in 1969 and rose to 42nd place in the provincial ranking of Türkiye with a value of 23,530 (000 TRY). In terms of the number of people actually working in the industry and services sectors, while Van ranked 54th in Türkiye in 1963 with 13,111 people employed, the number of people in this field increased to 23,530 in 1969, ranking 42nd. On the other hand, Van's ranking in the index values of value added created in the manufacturing industry/population employed in industry and services sectors, which was 67 in 1963, showed a significant improvement and rose to 29th in 1969. In this period, there was a substantial increase in the number of people working in the industry and services sectors.

Manufacturing Industry Indicators of Van

The development strategy during the planned period, as stated before, primarily focused on industry, resulting in an increased significance of industrial indicators within the broader socio-economic indicators. It is important to note that the industrial variables utilized in the socio-economic development study may not comprehensively capture the entirety of a city's industrial development. However, these indicators offer a chance to compare provinces. The reports generated by SPO (Tolan, 1969; Hacıhasanoğlu, 1980) during the designated timeframe serve as crucial resources in this context. Tolan's study encompassed the period from 1963 to 1969, during which four variables were employed to assess industrial indicators. The parameters under consideration are manufacturing industry value added, manufacturing industry value added per population employed in the industry and services sectors, the people employed in the industry and services sectors, and the population used in the industry and services sectors as a proportion of the total employed population. These parameters serve as indicators that partially reflect the outcomes of industrialization and employment conditions. In previous studies, the data primarily consisted of variables related to automation (such as manufacturing industry value added, number of employees in the industry, ratio of employees in the sector to the active population, and electricity consumption in the industry) and employment in the sector (including percentage increases in the number of employees in the manufacturing industry, percentage increases in the ratio of employees in the manufacturing industry to the active population, and percentage increases in the balance of employees in the manufacturing industry relative to the number of workplaces). These variables were assessed separately.

Table 6. Manufacturing Industry Indicators of Van (1963-1975)

Variables		1963	1969	1975
Manufacturing industry value added (000 TRY) (establishments employing ten or more workers)	Number	0*	47.560	
	Ranking	67	39	
Manufacturing industry value added / population employed in industry and services index values	Number	0	87	
	Ranking	67	29	
Population actively working in industry + services sectors	Number	13.111	23.530	
	Ranking	54	42	
Population employed in industry services / total employed population index values	Number	48	81	
	Ranking	54	33	
Manufacturing industry value added, number of industrial workers, ratio of industrial workers to active population, electric energy consumed in industry	Ranking	-	-	37
Percentage increase in the number of employees in manufacturing industry, percentage increase in the ratio of the number of employees in manufacturing industry to the active population and percentage increase in the ratio of the number	Ranking	-	-	19

of employees in manufacturing industry to the number of workplaces				
*In the provinces with a value of "0", there are either no industrial enterprises employing ten+ workers or three or fewer.				

Source (Tolan, 1969; Hacıhasanoğlu, 1980)

For 1963 and 1969, Van exhibited a limited presence in establishments that employed at least ten individuals. The province of Van, which was rated at the lowest position among the 67 areas in 1963 and exhibited limited prominence in this particular variable until 1969, experienced a notable advancement in 1969, ascending to the 42nd position in Türkiye's provincial ranking with a value of 23,530 (000 TRY). With the workforce size in the industry and services sectors, Van's ranking in Türkiye experienced a notable shift from 54th place in 1963, employing 13,111 individuals, to a higher position in 1969, with 23,530 individuals engaged in these sectors. This indicates a substantial rise in employment during this period. It was rated 42nd in Türkiye's provincial rating. However, it is worth noting that Van's position in the index measuring manufacturing industry value added per employed individual in the industry and services sectors had a notable enhancement. Specifically, in 1963, Van was ranked 67th in this index, but by 1969, it had significantly improved and climbed to 29th. During this time frame, there was a notable surge in the workforce employed within the industry and services sectors. In 1963, the total employment count in these sectors amounted to 13,111 individuals. However, by 1970, this figure had risen to 26,440, representing a growth rate exceeding two-fold. Van was ranked 54th in this particular variable; however, in 1969, their ranking improved to 33rd. The positive trend is also evident in the index values of the labor force engaged in the industry and services sectors relative to the total working population. In 1963, Van province in Türkiye was rated 54th among all areas regarding the variable being considered, with an index value of 48. However, by 1969, the index value had increased to 81, improving the provincial ranking to 33rd. The impact of the revitalization resulting from the investments made when Van was designated as a prioritized province for development in 1968 was examined, and this was manifested in the positive changes observed in the value-added and employment statistics generated by the city in this sector. According to Kutbay and Sürmeli (1976, p. 149), an allocation of 5,677,000 TRY was utilized for manufacturing industry investment in the Van region in 1969. This investment can be attributed to the favorable conditions observed in Van at this particular period. The commencement of production by the Van Cement Factory on this specific date was also significantly influenced.

As for the data of 1975, Van province in Türkiye was ranked 37th in terms of various indicators related to the manufacturing industry, such as manufacturing industry value added, number of industry employees, the ratio of industry employees to the active population, and electricity energy consumption in the industry. These indicators are commonly used to assess the development status of an area. However, Van ranked 19th in terms of the percentage increase in the number of employees in the manufacturing industry, the percentage increase in the ratio of manufacturing industry employees to the active population, and the percentage increase in the balance of manufacturing industry employees to the number of workplaces. This scenario demonstrates the emergence of Van's manufacturing sector as a substantial source of employment opportunities.

To gain insight into the business climate of Van before 1968, an in-depth analysis of a report commissioned by the Van Chamber of Commerce and Industry (VANTSO) and submitted to the Union of Chambers and Commodity Exchanges of Türkiye (TOBB) in 1965 is essential. The research highlights several factors contributing to the province's need for more progress in its industrial and commercial sectors. One notable piece is labeled "Insufficiency of bank placements (investment), credit, and commission matters," which sheds light on the inequitable nature of bank credit procedures. The insufficiency of credit provided by bank branches in the eastern provinces has been highlighted as a hindrance to developing commercial and industrial companies required to grow the private sector. Large-scale industrial enterprises, characterized by their substantial financial requirements and reliance on credit, saw the most profound impact. Another highlighted concern pertains to the discretionary approach adopted by banks in determining their credit preferences and the subsequent adverse outcomes resulting from this practice (For further details, see "Van Ticaret ve Sanayi Odasının" Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliğinin XVIII. Fevkaledede Genel Kuruluna Arzedilmek Üzere Tesbit Ettiği Görüş, Teklif ve Temenniler, 1965).

The report's section about the industrial sector highlights the challenges Van and the Eastern Anatolian provinces encountered in the realm of industry. While the major urban areas and the western Anatolian region experienced favorable conditions regarding access to credit and other opportunities, the Van and eastern Anatolia regions needed more industrial infrastructure. The preexisting industrial establishments, formed under challenging circumstances, encountered financial challenges. It is unfortunate that there is a lack of institutions offering industrial loans in this particular location despite the pressing demand for the transfer of such facilities to this area. The loans the current banking institutions offer are deemed unappealing and provide a significant

obstacle to the industry's growth, primarily due to their short-term nature and exorbitant interest rates. TOBB anticipates that loans should be extended throughout extended timeframes while concurrently reducing interest rates. Another pressing concern that necessitates immediate attention in the report is the requirement for further advancements in the energy sector. The presence of low voltage within industrial facilities results in the detrimental consequences of power loss, time inefficiency, and reduced productivity, hence inflicting hardship upon industrialists. Additional measures or initiatives are anticipated to be implemented in this particular direction. According to Kutbay and Sürmeli (1976, p. 79), in the year 1965, local entrepreneurs expressed their dissatisfaction with the allocation of funds for the provincial industry in the investment program, which amounted to a mere 6.3%. This grievance would likely encounter a prolonged period of unaddressed concerns, with the private sector's influence and significance within the province remaining constrained.

During the mid-1970s, the emergence of multi-partner enterprises in Van, Türkiye, was facilitated by the incentives and support provided by the State Industrial and Labor Investment Bank (DESİYAB). The promotion of regional development through the establishment of industrial enterprises focused on heavy industry and intermediate goods manufacturing, commonly known as "multi-partner companies," "workers' companies," and "fellow countrymen's companies," not only incentivized factory owners but also motivated the personnel and employees of regional development companies and institutions. The objective of promoting regional development drove the establishment of these companies. By 1980, the number of companies had expanded to 325, spanning the country. Based on the multi-partner inventory research undertaken by DESİYAB in 1984, it was found that there were four companies located in Van. Among these, three were actively operating, and one was in the investment stage. The study reported 343 domestic partners involved in these enterprises (Sönmez, 1990, p. 184-185). During the third plan period, which corresponded with these firms' initial years of establishment, there was a notable rise in industrial investments in the Van region. During the third plan period from 1973-1977, there was a noteworthy increase in the proportion of industrial assets in total province investments. This rise reached 17.2 percent, the most remarkable rate observed among the four plans. Consequently, the industrial sector became the second largest sector after transport.

The comprehensive manufacturing industry census conducted in 1980 determined that the province is home to 14 sizable firms, each employing a minimum of ten individuals. Four of these enterprises are state-owned, while the remaining ten are owned privately. According to the data provided by the Turkish Statistical Institute (DIE, 1982a), the state group contributed a value addition of 277,703,000 TRY, while the private sector's overall value-added amounted to 130,503,000 TRY. Although the state industrial organizations constituted a lesser quantity, their financial gains surpassed those of the private sector. Based on the small industry and workplace census done during the same year, the number of workplaces in Van was recorded as 518. Out of the total, 176 units were designed to accommodate a single individual, while 166 units could accommodate two.

Additionally, there were 134 units with a capacity to house three to four individuals, 29 units capable of accommodating five to six individuals, and 11 units designed to accommodate seven to nine individuals. The central district has a total of 336 small-scale workplaces, including 19 in Başkale, 8 in Çatak, 113 in Erciş, 15 in Gevaş, 2 in Gürpınar, 8 in Muradiye, and 17 in Özalp districts. Of the aggregate number of workplaces, 185 were operational within the metal goods, machinery, and vehicles sectors, while 158 were engaged in the weaving, apparel, and leather industries. The forestry products and furniture business comprised 94 workplaces, while the food, beverage, and tobacco industry comprised 48 workplaces, including two located in villages and suburbs. The chemical industry contained 11 workplaces, while the paper and press business had seven workplaces.

On the other hand, the stone and soil-based industry had two workplaces. Additionally, there were 13 workplaces in various other sectors. There were approximately 70 workplaces in the weaving, clothing, and leather sectors, each employing a single individual. According to DIE (1982b), the industries that exhibited the most significant number of establishments employing between 2 and 9 individuals were metal goods, machinery, and vehicles. Therefore, small enterprises were operated mainly by property or business owners with deficient capacities.

Conclusion

The planned development economic model employed by Türkiye from 1960 to 1980, characterized by a protectionist, statist, and industrialization-oriented growth strategy, exerted discernible impacts on national and regional development. One can discuss the somewhat favorable outcomes of the endeavors to offer further public assistance for the PDAs. Before 1969, the prospects for the growth of Van's industry were not promising. However, several factors contributed to a more positive outlook in the city's industrial sector. These factors include initiating a significant investment surge in 1968, encompassing Van within the scope of the PDAs.

Additionally, the commencement of operations of the Van Cement Factory, the largest industrial establishment in the city in 1969, along with the successful implementation of all planned industrial investments for that year, further contributed to the improved prospects for various variables in the province's industrial sector. Specific metrics, such as the size of the workforce engaged in industrial activities and the amount of value generated, showed exceptional outcomes. Nevertheless, the inclusion of these positive statistics within the broader industrial context of the province remained limited. In 1978, the province's industrial sector accounted for a mere 4.9 percent of the total gross domestic product (GDP), a significant indicator of industrial development. Similarly, the industrial sector's contribution to Türkiye's overall GDP was a modest 1 percent during the same year. As a result, Van obtained a ranking of 46th in the provincial assessment. In addition, it is worth noting that the proportion of individuals employed in the industrial sector within the active population of the province was documented at a mere 2 percent in the year 1980 (Yurt Ansiklopedisi, 1984, p. 7580). Notably, the state sector primarily assumed the role of driving the small industrial activity in the province. The emergence of multi-partner firms in the mid-1970s facilitated the inclusion of the private sector in industrial investments, enhancing its visibility. These companies, which initially experienced favorable progress, ultimately faced closure due to various factors. These factors include policy disruptions, insufficient financial support from company partners, inadequate feasibility assessments during establishment, and the inability of the companies to operate as intended. Hence, the facilitation of private capital investment in Van was contingent upon public support and the involvement of local entrepreneurs, rendering the attraction of external private sector entities unfeasible.

References

- Atılğan, G. (2015). 1960- 1971 Sanayi Kapitalizmin Şafağında. *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (pp. 521-651). Yordam.
- Ekiz, C. & Somel, A. (2005, Ocak). Türkiye’de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişimi. *A.Ü. SBFGETA Tartışma Metinleri*, 1-36.
- Çoban, S. (2018). Türkiye'de Ekonomi. N. G. Ergan (Ed.), *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (pp. 223-254). Siyasal Kitabevi.
- DİE. (1982a). *1980 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, I- Büyük İmalat Sanayi*. DİE.
- DİE. (1982b). *1980 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, II- Küçük İmalat Sanayi*. DİE.
- DPT. (1963). *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*. DPT.
- DPT. (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*. DPT.
- DPT. (1985). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*. DPT.
- Gölhan, M. (1993). Türkiye'de Sanayileşme ve İstihdam. *Journal of Social Policy Conferences*, (39). Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/936/10555>
- Hacıhasanoğlu, B. (1980). *İller İçin Bir Gelişmişlik Göstergesi ve Sıralama*. DPT.
- Kutbay, C. (1982). *Kamu Yatırımlarının Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Diğer İller İtibariyle Dağılımı (1963-1981 Dönemi)*. DPT.
- Kutbay, C. & Sürmeli, C. (1976). *Planlı Dönemde Kamu Yatırımlarının İllere Göre Dağılımı*. DPT.
- Pamuk, Ş. (2018). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sezen, S. (1999). *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*. TODAİE.
- Somel, A. (2008). Planlama. Fikret Başkaya & Aydın Ördek (Ed.), *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü* (pp. 927-940). Özgür Üniversite.
- Soyak, A. (2003). Türkiye’de İktisadi Planlama: DPT’ye İhtiyaç Var mı? *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, (4) 167-182.
- Sönmez, M. (1990). *Doğu Anadolu'nun Hikâyesi, Kürtler: Ekonomik ve Sosyal Tarih*. Arkadaş Yayınevi.
- TBMM. (1962). *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. 1, 02.07. 1962.
- Tolan, B. (1969). *Türkiye'de İller İtibariyle Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (1963-1967)*. DPT.
- Van Valiliği. (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Van*. Kırval Matbaası.
- Van Valiliği. (1998). *Cumhuriyetin 75. Yılında Van*. Erk Yayıncılık.
- VATSO. (1965). “*Van Ticaret ve Sanayi Odasının*” *Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliğinin XVIII. Fevkalade Genel Kuruluna Arzedilmek Üzere Tesbit Ettiği Görüş, Teklif ve Temenniler*. Van.
- Yurt Ansiklopedisi. (1984). *Türkiye, İl, İl: Dünyü, Bugünü, Yarını*. Anadolu Yayıncılık.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğimi beyan ederim.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

“Industrial Investments and Indicators of Van in the Planned Development Period (1960-1980)” başlıklı makalenin herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.